ISTORIA ROMÂNILOR

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANŢA.

EDIŢIA III-a, revăzută de autor
îngrijită şi ţinută la curent de

I. VLĂDESCU

CONFERENŢIAR DE ISTORIA ROMÂNILOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

*„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi".*
MIRON COSTIN.

VOLUMUL VIII

DOMNIA LUI C. BRANCOVANU

1689—1714

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREŞTI

33.792.—929.

EPOCA LUI BRANCOVANU

1689—1714

Acest volum cuprinde lunga şi însemnata domnie munteană a lui Constantin Brancovanu cu Domniile contimporane din Moldova, precum şi expunerea stării obşteşti a Ţărilor Române dela 1633, suirea în scaun a lui Matei Basarab şi Vasile Lupu până la Fanarioţi. Mai restrâns ca număr de pagini, el nu scade în interes.

CAPUL I

DOMNIA LUI C. BRANCOVANU

1689—1714

I

C. BRANCOVANU ÎN MUNTENIA

1. BRANCOVANU PARTIZAN AL TURCILOR

Primele momente. — Constantin Brâncovanu urmează lui Şărban Cantacuzino în Domnie tocmai când marele războiu al ligei sfinte contra Turcilor erà în toiul lui, ceea ce pe de-o parte îi îngreuie situaţia, pe de alta însă îi dă putinţa de a se menţinea în Domnie prin o purtare în care el se arată plutaş desăvârşit spre a trece prin cheile „Toancele"[1] şivoaiele ce îl duceà.

In 1683, cu 6 ani înainte de urcarea lui Brancovanu pe treptele domniei, Turcii suferise marea lor înfrângere sub zidurile Vienei, înfrângere dela care datează prăvălirea cu paşi mai repezi a destinelor lor. Curajul însuflat creştinilor prin desăvârşita lor izbândă, dă un mare avânt armelor lor, care înaintează din victorii în victorii până la Dunărea. După ce Turcii mai pierd şi Granul, ideea unei legături anti-otomane ie naştere iar în mintea popoarelor europene, şi în 1684 se încheie la Linz tratatul mutual de alianţă între Imperiul German, Polonia şi Veneţia, în care câte-şi trei aceste puteri se obligau a se ajutà una pe alta contra duşmanului comun şi a nu încheia nici odată pace una fără cealaltă. Liga sfântă îşi pusese în gând, ca o nouă cruciată să mântuie odată Europa de barbaria musulmană.

---

[1] Numele unor repejişuri primejdioase pe cursul Bistriţei Moldovene.

C. Brancovanu

Impăratul german în curând după aceasta ia cetatea Neuhäusel şi altele mai mici din Ungaria nordică, şi Turcii, cău-

C. Brancovanu cu cei patru fii ai săi

tând aiurea vina acestor pierderi decât în propria lor bicisnicie,

acuză de trădare pe principele Ardealului, Emerik Tököly, îl dau afară din scaunul lui, şi'l duc la Constantinopole. In 1686 imperialii ieu vestita cetate Buda sau Ofen, foasta capitală a regatului ungar de altă dată, care reintră în stăpânire creştină după 144 de ani de robie sub Mahometani. In 1687 Turcii pierd o bătălie mare în câmpia Mohaciului, acolo tocmai unde cu 161 de ani mai înainte zdrobiseră pe regele Ludovic al II-lea cu întreaga lui armată. Precum lupta acea câştigată de ei le deschisese drumul spre apusul Europei, astfel acuma aceasta pierdută le arată calea îndărăt pe unde venise. Adevărat însă că întinderea lor peste Europa fu mult mai repede şi mai prăpăstioasă decât retragerea lor din această parte a lumei. Veniţi ca un puhoiu furios al cărui ape au crescut peste noapte, ei scad cu încetul, lăsând în urma lor băltoace şi mlaştini, care pun spre a se usca un timp îndelungat, din care cea depe urmă acea din Constantinopole, cu toată arşiţa ce a trecut peste ea în timpurile din urmă se mai menţinea încă. Precum sultanul atribuia repetatele sale pierderi unui om nevinovat de ele, lui Tököly, astfel acuma poporul musulman înspăimântat de loviturile sub care cădea, se urca la însuş sultanul, căruia îi atribuia, cu tot atâta dreptate, înfrângerile suferite. O revoluţie din Constantinopole pune un capăt domniei lui Mohamed al IV-lea, care este înlocuit cu Soliman al II-lea (8 Noemvrie 1687), ca şi când n'ar fi fost de ajuns izbânzile creştinilor şi ar fi trebuit ca înşişi Turcii prin svârcolirile lor lăuntrice să'şi sape groapa în care trebuiau să se afunde tot mai mult.

Folosindu-se de aceste turburări interne, armatele imperiale înaintează necontenit, supun pe Apafi principele Transilvaniei, pe care'l lasă în scaunul lui, îndatorindu-l la primirea unor garnizoane germane în toate oraşele ţărei şi la plata unei despăgubiri de răsboiu de 700.000 de fiorini; după aceasta cuceresc Slavonia, luând aice cetăţile Erlau şi Muncacz, şi împăratul gândind că au sosit momentul pentru a restabili regatul unguresc, încoronează pe fiul său, arhiducele Iosif, ca rege moştenitor al acestei ţări în 7 Decemvrie 1687. Ungurii se mântuise de stăpânirea turcească, nu însă spre a redobândi vechea lor libertate, ci spre a cădea din o robie în alta, din acea turcească în acea germană, lucru ce nu erà decât prea firesc, întru cât nu Ungurii ei înşii, ci Nemţii cu aliaţii lor zmulseseră Ungaria din ghiarele Osmanilor.

In acelaş timp aliaţii împăratului german căutau să-şi întindă şi ei armele în părţile ce-i interesau. Veneţianii ocupă Moreea, iar Polonii sub Sobiesky înaintează în Moldova, precum am văzut mai sus, dar nu se pot mănţinea din pricina Tătarilor. Tot pe atunci 1687, încheindu-se pace între Polonia şi Rusia, şi această din urmă putere este atrasă în sfânta alianţă, şi porneşte o expediţie în contra Crimeei, încât veacul Turcilor

părea că a sunat şi că ei trebuiau să fie striviţi sub împătrita furtună ce se ridicase asupra lor.

In 6 Septemvrie 1688 imperialii ieu Belgradul, şi aceste victorii aprind atât de tare capul oamenilor politici din Viena, încât ei resping orice propuneri de pace, visând numai cât reconstituirea imperiului bizantin al cărui tron am văzut că'l promisese lui Şărban Cantacuzino, spre a mănţinea pe acest preţios element în alianţa anti-otomană.

Tocmai pe atunci 29 Octomvrie 1688 întâmplându-se să moară Şărban Cantacuzino, se urcă Constantin Brancovanu în scaunul Munteniei.

Izbânzile Nemţilor care lăsau Românilor o mai mare libertate din partea Porţii, făcuse ca Constantin Brancovanu să nu fie cerut domn dela Poartă, ci să fie ales după vechiul obiceiu al ţărei. Boierii grăbiră să o facă pentru ca nu cumva să pună Nemţii mâna pe ţară şi să-i impună vre un domn, care nefiind primit de Turci, să nu se încingă un răsboiu chiar în ţara lor, care să o pustieze şi să o dărâme. Apoi dacă nu s'ar fi grăbit să bată fierul înţălegerei cât erà cald, puteau să se desbine iarăşi gândurile de asupra Brancovanului, pe care acuma cu toţii îl voiau, şi prin lupte între deosebiţi candidaţi să arunce ţara de asemenea în nevoi. Mai ales se temeau boierii că din pricina trăgănării Turcii să nu numiască un domn străin şi deaceea se nevoiau ei cu toate mijloacele să râdice în scaun *Domn din pământ* şi-l luară pe Brâncovanu pe a lor chezăşie „că străin nu pohtim ci am avut mai înainte străin şi multă pagubă au făcut Ţărei". Pe fiul lui Şărban, Iordache Cantacuzino, nu vroiau să-l aleagă, fiind că erà nevrâstnic, şi dominat de muma lui, o aprinsă partizană a politicei germane, cu toate că ea împărţise mulţi bani la seimeni şi bulubaşi, spre a aduce alegerea fiului ei [2].

Brancovanu, fiind ales de ţară, trebuia să inspire puţină încredere Turcilor. Insămnatele daruri băneşti cu care bogatul boier muntean împacă însă temerile lor îi fac să-l confirme, cu atât mai mult că ei se temeau ca răspingându'l, dânsul să nu se arunce în partea Germanilor. Un raport al ambasadorului francez cătră regele spune că „rugămintea celor şese boieri, veniţi cu stăruinţi pentru Brancovanu a fost sprijintă de 400 de pungi, din care 200 au fost date vizirului, 150 marelui hasnadar, 50 chehaei şi rămăşiţa, celor mai mici, mai făgăduind Brancovanu încă alte 300 de pungi, pentru campania viitoare [3]. Ambasadorul francez se încearcă în zadar a combate candidatura lui Brancovanu, susţinând pe acea a

[2] Anonimul în *Mag. ist.* V, p. 94 şi 97.

[3] De Girardin către rege din 6 Decemvrie 1688. Hurm., *Doc. suplement*, I. p. 273.

ungurului Tököly, care făgăduise Francezilor ajutorul său în- treg în contra Nemților. Vizirul întârzie a încuviința audiența[1] ambasadorului, până după ce confirmarea lui Brancovanu fu- sese acuma trimisă în Valahia, scuzându-se atunci cu faptul îndeplinit. Astfel Turcii erau în stare pentru bani să-și înstră- ineze simpatiile singurului aliat, regele Franței, pe care norocul

Stema țării românești din Noul-Testament, 1703

îl aruncase în partea lor, și aceasta în momentul cel atât de critic pentru ei, când întreaga Europă părea că vreà să se prăbușască peste capetele lor.

Recunoașterea relativ așà de ușoară a lui Brancovanu de Turcii în niște momente atât de grave, trebuia să-l împingă la o altă purtare cătră Nemți decât a predecesorului său, mai

[1] Această observație o face și D. Obedeanu, *Grecii în Țările Române*, 1900, p. 184.

Stema lui C. Brancovanu din *Psaltirea arabă* dela 1706

ales că el cunoştea soarta cea atât de schimbătoare a izbânzilor răsboinice. Şărban Cantacuzino trimisese cu puţin înaintea morţei sale o solie la Viena compusă din Constantin Bălăceanu ginerele său şi Şărban Vlădescu. Ei nu apucase încă a ajunge la Beciu, numele dat Vienei în cronicarii noştri luat după. . . . când moartea surprinse pe stăpânul lor. De îndată Brancovanu trimite de olac după ei să le vestească schimbarea întâmplată în domnia ţărei. Bine înţăles că o asemene prefacere trebuia ca să mărginească solia muntenească numai la nişte făgăduinţi cu totul generale. Bălăceanu însă, ginerele răposatului domn, căruia nu-i convinea suirea în scaun a lui Brancovanu, şi care ar fi vrut să vadă în acel scaun pe cumnatul său Iordache Cantacuzino, spre a puteà stăpâni el ţara în timpul domniei unui copil, pârăşte pe noul domn la Viena, că ar ţinea cu Turcii. Impăratul german trimite atunci la Bucureşti pe comitele Czaki care pare că ar fi cerut lui Brancovanu mai multe îndatoriri. între altele şi pe aceea de a răspunde o sumă lunar la vistieria imperială. Domnul, pentru a nu indispune pe Nemţi, chiar la începutul domniei sale, se vede că a făgăduit acest punt, a cărui neîndeplinire formează mai târziu una din pricinile de nemulţămire a Nemţilor cu purtarea Brancovanului. Bălăceanu însă stărueşte pe lângă generalul Haisler, ca să treacă cu armata în Muntenia, sperând că domnul va fugi de frică peste Dunăre. Haisler trece pe la Cerneţi şi vine la Craiova. Brancovanu însă ştiind că Nemţii nu se vor putea mănţinea mult în ţară, se retrage din Bucureşti numai până în Ruşi pe apa Râmnicului, iar „Nemţii intrând în Muntenia, se întind din munţi până la Argeş cu pradă şi jaf, sparg pivniţele boierilor, mănâncă, beau, risipesc şi strică, desbracă oamenii unde-i găsesc şi fac alte multe răutăţi" [5]. Brancovanu ştiind că pentru a scoate pe Nemţi ar trebuì să sufere intrarea Turcilor şi a Tătarilor, vroeşte să apere ţara da atare nenorocire şi caută să-i facă să o părăsască prin bună înţălegere, arătându-se de partizanul lor şi pretextând că numai apropierea Turcilor şi faptul că împăratul încă nu izbutise să-i răpună de tot, îl făcea de frică să-şi dee aparenţa de a stà pe partea lor. Pentru a întări prin fapte spusele sale, el poartă de grijă zaharelei oştirilor nemţeşti. Haisler pentru a se lămuri mai bine asupra scopurilor lui Brancovanu, îi cere o întrevedere, care se şi face la Drăgăneşti. De şi conferenţa între ei ţine mai multe oare, ei par a nu se fi putut înţălege, de oarece Haisler stărueşte a rămânea în Muntenia. Neculcea ne spune că au stat boierii mult de Brancovanu ca să se închine Nemţilor, iar el n'au vrut: numai stolnicul Constantin erà de părerea domnului, că să nu se lepede de Turci

[5] Căpitanul în *Mag. ist.*, II. p. 144. Anon. rom. *ibidem*, V, p. 111.
[6] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 261.

Tătarii însă orânduiţi de Turci intră în ţară şi Nemţii o părăsesc, iar Brancovanu se sileşte prin bogate daruri a-i face să iasă cât mai curând din ea scurtând astfel suferinţele poporului [7].

Pe când Brancovanu neputându-se înţălege cu Haisler, se făcea îndoielnic la Viena, trebile sale se încurcau la Constantinopole, din pricina stăruinţelor protivnice ale Francezilor. Soliile mutuale ale lui Brancovanu şi împăratului fură luate de ambasadorul francez ca un semn vădit al înţelegerei stabilite între ei, şi-l împinse la intrigi de tot soiul pe lângă Turci, pentru a lui destituire. Ludovic al XIV-lea, scriea tot atunci ambasadorului său că „Turcii ar fi făcut mult mai bine să dee Valahia comitelui Tököly, decât unuia mult mai puţin capabil de a face rău împăratului" [8]. Turcii însă nu îndrăzneau să îndeplinească cererea Francezilor, fiind că Muntenii se opuneau cu energie la numirea lui Tököly şi se jurau să-şi dee până şi cămeşa, numai să nu se întâmple una ca aceasta. Francezii îşi închipuiau pe Brancovanu mult mai legat cu Nemţii de cum erà în adevăr. Wohner secretarul ambasadorului francez scriea către ministrul afacerilor străine că „noul ales este foarte bogat şi în strânsă legătură cu casa de Austria, corespunzând cu comitele Veterani". Tot pe atunci Brancovanu erà săpat încă şi de hanul tătărăsc care cerea ca preţ al ajutorului dat sultanului în lupta cu Polonia principatele Moldovei şi al Valahiei, pentru cei doi fii ai săi, în aceleaşi condiţii în care le ţineau şi principii creştini [9].

Brancovanu se afla în cea mai critică poziţie, duşmănit de toţi, fără un sprijin nicăirea. Nici atâta măcar nu puteà şti în cotro să se arunce cu hotărîre, întru cât tocmai în decursul anului 1690, izbânzile Nemţilor cam încetează şi Turcii chiar repoartă mai multe victorii în contra duşmanilor lor sub conducerea viteazului vizir Mustafa Kupruliul, care îmbracă această demnitate în Noemvrie 1689. Anume chiar în această iarnă fură scoşi imperialii din Sârbia şi din Muntenia, aice după cum am văzut prin intervenirea Tătarilor.

[7] Generalul Haisler intră în Muntenia în Fevruarie 1689. Vezi două rapoarte din Viena din 12 şi 19 Fevr. 1689, Hurm, *Doc.*, V, 2, p. 170, iar Greceanu spune că Tătarii au părăsit ţara pe la 15 Fevr., *Mag. ist.*, II, p. 153. Anon. rom., *ibidem* II, p. 149, se înşală deci când arată că eşirea lui Haisler, s'ar fi făcut după înţelegerea avută cu domnul.

[8] Regele către Girardin, 21 Ian., 1689 Hurm., *Doc. supl.*, I, p. 274. Gion, *Ludovic al XIV-lea şi Brancovanu*, Bucureşti, 1884 p. 167, care întrebuinţase documentele culese de Odobescu, înainte de a lor publicare, reproduce astfel locul din scrisoarea regelui: acesta sigur ar fi putut pricinui împăratului o mulţime de neajunsuri, *iar nu necunoscuţii* care sunt astăzi pe tronul principatelor. Gion să se fi înşălat oare, sau textul a fost *schimbat* în publicarea documentelor?

[9] Wohner secretarul ambasadei franceze către ministrul afacerilor străine al Franţiei din 5 Mart 1689, Hurm., *Doc. supl.*, I, p. 275.

Aceste progrese ale Turcilor trebuiau să reţină şi mai mult pe Brancovanu dela o politică plecată cătră Germania, şi el erà împins dela sine a făţări cel puţin sprijinirea intereselor turceşti. Insă înverşunata duşmănie a ambasadorului francez, mai ales în urma întrevederei lui Brancovanu cu Haisler dela Drăgăneşti, îi făceà nesigură poziţia lui şi în Constantinopole. Aice el însă ştiea că banul este a tot puternic. El pune atunci în lucrare pungile sale, cumpără pe hanul tătărăsc cu 200 de pungi, pe marele vizir, pe muma sultanului, pe Reis Efendi, pe marele dragoman Alexandru Mavrocordato şi în sfârşit lucru mai curios chiar pe Wohner secretarul ambasadorului francez, care denunţat de acesta regelui, se sinucide[10]. Astfel izbuteşte Brancovanu a îndepărta pericolul cel iminent de asupra capului său.

Brancovanu căutase până acuma sprijinul său în Constantinopole, şi înţăleaptă fusese această politică; căci Nemţii, deşi victorioşi în multe rânduri asupra Turcilor, nu-i răspinsese decât din Ungaria. In Transilvania, deşi Turcii pierduse mult tărâm prin închinarea lui Apafi cătră Nemţi, totuşi nici aceştia nu puteau privì ţara ca deplin ajunsă în stăpânirea lor, întru cât ei înşii lăsase în capul ei pe domnul pus acolo de Poartă, mulţămindu-se cu a lui închinare. Cât despre Muntenia ea erà mai ales prin vecinătatea Tătarilor, încă pe deplin în puterea Turcilor, şi încercarea lui Haisler de a pune stăpânire pe ea trebuise să fie părăsită înaintea oardelor nenumărte, pe care hanul le trimisese din ordinul Porţei. In asemene împrejurări a se da pe faţă în partea Nemţilor ar fi fost o mare greşală, pe care înţăleptul Brancovanu nu o comise.

In curând însă trebuia să se înfăţişeze împrejurarea în care Brancovanu să fie pus la grea încercare asupra îndreptării de dat purtării sale.

In 15 April 1690 moare Apafi, şi Poarta încurajată prin răspingerea lui Haisler din Muntenia, vra să pună iarăşi deplină stăpânire pe Transilvania. Căpătând din nou încredere în Tököly, cel reţinut la Constantinopole, şi care erà aşa de călduros sprijinit de ambasadorul francez, ea îi încredinţază încă odată tronul Ardealului şi însărcinează pe Brancovanu să dee ajutor

[10] Vezi dovezile în Gion, 1. c. p. 283—285. El reproduce, traducând, următorul loc din scrisoarea ambasadorului cătră rege din 18 Noemvrie 1689: Purtarea jupânului Wohner n'a fost cinstită. Ori că n'a înţăles de loc afacerile Valahiei şi Moldovei, ori că prea mult bogatul principe al Valahiei l'a cumpărat şi l'a trecut în partea intereselor sale". Este curios că acest interesant loc a fost suprimat din publicaţia Academiei. El este înlocuit numai prin următoarea frază în parentez: „(Monsieur de Castagnères se plaint au Roi de la conduite déloyale du Sieur Wohner"). Vezi *supl.* I. 282. Această împrejurare unită cu acea însămnătă în nota precedentă ne face să credem că textul a fost modificat în publicarea documentelor!

lui Tököly, spre a reintra în ţara de peste munţi. Brancovanu trebuia să se hotărască a face sau nu un pas, care erà menit să'l pună în duşmănie vădită cu una din cele două puteri răsboitoare, şi el nu stătu mult la gânduri pentru a se rosti în favoarea Turcilor. Pleacă deci cu armata lui şi cu acea adunată de Tököly în ziua de 8 August 1690, către hotarele Transilvaniei, unde întâlnind în ziua de 21 a acelei luni, armata imperială la *Zerneşti*, ea este cu totul bătută. Generalul Haisler este prins, iar Constantin Bălăceanu, cumnatul lui Iordache Cantacuzino pretendentul tronului muntean, care trecuse dela intrigi la duşmănii făţise contra lui Brancovanu, rămâne mort pe câmpul de răsboiu. Tököly pune mâna pe Braşov şi se îndreaptă prin Ţigăneşti asupra Sibiului[11].

S'ar părea că această lovitură dată imperialilor de către Brancovanu, căci izbânda în acel răsboiu fusese datorită mai ales cazacilor voevodului[12], trebuia să întoarcă vederile politice franceze dela protivnicia ce i o arătase până atunci. Urmarea împrejurărilor nu face din contră decât să o întărească. Tököly, anume nu se poate mănţinea în Transilvania dinaintea marchizului de Baden, cu toate că el apucase a se încorona din nou ca principe al Ardealului în satul Cristiani. El scapă în Valahia, unde trupele sale comiţând o sumă de nelegiuiri adaogă încă a înăspri relaţiunile între Tököly şi domnul Munteniei, care cunoştea toate uneltirele puse în lucrare de Tököly, spre a-i lua locul pe scaunul Munteniei. Dacă el îi ajutase a reintra în Transilvania, cu toată ura şi duşmănia pe care o hrănia în contra lui, aceasta o făcuse mai întâi find că aşà cereau interesele politicei sale, ce nu vroia să se desbine de Turci, apoi fiind că procurând acestui rival periculos tronul Ardealului, îndeparta competirea lui pentru propriul său loc. De îndată însă ce Brancovanu văzu că Tököly nu se poate mănţinea în Translilvania, el se temu iar de reînceperea săpărei sale din partea Ungurului, şi în asemene împrejurări înţălegem că Brâncovanu trebuia să nu fie prea mulţămit a-l vedea pe duşmanul său luând iarăşi adăpost în Muntenia, unde şi-ar fi putut creà partizani între boieri, — şi de aceştia nici odată n'au fost lipsă în ţările române — care erau nemulţămiţi cu regimul lui. De aceea Brancovanu stărui şi chiar cheltui mult la Poartă, pentru a dobândi rechemarea lui Tököly din ţara lui, stăruinţi pe care ideile preconcepute ale Francezilor le interpretau mereu în sensul unei politici prie-

---

[11] Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 161—165, confirmat prin De Castagnères c. regele, 9 Sept., 1690. Hurm., *Doc. Supl.*, I, p. 291. Zinkeisen V, p. 169, spune că lupta ar fi avut loc la Tohani în ziua de 12 August. Diferenţa de dată este de pus în sama acelei a călindarului. Tohanii şi Zerneşti sunt două sate apropiate.

[12] Neculcea *Letopisețe*, II, p. 262.

tinoase împăratului. „Sunt încredinţat, spune ambasadorul francez către Ludovic al XIV-lea, că Reis Efendi a primit bani dela principele Valahiei pentru a face să iasă Tököly din ţara lui, şi vizirul mi-a spus că este peste putinţă ca aceşti doi principi să trăiască împreună, după silniciile pe care trupele lui Tököly le făcuse în Valahia. Am aflat într'o vizită pe care am făcut'o de atunci hanului tătăresc, că principele Valahiei nu lucra contra lui Tököly nu mai în propriul său interes, dar că el favoriza şi facţiunea lui Apafi, partizanul Nemţilor. Atunci am crezut că sosise momentul de a vorbi pe faţă contra principelui Valahiei. Sunt încredinţat că ar fi un mare bine de a'l destitui, şi am aruncat chiar asupra acestei împrejurări câte-va cuvinte marelui vizir". Mai târziu ambasadorul francez merge până a propune vizirului o persoană care ar aveà toate însuşirile spre a înlocui cu folos pe Brancovann[13]. Tököly şi cu ambasadorul francez se aşteptau ca prinderea generalului Haisler să le dee multe dovezi a legăturilor pe care princii Moldovei şi ai Valahiei le stabilise cu imperialii[14]. In contra aşteptărei lor nu se descopere nimic asupra generalului Haisler; ba chiar când Brancovanu veni faţă în faţă cu el în cortul lui Tököly, pretinşii prietini se insultară[15]. Diplomaţia franceză rămase păcălită, ceeace bine înţăles departe de a o îmbuna cu domnul român, nu făcu decât s'o înveninenze şi mai rău în contra lui, deşi până acum nu aveà nici un motiv serios de a'l duşmăni.

2. BRANCOVANU ÎNCLINĂ CĂTRĂ POLITICA GERMANĂ

Urmările victoriei Germanilor dela Szalankemen. — Cu anul 1691 începe iar a se îmbunătăţi soarta armelor creştine şi deschiderea acestei noue faze se începe prin strălucita victorie a imperialilor la *Szalankemen* repurtată de ei la 19 August, puţin timp după moartea sultanului Soliman al II-lea şi întronarea lui Ahmed al II-lea în 23 Iunie 1691, un rău augur pentru domnia acestuia din urmă. O sută de mii de Turci sub conducerea vizirului Mustafa Kupruliul, care rămâne mort pe câmpul de bătae, sunt sfărămaţi de un număr pe jumătate de mic de creştini, conduşi de marchizul de Baden. Douzeci de mii de morţi şi 154 de tunuri pierdute şi mai mult de cât toate încrederea în steaua lor cea bună ocrotită de profetul, iată care fură pierderile nereparabile încercate de Turci în această bătălie. Urmarea acestei victorii fu că imperialii puseră mâna pe Oradia

[13] De Castagnères c. regele, 2 Ian şi 21 Mai 1691 Hurm., *Doc. Supl.*, I, p 293. Asupra pradăciunei Munteniei de trupele lui Tokoly, vezi Greceanu în *Mag. ist*, II. p. 193.
[14] De Castagnères c regele, 10 Sept 1690, Hurm., *Doc Supl*, I, p 292.
[15] Istoria Ţărei Româneşti dela 1689 încoace, în *Mag. ist*, II, p. 114.

Mare (9 Iunie 1692), după care urmează iarăşi o perioadă de linişte apatică, provocată prin prea marile încordări făcute de ambele părţi.

Această victorie fu pentru Brancovanu un semn pe care prevăzătorul domn nu'l trecu cu viderea. Erà lucru limpede că creştinii încălecau pe Turci; că mai curând sau mai târziu soarta cea fericită trebuia să surâdă Germanilor. Brancovanu trebuia să înceapă a pleca către Nemţi cumpăna politicei sale, care atârnase până acum atât de tare în partea Turcilor.

Nu e vorba chiar şi până atunci ghibaciul domn al Munteniei, pe cât putuse se arătase în toate împrejurările că duşmăneşte pe Nemţi numai din nevoie, dar că le-ar fi pe deplin plecat cu inima. Aşà încă depe când imperialii cu Haisler ocupase Muntenia, am văzut pe Brancovanu îngrijind cu mare râvnă de aprovizionarea oştirilor lui, deşi nu se poate înţălege cu generalul german. După retragerea lui Haisler întâmplată în luna lui Fevruarie 1689, Brancovanu trimite către împăratul în ziua de 2 August aceluiaşi an, o scrisoare în care îl asigură despre profundul său devotament, că nu el ar fi schimbător, ci grelele împrejurări ale ţărei sale l'ar sili să urmeze purtarea pe care o ţinea, spre a o apăra de o totală ruină şi nimicire, şi'l roagă să nu dee crezare calomniilor răspândite asupra lui de duşmanul său Constantin Bălăceanu [16]. Impăratul ordonă ca unul din trimişii principelui să s'intoarcă îndărăt şi să arăte stăpânului său ce nu-i plăcea împăratului în faptele lui, ca să se îndrepteze [17]. Aceste punte negre în purtarea lui Brancovanu erau: „că ar fi pus în lucrare o mare asprime în contra unuia Byrwuly şi ar fi refuzat a-i învoi să facă cele ce împăratul îl însărcinase; că s'ar fi rostit cu acest prilej în chip necuviincios asupra împăratului; că nu ar luà în băgare de samă protecţia pe care impăratul o dădea princesei văduve a defunctului Cantacuzino [18]; că nu ar fi plătit suma ce se legase către solul său a răspunde anual [19]; că ar fi procurat numai cu mare greutate câţi-va boi trupelor imperiale dela graniţă; că ar fi înlăturat cu vorbe goale unirea sa cu trupele imperiale; că ar urma o corespundenţă activă cu duşmanii împăratului şi câte alte de aceste, care ar dovedi puţina mănţinere a credinţei jurate" [20]. Impăratul impune solilor lui Brâncovanu următoarele puncte pe care stăpânul lor ar aveà a le ţineà, dacă vroia

[16] Textul acestei scrisori latine în Hurm., *Doc*, V, p. 278.

[17] Comunicarea împ. către comitele Jorger şi baronul Dorsch din 17 Sept. 1689. *ibidem*, V. p. 282.

[18] Scrisoarea prin care imp ie în protecţia lui pe această doamnă este din 31 Ian. 1689, *ibidem*, p. 218.

[19] Vezi mai sus p. 14.

[20] Raportul comitelui Jorger şi Dorsch c. împ. despre negocierile cu solii munteni, Hurm., *Doc.* V, p. 285.

să fie privit drept prietenul Germanilor: 1) Brancovanu să îngrijască de aprovizionarea oştirei imperiale ce eră să ocupe Valahia; 2) să dee principele şi boierii pentru miliţii 800.000 de guldeni in numerătoare; 3) din această sumă să se scadă; valoarea a 1500 de cai pe care Muntenia se obligă a-i preda în preţ nu mai mare de 30 de guldeni calul; 4) să lese tot deauna principele ca ostateci, la generalul german ce va întra în Muntenia, câte doi boieri din cei mai însămnaţi ai ţărei [21].

Cu toate aceste tratări şi legături care ar părea că ferecase puternic pe Brancovanu de interesele Germailor, el căuta numai să-i înşăle, căci în realitate pe atunci ţinea tot cu Turcii. Interesul său cel mai de căpitenie eră de a pune înapoi pe Tököly în Transilvania, spre a scăpa de periculoasa lui competire, şi aceasta nu se puteà face fără a lovi în politica germană. Incă de prin Ianuarie 1690 venise Tököly în Muntenia, şi o scrisoare naivă a unui boier muntean, postelnicul Mihail Băjescul către egumenul unei mănăstriri, ne spune că în fiecare noapte conferea Brăncovanu cu Tököly, scriind împreună cărţi la împărăţia Turcului, ca să vină mai degrabă; că „din gură s'au plecat Neamţului măcar cu dare, iar dela inimă vedea-vei în primăvara ce va să-i lucrez" [22]. Şi într'adevăr că în bătălia dela Zerneşti se văzu cu cine fusese Brancovanu sincer cu Nemţii sau cu Turcii. Impăratul înfuriat pentru necalificabila trădare a lui Brâncovanu, rupe orice soiu de tratări cu el.

Până la 15 Sept. 1691, când Brancovanu după victoria imperialilor la Szalankemen, crede că au sosit timpul de a scrie o scrisoare de iertare împăratului, nu se mai întâlneşte nici un soiu de corespondenţă între ei [23]. Găsim numai o tânguire a boierilor pribegiţi din Muntenia, către împăratul, în care plângându-se contra jafurilor neomenoase ale lui Brancovanu, ating şi a lui necredinţă „şi ce fel de meşteşuguri hicleane au arătat către oastea împărătească, va fi putut lumina sa a pricepe" [24].

Bine înţăles că pentru a drege o asemene greşală, ca participarea la lupta dela Zerneşti, trebuia ca Brancovanu să aducă dovezi pipăite despre plecarea lui către Nemţi. Cu cuvinte şi protestări aceştia nu se mai puteau mulţămi. Brancovanu de aceea şi face pasuri foarte însemnătoare, pentru a se apropia

[21] Punctuaţiunile prescrise de imp. Rudolf solilor munteni Brăiloiu şi logof. Şărban 1689 (înainte de 1 Noemvrie), *ibidem*, V, p. 308.

[22] Scrisoarea e din 8 Fevruarie 1690, *ibidem*, V, p. 310.

[23] Scrisoarea lui C. Brancovanu către comitele Marsigli rugându'l să expedieze mai departe o scrisoare a lui către împ. Leopold, 15 Sept. 1691, *ibidem*· V, p. 387. Din nefericire scrisoarea către împăratul nu se mai află. Ar fi curioz de ştiut cum scuza ghibaciul domn lupta dela Zerneşti.

[24] Petiţiunea a 19 boieri munteni către guvernul imperial contra lui Brancovanu, 1690, *ibidem*, V, p. 363.

de Nemţi şi a câştiga iar încrederea lor, pe care o ştieà cu drept cuvânt pierdută.

Această schimbare a politicei sale o face după consultarea avută cu unchiul său Constantin Stolnicul, cel mai înţălept din boierii curţei sale, acela pe care Brancovanu îl priviâ ca pe părintele său, şi ale căruia sfaturi urmate până acuma de Brancovanu, îi eşise totdeauna spre priinţă [25]. De şi Nemţii aveau toate motivele de a fi supăraţi pe el, experimentând totuşi în propria lor persoană eminentele însuşiri politice ale acestui bărbat şi ajutorul cel însămnat pe care ar puteà să le dee în luptele lor cu Turcii, uită toate ocările suferite şi îndată ce Brancovanu le întinde mâna spre împăcare, ei se grăbesc a i-o strânge cu căldură. Tratările sunt reluate întâi cu generalul Veterani comandantul oştirilor din Transilvania şi cu consilierii împărăteşti, comiţii Erbs şi Marsigli. Cel dintâi fusese prins de Brancovanu împreună cu Haisler în lupta dela Zerneşti. Primul pas al domnului muntean către reînoirea legăturilor cu Austria fu eliberarea acestuia, pe care Marsigli îl şi trimite la Viena spre a stărui ca împăratul să primească solia Brancovanului, având în înfăţişarea lui Erbs via dovadă a schimbărei gândurilor domnului român faţă cu curtea imperială [26]. Veterani spune în scrisoarea pe care o trimite către Kinsky prin Erbs, că „acesta vine la Viena spre a ruga cu umilinţă pe maiestatea sa să primească iarăşi pe Valachi în bunele sale graţii şi să încuviinţeze audienţa solilor munteni ce ar zăbovi în Viena de mai mult timp" [27]. Nu că s'ar fi crezut în o sinceră intoarcere a domnului muntean către casa de Austria, dar nevoia în care Germanii se aflau de slujbele lui îi făceau să închidă ochii. Veterani însuşi, care recomandă atât de călduros *amiciţia* lui Brancovanu, nu se poate împedeca de a califica de *vulpi* atât pe domnul român cât şi pe sfetnicii lui. De astă dată însă Brancovanu făcuse cauzei imperiale nişte slujbe reale, mijlocind corespondenţa, cea atât de îngreuiată prin starea de răsboiu, între curtea de Viena şi ambasadorul ei din Constantinopole, pe cât şi cu agentul olandez, comitele Colliers; apoi el comunicase Nemţilor o sumă de ştri însămnate asupra mişcărilor şi a pregătirilor turceşti, ştiri dobândite nu numai prin capichaile sale cât mai ales prin paşii dela Silistra, Nicopole, Vidin, Baba şi Belgrad întreţinute totdeauna în bune dispoziţii prin grase

---

[25] Vezi mai sus.

[26] Haisler fusese schimbat de Tokoly îndată după luptă pentru femeia lui Helena Zrigny, deţinută la Viena cu copiii ei. Vezi, Greceanu, *Mag. ist*, II, p. 163.

[27] Veterani către Kinski. 8 Dec. 1691, Hurm. *Doc.* V, p. 399. Comp. scrisoarea lui Brancovanu către Veterani din 22 Noemvrie 1691, *ibidem*, p. 397. Solii lui *Brancovanu* aşteptau la Viena încă din luna Septemvrie data scrisoarei sale de scuză către împăratul.

bacşişuri [28]. Când comitele Marsigli trecu prin Bucureşti, Brancovanu căută să'l convingă personal despre devotamentul său la cauza imperială, primindu-l într'un chip mai strălucit de cum îi erà ordonat de Poartă şi închinând la ospăţul ce'l dădu în onoarea lui o sănătate împăratului cu glas înăbuşit (sotto voce). In conferinţa avută cu comitele, Brancovanu îi descoperi lucruri însămnate şi-i făcu propuneri atât de favorabile, încât Marsigli luă îndatorirea de a le sprijini şi a le face să treacă dacă ar fi prezentate împăratului în scris de Brancovanu, şi trimise la Viena cu o solie anumită. Brancovanu mai ales punea în lumină slujbele făcute de el cauzei imperiale prin purtarea lui faţă cu Tököly şi cu Tătarii, şi ca dovadă a planurilor pe care el le combătuse, arăta lui Marsigli corespondenţa secretă a lui Tököly, pe care pusese mâna prin uciderea ordonată de el, a secretarului lui Tököly, un oare care Bertodi. Brancovanu făgăduia şi garanta că nu va învoi trecerea nici a lui Tököly nici a Tătarilor către Transilvania, cu toate că poziţia geografică cea nefavorabilă a ţărei sale, aşăzată între Germani, Turci şi Tătari, nu ar face cu putinţă o asemene împotrivire fără însămnate jertfe, pe care ţara lui le făcuse şi până atunci, precum se puteà videà aceasta din cumplite pustieri prin bandele lui Tököly. La observarea comitelui că ar fi mai bine a oferi celor mari din proprie îmboldire cele ce ei doresc, decât a aştepta cererea lor, răspunse Brancovanu că el este hotărît a se declara de principe tributar împăratului, şi aceeaşi hotărîre fu repetată comitelui Marsigli de stolnicul Constantin Cantacuzino, care adaogă că domnul său ar aveà intenţia de a trimite doi reprezentanţi la congresul de pace dela Viena. Marsigli sfătuì atuncea pe stolnicul că ar fi bine a dobândi învoirea acestei trimeteri dela Poartă cu care urmau tratările pentru pace, ceeace s'ar puteà obţinea prin dragomanul Ienache Porfiriţă ce erà tot odată şi capuchihaia lui Brancovanu, şi că Marsigli s'ar îndatori a determina pe împăratul la primirea unor asemene reprezentanţi [29].

Această din urmă propunere a Brancovanului erà însămnată. Ştià el că unul din puntele de căpitenie ale tratărilor erà poziţia viitoare a principatelor, de soarta cărora el, ca domnul unuia din ele, trebuia să se intereseze, mai mult de cum o făcuse Şărban Cantacuzino, cel ameţit prin perspectiva tronului Ţarigradului. In cererea lui Brancovanu de a luà şi el parte la tratările de pace, se documentează conştiinţa vie în Munteni că ţara lor nu puteà fi numai *obiect* de desbatere, ci

---

[28] Vezi şi Giurescu şi Dobrescu, *Documente privitoare la Constantin Brancovanu*, p. XI — XII unde sunt aduse şi izvoarele.

[29] Toate aceste conţinute în scrisoarea lui Marsigli din 5 Octomvrie 1691 către imp. Hurm. *Doc.* V, p. 392.

aveà dreptul ca *subiect* să iee parte la ea, când erà vorba de viitoarea ei soartă. Se arăta că şi pe atunci, ca în toate timpurile, Românii n'au pierdut nici odată cu totul conştiinţa poziţiei lor în sânul imperiului otoman; că ei ştieau că sunt o ţară aparte, adusă prin împrejurări în legături cu acel Stat, iar nu o simplă provincie, o dependenţă a acestuia.

Dorinţa lui Brancovanu de a lua parte la tratările de pace fu pe lângă altele, unul din cele mai puternice motive care'l apropriase de Nemţi, prin mijlocirea cărora putea singur spera de a fi primit în conferinţă. El mai stărueşte încă odată pe lângă Marsigli, la a doua vizită a acestuia în Muntenia în Noemvrie 1691, când este primit şi tratat de Brancovanu, încă cu mai multă distincţie, îi destănuieşte tot felul de lucruri ce puteau să interescze cauza imperială, şi la sfârşit îl roagă ca curtea din Viena să stăruiască la Poartă pentru cererea lui. Comitele, convins de astă dată de sinceritatea lui Brancovanu îl recomandă călduros împăratului [30].

In afară de acest interes politic îl mai împingea către Germani şi un sentiment de mândrie personală, jignită în fiecare moment de umilirile pe care i le impuneau Turcii. Brancovanu care erà aşà de curtenit de împăratul German, trebuia să încovoaie şira spinării înnaintea tuturor Turcilor. Când împăratul turcesc va trece prin Muntenia în 1699, Brancovanu va trebuì să descalece şi să îngenuncheze, iar când acest împărat treceà pe tângă el, trebuià să plece capul la pământ. Tot aşà şi înnaintea unui Paşă sau a hanului tătăresc, erà nevoit să facă adânci temeneli şi să le sărute chiar piciorul. Pe lângă acele lovituri aduse vredniciei lui de om şi stăpânitor, atât averea lui cea însemnătoare cât şi viaţa lui erau necontenit în primejdie. Din potrivă împăratul German, cu toate că şi el îi cerea tribut, dar îl numia în scrisori: Prea strălucit principe, înalt iubit [31].

Intrigile franceze. Purtarea lui Brancovanu cea atât de favorabilă Austriei nu puteà însă să treacă nebăgată în samă de numeroşii săi duşmani, care, sub conducerea ambasadorului francez pândeau toate ocaziile spre a'l puteà răsturna. Acesta cumpără în interesul lui pe Ienache Porfiriţa, capuchehaia lui Brancovanu, dar tot odată şi dragoman împărătesc. Grecul deşì primea lefuri grase din ambele părţi, şi anume dela Brancovanu, pe lângă o leafă fixă încă şi un bacşiş de vr'o 12 pungi de bani, îşi vinde fără nici o mustrare pe ambii săi stăpâni pentru o

[30] Toate aceste interesante amănunţimi sunt luate din rezumatul făcut de Hurmuzaki, a mai multor documente, din care majoritatea lipseşte din colecţia lui cea mare. Vezi, *Frg* III, p. 366 — 370.

[31] Giurescu şi Dobrescu op cit. p 184.

mică sumă cătră ambasadorul francez. Ei îşi dau impreună toate silinţele spre a dovedi Porţei uneltirile lui Brancovanu cu Nemţii, ceeace lui Ienache, omului de încredere al domnului muntean, îi vinea cu deosebire uşor. Aşà el dă în două rânduri în mânile chehaei vizirului două pachete cu scrisorî trimise agentului german de Veterani, prin mijlocirea lui Brancovanu. Pe de altă parte el deschidea scrisoarile trimise de guvernul imperial rezidentului său, le reținea săptămâni întregi la el, spre a comunica Turcilor conţinutul lor, şi apoi le remitea ambasadorului pecetluite cu sigilul său. El mai reţinea regulat gazeta tipărită în Viena, şi pe care Brancovanu o trimitea ambasadorului german, spre a comunicà mai întâi Turcilor conţinutul ei.

Pe lângă această periculoasă unealtă a intrigilor franceze, De Castagnères mai câştigă în favoarea lui şi pe Reiss Efendi, pe care'l cumpără cu suma destul de mare de 15000 de galbeni, sumă ce nu provinea din caseta regelui francez, ci dela preoţii catolici din Palestina, dată lui pentru a stărui în interesele lor, dar pe care ambasadorul o întrebuinţa cu un dublu scop. Pe lângă aceşti doi, mai lucra încă în contra lui Brancovanu şi Constantin Cantemir, prietenul lui Tököly,—Cantemir căpătase dela De Castagnères făgăduinţa tronului Munteniei, cu toate că ambasadorul francez gândia mai curând a dà acel tron iubitului său Ungur. Mai mulţi boieri români, care din Ardeal unde erau pribegi, trecuse în Constantinopole, vin în ajutorul lui De Castagnères, spunându-i că îşi tocește în zadar mijloacele, stăruind pentru întronarea Ungurului în Muntenia, pe care nici odată Românii nu o vor primi; dar că mai bine el să sprijine candidatura unui altui boier român – gândindu-se de sigur fie-care la el. Ambasadorul francez, care dăduse banii primiţi dela preoţii catolici lui Reiss Efendi, nu mai dispunea decât de păcătoasa sumă de 30 pungi, spre a îndruma nouele sale planuri.

Ori cum să fie, Brancovanu se îngriji de acele intrigì nesfârşite în care'l înlănţuiau duşmanii săi, îngrijire cu atât mai firească, cu cât el singur ştia că acele aşà numite intrigi conţineau o bună doză de adevăr. Din partea lui Cantemir Vodă plecase o deputaţie la Constantinopole, care împreună cu pribegii munteni să înegrească pe cât se va puteà domnia lui Brancovanu. Acesta se hotărî să dee o a doua puternică lovitură care să spargă şi s'i risipească toate uneltirile duşmane; vârî adânc mâna în vistieria lui şi trimise la Constantinopole pe doi boieri ai săi, *Vergu* şi *Brătăşanu*, care izbutiră în curând cu puterea magică a banilor să tocmească trebile lui Brancovanu aşà de bine la Constantinopole, precum nu fusese nici odată. Cronicarul Neculcea spune că „hopul fiind mai greu, Brancovanu trebui să cheltuiască până la o mie de pungi de bani”. Vergu

ar fi putut spune, parodiind pe Cesar; „veni, emi, vici": veniiu, cumpărăiu, învinsăi'' [32].

Se spunea că nu puţin contribuise la victoria lui Brancovanu şi portul cel nemţesc al unuia din pârâşii lui, Preda Proroceanu, care'l adoptase în timpul cât stătuse pribeag prin părţile germane. El umbla spune cronica anonimă cu „chică nemţască, numai legată sus sub işlic şi purta cisme nemţeşti cu pinteni lungi''[33]. Când şi-au luat işlicul înaintea vizirului chica lui dădu acestuia o dovadă pipăită că numai contra Nemţilor nu putea fi acei care adoptau modele lor. Toţi aceşti boieri sunt daţi pe mânile Brancovanului care îi judecă şi-i pedepseşte care cu moartea, care cu bătaia şi închisoarea [34]. Brancovanu îşi tocmeşte atât de temeinic atunci trebile la Constantinopole, încât izbuteşte chiar a scoate pentru omul de încredere al Porţei, Constantin Cantemir, un ordin de mazilie şi a da domnia Moldovei lui Constantin Duca ce erà să-i devină ginere. Şi apoi să mai fi avut inima a sluji cu credinţă Turcilor!

Nu numai atâta, Brancovanu se hotăreşte să meargă mai departe. Râdicând mănuşa pe care i-o aruncau duşmanii săi, el se hotăreşte a împedeca chiar pentru tot deauna reîntoarcerea lui Tököly în Transilvania şi a sprijini la Poartă candidatura lui Neculai Bethlen, cu toate că acesta erà partizan al Germanilor. Dar ce lucru erà cu neputinţă la Turci, de îndată ce se înfăţoşa cererea cu punga în mână? Ambasadorul francez scrie asupra acestei împrejurări regelui său: „Transilvanenii vrăjmaşi lui Tököly, propun de principe al ţărei lor pe un oare care Neculai Bethlen. Principele Valahiei, care e cu trup cu suflet în partida curţei de Viena, garantează Porţei cu suma de 300000 de scuzi pe care Transilvanenii se oferă să-i răspunză, dacă Turcii ar aproba proiectul lor. Acestea se potrivesc foarte cu călătoria unui popă grec la Adrianopole, care au adus cu el sume însămnătoare la toţi dregătorii Porţei din partea Valahilor'' [35]. Mai grav însă deveni lucrul pentru Francezi, când însuş împăratul luând această cauză în mână, adecă surparea lui Tököly, trimise pe comitele Marsigli la Constantinopole în

[32] Gion, *Brancovanu* p. 236. Observăm iarăşi o nepotrivire între documentele franceze astfel cum au fost consultate de Gion şi publicarea lor în Suplementul I al colecţiunei. Gion reproduce următorul loc din scrisorile din 14 şi 22 Mart 1691: „Am aflat că şi pe hanul tătăresc l'a cumparat, Caimacamul e cumpărat; în seraiu până şi muma sultanului e cumpărată. Trimişii principelui Valahiei au aruncat bani în dreapta şi în stânga''. Nimic aşa nu se întâlneşte în textul acelor scrisori publicate la p. 294 a suplimentului I.

[33] *Mag. ist.*, V, p. 120. Asupra introducerii portului strain la Români vezi mai sus.

[34] *Ibidem*, p 123—124, unde sunt descrise caznele lor.

[35] De Castagnères către regele din 23 Iulie 1691. Hurm., *Doc. suplement* I, p. 297, Popa cel grec este popa Neculai dela Sinope de preste Marea Neagră credinciosul lui Brancovanu. Anonimul rom. în *Mag.* ist., V, p. 121.

Noemvrie 1691, ca să stăruiască pentru îndepărtarea Ungurului, cauza principală a împedecărei încheierei păcei între ambele împărăţii. De Castagnères văzându-se în pericol recurge în desperare de cauză la mijlocul lui Brancovanu, cumpără pe sume însămnătoare pe muftiul şi pe aga ienicerilor şi face în sfârşit, după multă bătae de cap şi de inimă, ca propunerile Nemţilor să fie răspinse.

De şi curtea împerială lucra acuma mână în mână cu Brancovanu, ea tot îl observà având bănueli asupra lui din purtarea lui de mai înainte. In 1691 împăratul însărcinează pe sfetnicul său *Quarrient* să treacă în mergerea lui spre Constantinopole prin Bucureşti, pentru a afla care sunt intenţiile principelui Munteniei, de ce credit se bucură el la Poartă şi dacă şi până întru cât s'ar puteà aveà încredere în el [36]. Quarrient după ce vine în Bucureşti, unde este prea bine primit de Brancovanu, prezentându-se după sfatul domnului, pentru a nu trezi prepusuri, ca un neguţitor olandez, face împăratului asupra lui Brancovanu un raport din cele mai favorabile în care îi spune: „Prinţul Moldovei (Constantin Cantemir), care este duşmanul jurat al regelui Poloniei, la din contra foarte bine văzut şi prietenul intim al ambasadorului francez, foarte legat şi cu Tököly este sprijinit atât de Reiss Efendi cât şi alţi miniştri Turci; toţi aceştia sunt plecaţi coroanei franceze, până la un aşà grad, încât ei cred că vor puteà aduce la ruină şi cădere pe principele Valahiei, ceeace s'ar puteà întâmpla, dacă acesta nu ar fi sprijinit prin marea iubire a supuşilor săi, nu mai puţin însă prin însămnatele daruri făcute dregătorilor Porţii şi prin apropierea armatelor imperiale, cu atâta mai mult că Tököly nu numai că i-au devăstat ţara în chipul cel mai cumplit, dar încă şi zilele aceste s'au arătat în contra lui ca cel mai înverşunat duşman, la care contribue şi ambasadorul francez şi Reiss Efendi pe cât pot din partea lor. El stă şi cu generalii Maiestăţei Voastre ce comandă în apropierea ţărei lui în cea mai bună înţălegere, iar de altă parte, cum stau lucrurile astăzi, el nu se arată nesupus nici către Turci; gândeşte însă să-şi caute sprijinul său desăvârşit la acela ce va fi mai tare şi care'l va puteà protegui într'un chip mai statornic" [37].

Astfel stătea Brancovanu către sfârşitul anului 1692, în bune relaţiuni cu Nemnţii şi cu Turcii, din care unora făceà slujbe eminente, iar celorlalţi le hrănea cu îndesate pungi năseţioasa lor corupţie.

Tot în anul acesta Brancovanu mai liniştindu-se de valurile prin care trecuse, şi izbutind să pună în locul lui Constantin

[36] Un document din 6 Decemvrie 1691, extras de Hurmuzachi în *Frh.*, III, p. 373, care nu se află reprodus în colecţia cea mare.

[37] Raportul lui Quarrient către împ. din Mai 1692 Hurm., *Doc.*, V, p. 411.

Cantemir pe Constantin Duca domn în Moldova, trimite pe domniţa Maria cu muma ei doamna Stanca la Iaşi, unde se celebrează nunta cu mare veselie. Astfel Brancovanu prin încrederea Turcilor şi mai ales prin faptul că el procurase domnia Moldovei ginerelui său, conducea prin el şi destinele acestei ţări, încât în realitate el erà domnul ambelor principate. Trebuia acuma păstrată poziţia dobândită cu atâta trudă, şi pentru a se puteà face aceasta erà de nevoie un ochiu nu mai puţin veghetor şi o minte nu mai puţin ageră.

3. BRANCOVANU PRIETEN AL AMBELOR IMPĂRĂŢII

Perioade mai de linişte. — Brancovanu însă se exercitase îndestul în cei patru ani ai domniei lui, spre a căpăta o mai mare deprindere şi destoinicie în învârtirea meşteşugurilor de care aveà nevoie spre a se susţine. Cu Nemţii, care puteau deveni periculoşi în cazul când Turcii erau să fie cu totul răpuşi, căuta să păstreze relaţiile cele mai bune, îndatorindu-i pe cât, ba chiar mai mult poate de cât îi învoia poziţia sa de supus al Porţii, arătându-le că tocmai spre a-i sluji mai bine, trebuia să se poarte către dânsa cu respect şi ascultare. Şi într'adevăr că Nemţii trăgeau mult mai mare folos din această prefacere a lui Brancovanu, decât dacă s'ar fi declarat pe faţă de aliat al Germanilor şi de duşman al Turcilor. Atunci în loc ca Brancovanu să le fie de vr'un folos, le-ar fi pricinuit numai încurcătură, întru cât ar fi trebuit ca stându-i în ajutor cu oameni şi bani, să detragă asemene mijloace de la câmpul cel mare de operaţii al răsboiului unguresc. Astfel însă cum stătea Brancovanu, pe lângă că neperzând încrederea Turcilor, puteà să afle dela dregătorii lor multe taine care interesau pe Germani, apoi el mai ajuta trupelor acestora cu provizii şi chiar cu contribuţii în bani, când îi erà cu putinţă sau i se cereau cu mai mare stăruinţă.

Către Turci, pe care fără îndoială Brancovanu îi trăda, poziţia lui erà ceva mai grea; el trebuia să se scuze neîncetat că din pricina temerei pe care o aveà despre Nemţi, făcuse cutare sau cutare acte în favoarea lor; mai ales vinea lucrul greu, când Brancovanu erà îndemnat să iee parte la vr'o expediţie pe graniţă, ne mai vroind el acuma, cu nici un preţ, să reînnoiască, în dauna noilor săi prieteni, izbânda dela Zerneşti. Dar atunci, precum şi pentru a combate intrigile ce se ţeseau în contra lui la Constantinopol, mai ales prin meşterile mâni ale ambasadei franceze, el aveà la îndămână un mijloc care nu da nici odată de greş; împingea înainte pungile sale de bani, care aveau puterea minunată de a spulbera toate uneltirile, de a îndepărta toate prepusurile, de a spăla pe Brancovanu de ori ce imputare, fie ea chiar cea mai întemeietă şi de a-l face pe el pânză albă

şi nepătată, compromiţând şi primejduind pe acei ce luase însărcinarea de a'l înegri.

In Iunie 1693 Turcii pregătise o nouă expediţie contra Germanilor, care trebuia să treacă prin Muntenia asupra Ardealului, la care erà să iee parte şi hanul tătărăsc. O asemene veste făcu pe întreaga poporaţie a ţărei, să încremenească de groază ştiind ce poate să o aştepte. Brancovanu însă văzând că este peste putinţă a înlătura furtuna, se duse spre Giurgiu întru întâmpinarea vizirului, trecând fluviul cătră Rusciuc. Aice vizirul primi pe Brancovanu cu mare cinste şi îl îmbrăcă cu caftan. A două zi eşind cu boierii în plimbare cu caicele pe Dunăre, şăicele turceşti descărcară mai multe tunuri înaintea lui. Sosind după aceea şi hanul, se ţinu un sfat de răsboiu la care fu poftit şi Brancovanu, punându-i-se un scaun între aga Ienicerilor şi marele defterdar. Brancovanu întrebat pe unde să loviască Ardealul oştile împărăteşti, socoti că pe la Teleajnu, care părere fu primită în unanimitate de întregul sfat. După eşirea dela el, Brancovanu fu urcat pe un cal frumos înşăuat şi urmat de 12 boieri îmbrăcaţi de Turci în caftane, fu trimis cu mare alaiu la conacul său [38].

Pe când însă vizirul se pregătea să apuce pe Teleajnu în sus, îi veni vestea că o puternică oştire germană se îndrepta asupra Belgradului, ceea ce'l nevoi a părăsi, spre marea bucurie a lui Brancovanu, expediţia contra Ardealului şi a alerga în apărarea cetăţei ameninţate.

Inţălegem furia ce trebui să cuprindă pe ambasadorul francez, când află despre purtarea cea atât de prietinoasă a Turcilor pentru domnul Munteniei. Ambasadorului nu-i puteà intra în minte ca nişte mari dregători, pe mânile cărora erà lăsată întreaga soartă a unei mari împărăţii, să'şi vândă aşà conştiinţa lor pe mârşavul ban. El scrie desperat cătră regele său: „Turcii sunt aşà de orbiţi în ceeace priveşte pe Brancovanu, în cât nu văd după faptele lui că este trup şi suflet cu imperialii. Vizirul l'a tratat cu o mulţime de onoruri, l'a primit în toate consiliile de răsboiu, despre hotărârile cărora Brancovanu nu va lipsi a înconştiinţa pe generalul Veterani" [39]. Ambasadorul francez căută să scape de Domn în orice chip. Prin Aprilie 1693 el urzì o intrigă cu mai mulţi boieri munteni spre a răsturna pe Brancovanu, atrăgând şi pe capuchehaia Moldovei — D. de Chateauneuf . . . . ., cu cinci boieri să pribegească în Ardeal şi apoi în Moldova, de unde veniră la Adrianopole spre a arătà că Domnul nu numai despoae pe supuşii sei, dar are înţele-

[38] Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 205 — 208. O amintire a călătoriei domnului spre Vidin pentru a întâmpina pe vizirul care treceà pe acolo cu oastea vezi în Foletul Novel. (Calendarul de pe timpul lui Brancovanu 1694) *ibidem*.

[39] Fériol cătră regele. 5 August 1693, Hurm., *Doc. Suplement*, I. p. 310.

gere publică cu duşmanii Sultanului şi că stă în negociare cu Curtea din Viena spre a da toată Ţara Impăratului; că este neapărat a se luà grabnice măsuri, căci altfel peste puţin Muntenia va fi dată duşmanului. Aceşti boieri fură găzduiţi în casa ambasadorului francez, de unde ei prezentară plângerile . . . . . marelui vizir. Planul ambasadei franceze erà tot de a pune pe Emerik Tököly în scaunul Munteniei. Dar Brancovanu care simţià uneltirea lucră aşà de bine, că cei cinci boieri îi fură predaţi şi trimişi în ţară cu lanţuri de gât [40].

Politica franceză cu toate aceste trebuia să se mai potoale din aprinderea ei contra Brancovanului, din motivul că dânsa fu nevoită în curând să părăsască pe Tököly, în vederea căruia mai ales până acuma combătuse cu atâta stăruinţă pe domnul român. Turcii anume se săturase de Tököly, pe care îl ajutaseră în atâtea rânduri şi totdeauna fără izbândă. Mai ales îi găsiau ei o neiertată vină, aceea „de a cere mult şi nu da nimica" [41]. Acest păcat de moarte nu i-l puteau erta Turcii, şi fiindcă diplomaţia franceză erà tot aşà de reţinută asupra darurilor, convenind cel mult a jărtfi câte ceva numai când o afacere erà terminată, apoi Turcii lăsară încetul cu încetul cu totul în părăsire pe bântuitul Ungur. Francezii temându-se a-şi compromite influenţa stăruind pentru un om mort politiceşte, îl părăsiră şi ei. Turcii ne mai sprijinindu-l, nici măcar despre cele de trebuinţă traiului său, el ajunse o adevărată sarcină pentru ambasada franceză, care trebuia să-i poarte acuma de grijă. De aceea nu fu cu totul nemulţumită, când Turcii luară măsura de a surghiuni pe Tököly la Nicomedia. Aice el lepădă religia protestantă şi îmbrăţişă catolicismul, înşălat de Iezuiţi care îi promiseră că vor dobândi pentru el o pensie dela curtea Franţei. La atâta se mărginise acuma, în loc de coroană, ţinta ambiţiosului Ungur. Văzându-se însă înşălat de Iezuiţi, el publică o furioasă retractare, „trist şi ridicul sfârşit pentru cavalerul ungur, care debutase cu atâta sgomot şi cu atâta sălbătăcie" [42].

Pe când un duşman al lui Brancovanu dispărea de pe scena luptelor, puterea lui căpăta un nou sprijin în dragomanul cel mare al Porţei otomane, Alexandru Mavrocordato Exaporitul Acest Grec care exercita o influenţă din cele mai însămnate asupra soartei imperiului otoman, dându-i-se pe mâni firul ne gocierilor care aduseră pacea de Carlowitz, fusese în legătură şi cu predecesorul lui Brancovanu, Şărban Cantacuzino, căruia

[40] Relaţia amb. olandez, 17 Aprilie 1693 în N. Iorga, *Documentelele lui Brancovanu* p. 112.

[41] Castagnères către regele 15 Ianuar 1693 *ibidem*, Hurm. *Doc. Supl. I*, p. 304.

[42]. Gion, *Brancovanu*, p. 285, notă. Din această scriere am împrumutat ştirile relative la ultimul rol al lui Tokoly.

reposatul îi rămăsese dator cu o sumă de bani, răsplata slujbelor sale pe lângă Poartă otomană. Brancovanu văzând că acest dragoman erà mereu însărcinat de Turci cu conducerea negocierilor pentru încheerea păcei între ei şi puterile creştine, se gândeşte să şi-l alipească. Fiind de trebuinţă pentru a întocmi condiţiile, o întrevedere personală a domnului cu dragomanul, şi domnul neputându'l vizita în Constantinopole, dragomanul se hotărâ să vină în Bucureşti. Ori cine înţălege că încasarea banilor datoriţi lui de fostul domn erà numai un pretext menit a da o faţă oare care acestei întrevederi[43]. De acea cronicarul nici nu cunoaşte aceasta aşà numită daravere bănească şi arată că Alexandru Mavrocordato a fost *poftit* de Brancovanu la nunta fiicei sale Stanca cu Radu fiul lui Iliaşi Vodă, cu care dragomanul se rudea prin femeea lui, adaogând apoi cum ,,cu mare dragoste şi cinste l'a primit Constantin Vodă, în casele din curtea domnească l'a conăcit, pentru ca să aibă în toată vremea împreunare şi vorbă, între care mi se pare că mai multă dragoste s'au întărit de cât erà mai înainte''[44].

Nici că puteà Brancovanu să'şi încredinţeze interesele mai bine de cum o făcuse. Mavrocordat va duce de acum înainte până la pacea dela Carlowitz destinele imperiului otoman în mânile sale. El va fi mai tare chiar pe cât sultanul în împărăţia a căreia existenţă se găsia primejduită prin cumplitul răsboiu ce se deslănţuise pe capul Mahometanilor, şi a căruia împăcare erà pusă în mânile trufaşului Grec.

De aceea de acuma înainte Brancovanu poate să doarmă mai liniştit, răzămat pe de o parte de protecţia Exaporitului, pe dealta ştiind mai stâmpărată duşmănia Francezilor în contra lui. Pentru vr'o trei ani se liniştise trebile şi din partea Moldovei, pe scaunul căreia stătea în loc de duşmanul său Constantin Cantemir, ginerele său Constantin Duca. Insă Brancovanu nu putu păstra mult timp pe rudenia sa pe scaunul Moldovei. Intrigile Tătarilor îl răsturnară, înlocuindu'l cu fiul lui Cantemir, Antioh, în 1696.

Nici odată însă, chiar în timpul perioadei celei mai sigure şi mai liniştite a domniei sale, Brancoveanu nu lăsă în părăsire interesele sale. Tot deauna fu ca un soldat cu arma în mână, pus de strajă în faţa duşmanului, şi această neobosită activitate, această pândire necontenită a tuturor intrigilor spre

[43] In anul 1696 găsim trecute în condicile vistieriei o sumă de ,,2 000 taleri (sau lei) s'au trimis la Alexandru Terzimanul în datoria ce are dela Şerban Vodă''. Condica de venituri şi cheltueli ale vistieriei dela 7202—7212, Bucureşti, 1878 p. 174. (Comp. p. 276). Această însămnare dovedeşte pe cât că Mavrocordat aveà într'adevăr de luat bani dela reposatul predecesor al lui Brancovanu pe atâta însă că nu aveà nevoie să vină în Muntenia spre a-i încasa.

[44] Anonimul în *Mag. ist.*, V, p. 116. Comp. scrisoarea lui Fabre către De Castagnères 10 Noemvrie 1692, în Hurm., *Doc.*, *Suplement* I, p. 301.

a le puteà sfărâma în faşa lor, explică cum se face de fu în stare să menţină puterea un timp atât de îndelungat.

In 1695 Sultanul Mustafa al II-le care urmase lui Soliman în tronul împărăţiei mahomedane, vroeşte a mai ridica vaza armatelor sale, punându-se el însuşi în fruntea lor, spre a face o expediţie în Ungaria, şi norocul îi este favorabil. Trecând Dunărea la Belgrad în 25 August acelui an, el ie cetatea Lipa cu asalt; după aceea mai cucereşte cetăţuia Titel, bate apoi pe generalul Veterani pe care'l surprinde cu un corp numai de 6000 de oameni lângă Lugoş, unde nefericitul general piere de o moarte eroică, şi după aceea pune mâna pe Lugoş şi apoi pe Sebeş.

Sultanul în Muntenia. - Brancovanu fusese rânduit să păzască cursul Dunărei la Cerneţ, pe unde aveau să urce în sus şăicile turceşti încărcate cu proviziuni. El trimite mai mulţi boieri care îndeplinesc cu credinţă această periculoasă însărcinare. Când fu să se întoarcă sultanul îndărăt, el trecu prin coasta Munteniei tăindu-o dela Cerneţ până la Calafat în dreptul Vidinului, unde trecu Dunărea. Brancovanu trebuia să vină în persoană pentru a face onorurile cuvenite stăpânului său. Mult se sfătuiră însă boierii cu Brancovanu, dacă domnul trebuia sau nu să meargă întru întâmpinarea sultanului. Lucrul de care el se temea erà mai ales să nu fi căzut cumva în mânile padişahului câteva din scrisorile pe care le trimisese lui Veterani care murise după cum am văzut pe câmpul de bătae dela Lugoş. La sfârşit însă se hotărâ Brancovanu a juca totul pe o carte şi a eşi înaintea sultanului, ştiind bine că ar fi tot atât, ba poate mai periculos încă, a nu se arăta. Sultanul, îngâmfat peste măsură de triumfurile repurtate, de abia îşi mai coboria ochii pe omenirea cea prosternată la picioarele sale. Şi Brancovanu făceà şi el ca toată lumea. „Când era la conac şi sta oastea de făcea alaiu şi intra împăratul în corturi, domnul descăleca şi îngenunchia, şi când treceà împăratul se pleca cu capul la pământ”[45] Şi într'adevăr aveà şi pentru ce să plece capul atât de tare, căci ştiea el doară că numai cu atât se alegeau în adevăr Turcii mai lămurit din supunerea lui politică.

Şi într'adevăr Brancovanu considera atât de puţin pe cumpliţii lui stăpâni, încât chiar pe când ei erau cu sultan cu tot pe pământul Munteniei, îndrăzneşte a face un act, care la ori ce popor din lume ar fi fost în deajuns spre a pierde pe Brancovanu pentru totdeauna. Anume răscumpără dela Turci mai

[45] Anonimul în *Mag. ist.*, V, p. 143. In calendarul pe 1695 se găsesc însemnări scrise de mâna lui Brancovanu, „Sept. 26, ne-a venit firman să mergem înaintea împăratului”; „Oct 3 - Joi am trecut Oltul pe la Turnu şi a trecut împăratul Dunărea de a mers la Necopo (Nicopole)”.

mulţi prinşi Nemţi, luaţi de ei în bătăliile din acel an[46]. O asemene faptă erà făcută învederat în favoarea Germanilor pe care Brancovanu, ştiindu-i cârtitori din pricina înfrângerei suferite, vroià să-i îmbuneze prin un semn văzut al simpatiei sale. Cum de însă Turcii nu simţiră aceasta! Orbirea lor se poate explica numai prin efectul pe care aurul cel mult, vărsat de Brancovanu pentru răscumpărarea prinşilor, îl făcu asupra lacomelor lor minţi. Sau chiar dacă bănuiră ceva erau ei să răspingă târgul cel strălucit, pentru a se convinge de credinţa celui ce'l oferea.

Totuşi în această păsuire a lui Brancovanu din parteà Turcilor s'ar puteà găsi şi o nevoie politică. Din provinciile române numai Valahia le mai rămăsese supusă, fie şi numai pe jumătate. Moldova din cauza Polonilor şi a Tatarilor care'şi făcuse din ea câmpul lor de bătae, erà atât de pustietă şi de sărăcită, încât nu mai aducea Porţei aproape nici un folos. Ardealul erà cuprins de Nemţi, încât din ţările dunărene singură Muntenia mai ajuta şi într'un mod foarte însămnător, la purtarea răsboiului în contra Germanilor. Aceasta ne spune şi cronicarul Radu Greceanu că „în vremile acele ajungând ţara Moldovei la mare slăbăciune de multe şi nespuse călcări şi prăzi, când de Tătari, când de Leşi, şi ţara Ardealului fiind în stăpânirea Nemţilor, rămas'au tot greul pre această ţară, şi numai de aice se cereau toate cele ce trebuiau"[47].

Oare ar fi fost înţălept din partea Turcilor să-şi înstrăineze şi pe Brancovanu? Nu ştim dacă Turcii îşi vor fi dat samă de această împrejurare. In orice caz răul producea de astă dată un bine, şi corupţia lor le făcea un serviciu real.

Cu cât răsboiul devenia mai crâncen pentru a lua odată un capăt, cu atâta el se trăgea mai mult de asupra Munteniei spre părţile Ungariei, unde trebuia să se hotărească; cu atâta pericolele politice se îndepărtau de asupra lui Brancovanu şi el puteà mulţămi mai în linişte pe Turci pe de o parte prin împlinirea tuturor poroncilor lor relative la ajutoarele cerute, pe Nemţi pe de altă destăinuindu-le toate mişcările oştirilor turceşti, pe care ei aveau un interes aşă de mare a le cunoaşte.

Mustafa văzând că sub conducerea lui armatele sale au răsbit pe creştini, se pune a doua oare în fruntea lor în anul 1696, şi trece Dunărea pe la Belgrad îndreptându-se asupra Temişoarei. Imperialii primesc lupta lângă râul Bega, care luptă deşi fu foarte crâncenă şi sângeroasă, rămase totuşi cu un rezultat nehotărât, mai ales din pricină că sultanul nu se folosi de mişcarea îndărăt făcută de Nemţi, spre a-i sparge şi a-i pune

[46] Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 322.
[47] Greceanu *Mag. ist.*, II. p. 324.

pe fugă. Totuşi Turcii, rămânând stăpâni pe câmpul de bătae puteau susţinea că victoria stătuse pe partea lor.

Brancovanu fusese silit să împlinească o sumă de porunci ale împărăţiei, precum repararea unor cetăţi din Banat, provizii nenumărate care trebuiau transportate tocmai la Belgrad, apoi pe lângă aceste lucrări şi cereri în natură, Turcii mai luase încă şi sumi mari de bani. Mai rău însă erâ că ţara trebuia să sufere trecerea în tot lungul ei a răpitoarelor oarde tătărăşti, dinaintea cărora tot norodul erâ deprins a fugi înspre munţi, fugă care acum când Turcii aveau nevoie de ajutorul ţărei, ar fi putut deveni periculoasă domnului, făcând cu neputinţă îndeplinirea poruncilor. „Numai multa nevoinţă şi chivernisire a domnului a făcut de au ajutat Dumnezeu şi s'au rădicat toate acele peste putinţă poronci" [48].

Când domnul sfârşia de îndeplinit slujbele împărăţiei, mai lua puţin răgaz din munca cea încordată făcând câte o preumblare pe la moşia sa la Obileşti sau la viile sale dela Piteşti. Dar nici aceasta nu-i ticnea adese ori, fiind zmuls din mijlocul liniştei sale prin o nouă cerere a Turcilor.

Lupta dela Zenta. — In 1697 se întâmplă lupta hotărâtoare care trebuia să aducă izbândă desăvârşită pe partea creştinilor. Anume Sobiesky regele Poloniei murind în 17 Iunie 1696, principele electoral de Saxonia ce erâ general pe câmpul de răsboiu fu ales în locul lui, în contra ducelui de Conti candidatul Francezilor la tronul Poloniei. In locul electorului fu chemat în capul oştirilor germane vestitul general Eugeniu de Savoia, marele geniu militar al veacului al XVII-le. Cum veni acesta în mijlocul oştirilor el introduse o disciplină mai severă în locul destrăbălărei de până atunci. Reputaţia lui cea mare apoi ridică moralul soldaţilor şi în curând o victorie strălucită trebuia să confirme marele aşteptări ce se puneau în el. Turcii trecuseră iarăşi Dunărea cu 100.000 de oameni. Eugeniu nu le putea opune decât un număr mult mai mic. Totuşi el primi lupta in câmpia mlăştinoasă a Tisei, în o poziţie foarte bună pentru apărare, lângă satul *Zenta*, în ziua de 11 Septemvrie 1697. Rezultatul bătăliei fu zdrobitor pentru Otomani. Mai bine de 20.000 din ai lor, între care însuş marele vizir şi mai mulţi mari demnitari rămaseră pe câmpul de bătae, pe lângă vr'o alţi 10.000 care găsiră moartea în valurile râului. Sultanul ce se afla de ceea parte de Tisa încălecă îndată şi o rupse de fugă, ne oprindu-se decât sub zidurile Temişoarei. Tot lagărul căzu în mânile creştinilor. Toate corturile între care cel mare şi strălucit al sultanului însuşi, 87 de tunuri, enorme câtimi de pulbere de

[48] Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 321.

puşcă, muniţiuni şi proviant de tot soiul, între care 15.000 de boi, 7.000 de cai, mai multe mii de cămile, 6.000 de cară şi căruţi, sute de steaguri, stindarde, toată muzica imperială şi însfârşit vistiria armatei cu mai multe mii de pungi de bani şi chiar marea pecete a împărăţiei găsită pe peptul mortului vizir, iată roadele acestei strălucite victorii. Principele Eugeniu încântat de curajul trupelor sale şi atribuindu-şi cu multă modestie un rol numai foarte mic în repurtarea izbânzei, spune în raportul trimis de el către împăratul, că „această victorioasă acţiune s'a sfârşit cu despărţirea zilei de noapte şi soarele însuşi n'a vroit să se coboare sub orizont, până ce n'au văzut cu strălucitorul seu ochiu deplinul triumf al armelor maiestăţei voastre imperiale".

Pregătirile pentru această luptă memorabilă costase însă mult pe biata Muntenie. „Putea zice cineva că nu va să mai rămâe în ţară nici bou, nici oae, nici cal, nici nimic, afară de bani ce se dau pe unde se orânduia, şi boierii erau la mare grijă că nu vor puteà scoate la cap" [49]. De abia domnul isprăvise toate poruncile şi se retrăsese spre a mai răsufla puţin la viile sale dela Piteşti, şi iată că soseşte un agă de la Constantinopole cu poruncă ca domnul să meargă cât mai curând spre Cerneţi, spre a pune mâna pe nişte hoţi care trecând Dunărea prădase cetatea turcească Orşova. Tocmai când domnul ajunsese la Cerneţi îi vine din Constantinopole trista veste a morţei ficei sale, soţiei lui Constantin Duca, pe care ciuma o răpise în floarea vârstei. Fiind el acolo şi îndeplinind ordinile turceşti pentru prinderea hoţilor, sosi de olac Stoian vataful de călăraşi cu cealaltă veste îmbucurătoare inimei domneşti despre înfrângerea Turcilor la Zenta, şi „înţălegând de această ştire veselitoare de izbânda creştinilor şi de stângerea păgânilor, au dat slavă lui Dumnezeu şi maicei sfinţiei sale" [50]

Lupta dela Zenta avu de urmare încheierea păcei. După o trăgănare de mai bine de un an a tratărilor pentru armistiţiu acesta se încheie în 15 Octomvrie 1698, şi negocierile pentru pace încep acuma într'un chip serios, ne fiind turburate prin vuetul de pe câmpul de răsboiu. In timpul relativ scurt de trei luni congresul întrunit la Carlowitz încheie pacea între puterile aliate (afară de Rusia) şi împărăţia Otomanilor, care se subscrie în 26 Ianuarie 1699.

Cu încheierea acestei păci se schimbă cu totul poziţia şi politica lui Constantin Brancovanu. Inainte însă de a trece la noua evoluţie a acestei politici, să expunem peripeţiile negociărilor care au adus încheierea păcei de Carlowitz, negociări ce au pus de nenumărate ori în pericol existenţa ţărilor române,

---

49 Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 331.
50 *Ibidem*, p. 340.

dar pe care norocul tot le scoase la sfârşit din prăpastia care părea că trebuie să le înghită.

4. PACEA DELA CARLOWITZ

Turcii bătuţi la Viena şi în curând răspinşi şi din cea mai mare parte a Ungariei se gândesc la sfârşit că ar fi bine să ceară pace dela creştini; căci dacă Turcii sunt foarte aprigi când le merge bine, ei se dămolesc de tot îndată ce norocul le este protivnic. Pe la sfârşitul lui 1686 ei încep a încerca pe împeriali asupra primirei unor negociări, în vederea de a restabili cu dânşii bunele relaţii. Alexandru Mavrocordat Expaporitul, marele dragoman al Porţei de la moartea lui Panaite Nicusia, întâmplată în 1673, îndrumează aceste relaţiuni într'un chip foarte ghibaci, cerând dela principele de Baden, pe atunci comandantul suprem al oştirilor germane, eliberarea unui om al său prins de Germani şi oferind în schimbul lui alţi prinşi Germani ce se aflau la Turci [51]. Propunerea fiind primită şi corespondenţa deschisă marele vizir trimite în Noemvrie 1686 o scrisoare aceluiaşi comandant în care îi propune adunarea unui congres [52]. După mai multe schimburi de scrisori, propunerea fiind primită de creştini, Turcii trimit în Septemvrie 1688 doi plenipotenţiari însărcinaţi cu negociările, anume pe Zulficar Efendi şi pe dragomanul cel mare Alexandru Mavrocordat. Ei sosesc în lagărul dela Belgrad în 8 aceleiaşi luni, însoţiţi de o pompoasă întovărăşire de vr'o 100 de persoane, cu o mulţime de cară şi de cămile pentru aducerea bagajelor lor. Ei sunt duşi de aice fără grabă până la Pottendorf lângă Viena, unde ajung cam cătră jumătatea lui Noemvrie.

Impăratul le încuviinţază o audienţă tocmai în 20 Ianuarie 1689, pentru ceremonia căreia se prescrisese nişte regule foarte amăruntite. Intre altele se dispusese ca Mavrocordat, care fiind creştin nu erà impus de religia lui a-şi ţinea capul acoperit, să-şi iee coiful său încă din anticameră şi să apară înaintea împăratului cu capul gol. Ambii soli să aibă a face trei reverenţe „foarte adânci", una la intrarea pe uşă, alta la mijlocul salonului şi a treia când se vor apropie de împăratul, căruia să-i sărute poala mantalei [53]. Bieţii Nemţi care avuse atâtea înjosiri de suferit dela Turci, îşi răsbunau şi ei acuma, imitându-i

[51] Scrisoarea lui Mavrocordato din 29 Sept. 1686. Hurm. *Doc.*, V, p 118.

[52] Scrisoarea marelui vizir Soliman din Noemvrie 1686, *ibidem*, p. 123. Comp. răspunsul principelui de Baden din 17 Ianuar 1687, *ibidem*, p. 128.

[53] Raportul dragomanului Lachowitz din 8 Fevruarie 1685. *ibidem*, p. 153 Nu înţălegem ce interes pot aveà nesfârşitele rapoarte şi rezoluţii imperiale fiecare cuprinzând câte 6 şi 8 file asupra ceremonialului cu care trebuiau să fie

în ceremonialul pe care aceştia îl impuneau în totdeauna solilor şi ambasadorilor imperiali.

După săvârşirea acelei ceremonii, se încep negociările de pace între delegaţii împăratului cătră care se adaog mai târziu şi acei ai aliaţilor săi, şi solii turceşti, care ţin răstimpul foarte îndelungat de aproape un an de zile. Cu toate că [54], pricopseala . . . . . şi de o parte şi de alta nu conduse la nici un rezultat, totuşi aceste conferenţe sunt de cel mai mare interes pentru istoria noastră, întru cât ele arată care erau scopurile uriaşilor ce se luptau în preajma ţărilor române, asupra acestora. Intre condiţiile cele d'intâi ce apar pe tapet în chestiunea negociărilor, se vede cererea Germaniei de a i se ceda principatele Valahia şi Moldova. ,,Cea d'întâi, ne spun instrucţiile comitelui de Caraffa cătră plenipotenţiarii germani, au aparţinut din vechime Ungariei, şi acuma din nou prin deputaţii veniţi la împăratul (acei trimişi de Şărban Cantacuzino înaintea morţei sale, care ajung aice însoţiţi de omul lui Brancovanu), au cerut iarăşi încorporarea în zisul regat, oferind chiar plata unui tribut. Se va cere deci numai decât de la Turci cesiunea zisei provincii în toată întinderea ei până la râul Siret şi Milcov, cu cetăţile sale mărginaşe: Thuz (poate Turnu), Giurgiu şi Brăila, care acuma sunt ocupate de Turci. Cât despre Moldova, deşi această provincie este cu totul ruinată şi menţinerea stăpânirei ei ar costa, din cauza năvălirilor tătare, pe împărat mai mult de cât veniturile ei, şi deci nu ar fi de un mare interes şi folos a ei dobândire, totuşi să se ceară şi dânsa a fi cedată împăratului'' [55].

De abia începuse a se intra în fondul trătărilor şi Polonia apare şi ea pe scenă. Principele Liubomirsky scrie împăratului o scrisoare, în care mareşalul polon ,,imploră graţia maiestăţei sale pentru biata lui patrie, care atâta contribuise cu sângele ei la succesele creştinilor, ca să fie cuprinsă şi ea în pacea ce se va încheie, conform convenţiei dela Linz, şi anume cu îndeplinirea cătră regatul Polonilor a următoarelor condiţii: Să li se restitue Cameniţa; să fie asiguraţi în contra prădăciunilor Tătarilor; să li se dee o despăgubire de răsboiu potrivită cu chel-

primiţi solii turceşti? Pentru ce s'au cuprins atâta loc cu publicarea unor documente de o valoare nulă pentru istoria Românilor şi chiar pentru acea generală de una cu totul îndoielnică? Tot aşà şi cu colecţia de documente publicaţie făcută de N. Densuşeanu în care aflăm documente de 6—8 şi 10 pagini. tratând exclusiv afaceri ungureşti, şi acelea de un interes foarte mic, numai fiindcă cuprinde la sfârşit subsemnătura unui ban de Severin!! Dar se înţelege că astfel de publicaţii sporesc numărul coalelor tipărite?

[54] Văcărescu — *Istoria imperului Otoman* în Papiu *Tezaur*, II, p. 269.

[55] Instrucţiile comitelui de Caraffa din 11 Ianuarie 1689 *ibidem*, p. 194 Comp. referatul identic a comitelui Starhemberg cătră împ. din 28 Februarie 1689, *ibidem*, p. 234. Comp. propunerile de pace ale solului polon 18 Dec. 1690 în C. Giurescu şi N. Dobrescu p. 43.

tuelele făcute şi să li se cedeze Moldova dela Iaşi în sus după cum ar poseda-o acuma [56].

Aşà dar chiar dela începutul negociărilor întâlnim două pretenţii contrare ale celor doi aliaţi, asupra uneia din ţările române, Moldova. Nu e vorbă Nemţii se arătau că nu ar prea ţinea la ea, şi Polonii cereau de o cam dată încorporarea ei numai până la Iaşi. Vom vedeà însă cum în decursul trătărilor Nemţii îşi schimbă părerile asupra valoarei acestei ţări, şi Polonii asupra întinderei ce trebuia încorporată. Chestiunea, care la început se păreà că ar puteà uşor să fie împăcată între Nemţi şi Poloni, deveni cu timpul între aliaţi un adevărat măr al discordiei care avu de rezultat, că Moldova şi cu dânsa și Valahia nu căzură în partea nici unuia din cei doi competitori, ci rămase tot în stăpânirea Turciei, scăpând astfel ţările române de pericolul ce le amenința.

Să reluăm însă firul negociărilor.

Polonii în curând îşi ieau de samă că pretenţiile lor ar fi prea mici faţă cu însămnătatea rolului pe care trebuiau să'l joace la încheierea păcei. Crezând însă şi că Turcii ar fi mai curând dispuşi a ceda lor provinciile române de cât Nemţilor, găsim că pe la Fevruarie 1690, ei care ceruse până atunci numai Moldova până la Iaşi, îşi întind pretenţiile lor asupra întregei ei întinderi [57]. De Castagnères scrie asupra acestui lucru regelui că „Poarte erà hotărâtă a nu face pace nici armistiţiu cu Germania, dar că ar fi foarte dispusă a cumpăra cu ori ce preţ pacea dela Poloni. Regele polon crezu împăcarea atât de ușoară încât spori pretenţiile sale" [58]. Și aiurea acelaş ambasador adaoge că colegii săi din Polonia care stăruiau din răsputeri a împăca pe Poloni cu Poarta prin o pace separată, spre a detrage sprijinul acestei ţări în lupta Turcilor cu Germania, i-ar fi scris că regele Poloniei departe de a mănţinea cererea lui cea dintăi asupra jumătăţei Moldovei, la care se redusese mai înainte, pretindea acuma întreaga provincie, şi că toate silinţele lor de a-l reîntoarce dela acest gând rămăse zădarnice [59].

Turcii însă nici nu vroiau să audă de cesiunea provinciilor române. Atâta numai se obliga în special Mavrocordato de a lucra la Turci aşà, ca să poată obţinea pentru imperiali câte-va locuri în Transilvania, care deci şi ea trebuia după pretenţiile Turcilor să rămână tot sub stăpânirea lor [60].

---

[56] Scrisoarea lui Liubomirsky. 2 Februarie, 1689, *ibidem*, p. 219.

[57] Răspunsul ambasadorului Poloniei la propunerile amb. Porţei din 19 Februarie 1689. Hurm. *Doc.* V, p. 231. Comp. De Casatgnères către marchizul Béthune. Februarie 1690, *ibidem. Supliment*, I. p. 282.

[58] De Castagnères către regele, 11 Februarie 1690, *ibidem*, I. p. 283.

[59] Acelaşi din 23 Mart 1690, *ibidem*, p. 284.

[60] Raport despre conferenţele din zilele dela 11 Martie — 27 Mai 1689. Hurm. *Doc.*, V. p. 260: „Wegen Siebenburgen der Mavrocordato sich dahin

Impăratul urma un dublu joc îndestul de periculos. Pe de o parte el vroia să rupă provinciile române din supunerea Porţei, şi pentru aceasta aveà nevoie de ajutorul Polonilor, care prin atacurile lor asupra Moldovei ocupau cel puţin pe Tătari şi 'i împedecau de a se revărsa asupra ţărilor germane; pe de alta nu promitea nimic sigur Polonilor, asupra pretenţiei lor de a li se cedà Moldova, argumentând necontenit că Moldova după toate izvoarele vechi ar fi aparţinut Ungariei, şi stăruind ca Polonia să rămână în alianţa încheietă până la sfârşitul răsboiului, şi atunci, dacă vor izbuti a smulge acele două provincii din stăpânirea Porţei, se vor împăca asupra drepturilor lor respective [61]. Inţălegem cum o asemene perspectivă de a împărţi prada, după luarea ei prin sforţări comune, cu un aliat mai tare, nu puteà conveni Poloniei, care se temea ca Germania să nu iee totul pe partea ei, sub cuvântul din fabulă că ,,pe dânsa ar chema-o leu''.

Nişte tratări urmate în asemene condiţiuni, în care pe partea aliaţilor domnea cea mai deplină neînţălegere şi dorinţa unuia de a circonveni pe celalalt, pe când Turcii se închideau într'un refuz absolut de a ceda provinciile române puterilor creştine, nu puteau să izbutească la nimic. Cu toate aceste se exercitase apăsarea cea mai energică asupra plenipotenţiarilor otomani. Ei fusese trataţi mai curând ca nişte prinşi decât ca nişte ambasadori; fusese duşi sub pază întâi la Pottendorf, apoi la Viena, de aice la Comorn, pretutindene lipsiţi adese ori până şi de cele trebuitoare vieţei şi împedecaţi de a şi le procura din ţara lor [62]. Cu toate aceste ei stăruiră în îndărătnicia lor, şi împăratul fu nevoit la urma urmelor să le dee drumul, spre a se întoarce de unde venise. In Noemvrie 1689 împăratul înştiinţază pe papă despre ruperea negociărilor începute cu Turcii [63].

De abia însă se dusese ambasadorii turci din imperiul german, şi ei se întorc îndărăt pentru a reîncepe iarăşi nespornica lor lucrare. Cu prilejul suirei sultanului Soliman în tronul împărăţiei, el trimite în deputaţie pe aceeaşi ambadasori, care rămân din nou în Viena pentru a relua iarăşi firul negocierilor

separatim gegen Grafen Caraffa vernemben lasszen, weszmassezen er das Werkh dahin zu dirigiren sich bemühen wolle, damit Euer Kays. Maies. gleichwohlen ein Paar Placz in Siebenbürgen erhalten mogen''.

[61] Rezoluţia imperială asupra cererilor amb. Poloniei 6 Iunie 1689, *ibidem*. p. 268.

[62] Mai multe scrisori şi tânguiri ale solilor turci asupra modului cum erau trataţi, *ibidem*, p. 235, 243, 280.

[63] Scrisoarea împ. către papă din 26 Noembrie 1689, *ibidem*, p. 291. La 2 Noemvrie pare a se fi ţinut cu Turcii ultima conferinţă. Vezi protocolul acesteia, *ibidem*, p. 286. Compară şi raportul lui Iorger către împ. asupra congediărei plenipotenţiarilor turci în Hurm., *Frg.* III, p. 331, unde Mavrocordat, ,,sprach seine Hoffnung aus daheim noch mehr als auswartig dem Kaiserlichen Interesse nutzen zu konnen''. Raportul este din 13 Decemvrie 1689.

întrerupte. Aceste şi urmau însă fără armistiţiu, sub bubuitul tunurilor, şi schimbau de caracter pe fie-ce zi, după veştile sosite de pe câmpul de răsboiu; un mijloc tocmai ca ele să nu mai iasă nici odată la capăt. Aceaşi nestatornicie în înţălegere se urmează şi pe partea creştinilor, care şi ei schimbă intenţiile lor unul către altul după progresul sau regresul armatelor lor. Când Austriacii simţau că au nevoie de Polonezi, sau când intrigele franceze erau pe cale de a izbuti la încheerea unei păci separate cu Polonia, imperialii se prefăceau a ceda faţă cu dânsa şi-i făgăduiau că dacă numai vor izbuti a cuceri Moldova, vor mănţine-o de sigur în stăpânirea ei la încheierea păcei [64]. Când cursul răsboiului se schimba şi soarta armelor le era mai favorabilă, atunci iarăşi aminteau Polonilor drepturile netăgăduite ale Ungariei asupra Moldovei, şi cu toate că şi atunci repetau făgăduinţa de a le ceda Moldova, legau această cesiune de consimţirea la cesiune a dietei ungureşti, adăogând că numai de aceea ar vroi împăratul să dobândească consimţimântul adunărei ungureşti — lucru de care de altfel ar fi pe deplin sigur — pentru ca cesiunea provinciei către Polonia să fie mai trainică şi mai temeinică [65]. Impăratul însă uita să spună ce eră să se îmtâmple în cazul când dieta ar fi refuzat cesiunea. Pentru ori ce om cu mintea limpede — cea ce lipsia tocmai interesaţilor Poloni — eră inviderat, că împăratul făcând pe de o parte să atârne cesiunea Moldovei de învoirea dietei ungureşti, pe de alta argumentând necontenit asupra drepturilor Ungariei la stăpânirea ei, nu aveà de gând să dee provincia Poloniilor. El voia numai să-i momească până la sfârşitul răsboiului, să-i reţină în legătura de care aveà nevoie pentru a smulge mai favorabile condiţii dela Turci, între altele tocmai cesiunea ambelor ţări române, şi apoi după aceea să întoarcă spatele Polonilor, lăsându-i să ţipe cât vor vroi asupra relei credinţe a împăraţilor. Şi monarhul punea chiar acest gând al său în lucrare; căci în răspunsul său la ultimatul Turciei din 30 August el nici nu pomeneşte de pretenţiile aliaţilor săi, şi stipulează cu privire la ţările române un drept comun de suzeranitate a împăratului cu sultanul turcesc [66].

Această purtare trădătoare a Austriei faţă cu interesele polone ajunse în sfârşit a străbate în mintea cea orbită de lă-

[64] Schriftliche Propositionen des Polischen abgesandten, 30 Iuni 2690, Hurm., *Frg.*, III, p. 337.

[65] Vezi documentele următoare: Relation euber die Vorschläge Prosky's, 30 Iunie 1690, *ibidem*, p. 342. Kayserliche Comunicatio an Siemansky 10 Iuli 1690, *ibidem*, p. 344—345.

[66] Responsio caesarea ad declarationem ablegatorum Portae, 23 August 1690, Hurm. *Frg.*, III, p. 336: „Valachia et Moldavia sub utriusque imperii protectione ita maneant ut quemadmodum una pars iisdem fruitur, deinceps ita et altera frui liceat". Frumoasă perspectivă pentru ţările române!!

comie a Polonilor. Castelanul de Caliş, *Crupiensky*, rosteşte în conventul dela Stroda, un discurs fulgerător contra politicei germane. „Şi ce este în adevăr de sperat dela casa Austriei, sfârşeşte castelanul în o strălucită peroraţiune? Că nu mă înşăl, v'o dovedesc acele domnii cărora această lacomă dinastie au răpit libertăţile lor, precum vra să le răpească pe ale noastre. Vă este cunoscut că acea gintă în tratările din anii trecuţi, până acolo merse cu aroganţa ei, în cât să ne refuze nouă şi să'şi atribue sie Valahia şi Moldova, ţări în care nici odată nu i-a călcat piciorul. Aceste sunt mulţămitele pentru sângele nostru vărsat înaintea Vienei, aceasta este răsplata pentru milioanele noastre cheltuite, pentru corpurile bravilor noştri compatrioţi, care zac calde încă în câmpiile Ungariei" ! [67].

Regele Sobiesky, silit de simţimântul public, lucrează din răsputeri la Viena şi la Roma spre a dobândi un răspuns mai lămurit. Deşi înteţit necontenit de Francezi a încheà o pace separată cu Poarta [68] el nu puteà să o facă, căci Turcii răspundeau Polonilor, că principiile Coranului se opun la cedarea către duşman a unor teritorii ce nu ar fi cucerite de ei cu armele. Polonii însă ocupase nu numai Cameniţa, pe care Turcii se arătau plecaţi a li-o ceda, pentru a scăpa de greutăţile ce aducea asupră-le stăpânirea acelei cetăţi, dar încă şi Suceava, Cernăuţii, Hotinul şi Soroca, încât astfel puteau cere Moldova superioară, sau cel puţin acele patru cetăţi fără a lovi în principiile Coranului. Turcii însă invocau încă un alt argument pentru a încunjura pretenţiile polone anume acela că Moldova ar fi „volnică, că ar fi Turcilor închinată şi nu luată cu sabia". De aceea se sileau Polonii în chip desperat de a ocupà cât mai mare parte din Moldova „Proiectul regelui ne spune un document din 13 Iulie 1698 este de a păstrà Suceava şi Câmpulung şi de a luà alte nouă punte pentru a pune mâna pe partea Moldovei dela Hotin până la munţii Transilvaniei şi de a cuprinde încă odată Iaşul" [69]. Acum la nevoie îşi aduceau aminte Turcii despre adevăratele relaţii în care se aflau ţările române faţă cu împărăţia lor. Dar să fi susţinut mai înainte vre un domn, atare părere, de sigur că l'ar fi costat capul.

Toate stăruinţele ambasadorilor francezi pentru a determina pe Poartă la cesiunea măcar a unei părţi din Moldova, rămaseră zădarnice [70]. Inţălegem deci în ce poziţie se afla Po-

[67] Discursul rostit de Crupiensky în 29 Iunie 1690. Hurm. *Doc.*, V, p. 328.

[68] Vezi Regele către de Castagnères 13 Iunie 1690, Hurm. *Doc.* XVI. p. 251.

[69] Neculcea în *Letopiseţe*, II. p. 289, Hurm., *Doc.* XVI, p. 269.

[70] De Castagnères către regele din 6 Mart 1693, *ibidem*, *Suplement*, I, p. 308 : „Je pris de là occasion d'engager les Turcs à faciliter la conclusion de ce traité par la cession de la Moldavie, ou du moins d'une partie de cette province; mais ils m'ont dit unanimement que ce qu'ils avaient offert aux Polonais était ce qu'ils pouvaient raisonnablement exiger (la forteresse de Cameniek).

lonia. In neputinţă de a dobândi împlinirea dorinţelor sale, cedarea Moldovei, prin o pace separată, erà silită, cu toate ameninţările ei de a se desface din alianţă, să meargă alăturea cu Germanii, dela care spera cel puţin, pe calea protestărilor şi a indignaţiei, să capete ceeace nu puteà ajunge cu silinţele ei. Trist spectacol al unei lacome neputinţi! Şi acest al doile rând de tratări se rupe însă fără rezultat şi ambasadorii turceşti cer din nou voia pe la Septemvrie 1691 a se reîntoarce în căminele lor. Cinci luni însă după aceea, în Fevruarie 1692, îi aflăm tot în Austria, rugându-se mereu să fie congediaţi [71].

Atâta câştigase Nemţii din îndelungata petrecere a lui Alexandru Mavrocordat printre dânşii, că izbutise a'l câştiga cu totul în interesul lor. El trimite în 5 Octomvrie 1691 o scrisoare comitelui Kinsky, în care făgădueşte ,,că în viitor va adăogi şi traducerile latine şi dacă e de nevoie şi pe acea a ultimei scrisori. Il roagă de a iertà lungimea asiatică a scrisorilor, puntele esenţiale reeşind cu evidenţă . Mai roagă pe comitele Kinsky să pună scrisorile sale sub o altă adresă, atunci când i le-ar trimite prin o a treia mână, *pentru că partaşii secretului său* nu ar fi mulţi, şi cu atât mai mare primejdia''. Este învederat că e vorba în această scrisoare de comunicarea către comitele Kinsky a ordinilor şi instrucţiunilor guvernului turcesc pe care cinstitul dragoman găsia de cuviinţă a le trăda Germanilor, bine înţeles nu fără o grasă răsplată. După cât se vede el le comunica în còpii turceşti, lăsând traducerea lor pe sama secretarului turcesc al guvernului imperial, lucru care nu prea fiind pe placul Germanilor, aceştia îi cer să le trimită alăturată şi traducerea latină. De aceea şi scuzază el ,,prolixitatea *asiatică*'' a acelor acte [72].

[71] Scrisoarea lor către Kinsky Hurm. *Doc.* V, p. 390. Acea din 25 Februarie 1691 *ibidem*, p. 405.

[72] Transcriem această interesantă scrisoare care dovedeşte pe deplin purtarea trădătoare a lui Alexandru Mavrocordat către Turci, ce-i încredinţaseră cele mai mari interese ale împărăţiei lor. Ea se află în Hurm. *Doc.* V, p. 393: ,,Mi fu resa dal sig'' capitano la benignissima 2-a di V. Ecco con l'anneso. Pergo S. D. M. di compensare cotesto favore con mille allegrezze da conto di chi ama. Attorno le copie in latino non mancaro per l'avvenire di aggiongerle, e se fosero necessarie, anco dell ultima lettera ad ogni ceno la mandaro facendole puntualmente; la ragione dell'omissione non e stata altra se non l'apprensione mia di non dar disgusto a qualcuno, che ha l'honore di servirle. dipendero pero dal suo cenno; la supplico di nuovo di perdonare alla prolissita asiatica, l'assentiale e manifesto; mi farà gratia di mettere la sua lettera sotto altra coperta, quando venisse per terza mano, affinche non siano molti li partici pi, e maggior il pericolo; del rimamente di nuovo mi rafermo di tutto cuore di vostra Eccelenza hummo sere (hummilissimo servo) (subsemnat) *Alessandro Maurocordato* m. p. a di 15 (5) Ottobre di Pottendorf.

Al conte Chinski. Ne mirăm cum faţă cu asemene mărturisiri a lui însuş Alexandru Mavrocordat, Al. G. Sturdza *L'Europe orientale, role de Maurocordato*, 1913 Paris p. 31.

La începutul tratărilor, înainte de luna lui Martie 1689, Austria se arătă cu totul mândră şi răspingătoare, întru cât urmărea încă gândirea inspirată ei prin despresurarea Vienei, de a alunga cu totul pe Turci din Europa. De îndată însă ce în acea lună izbucni răsboiul Palatinatului între Franţa şi Germania, aceasta, lovită din două părţi, începu a dori tot mai mult întocmirea păcei cu Turcii. De aice se explică siluirea făcută ambasadorilor turceşti pentru a-i aduce de nevoie la primirea condiţiilor germane. Această trebuinţă a împăratului care creşte pe fie ce zi cu victoriile Francezilor în părţile Rinului, unită cu îndărătnicia Porţei de a nu cedà principatele, ca unele ce nu fuseseră cuprinse de armatele duşmane, şi pe de altă parte cu pretenţiile exagerate ale Polonilor, care acuma se urcaseră până a cere ca amândouă principatele (de sigur însă Moldova se numarà ca concesie extremă încuviinţată din cauza intrepunerei ambasadorului francez partea superioară a acestei Ţări dela o linie ce unia Neamţul cu Soroca [73]) să intre în a lor stăpânire, împing pe împăratul a se lăsa cu încetul de pretenţiile sale asupra ambelor ţări române. Deşi el încă susţine că ele fusese în totdeauna nişte anexe ale coroanei ungureşti, totuşi începe a recunoaşte că Austria (care reprezintă pe Ungaria) nu ar fi exercitat nici odată o sezeranitate reală asupra lor înaintea răsboiului ce se purta atunci, şi de aceea împăratul consimte a împărţi numai suzeranitatea asupra Moldovei şi a Munteniei cu sultanul [74]. Cu această nouă propunere este însărcinat ambasadorul englez care luase rolul de mijlocitor al păcei. Pentru a asigura mai bine reuşita ei, sfatul imperial propune împăratului să atragă în interesul austriac pe plenipotenţiarii turci, sau cel puţin pe cel mai de samă din ei, dragomanul Alexandru Mavrocordat, prin făgăduinţa unei mulţămite de 100.000 de guldeni, cu atât mai mult că prinderea unei asemene nade în persoana dragomanului grec erà asigurată prin faptul că el singur propusese de a merge la Poartă cu proiectul de tratat spre a dobândi aprobarea sultanului. Tocmai pe atunci însă pe când Mavrocordat devenia obiectul sau mai curând complicele planurilor de corupţie austriacă, el s'înălţa în favoarea orbiţilor Turci care îi încuviinţau pe lângă leafa sa însemnătoare de prim dragoman şi veniturile insulelor Milo, Andro şi Micone [75]. Mavrocordat pentru a putea conduce mai la

[73] De Castagnères către rege 1 Aug. 1693. Hurm. *Doc.* XVI, p. 295.

[74] Relatio der am 17 Marty 1691 in turcicis gehaltenen Conferenz în Hurm. *Frg.*, III, p. 358. nota; „Die Ursach aber warumb dises votum zu auszlassung bemelten worth „sub protectione utriusque imperii" eingerathen ist das Euer Kays. May, auf diese Lander als ein altes appertinenz des Konigreichs Ungarn zwar allezeit eine fundirte praetension, niemals a er vor diesem Krieg die wirkliche protection gehabt haben".

[75] Două acte din 1691, *ibidem*, p. 359—360.

adăpost de pericol negociările sale cu curtea germană, în felul cum înţelegea el să servească pe stăpânul său sultanul, şi tot odată pentru a dobândi la caz de compromitere un adăpost în Germania, căpătă dela împăratul prin cardinalul Kollonitsch învoirea de a locui unde va vroi în ţările împărăţiei. După ce tratările ieau un capăt în Austria, ele reînvie în Constantinopole unde ambasadorii Angliei Houssey şi Harbord şi acei ai Olandei Collier, Heamskerk şi Hop ieau în mânile lor mijlocirea împăciuirei între Poartă şi împăratul german, pe când hanul Tătarilor sub influenţa franceză [76] caută să aducă încheierea unei păci separate între Poloni şi Otomani. Această din urmă erà acuma însă dorită şi de Turci, cărora diplomaţia franceză întărită prin victoriile dela Rin le impunea tot mai mult felul său de a videà S'înţelege însă că Poarta doria să încheie pacea cedând numai Cameniţa, fără a recunoaşte Polonilor nici măcar dreptul asupra locurilor din Moldova pe care le aveau în stăpânire. Pentru a sili pe Poloni la primirea păcei Turcii îi ameninţa cu Tătarii ceeace arunca bine înţeles pe Poloni iarăşi către împăratul, încât diplomaţia franceză trecea astfel peste ţinta ce-şi propusese, înlăturând tocmai rezultatul pe care vroia să-l ajungă.

Moartea regelui Sobiesky, luptele şi rivalităţile ce sfâşieră din nou naţia polonă când fu să se aleagă urmaşul său, din care partida franceză vroia pe principele de Conti, iar cea germană pe August de Saxa; apoi după alegerea chiar a acestui din urmă, starea de slăbăciune a regatului polon care nu-i mai învoia a pune nici măcar 10.000 de oameni pe picior de răsboiu, făcură pe Austria să câştige un tărâm din ce în ce mai solid pentru încheierea păcei, după interesele sale. Aceasta cu atâta mai mult că pe când Polonii se duşmăneau şi se sfâşiau între ei, armatele imperiale repurtau victorii în contra duşmanului comun. Intru cât sfârşitul răsboiului erà să fie hotărât numai de armatele Austriei, erà firesc lucru că şi încheierea păcei care trebuia să'l urmeze să fie numai cât opera ei singură.

Am văzut că prin ultima propunere a Austriei de a păstra asupra principatelor numai un drept comun de suzeranitate cu sultanul, ea renunţase la încorporarea lor. De acolo până la excluderea lor deplină din pământurile pe care pacea trebuia să le adaugă casei Habsburgilor, nu erà de cât un pas. Acest pas fu făcut de Austria. Ea primi ca bază de negociare propunerea Turciei care admitea posesiunea actuală a locurilor ocupate milităreşte [77], ceeace excludea Moldova şi Valahia din ţă-

[76] Responsio Caesaris ad regem Poloniae 9 Sept. 1693, Hurm., *Frg.* III, p. 397.

[77] Scrisoarea imp. către regele Poloniei 27 Sept. 1698, Hurm., *Doc.* V, p. 507: „possessionem insuper locorum occupatorum quae omnium huiusque cum Ottomanis tractatuum summa et finis fuit”.

rile ce trebuiau cedate. In zădar tună şi fulgeră Polonia, care părea că recăpătase toată energia ei în momentul pericolului; în zadar reaminti ea în cuvintele cele mai elocvente sângele vărsat pentru eliberarea Vienei [78]. Aceste erau lucruri acuma învechite, de care lumea în genere, şi mai mult încă cea diplomatică, abia îşi mai aducea aminte. Polonia văzându-se ameninţată a eşi din această pace cu mânile aproape goale, caută să mai întrâzie ceva negocierile şi întrunirea congresului, vroind prin o desperată încordare a puterilor sale să mai întindă ocupaţia ei în Moldova [79], sperând a pastra partea aceasta, conform principiului pus ca temelie la încheierea păcei. Francezii deşì încheaseră cu Austria pacea dela *Ryswick* în Octomvrie 1697, urmează înainte a sprijni, deşì mai pe ascuns, cererile Poloniei, căci boala lui Carol al II-le regele Spaniei deschidea aşteptări la succesiunea acelei ţări, care erà să fie desbătută iarăşi cu armele în mâni de cei doi mari competitori, regele Franţiei şi împăratul german, ambii bărbaţi ai celor două surori ai regelui moribund. Pacea dela Ryswick nu erà în realitate de cât o încetare momentană a duşmăniilor care trebuiau însă să se sfârşască nu prin o pace, ci prin un răsboiu neînlăturat — acel al succesiunei spaniole.

Impăratul german refuzând şi întârzierea negociărilor, Polonia se hotărăşte a trimite reprezentantul său la congresul ce trebuia să se întrunească la *Carlowitz*, prescriindu-i în instrucţiile lui de a aduce înaintea congresului cererile Poloniei în trei propoziţii formulate una după alta, ca trei batalioane — cele de pe urmă — pe care o oştire bătută le mai aruncă în foc spre a cerca cel puţin acoperirea retragerei sale. Intâi trebuia să ceară cesiunea Valahiei şi a Moldovei împreună cu Bugeagul precum şi Cameniţa în starea ei neatinsă. Dacă această propunere ar fi răspinsă, atunci Polonia să ceară în al doile rând cedarea Cameniţei şi a întregei Moldove împreună cu Bugeagul. In sfârşit reprezentantul trebuia, în caz de răspingere şi a acestei cereri, să pretindă cesiunea Cameniţei neatinsă precum şi a acelor locuri din Moldova, care erau încă atunci ocupate de Poloni, precum Cernăuţii, Suceava, Hotinul şi Soroca. La aceste de urmă cereri ambasadorul nu putea cu nici un chip să renunţe în totul său în parte, de cât în urma unei autorizări speciale din partea regelui [80].

Toate aceste pretenţii ale Polonilor, nefiind susţinute şi de puterea trebuitoare spre ale da greutatea cerută, erau

[78] Vezi mai multe scrisori ale Polonilor către împ. 21 August, 13 Sept. 1698, Hurm., *Doc.* V, p. 505—506. 17 Oct. 1698, *ibidem*, p. 510.

[79] Copia litterarum regis Poloniae ad summum pontificem 21 August, 1698, Hurm, *Frg*, III, p. 425.

[80] Instructio regis Poloniae ad tractatum pacis 1698 Hurm, *Frg.*, III, p. 435—437.

să fie puse la o parte de împăraratul. Dacă acesta mai aveà vre-o îngrijire, ea nu provinea din partea Poloniei, ci din acea a Rusiei şi a Veneţiei care şi ele căutau să constrângă pe împăratul a se îngriji mai mult de interesele lor, şi nu precum aveà de gând, numai de acele ale casei de Austria. Luarea Azowului de Ruşi le inspirase aceiaşi idee cu care se legănase câtva timp şi Austria la începutul răsboiului, anume alungarea Turcilor din Europa. Impăratul însă întimpină, şi nu fără cuvânt, că dacă nu s'ar folosi acuma, cât timp soarta armelor le erà favorabilă, spre dobândirea unei păci avantajoase, cine ştie cum s'ar puteà schimba lucrurile în viitor? Atunci Ruşii cer ca cel puţin să li se adauge pe lângă Azow şi cetatea Kertsch. Impăratul răspinge şi această pretenţie, pe motivul că nu ar fi fost ocupată de Ruşi în timpul răsboiului, şi deci nu ar întra în principiul admis pentru baza negocierilor, stăpânirea armată [81]. Ruşii cedează atunci şi trimit plenipotenţiari la Carlowitz în August 1698, unde însă ivindu-se nişte alte neînţelegeri, privitoare la cetăţile dela Nipru a cărora descurcare ar fi adus o întârziere în încheierea păceii tratările Ruşilor cu Turcii se desfac de acele ale celorlalţi aliaţi şi se încheie între Ruşi şi Turci un armistiţiu pe doi ani, care conduce mai târziu (1702) la întocmirea păcei şi între aceste două împărăţii [82].

După ce se înlăturase astfel piedeca cea mai serioasă la înaintarea negociărilor, ele se urmăresc cu o mai mare stăruinţă de Austraci; căci după renunţarea lor la principate, mai aveau o singură greutate de învins, acea relativă la cesiunea către ei a Transilvaniei, care nici ea nu erà ocupată cu armele şi deci nu intra în principiul admis. Polonia temânduse a nu rămânea izolată, întru cât Rusia ce o sprijinise până atunci încheiese armistiţiul, se hotărăşte să se mulţămească cu Cameniţa şi cu renunţarea Porţei la pretenţiile sale asupra Podoliei şi a Ukraniei şi să restitue Porţei Moldova în toată întregimea ei.

Dacă Turcia recunoştea Austriei stăpâinirea netăgăduită dobândită prin arme asupra Ungariei, nu erà tot astfel cu Transilvania, a cărei ocupare armată erà departe de a fi deplină. Austria însă ţinea mult la stăpânirea acestei ţări şi un interesant document ne destăinueşte motivele ce împingeau pe Austria, a căuta dobândirea ei cu ori ce preţ. „Mai întâi pierderea Transilvaniei însămna în ochii cabinetului imperial robirea şi deplina supunere a Valahiei prin Turci, şi deci răspingerea pentru totdeauna a influinţei austriace de asupra principelui şi a poporului acestui stat vasal al Turciei. Al doile po-

---

[81] „Fundamentum uti possidetis sine limitatione". 9-te Relation der Kaiserl. Bevollmachtigen an den Kaiser, 22 Noemvrie 1698, Hurm, *Fig.*, II[1], p 411—412

[82] Armistiţiul se încheie în 25 Decevrie 1698, *ibidem*, III, p 413

sesiunea Transilvaniei erà un zăvor sigur împins contra covărşitoarelor pretenţii ale Ruşilor, care de o cam dată păreau că amenință numai Crimeea cu înghiţirea, dar în cazul reuşitei acestei întreprinderi ar întinde dorinţa lor de cucerire şi asupra Basarabiei, exercitând o presiune tot atât de păgubitoare asupra Austriei ca şi asupra Poloniei" [83]. „Profetică pătrundere, exclamă Hurmuzaki care analizază acest act, căreia viitorul nu-i dădu decât prea curând dreptate, însă căreia nu-i stătu din nenorocire în sprijin în tot deauna şi energica faptă"! Austria deci, dacă combătea atât de tare pe Poloni în dobândirea principatelor române, o făcea nu atât în viderea acestei puteri însăşi, cât de teama colosului moscovit, care de pe atunci începuse a întinde în toate părţile braţile sale de polip, şi pe care Austria îl presimţia din instinct că va deveni când-va un pericol pentru propria ei existenţă.

Pentru a deprima până la gradul dorit teama şi îndărătnicia comisarilor turceşti, lordul Pagett ambasadorul englez şi principalul mijlocitor al lucrărei de împăciuire, puse în lucrare mijlocul tot deauna fără de greş în împărăţia turcească, anume făgădueli însămnate băneşti ambilor plenipotenţiari otomani Mehmet Efendi şi Alexandru Mavrocordato, prin care izbutí a-i determina să nu să mai opună la cesiunea şi a Transilvaniei [84]
Ideea lui Pagett fu primită de curtea imperială, cu condiţia însă ca mulţămita să fie dată *după săvârşirea afacerei*. Inţălesul de dat acestor cuvinte aduse nişte tratări foarte curioase, privitoare la modul cum să se dee bacşişurile, între ambasadorii germani şi acei ce luase asupră-le rolul de mijlocitori. Curtea imperială înţălesese să dee banii abia după ratificarea şi chiar

[83] Prothocollum conferentiae bey Irer Excell. Grafen Kinsky, 21 Septemvrie 1698. Hurm., *Frg*, III. p. 453.

[84] Asupra acestui act de tradare comis din partea plenipotenţiarilor turci şi mai ales, aceeace interesază istoria română din partea lui Alexandru Mavrocordat, avem o mulţime de dovezi Iată câte-va din ele: Lettre du comte Schlik au comte Kinsky, 5 Noevmbre 1698: „Milord (Pagett) m'a de nouveau parlé avec beaucoup d'empressement sur *une promesse d'argent en faveur des plenipotentiaires turcs* et qu'il croyait qu'elle ne saurait etre inférieure à celle qui avait été faite autrefois par le chevalier Houssey. Il me demanda s'il en pouvait être sure? Je lui ai répliqué que la récompense naturellement suivat le service, il pouvait entre temps faire espérer". Lettre du comte Kinsky à lord Pagett, 14 Décembre 1698: „Je ne doute pas qu'en la *distribuiton des largesses mpériales destinées aux ministres turcs* au cas que la paix s'ensuive effectivement, les ambassadeurs impériaux n'y suivent la direction de votre Excellence qu'ils attendront sans doute. Lettre de lord Pagett au comte Kinsky 10/20 Décembre 1698: „Touchant la *distribution des largesses imperiales* dont votre Excellence fait mention, la discrétion et prudence des ambassadeurs plénipotentiaires de sa Majesté impériale est telle que sans direction ils en disposeront sans doute très à propos". Lettre de lord Pagett au comte Kinsky 27 Janvier 1699: „Votre Excellence refléchira à la promesse qu'on a avancée aux ambassadeurs turcs, des marques de la largesse qu'ils pourraient recevoir de la généreuse liberalité de sa M. imperiale". Toate aceste scrisori în Hurm, *Frg*, III, p, 471—472 nota f.

punerea în lucrare a tratatului prin tragerea nouelor grăniţi între ambele împărăţii. In Octomvrie 1700 marele ambasador al imperiului german comitele *Wolfgang Oettingen*, ducându-se la Constantinopole pentru a activa lucrările de delimitare, duce cu sine mulţămitele făgăduite foştilor plenipotenţiari. El nu vroia însă să le dee lordului Pagett până după stâlpirea graniţelor. Acesta pune cele mai mari stăruinţi pe lângă comitele Oettingen ca să-i dee banii îndată, pentru a-şi libera cuvântul dat ambilor plenipotenţiari, de oare ce mulţămita fusese promisă nu pentru efectuarea delimitărei, ci numai pentru încheerea păcei. Ambasadorul având ordin expres dela împăratul să nu sloboadă banii până nu se va tremina afacerea, caută să tărăgăneze cu vorba pe lordul Pagett. Acesta nu mai dă răsuflu lui Oettingen, vizitându'l în fie care zi, sau trimiţându-i fără încetare secretari de ai săi spre a'l ruga să nu cumva să părăsască Constantinopole fără a fi răspuns sumele făgăduite, rugându'l pe ambasador să le dee direct persoanelor interesate.

Poporul din Constantinopole pricepând însă că interesele turceşti fusese trădate de ambii plenipotenţiari, se porneşte atât de tare asupra lor încât vroia să-i facă bucăţi. Nu erà deci atunci momentul ca ei să primească sumele lor făgăduite, a căror plată dacă s'ar fi simţit ar fi putut să-i coste viaţa. Ei se roagă deci de ambasadorul german să nu li se dea acum mulţămitele, spre a nu-i expune unui pericol iminent şi a le păstra pentru alte timpuri[85].

Iată unde ajunsese corupţia turcească! Căci aice nu erà vorba de punerea sau destituirea unui principe român, pentru care ei cereau să fie plătiţi, de oare ce făceau o slujbă celui interesat, ci de ruperea unei bucăţi din împărăţia lor, care apărată mai cu tărie, le-ar fi putut rămânea. Ei vânduse aice nu nişte ţări, care le fusese în tot deauna străine, ci însuş pământul lor câştigat şi păstrat cu şiroae întregi ale sângelui străbun. La acest târg înjositor ie parte şi ilustrul grec, acăruia coborâtori exercitară o înrâurire aşà de hotărâtoare asupra soartei ţărilor române, Alexandru Mavrocordat, ἐξ ἀπορρήτων. S'ar puteà spune în apărarea lui, că el ca creştin sprijinise cauza acestora, dacă acest sprijin al său l'ar fi *dat*, şi nu l'ar fi *vândut* imperialilor.

Condiţiile tratatului, subsemnat în ziua de 26 Ianuarie 1699 care interesează ţările române erau următoarele: Împăratul anexază Ungaria afară de Banatul Temişoarei, apoi Transilvania, cea mai mare parte a Slavoniei şi Croaţia până la râul Unna, iar Polonia restitue Moldova şi păstrează Camenița n

[85] Vezi un lung raport al comitelui de Oettingen către împ. 24 Octomvrie 1700. Hurm., *Doc.* VI, p. 6.

stare neatinsă, renunţând Turcii pentru totdeauna la pretenţiile lor asupra Podoliei şi a Ukrainei [86].

Asupra soartei Valahiei nu se hotărăşte nimic în actul de pace. Brancovanu anume care adusese cele mai mari slujbe imperialilor mai ales prin o exactă transmitere a corespodenţei între curtea imperială şi agenţii ei din Constantinopole [87], văzând că Muntenia nu poate scăpa de sub suzeranitatea turcească, se rugase mult de plenipotenţiarii germani ca să nu să stipuleze prin tratat nimic în favoarea lui, ceea ce l'ar fi compromis în ochii Porţei [88]. Nu numai atâta : domnul muntean, spre a'şi acoperi mai bine înţălegerile sale cu imperialii, cere dela aceştia după încheierea păcci ca să dobândească un firman de la Poartă care să impună lui Brancovanu o purtare prietinoasă faţă cu Austria [89]. Şiretenie naivă ; dar cu izbândă faţă cu naivii Turci !

Pacea de Carlowitz însamnă o nouă perioadă în istoria orientului european. Turcii pierd prin ea aproape jumătatc din teritoriul cuprins de ei în această parte a lumei ; pe lângă Ukraina şi Podolia, a căror stăpânire erà până la un punt disputată, ei înapoiesc creştinilor Ungaria, Transilvania, Croaţia, Slavonia şi Dalmaţia la nord, iar Morea la sudul împărăţiei lor. Cea mai bună parte din aceste ţări sporesc puterea casei de Austria care nu restitue Ungariei libertatea pe care ea o pierduse sub Turci, ci supunând'o stăpânirei sale ca o ţară turcească cucerită, adauge întinderea şi puterile ei la puterea şi întinderile sale.

Domnia Austriei peste Transilvania avû cea mai mare înrâurire asupra soartei poporului român : peste Carpaţi prin urmările sale culturale, dincoace de ei prin acele politice. Dela pacea de Carlowitz, Austria începù a simţi în Rusia duşmanul cel neîmpăcat al intereselor sale, şi cu toate şovăirile politice datorite unor influenţi mai mult personale, de atunci se accentuează tot mai mult rivalitatea politică între aceste două mari puteri, care rivalitate a constituit totdeauna cea mai temeinică a noastră apărare, mai ales într'un timp când decăderea

[86] Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 211. Vezi tratatul cu Polonia reprodus in extenso in, Hurm., *Doc.* V, p. 524.

[87] Lettres de lord Pagett au comte Kinsky , 13 et 24 Mars 1698 ; de Kinsky à lord Pagett 10 Mai 1698 ; de Kinsky au général Rabutin 10, 17, 24 Mai et 18 Oct. 1698 ; Hurm. *Frg.*, p. 453.

[88] Vezi o scrisoare a lui Brancovanu către comitele Kinsky din 17 Oct. 1698 şi alte două documente în, Hurm. *Doc.* V, p. 511—514, V. Obedeanu *Grecii în Ţara Românească* p. 230, susţine după Gion, că Brancovanu ar fi avut un reprezentant al său, dar că numele nu i se ştie, Lucrul este îndoielnic cu toate că Brâncovanu umblase mult să dobândească această favoare, mai sus. Hurm., *Doc.*

[89] Relation Oettingens an den Kaiser, 11 Ianuarie 1700, Hurm, *Frg*, III, p. 477.

morală şi materială a poporului nostru nu învoia o împotrivire prin sine însuşi. Pacea de Carlowitz aduse rezultatul cel prea fericit pentru noi, de a nu fi fost smulşi atunci de sub suzeratatea turcească, ci lasaţi acolo, nu e vorba îngropaţi într'o mocirlă, dar de noroiul căreia erà să ne spele limpedele izvor al regenerărei noastre morale şi intelectuale, care ne cuprinse în veacul în care trăim. Dacă Moldova ar fi încăput sub puterea Poloniei, sfârşitul acestei nenorocite ţări ar fi însemnat şi sfârşitul a jumătăţei din însuş trupul nostru prin înghiţirea lui în Rusia. Iar Valahia intrând sub Austria, după drepturile Ungariei, ar fi fost atribuită acesteia la constituirea vestitului dualism, şi soarta ei ar fi acuma acea nu de invidiat a Transilvaniei. Putinţa de a constitui un singur corp din ţările surori ar fi fost înlăturată pentru totdeauna, şi istoria poporului românesc s'ar fi înmormântat încă din acele timpuri de neagra întunecime. Tratările ce au premers încheierei acestei păci ne arată toată adâncimea prăpastiei peste care am trecut, şi precum se infioară un om când îşi aduce aminte de pericolul de moarte de care a scăpat, astfel ne înfiorăm noi astăzi când videm cât de mult se apropiese peirea de hotarele noastre.

5. BRANCOVANU ŞI RASCOALA LUI RACOŢI

Liniştirea lumei europene de sbuciumările răsboiului universal care o frământase atâta timp, şi anume prin păcile de Ryswick între Franţa şi Germania (Octomvrie 1697), armistiţiul cu Rusia (Decemvrie 1698) şi pacea de Carlowitz între Turcia şi puterile sfintei alianţe (Ianuarie 1699) ar fi trebuit să aibă de urmare o domnie mai puţin bântuită pentru Constantin Brancovanu. Aceasta însă nu se întâmplă din principiele următoare

Mai întâi prin încetarea răsboiului, intrigile duşmanilor contra lui Brancovanu capătă un nou avânt, Turcii putându-le da acuma mai multă luare aminte de cum o făceau în timpul ce lupta îi ocupa din toate părţile. Aceste intrigi erau purtate întâi de domnul Moldovei Antioh Cantemir, fiul lui Constantin, care nu puteà uità că tatăl său riscase a fi destituit din cauza lui Brancovanu, şi care în anii cei d'întâi ai domniei lui se temea de ginerile Brancovanului, Constantin Duca, care stătea la Constantinopole. Vom videa mai apoi cum moartea soţiei lui Duca, Maria, îl aruncă şi pe acesta în lagărul protivnicilor domnului Munteniei, fostului său socru. Mai periculoasă însă fusese altă înstrăinare, anume acea a dragomanului celui mare, Alexandru Mavrocordat, care doria să 'şi vadă răsplătită conlucrarea lui la încheierea păcei de Carlowitz, pe care am văzut'o cu ce fel de credinţă o condusese, prin un tron al ţărilor române dat fiului său Neculai. La început Mavrocordat umblase după

scaunul Moldovei. In acest scop el făcuse să se admită în tratatul încheiat cu Polonii la Carlowitz, mai multe condiţii stipulate de Poloni în favoarea Moldovenilor, pentru a câştiga simpatiile lor, care purtare a lui Mavrocordat se explica prin acea că el vroia să-şi dobândească un titlu la recunoştinţa Polonilor, spre a nu-i aveà de protivnici la candidatura fiului său la tronul Moldovei [90]. Neputând izbuti în acest plan din cauză că Antioh Cantemir, cel de curând numit de Poartă, se bucura de o preà bună opinie la Turci, Mavrocordat începù a unelti contra lui Brancovanu pentru a da fiului său domnia Munteniei. Brancovanu simţind de aceasta, taie de îndată pensiunea ce o serveà pe an ambiţiosului Grec, ceeace nu face de cât să'l înverşuneze şi mai tare contra domnului muntean.

Pe când Brancovanu se lipsia de ajutorul şi de influienţa acestui om atot puternic la Poartă, el se înduşmănea şi cu un alt mare dregător al împărăţiei turceşti. Anume muftiul Fiez Ullah Effendi vroind să'şi mărite fata, aveà nevoie de bani pentru a sărbători nunta. Cătră cine se puteà el îndrepta mai bine de cât cătră beiul Munteniei, a cărui pungă ştia că sta la porunca Turcilor? Peste aşteptare însă Brancovanu năcăjit, refuză de a-i da cele 50 de pungi de bani de care aveà trebuinţă. Se vede că Brancovanu se baza preà mult pe prietenia Germanilor, care nu-i puteà fi însă de folos la caz de pericol. Aceasta se şi văzu în curând; căci scump trebui să plătească Brancovanu economisirea acelor 50 de pungi cerute de muftiul. Capul religiei ofensat face pe vizir să cheme pe Brancovanu la Constantinopole. Asupra acestei împrejurări iată ce spunea lui Del Chiaro, Iacob Pilarino, protomedicul lui Brancovanu, care fusese în aceeaşi însuşire şi în slujba lui Şărban Cantacuzino [91]. „In luna lui April vine dela Poartă un imbrihor cu un firman prin care Brancovanu este chemat la Adrianopole. Chiar a doua zi, se vede că de teamă, Brancovanu este apucat de nişte friguri, care se schimbă curând într'un orbalţ ce'l reţine două săptămâni dela călătorie. După ce se însănătoşază pleacă spre Adrianopole, mergând foarte încet, aşà că ajunge acolo abia după o lună, pe când obicinuit nu trebuiau mai mult de zece zile. Adevărată pricină a unei atari întârzieri

[90] De Castagnères cătră regele, 30 Aprilie 1699, Hurm., *Doc. Suplement*, I, p. 348.

[91] Del Chiaro, p. 115: „La relazione de tal fatto non puo essere piu esatta ne piu sincera sendo mi stata partecipata dal virtuosissimo sigor Jacobo Pilarino (sogetto ben noto alla republica letteraria) gia protomedico în Valachia del principe Sarbano Cantacuzino e poscia del Brancovanu". Călătoria lui Brancovanu la Constantinopole este adeverită înseşi de însemnările cu mâna lui Brancovanu pe Foletul Novel din 1699 care arată locurile din Rusia pe unde a trecut, iar sub data de 9 Maiu că „am mers la Vizir de am îmbrăcat caftanu" iar la 15 aceleaşi luni arată că „am mers la oastea împăratului de am îmbrăcat caftanul".

erà că principele bazându-se pe mijlocirea prietinilor săi şi mai ales pe marile sumi de aur pe care le răspândea, spera să obţină un ordin de reîntoarcere a casă. El aveà însă doi straşnici şi puternici duşmani, pe lângă care nici o stăruinţă nici o rugăminte nu aveà nici un efect. Unul din ei erà Rami paşa pe atunci mare vizir, celalalt erà bătrânul Mavrocordat, favoritul sfetnic al aceluiaşi vizir. Scopul lor, chemând pe Brancovanu la Poartă, erà de a-l despoia de averile sale (care se vede că se socoteau la sumi mult mai mari de cum erau în adevăr) şi apoi a'l depune din domnie. Proteguitorii săi, şi ei favoriţi ai sultanului erau : Câzlar-aga, Ali Silihtar-aga, care mai târziu ajunse mare vizir, şi Hasan paşa cumnatul sultanului". Brancovanu lovind cu punga din apropiere nimici şi duşmăniile lui Mavrocordat şi a marelui vizir. Sumele vărsate de el trebue a fi fost foarte mari; căci el dădu numai saultanului şi vizirului câte 200 de pungi, fără a vorbi de darurile către prietenii săi, care trebiua *întăriţi* în prieteşug precum trebuia slăbită duşmănia protivnicilor.

In afară de aceste daruri extraordinare el mai sporeşte tributul încă cu 230 de pungi pe an, ceeace împreună cu cele 270 date până atunci, îl urca la 500 de pungi pe an [92]. In schimb pentru aceste daruri colosale, Brancovanu este tratat cu cele mai mari onoruri, şi în loc de a fi dat de duşmanii săi jos de pe tron, el este întărit în domnia lui din nou şi de astă dată *pe întreaga lui viată*(?). Această întărire pe viaţă erà o vorbă cu totul goală, numai groasele bacşisuri împinseseră pe Turci a-i prelungi Domnia pe un timp aşà de neobişnuit, şi care de cât va timp iscodiseră mucarelul [93], adică reînnoirea domniei la trei ani. Acest obiceiu fusese întradevăr tot numai pentru a stoarce bani, dar întru cât Brancovanu plătia aşà de bine, nu avuseseră nevoie a-l schimbà. Dacă-l întăriau acuma pe viaţă, aceasta o făceau numai pentru a răsplăti extraordinara lui credinţă măsurată la Turci după numărul pungilor vărsate în mâinile lor, căci altă măsură erà, la Turci, lucru necunoscut. Brancovanu iarăşi călcase pe grumajii neprietenilor săi. Intors în ţară domnitorul năcăjit prin sarcinile prea grele pe care se îndatorise a le răspunde, pare „a-şi schimba firea şi a se face mai rău, mai cumplit". El pune împrumuturi silite şi dări pe boieri şi mânăstiri, cu atâta mai mult pe poporul de jos, în cât „săraca de ţară n'aveà putere să le împlinească şi se văita şi blăstăma" [94]. Şi într'adevăr

[92] Vezi cronica lui Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 22 Cronica anonimă, *ibidem.*, V, p. 169, confirmate ambele aceste arătări prin o scrisoare a lui De Fériol către regele, din 4 Iulie 1703.Hurm. *Doc.*, *Suplement*, *I.* p. 357.

[93] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 52.

[94] Radu Popescu, *Mag. ist.*, IV, p. 22. O însemnare cu mâna lui Brancovanu pe Foletul Novel din 1699 la data de 8 Februarie spune; „Mercuri a venit Dumitraşcu Racoviţă şi cu Barbul Cornea dela Udriu (Adrianopole) cu vestea

dacă cercetăm condica vistieriei lui Brancovanu pe anul 1703, când Brancovanu se supune la sporirea tributului, găsim că în acel an cifra dărilor este mult mai mare de cât bună oară în anul 1695. Pe când în acest de pe urmă an suma totală a dărilor se urcă la 488,000 de lei, în 1703 ea se ridică la 630000 adecă cu un adaos de 142,000 de lei [95], adaos adus în cea mai mare parte prin sporirea haraciului cu 230 de pungi pe an adecă cu 115.000 de lei. Tot atunci spre a se puteà plăti de urieşele datorii contractate spre a face darurile trebuitoare când cu vizita lui la Adrianopole, el măreşte şi veniturile domniei prin introducerea unei noue dări, *văcăritul* sau darea impusă pe vitele cornute. Iată cum găsim motivată introducerea acestei nouă dări în o scrisoare a lui Brancovanu din 1705; „ajungând Ţara aceasta la mare greu de vreme ce s'a dus numele la Poartă cum că în aceasta, ţară, s'a strâns atâta om şi atâta dobitoc şi din Ţara Turcească şi din Ţara Ungurească şi din Moldova de este plină de oameni şi dobitoace, şi că acest nume mare ce s'a făcut ticăloasei ţări ne au încărcat dările cât este peste putinţa săracilor. Că având mare păs şi supărare le au scos sama a doua de vite şi pe câte-va avea să plătească". Se pusese câte 3 orţi de vită. Braşovenilor însă le iartă un ort, având a plăti numai doi adecă 22 de aspri sau bani [96].

Cu toate lacrimile vărsate de popor la luarea lui Brancovanu la Constantinopole, care lacrimi erau fireşti chiar la un popor apăsat, însă care se deprinsese de atâţia ani cu el, şi cu toate că Brancovanu, pare a fi posedat într'un înalt grad arta de a „jumuli găina fără a o face să ţipe" [97], pentru sfârşitul domniei sunt adevărate cuvintele cronicarului muntean, care spune că „cea mai ră de toate fu adaosul haraciului, care l'au făcut la Turci pentru trebile casei lui, care din 270 de pungi ce plătea ţara când s'au pus în domnie le-au făcut 500 de pungi au rămas cu blăstăm, de blastămă săracii şi vor blăstăma în veci!" [98].

Sultanul Mustafa, care încuviinţase lui Brancovanu domnia pe viaţă este însă răsturnat prin una din acele năsprasnice

că mi s'a dat domnia cu patişerif în toată viaţa noastră", şi la Febr. 17 însamnă că; a tras împăratul hatul la baratul (a pus iscălitura pe hatışerif) care ne-a făcut să ne fie domnia pe toată viaţa noastră". Odobescu p. 670—671.

[96] Condica vistieriei dintre anii 7202 — 7212, Bucureşti 1875 p. 684—730. La p. 726 găsim două dări impuse boierilor şi mânăstirilor de 43.000 de lei

At. Comnen Ipsilanti p. 451 spune că darea veche erà de 280 de pungi la care se adăugară 120, în total 400.

Socotelile Braşovului de N. Iorga. *An. Acad. Rom.* II, tom XXII 1899 p. 253 (145) Repetate plângeri şi alte scrisori 13 Ian. 1707, *ibidem.*, p. 254 (146); 22 Sept. 1708 *ibidem*, p. 258 (150) vezi *Studii şi Doc.* IX.p. 32.

[97] Del Chiaro, p. 163.

[98] Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 29.

revoluţii ale statelor despotice, şi în locul lui se suie Ahmed al III-lea, în 22 August 1703. Sultanul nou, dorind să'şi facă un nume bun între supuşii, recunoaşte întărirea lui Brancovanu, — lucru vrednic de amintit — fără cerere de noue daruri [99].

In acest răstimp se făcuse o strămutare de prietenie între Brancovanu şi domnii ce se succedau pe tronul Moldovei. După Antioh Cantemir duşmanul domnului muntean, 1696 — 1701, venise în acest de pe urmă an Constantin Duca de a doua oară în domnia Moldovei, 1701 — 1703. Şi la această domnie Brancovanu ajutase pe fostul său ginere; dar legătura înrudirei ne mai unindu-i acuma, domnul Munteniei cere dela Duca înapoierea banilor cheltuiţi pentru dânsul. Din această pricină urmează desbinarea între ei, iar Brancovanu se apropie de fostul său duşman, Antioh Cantemir, care'l săpa pe Duca la Poartă. Tocmai pe atunci Brancovanu este chemat la Adrianopole, şi Turcii încântaţi de măreaţa lui dărnicie, ascultă de cererea lui de a mazili pe Duca şi propun lui Brancovanu, să iee el domnia ambelor ţări române. El însă cerând sfat prin scrisoare dela unchiul său Constantin Cantacuzino, refuză această onoare, şi propune pe Mihail Racoviţă, care şi este numit pe dată de Poartă (1703 — 1705). La 1705 însă Antioh Cantemir izbuteşte iarăşi a dobândi domnia Moldobei. Brancovanu pentru a înlătura cel puţin pe acest duşman din concertul celorlalţi aduce la împlinire împăcarea pe care încă mai dinainte el o dorise. Jură Antioh Cantemir şi cu trimisul lui Brancovanu, Ştefan Cantacuzino, înaintea patriarhului că nu se vor mai pârî ambii principi unul pe altul, că Brancovanu să nu mai ajute la domnie lui Mihail Racoviţă şi să dee lui Dimitrie Cantemir, fratele lui Antioh, câte 10 pungi de bani pe an pensie, pentru ca acesta să nu stăruiască la scaunul Munteniei. Această pace spune Neculcea, în stilul său plastic, a fost ţinută de ambii domni „cum ţin cânii Vinerile'' [100].

Brancovanu îşi asigurase domnia la Poartă, nu pe viaţă cum suna pompoasa lui întăritură, dar cel puţin pe câţi-va ani prin zdravăna lovitură de pungi de bani, aplicată cu o mână de meşter tocmai în momentul când duşmanii săi îşi frecau mânele şi strigau : izbândă. Poziţia lui la Poartă părea asigurată, când se ridică din nou în contra lui diplomaţia franceză a căreia furie părea că se stinsese atât prin disgraţia lui Tököly, cât şi prin schimbarea lui de Castagnères din postul de ambasador francez la Constantinipole,

Franţa nu încetase a săpa pe Germani pe lângă Poartă, chiar după încheierea păcei ei cu împăratul, din cauză că doria

[99] Cronica anonimă în *Mag. ist.*, V, p. 170.
[100] Letopiseţele II, p. 312.

să le strice pe cât se puteà mai mult, în vederea nouelor complicări, cărora trebuia să dee naştere succesiunea Spaniei. Aceste şi izbucnesc în anul 1701 şi ţin ne întrerupt în tot timpul domniei lui Brancovanu, până la 1713 şi 1714, când sunt terminate prin păcile dela Utrecht şi Rastatt. Franţa aveà deci interes a stârni iarăşi cât se poate mai mulţi duşmani Germanilor în Orient, şi ambasadorii ei din Constantinopole îşi dădeau toate silinţele spre a porni din nou pe Turci contra împăratului. Aceştia însă, spărieţi prin cumplitele pierderi încercate în răsboiul ce abia se sfârşise, nu îndrăzneau de loc a înfrânge tratatul încheiet, pretextând că sfinţenia lui şi legea lui Mahomet i-ar împedeca a-şi călca cuvântul. Că lucrurile nu erau tocmai astfel şi că numai frica, iar nu profetul îi reţinea, se vede de pe plăcerea nespusă cu care ei ascultau veştile venite dela Rin despre victoriile Francezilor şi însămnatele pregătiri de răsboiu pe care le puneau la cale sub inspiraţia acestor veşti[101]. Partida protestantă din Ardeal care se temea de stăpânirea catolicilor, se rescoală curând după încheierea păcei dela Carlowitz, contra împăratului, nevroind să recunoască trecerea acestei ţări sub monarhia Habsburgilor. Ea pune în fruntea ei, în locul lui Tököly, a căruia soartă am văzut unde'l dusese, pe un alt nobl ungur, *Francisc Racoţi*, fiul fostului principe al Ardealului Gheorghe al II-le Racoţi. Trecând din Polonia, unde fusese reţinut în prinsoare, în Transilvania, el ridică aice în anul 1703 Iunie în 7, steagul răscoalei contra noilor stăpânitori ai ţărei, Germanii. Francezii, văzând că nu pot împinge pe Turci la duşmănie făţişă contra imperiului, se folosesc de răscoala lui Racoţi, pentru ca prin ea cel puţin se aducă greutăţi duşmanilor lor. Ei sprijin răscoala prin un ajutor bănesc de 200.000 de lei pe an şi caută să câştige simpatiile personale ale capului ei, prin darul însămnat al proprietăţei Iazatzlov, cumpărată de Ludovic al XIV-lea dela văduva lui Sobiesky pentru preţul de 700.000 de livre, peste care mai adaog un preţios tacâm de argint, precum şi 100.000 de livre în numărătoare. Pentru a'şi puteà organiza şi aproviziona armata, Racoţi aveà mare nevoie de concursul domnilor români. Brancovanu însă care aveà cu atât mai mare interes a nu se strica cu puternicul său vecin împăratul Germaniei, acuma când el răpusese pe Turci, refuză lui Racoţi ori ce concurs, şi atrage astfel asupra capului sau iarăşi fulgerile ambasadorului francez.

Pe atunci domnul de Castagnères fusese înlocuit la Poartă prin marchizul *de Fériol*, om peste măsură pornit şi duşman personal al lui Brancovanu, ambele împrejurări care încă înăspriau relaţiile Franţei cu domnul român. Sângele prea ferbinte

---

[101] De Fériol ambasadorul Franţiei la Constantinopole către rege, 27 Ianuarie 1704, Hurm., *Doc.*, *Supl*, I, p. 358.

al ambasadorului îi făcuse chiar la Poartă o poziţie cam greà şi nepotrivită cu rolul său de stăruitor pe lângă Turci în contra Germanilor. Chiar la prima lui audienţă (5 Ianuarie 1700) se petrucură nişte scene aşà de curioase, încât toată lumea diplomatică a timpului fu scandalizată în gradul cel mai extrem[102].

Este de observat că marchizul de Fériol muri nebun şi deci putem să ne închipuim cu câtă înverşunare combătu acest om, de pe atunci cam sărit din minţi, pe principele Munteniei pe care îl ura şi personal din următoarea împrejurare. Fériol înainte de a fi numit ambasador la Constantinopole, slujise ca militar în armata ungurească a lui Tököly. Relaţiile cele rele ale lui Brancovanu cu Tököly fiind cunoscute, şi Fériol trăind în o încunjurime care ura atât de mult pe principele Munteniei, înţălegem cum şi el se aplecase către acelaş simţimânt, mai ales în timpul frecărilor mai ascuţite dintre Brancovanu şi Tököly când acesta răspins din Transilvania se retrăsese din nou în Muntenia şi dat fiind şi grăuntele de minte sărit din loc a ambasadorului francez.

Curând după răscoala lui Racoţi şi vedem apărând la lumină uneltirile lui Fériol contra principelui Munteniei, care nu se dădea de loc în apele politicei franceze. Aşà îl videm mai întâi acuzând pe domn că ar fi trimis 24 de cară cu pulbere de tun generalului austriac Rabutin, în Transilvania[103]. Intr'un alt rând ambasadorul scrie marelui vizir că „întreaga Transilvanie fiind revoltată şi principele Racoţi aflându-se în ea cu o parte din puterile Ungariei, imperialii nu ar puteà să se mănţină în ea, dacă principele Valahiei nu le ar procura hrană. Aceasta mă face să rog cu stăruinţă pe Excelenţa voastră ca să trimiteţi de îndată ordine foarte severe principelui Valachiei pentru a-l opri de a duce provizii în Ardeal sub nici un pretext, şi de a nu suferi ca Nemţii să vină a lua de aceste din ţara lui" [104]. Reprezentantul Franţei aveà şi omul său gata de a înlocui pe Brancovanu, anume pe Constantin Duca, pe care-l vom vedeà că din timpul domniei sale de a doua în Moldova se pune rău cu domnul Munteniei. Duca se refugiază pe la începutul anului 1706 în casa ambasadorului francez şi acuma Fériol îl recomanda călduros regelui său, spunându-i că „el ar fi de cea întâi nobleţă. numerând între străbunii săi împăraţi greci[105]. Priucipele Valahiei, acest prieten al Nemţilor, îl persecută. Rog umilit pe Maiestatea voastră să'mi trimită o scrisoare pentru marele vizir

[102] Zinkeisen V, p. 342—345.

[103] De Fériol către regele, 15 Sept. 1704, Hurm., *Doc.* Supl , I. p. 358.

[104] De Fériol către marele vizir, 17 Decemvrie 105 *ibidem*, p. 362.

[105] Am văzut mai sus originea lui Duca, „Grec de la Rumelia care îşi începuse cariera prin a sluji în o prăvălie din Iaşi". Numele său fusese însă purtat şi de un împărat bizantin.

prin care să spună că Maiestatea voastră cunoaşte de mult legăturile actualului principe valah cu imperialii, şi că interesele turceşti vor suferi totdeauna cât timp acest principe va sta pe tronul său, şi că prin urmare Maiestatea voastră ar dori şi cere ca dânsul să fie destituit" [106].

Răsboiul de succesiune spaniol începând a merge rău pentru Francezi, aceştia stăruesc cu atâta mai mult ca Poarta să declare răsboiu Austriei. De Fériol însărcinat să cerce necontenit pe Turci asupra acestui punt, întreabă într'o zi pe vizirul pe cine ar preferà: pe Unguri sau pe Nemţi. Vizirul răspunse că Turcii priveau pe Nemţi ca pe duşmanii lor fireşti, şi că dorinţele lor erau pentru principele Racoţi, dar erau obligaţi să păzască un fel de neutralitate. „Spuseiu atunci vizirului că s'ar afla printre supuşii padişahului, care mai îndrăzneţi de cât vizirul, n'ar păstra această neutralitate. Vizirul mă întreabă cine ar puteà fi acela? Arătăiu atunci pe principele Valahiei, care deşi supus şi tributar al sublimei Porţi, dădea Nemţilor care erau în Transilvania, hrană, arme şi cai în contra chiar a ordinilor Porţei" [107]. Fériol revenia necontenit asupra acestei chestiuni. Intr'un alt rând întreba el pe vizir că „dacă Turcii erau aşà de scrupuloşi asupra neutralităţei, cum se face de se învoia principelui Valahiei ca să vină în ajutorul Nemţilor cu hrană, cai şi cu toate cele de care aveau trebuinţă? Vizirul îmi zise că acest principe făcuse acest lucru în răsboiul precedent, însă după consimţimântul Porţei, de oare-ce altfel nu s'ar fi putut susţinea. Răspunsăiu că el după cât se vede păstrase obiceiul şi în timp de pace, că într'adevăr el ar face pe neguţitorul, ne dând nimic fără bani; dar că de şi erà supus şi atârnat de Poartă, făceà lucruri pe care marele vizir n'ar fi îndrăznit să le întreprindă" [108].

Toate aceste denunţări nu erau însă numai ponegriri, ci adevărate în cea mai mare parte. Brancovanu făcea înainte politică germană, sprijinind pe Nemţi în contra resculaţilor Unguri. S'au reaflat mai multe din scrisorile lui Brancovanu către ambasadorul extraordinar, Quarrient, din care unele sub propria snbsemnătură a principelui, în care 'l complimentează cu cea mare curtenie, îi spune că „plăcutele cuvinte din scrisorile ambasadorului îl confirmă încă mai mult în ferma opinie pe care în tot deauna au avut'o despre iubirea lui sinceră şi nestrămutată către dânsul, că şi el îi răspunde cu aceleaşi simminte pe care ar dori să i le dovedească cât mai curând prin fapte, şi îi mulţămeşte pentru frumosul dar de 6 cai ce l'a primit

[106] De Fériol către regele 27 Februarie 1703. Hurm. *Doc. Supl.* p. I. 364.
[107] De Fériol către regele 15 April 1706, *ibidem*, I, p. 365.
[108] De Fériol către regele, 17 Sept. 1706, Hurm. Doc., VI, p. 51. In acest an perduse Francezii cele două mari bătălii dela *Ramillies* şi dela *Turin*, după ce în anul 1704, perduse pe cea dela *Hochstädt*.

de curând" [109]. Printr'o altă scrisoare Brancovanu asigură pe Quarrient că „pentru a satisface călduroasa lui dorinţă în trebile acele care se ţin de slujba Maiestăţei sale împăratului, pentru care este însufleţit de o râvnă deosebită, nu va lipsi în viitor a'l informa despre succesele rebelilor din Ungaria, rugându'l să păstreze cu băgare de samă secretul acestor ştiri [110]. In sfârşit într'o a patra scrisoare către acelaş personaj, Brancovanu se scuzază că n'au putut încă răspunde suma de bani ce datoria curţei imperiale, la care se îndatorise, şi că despre proviant ar fi greu a'l transporta acuma fără a atrage luarea aminte a duşmanilor, care n'ar lipsi, cum s'a întâmplat în mai multe rânduri, a'l denunţa la Poarta [111]. Mare parte din corespondenţa acestui timp se învârteşte în jurul acestor două chestii; plata celor 50.000 de scuzi făgăduiţi de Brancovanu împăratului şi proviantul al cărui preţ erà să-l scadă din tribut [112].

Cu toate că ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea erà foarte bine informat, el nu puteà dovedi nimic, şi Turcii nu preà doriau să fie convinşi despre hainirea supusului lor: mai întâi fiindcă nu ar fi îndrăznit să'l pedepsască spre a nu displăcea Nemţilor, de la care Turcii primise o aşà de neuitată lovitură; apoi greşelele însuşi ale lui Brancovanu erau un vecinic izvor de câştig pentru dregătorii Porţei, de oare ce domnul acoperia pe fie-care din ele cu o sumă de pungi de bani corespunzătoare cu greutatea ei. De aceea Turcii pentru a-şi face une ori faţă către Francezi, trimiteau lui Brancovanu câte o mustrare, bună oară atunci când el opreşte oştirea lui Racoţi bătută, de a găsi scăpare pe pământul Munteniei [113]. Mai făcuse apoi Brancovanu încă o slujbă însemnată Porţei. Anume Turcii se obligase prin un articol secret al păcei de Carlowitz a plăti împăratului suma de 200.000 de scuzi ca cheltueli de răsboiu, care condiţie, din cale afară ruşinoasă pentru Turcii cei deprinşi a lua tot deauna, nici odată însă a da bani, trebuia să fie îndeplinită în acelaş secret de domnii Munteniei şi Moldovei [114]. Se vede că Brancovanu, spre mai uşoară răfuire a acestei daraveri, o luase asupra lui, şi mântuind pe Turci de atare datorie le făcuse o slujbă mare şi care merita răsplată. Toate aceste împrejurări îi făcea să mai închidă ochii asupra faptelor dom-

---

[109] Vezi cele doue scrisori subsemnate de Brancovanu, *ibidem*, VI, p. 36—57. Subsemnătura domnului este reprodusă în facsimile.

[110] Brancovanu către Quarrient, 1707, *ibidem*, p. 58.

[111] Brancovanu către Quarrient, 19 Iulie 1707, *ibidem*, p. 60 şi instrucţiile camerei aulice se îngrijesc „Dan den wallachische Furst dabey nicht periclitire oder zu leiden habe", Sept. 1707 Giurescu şi Dobrescu. l. c. p. 156.

[112] O mulţime de acte în Giurescu şi Dobrescu, *l. c.* p. 154 şi urm.

[113] Raportul lui Talman rezidentul imperial din 6 Mart 1704, *ibidem*, p. 22

[114] Fériol către regele 27 Septemvrie 1700 Hurm. *Doc. Suplement*, I. p. 353.

nului muntean, când ele devineau prea străvăzii. Erau afaceri de negoţ precum le califică însuş ambasadorul Franţiei. Ceeace venia apoi în folosul lui Brancovanu erà şi împrejurarea că Turcii „văzând izbânzile repetate ale împăratului şi pierderile lui Racoţi, se răciseră despre el, mai ales după pierderea a cetăţilor Gurghiului, Deva şi Huniedoara, prin cuprinderea cărora Germanii izgoniseră pe răsculaţi în ultimile lor adăposturi". Această scădere a răscoalei îndepărtase şi pe Francezi de Racoţi [115]. Răscoala Ungurului se stânse ca râurile ce se pierd în năsip. Alte interese vajnice se arătau la orizont, care trebuiau să înrâurească purtarea lui Brancovanu. Cu Germanii se închease aproape şirul şovăirilor Domnitorului Muntean, căci ei doar ajunseseră prietenii Turcilor. Altă putere se înduşmănise acuma cu ei şi jocul în doi perì al lui Brancovanu trebuia să se reînnoiască din spre răsărit precum mai înnainte se perindase din spre apus. Anume Rusia intrând în rivalitate cu Poarta, trebuia ca Brancovanu să-şi caute să şi asigure tronul în noua primejdie împinsă asupra capului său prin atingerea duşmănească a celor doi urieşi ce se răpeziau unul asupra altuia ameninţând să zdrobească pe Domnul Muntean ce de abia scăpase teafăr din conflictul Turco-German.

Trebuia să intervină o purtare mult mai periculoasă şi mai hotărâtoare a lui Brancovanu, care să aducă pierderea lui, şi nu numai nişte simple plecări cătră interesele Germaniei, putere ce mai la urmă erà chiar acuma prietină Turcilor. Această purtare se raporta la politica lui Brancovanu cătră Ruşi.

6. BRANCOVANU ŞI RUŞII

Inceputul relaţiilor lui Brancovanu cu Ruşii. — După moartea împăratului Leopold întâmplată în 5 Mai 1705 şi sub domnia lui Iosif I, relaţiile lui Brancovanu cu Germanii se mănţin destul de strânse din princina răscoalei lui Racoţi şi a ajutoarelor pe care Nemţii le obţineau dela Domnul Muntean, deşi mai mult pe sub mână. După ce Racoţi . . . se pierduse şi Tököly, raporturile lui Brancovanu cu Nemţii, deşi mai puţin sistematice, tot urmează mai departe a rămânea simpatice, cum se vede aceasta din hotărârea camerei aulice dată asupra cererei de adăpostire a lui Brancovanu la caz de primejdie ordonând camera aulică generalilorco mandanţi din Transilvania că să primească şi să sprijine pe domnul muntean la caz de nevoie [116].

Din spre Germani se liniştesc lucrurile aproape cu desăvârşire, când o nouă bulboană începe a suflà din spre Ră-

[115] Comp. N. Iorga, *Francisc Racoţi II.* in *An. Ac. Rom.* II, tom. XXXIII 1910 care expune cu amănunţimi cee rezumate în text.

[116] 1711 Giurescu şi Dobrescu. *l. c.* p. 381.

sărit. Imperiul rusesc intrat sub conducerea genială a lui Petru cel Mare, începe a îndruma politica aceea care'l conduse cu încetul la mărimea şi însemnătatea de care se bucură astăzi [117]. Una din ţintele acestei politici erà şi deschiderea Rusiei în spre Sud către Marea Neagră, pentru care şi ţarul Petru întrase în liga sfântă, şi cucerise, în lupta contra Turcilor, Azovul dela aceştia în 1696. Intărirea acestei cetăţi prin nişte lucrări întinse şi construirea unei flote pe marea de Azov desvăleau în destul planul lui Petru, care era de a se face stăpân pe pânza de apă întinsă la sudul împărăţiei sale. Turcii care împreună cu celelalte puteri înţăleseseră scopul împăratului rusesc, se silise în zadar prin pacea dela Constantinopole, din 1702, să smulgă Azovul din stăpânirea Ruşilor. Aceştia încuviinţază multe alte concesiuni, însă păstrează cetatea, devenind astfel o nouă ameninţare a Turcilor dinspre Nord-Est, precum Nemţii erau pentru ei una de către Nord-Vest.

Turcii însă chiar dela începutul arătărei Ruşilor pe scena politică prinseră o mare teamă despre acest popor, din pricina comunităţei sale de religie cu supuşii creştini din împărăţia lor.

După încheierea păcei lor cu Turcii care le asigură stăpânirea Azovului, Ruşii se întorc către Nord, unde ţarul Petru vroia să descătuşeze imperiul său din spre Marea Baltică, precum îl deslănţuise către sud prin deschiderea lui în spre marea Neagră, şi se apucă la luptă cu valorosul dar prea îndrăzneţul rege de Svedia Carol al XII-le, care îşi frânge cu totul cariera lui în câmpia dela Pultava, în 1709, scăpând de aice la Tighinea în Moldova.

Scopurile ţarului Petru de a ataca pe Turci şi a-i alunga chiar din Europa nu era un secret pentru nimene, şi ele fură numai întârziete prin lupta lui cu regele Svediei. De îndată ce acesta fu bătut, piedica ce se opusese realizărei planului ţarului dispăru, şi armatele sale triumfătoare trebuiau acuma să înainteze asupra Constantinopolei.

Brancovanu, care erà cel mai interesat în această chestiune, urmărise cu mare luare aminte toate peripeţiile prin care trecuseră relaţiile puternicului ţar cu Turcii şi apoi cu Svedezii. Ştiind el că ţarul se împăcase cu cei dintâi numai cât de nevoia celor de al doile, se aştepta acuma după bătălia dela Pultava, ca împăratul Moscului se redeschidă focurile sale asupra împărăţiei otomane. Trebuia, calculând sorţii probabili ai luptei, să caute a-şi îmbuna şi pe ţarul Moscovei, precum făcuse în răsboiul dintre Turci şi Nemţi, cu aceşti din urmă. A-

[117] Expunerea mai amăruntă a politicei ruseşti şi a răsboiului lui Petru cel Mare cu Turcii precum şi a influenţei sale asupra ţărilor române va fi făcută mai jos, la istoria lui Dimitrie Cantemir. Aice numai atâta pe cât e de nevoie spre a înţălege soarta lui Brancovanu.

ceeaşi purtare politică, care aplicată cu ghibăcie, îl dusese neatins prin greaua cumpănă a răsboiului ligei sfinte, credea el că-l va mântui şi în vălmăşagul ce ameninţă să izbucnească între împărăţia Moscului şi acea mahometană.

Iată motivul adevărat care împinse pe Brancovanu a se apropia de Ruşi şi pe care cronicarul Radu Popescu îl întrevede cam confus în cuvintele următoare : „Văzând Brancovanu că Turcii nu stau la vorbele lor şi pre Nemţi că s'au împăcat cu Turcii, de nu erà nici un razim şi nici un ajutor despre dânşii, au început a se ajunge cu Muscalii"[118].

Indată după acea memorabilă bătălie, — aşà raportează *Talaba*, ambasadorul lui Racoţi cătră Ruşi, celui francez din Constantinopole, — principele Valahiei trimise deputaţi ţarului în numele tuturor provinciilor creştine care sunt sub stăpânirea turcească cu nişte scrisori care conţineau trei articole principale :

1. Felicitează pe ţar pentru izbânzile pe care Dumnezeu şi dreptatea cauzei sale i le dăduseră, dorindu-i urmarea lor înnainte.

2. Roagă pe ţar de a nu întări sau prelungi pacea cu Turcii, dar a o încheia cu ori ce preţ cu Svedezi, spre a dobândi putinţa de a mântui pe creştini de Turci, după cum le făgăduise de mult timp, asigurându-l că aceste provincii erau acuma dispuse a lua armele contra păgânilor.

3. Mai roagă pe împăratul Ruşilor ca să ajute Ungurilor, spre a puteà prin acest mijloc să întreţină bune relaţiuni cu Majestatea sa regele Franţiei, care este singurul principe ce poate favoriza pe Turci, sau prin puterile sale, sau prin miniştrii săi dela Constantinopole şi este în acelaş timp suveranul cel mai în stare de a încredinţa pe regele Svedei de a face pacea cu ţarul[119].

Ţarul răspunde lui Brancovanu.

Ad 1. : Că ar mulţămi principelui Valahiei pentru bunele lui intenţiuni şi'l roagă să stăruiască în ele. Pentru a-i arăta recunoştinţa lui, trimite prezenturi atât principelui Valahiei cât şi puternicei familii a Cantacuzineştilor, între altele şi un portret al său împodobit cu pietre scumpe pentru principele. Talaba adăogea tot odată că pe cât timp Poarta ar lăsa pe principele Valahiei de acum în scaun, sau ar pune pe unul din familia Cantacuzineştilor, ea ar trebui să se aştepte la o revoluţie în aceste ţări, mai ales în timp de răsboiu.

[118] *Mag. ist*, IV, p. 22.

[119] Des Alleurs cătră regele despre misiunea în Rusia a lui *T*alaba, 24 Ian. 1711. Hurm. *Doc.*, *Supl.*, I. p. 392. Puntul al 3-le este pus din eroare între cererile lui Brancovanu, care dacă ar fi stăruit pentru Unguri, nu înţălegem ce motiv ar fi avut Talaba de al duşmăni şi al denunţa la Turci. Acest punt a fost cerut de însuş Talaba Ruşilor cum o dovedeşte răspunsul ţarului la ei.

Ad 2.: Ţarul arată principelui Valahiei că prelungirea păcei cu Turcii nu trebue să-l pună în îngrijire, că acesta erà un mijloc de a ascunde scopurile sale Turcilor, spre a-i împedeca de a da ajutor regelui Svediei care se retrăsese în statele lor; dar că după ce va sili pe acel rege să primească pacea, va găsi el destule pretexte pentru a rupe cu Turcii, chiar de n'ar fi altele decât acela de a mântui de jugul lor provinciile care sunt de religia lui; că acesta ar fi un motiv îndestulător, şi că trebue să spereze că Dumneze va ajuta nişte scopuri aşa de drepte şi aşà de înţălepte.

Cât despre cel de al treile punt, care priveà la misiunea lui de Talaba el nu se raporta la Brancovanu.

Am văzut mai sus în repeţite rânduri că ceeace se puteà lua drept intrigi şi ponegriri ale duşmanilor în relaţiile lui Brancovanu cu Nemţii, erau curatul adevăr. Tot aşà şi aice, deşi această denunţare eşia din o gură suspectă, trimisul lui Racoţi şi duşmanul domnului muntean, care aveà interes a compromite pe Brancovanu, totuşi noi credem că aceste spuse sunt adevărate, fiind ele întărite prin alte izvoare mai vrednice de credinţă. Aşà o relaţie din Bender din 10 Noemvrie 1709, după ce arată cum Racoviţă a fost mazilit din pricina plecărei sale cătră Ruşi, adauge despre Brancovanu că „s'ar spune şi despre el că ar aveà înţelegere cu Muscalii şi că sultanul chemând-l la Constantinopole, domnul ar fi refuzat a se duce şi s'ar fi închis în cetatea sa Târgoviştea unde ar fi apărat de o armată de 22.000 de oameni"[120]. Cronicarul Neculcea apoi adaogă că „nu numai Mihai Vodă se ajunsese cu Muscalii, ci şi Brancovanu şi toată Sârbimea mai înainte luase înţălegere cu Moscul şi trăgeau nădejdea lui din cias în cias cu bucurie"[121].

Vom arăta la istoria Moldovei cum domnul acestor ţări, Mihai Racoviţă, întrase în legături cu Petru I în acelaş an în care Talaba pune pe acele ale domnului Munteniei. Păzindu-se mai puţin bine decât experimentatul Brancovanu, el este descoperit, aruncat în fiere şi dus la Constantinopole, după denunţările duşmanului de moarte al ţarului Rusiei, regele Carol al XII-le. De Fériol care raportează această împrejurare regelui său, face reflexia că „ar fi de dorit că maiestatea sa svedeză să facă tot aşà şi principelui Valahiei"[122]. De o cam dată Brancovanu ştiuse să îmbuneze pe ilustrul refugit. El primise şi în Muntenia parte din soldaţii svedezi ce scăpase împreună cu regele lor în Moldova, îi găzduise şi le dăduse hrana care adese ori le lipsia la Bender[123]. Curând însă regele Svediei pă-

[120] Hurm., *Doc. Supl.*, I, p. 370.
[121] *Letopisețe*, II, p. 321.
[122] De Fériol c. regele, 22 Noemvrie 1709. Hurm, *Doc. Supl.*, I, p. 372.
[123] Cantemir. *Intimplările Cantacuzinilor și Brancovenilor* § 22 și urm. Se spune că atunci ar fi râdicat militarii svedeji turnul Colţei cel dărâmat de curând.

trunse jocul ghibaciului domn şi convingându-se că şi el uneltia cu ţarul, îl denunţă Turcilor spunându-le că: „Muntenii sunt buni prieteni cu Muscalii şi ce văd şi ce aud despre Turci toate le scriu la Muscali" [124]. Hanul Tătarilor de asemene spune Turcilor că „Brancovanu Vodă domnul muntenesc este domn bogat şi puternic, are oaste multă şi este de mult prea bun prietin Muscalilor. Nu trebueşte la această vreme lăsat să fie domn, că poate să se hainească şi să facă sminteală oştilor împărăteşti, ci trebueşte prins, că el de bună voie nu va veni la Poartă. Nime însă nu e harnic să'l prindă fără cât feciorul lui Constantin Vodă cel mai mic (adecă Dimitrie), care este mai sprinten decât fratele său Antioh Vodă, ci să-l pue împăratul domn la Moldova că el va chivernisi lucrul din Moldova şi va prinde pe Brancovanu. Că Neculai Vodă (Mavrocordat care pe atunci domnia în Moldova) este Grec şi nu va puteà face această slujbă" [125].

Dar nu numai atâtea sunt dovezile înţălegerei lui Brancovanu cu Ruşii. El primise dela ţarul 300 de pungi de bani spre a-i face zaharea în ţară [126], pe care bani vom vedeà că-i restitue mai târziu, când vede că încrederea lui în a tot puternicia oştirilor moschiceşti dăduse de greş. Totuş nu putem primi cele ce spune Neculai Mustea că „domnul Munteniei de a pururea trimitea oameni la împăratul Moscului îndemnându'l să se râdice asupra Turcilor, că-i va da zaharea" [127]. Brancovanu erà preà înţelept şi prea purtat în asemene treburi, ca să se compromită aşà făţiş către stăpânii lui, Turcii.

Vizirul, care după atâtea denunţări aveà ochiul pe Brancovanu, vroia să'l cerce şi să'l despoae tot odată, cerându-i 500 de pungi, de care împărăţia ar aveà nevoie în lupta ce se pregătia. Brancovanu, mai şiret decât vizirul, se obligă fără împotrivire a răspunde această sumă, însă nu îndată, de oare-ce ţara ar fi fost săcătuiră, ci până în cinci luni, sperând că până atunci Ruşii venind, el se va mântui odată cu supunerea către Turci şi de îndatorirea ce o luase asupra lui [128].

Pentru a înşăla pe Turci, Brancovanu se prefăcea pe de altă parte a ţinea cu dânşii şi căuta anume să compromită pe domnul Moldovei Dimitrie Cantemir, despre care ştiea cu ce scopuri duşmăneşti venise în domnia Moldovei, cu toată că şi Brancovanu urma o politică identică cu a lui Cantemir. El îi trimite în solie pe unul Corbea care să-i arăte prietenie şi să-i

[124] Neculcea în *Letopiseţe* II, p. 329.

[125] *Ibidem* p. 330—331.

[126] *Ibidem* p. 350. Tot pe atunci ţarul spre a'şi arăta buna-voinţă către biserica Munteniei, dărueşte mai multor lăcaşuri sfinte frumoase exemplare de cărţi de religie româneşti de o mărime colosală, din care s'au păstrat acea dăruită de el mănăstirei Horezul, exemplar ce se află la muzeul din Bucureşti.

[127] *Letopiseţele.* III, p. 38.

[128] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 331.

spună, însă numai din gură şi nu pe scris, că Brancovanu îl eliciteazá pentru întrarea lui sub protecţia lui Petru, arătându-i şi legăturile în care el însuş s'a afla cu Ruşii, spre a dobândi încrederea lui Cantemir. Domnul Moldovei care nu mai aveà nici un motiv de a uri pe Brancovanu, de când se dăduse în partea Ruşilor, şi deci nu mai puteà aveà de scop prinderea domnului muntean, îi arată că el au trecut la Ruşi, şi sfătueşte pe Brancovanu să se ferească de Turci care ar vra să'l prindă (fusese el doar însuş însărcinat a o face). Brancovanu vroind însă să'şi acopere jocul faţă cu Ruşii denunţă cele spuse de Cantemir craiului Svedei, prietenul Turcilor, adăugând că domnul Moldovei ar umbla să dee pe Svedezi pe mânile Ruşilor. Craiul trimite scrisoarea la Adrianopole. Tot pe atunci Petru cel Mare venind în Iaşi, Brancovanu îi scrie că el şi Cantacuzineştii se ţin de cuvântul lor; dar că nu pot trimite chiar atunci zaharea, vizirul şi hanul fiind aproape. La asemene mijloace nedemne de oameni alerga Brancovanu spre a-şi întări clătinatul său tron. Brancovanu adunase oştirea şi stătea cu dânsa gata în lagăr la Urlaţi pe Cricov în judeţul Prahova, nu departe de Ploeşti, ca să se poată în grabă întruni cu Ruşii în caz de intrare a lor în Muntenia, şi destul de departe de Dunărea şi apropiat de munţi spre a nu cădea în o cursă ce iar fi întins'o Turcii de peste fluviu. El fusese invitat de cătră aceştia a porni în contra Ruşilor, însă scăpase de atare nevoie care l'ar fi silit a'şi da cărţile pe faţă, prin un dar de 300 de pungi de bani [129]. Tot pe atunci el scriea hanului că'l aşteaptă să vină spre a-i trimite zaharea „muncindu-se să înşăle pe amândouă părţile'' [130].

Trecerea Spătarului Toma la Ruşi. — Până acuma Brancovanu condusese îndestul de bine duplul său joc, menit a aştepta rezultatul luptei între Ruşi şi Turci, şi apoi a se da în partea învingătorului, dovedind apoi acestuia prin purtarea sa anterioară că tot deauna simţise şi fusese pentru el; ceeace nu iar fi fost greu, întru cât ar fi putut spicui tot deauna din cele două feţe ale purtărei sale dovezi pentru partea în care s'ar fi aruncat.

Se înţelege dela sine că nu fără teamă şi bătae mare de inimă stătea Brancovanu în lagărul său de la Urlaţi, când de odată aude o veste cumplită; capul cel mai mare al oştirei sale după el, generalul cavaleriei sale, spatarul Toma Cantacuzino fiul Agai Mateiu şi nepot lui Constantin Stolnicul fugise cu vre-o 70 de boieri şi apucase cătră Prut, încotro se îndrepta oastea rusască. Această grupă de boieri, având în fruntea ei pe Cantacuzineşti, nu mai puteà suferi întârzierea lui Brancovanu de a se declara pentru Ruşi, precum făcuse Cantemir în

---

[129] Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 23.
[130] *Genealogia Cantacuzinilor, original*, p. 327. (ed. N. Iorga, p. 321).

Moldova. Scopul ei erà ca, făcând acest act de curaj înaintea domnului lor, să'l compromită în ochii ţarului, şi la viitoarea izbândă a Ruşilor, de care toţi acei boieri erau mai siguri ca de lumina zilei, să dee domnia Munteniei unuia din membrii acelei însămnate familii, şi anume spatarului Toma care se pusese în fruntea întreprinderei. Spătarul ajunge în lagărul lui Petru, i se închină şi'i cere un corp de armată cu care să iee şi să ardă Brăila. Ţarul îi dă acest ajutor constând din un corp de cavalerie de 12.000 de oameni sub generalul Reni, cu care spătarul se învârtejeşte iute în dărăpt, calcă cetatea turcească şi ie o mulţime de pradă din ea. Brancovanu compromis de astă dată desăvârşit în ochii Turcilor, care trecuse Dunărea mergând în contra Ruşilor, pe când piciorul acestora nu călcase încă în Muntenia, văzând primejdia ce o adusese asupra capului său nebunia cu scop a spătarului său, se hotărâ de îndată a lepăda legăturile cu Ruşii cei îndepărtaţi, şi a se arăta iar de prieten al Turcilor. El opri zahareaua cea cumpărată din banii ruseşti a merge spre Fălciu, în cotro o pornise şi o trimise înapoi cătră oştirea turcească; iar el desface lagărul său dela Urlaţi şi bolnav de năcaz se retrage în Târgoviştea. Din mustrare de cuget însă Brancovanu, trimite după sfârşitul răsboiului şi pacea dela Huşi, banii, cele 300 de pungi, îndărăt Muscalilor [131].

Lipsa zaharelei şi a fânului fu cauza determinantă a nenorocirei lui Petru cel Mare dela Prut. Cum ar fi putut el uita vre o dată necredinţa şi trădarea lui Brancovanu care tocmai îi pricinuise această nenorocire. Ţarul Petru exclamase într'un moment de desperare: „Iuda cel de Brancovanu m'au vândut de am răpus oastea şi am păţit aceasta" [132]. De acuma inainte Brancovanu nu va aveà un mai mare duşman în lume de cât fratele său întru Hristos, împăratul Ruşilor. Ruşii îl vor sapa necontenit la Constantinopole şi vor determina acea cumplită catastrofă care puse capăt domniei şi vieţii lui.

Radu Popescu adună în următoarele cuvinte îndoitul joc al politicei lui Brancovanu, şi rezultatul la care au ajuns „Constantin Vodă, la aceste lucrări ce au făcut, aveà două socoteli, una că îndemnase pre ţarul ca să vie asupra Turcilor, care de va bate pre Turci să fie isbânda Muscalilor, să se arăte cu faţă curată, că din îndemnarea lui s'a făcut biruinţa asupra vrăjmaşilor creştinătăţii; altă socoteală aveà că scrise tot deauna la Turci îndemnându-i să meargă fără grijă, că sunt oştile Ruşilor puţine şi flămânde, şi în aceste socoteli gândea să facă ca

[131] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 352—354. Neculai Mustea, *ibidem*, III, p. 51. Relaţiile Cantacuzineştilor erau mai vechi decât anul 1711; Ele datează cel puţin din 1707. Vezi *Documentele Cantacuzineştilor* de N. Iorga p. 262 — 273.

[132] Neculcea, *ibidem*. II, p. 324.

să nu scape de bine, ori o parte va birui ori alta; dar săracul a scăpat de amândouă părţile, că Muscalii l'au cunoscut de viclean şi înşălător de creştini, Turcii încă l'au cunoscut hain împăratului, văzând că Toma spătarul fiind credincios al lui şi boier mare şi din neamul lui, s'a dus la ţarul"[133].

„Merge ulciorul la apă până se sparge". Acest adevăr exprimat alegoric de fabula se îndeplini acuma asupra capului lui Brancovanu. Duşmanii lui văzându'l atât de rău compromis prin participarea lui la politica rusască, ridică cu toţii iarăşi capul şi punând umărul la răsturnarea domnului muntean, ajung în fine să desrădăcineze acest arbor bătrân, care de 27 de ani înfigea tot mai adânc viţele sale în scaunul Munteniei.

Şi mulţi mai erau aceşti duşmani, care'l răpun pe Brancovanu, din toate părţile, şi din lăuntru şi din afară. La Constantinopole erà combătut cu înverşunare de către ambasadorii Rusiei şi a Franţei, cel d'întâiu pentru purtarea lui Brancovanu în răsboiul turco-rus, al doilea pentru a fi consecvent cu politica predecesorului său, către care se adăogea necontenitele ştiri despre bunele relaţii ale lui Brancovanu cu Nemţii, cu care Francezii purtau încă răsboiu. Acuma însă după pacea dela Carlowitz rostul ambasadorilor erà cu totul altul în Constantinopole. Turcii bătuţi de creştini, suferind dela ei o aşà de întinsă desmădulare a împărăției lor, ştieau acuma de frica reprezentanţilor acelor state a căror putere o simţise. Către toţi se purtau acuma Turcii cu o deferenţă care trebuia să pună în uimire pe acei ce cunoşteau brutalitatea cu care în timpurile lor de strălucire ei tratau pe trimişii puterilor creştine. Ambasadorul Franţiei ,Des Alleurs însă susţinea candidatura lui Neculai Mavrocordat, rânduit domn în Moldova după fuga lui Cantemir (1711) şi care voia să ajungă acuma la tronul Munteniei. El legase cu Grecul prietinie încă de pe când trecuse prin Moldova pentru a veni să'şi ocupe postul său la Constantinopole. Des Alleurs face, după stăruinţele sale puse pe lângă regele Svediei care stătea la Bender, ca acesta să ierte pe Mavrocordat pentru purtările ce le avuse faţă cu el şi să nu să mai plângă Porţei contra lui[134]. Aceste bune relaţii se urmăreau mai departe, şi Des Alleurs săpa acuma pe Brancovanu, dacă nu din alte pricini, apoi pentru a face îndatorire proteguitului său, lui Neculai Mavrocordat, de a i procura scaunul mai bogatei Muntenii. Către aceste stăruinţi ale ambasadorilor Rusiei şi Franţei se mai adăogeau pârile lui Talaba agentul lui Racoţi şi al lui Poniatovsky, şi acel ale regelui Svediei, care ambii, mai ales acest din urmă, aveau puternice motive pentru a urâ pe

[133]. Mag. *ist.*, IV, p. 24.

[134] Scrisorile lui *Des* Alleurs către de Fériol din 12 Mart 1710 şi către regele din 20 August 1710. Hurm. *Doc. Supl.*, I, p. 375 şi 384.

Brancovanu. Neculai Mavrocordat punând însă marile lui bogăţii moştenite dela tatăl său în sprijinul cauzei sale, uneltirile acestui grup de duşmani deveneau din cele mai periculoase.

Al doilea ciucur duşmănesc ce atârna asupra capului lui Brancovanu erà compus din un alt stăruitor pentru domnia ţărilor române, cu toţi sprijinitorii şi sateliţii săi. Acesta erà Mihaiu Racoviţă, fostul prietin şi proteguit al lui Brancovanu, care se stricase însă cu el din următoarea împrejurare. Când venise Mihaiu Racoviţă în a doua lui domnie în Moldova (1707—1709 Brancovanu îşi alese de noră pe fica postelnicului Ilie Cantacuzino din Moldova care erà cam rău văzut de Racoviţă. Domnul Munteniei ceru celui din Moldova să învoiască casei lui Ilie Cantacuzino să vină la Bucureşti spre a sărbători nunta. După nuntă însă Cantacuzino nu se mai întoarse în Moldova ci rămase pe lângă Brancovanu pe care îl determină a-şi „întoarce obrazul dela Mihai Racoviţă mai mult către Antioh Cantemir ce stătea mazil la Ţarigrad", şi cu care Brancovanu se împacă cum am văzut înaintea Patriarhului. Ne pune în mirare îndrăzneala lui Brancovanu, care face să se mazilească Racoviţă, denunţând la Turci uneltirile acestuia cu Muscalii, când el însuş în acelaş timp trimitea lui Petru I acele scrisori de care Talaba vorbeşte în relaţia sa către ambasadorul francez. Inţălegem deci cu câtă ură trebuia să lucreze acuma Mihaiu Racoviţă contra lui Brancovanu când puteà să-i întoarcă, şi încă cu dobândă, acuzarea căreia el însuşi căzuse mai înainte jertfă din partea domnului Munteniei. Prin căsătoria lui Dumitru Racoviţă fratele lui Mihaiu cu fata lui Mihaiu Cantacuzino ambele familii duşmane lui Brancovanu se apropiaseră încă şi prin legătura de înrudire.

Mai periculoasă însă decât aceste dnşmănii din afară erau acele din lăuntru, provenite din desbinarea domnului chiar cu acele ramuri din familia Cantacuzineştilor cu care el până acuma fusese în cele mai strânse legături, anume cu moşul său Constantin stolnicul şi cu spătarul Mihaiu Cantacuzino, din care cel d'intâiu fusese în tot timpul lungei sale domnii omul său cel mai înalt de încredere, sfetnicul a cărui vorbe totdeauna Brancovanu le ascultase[135]. Pricina acestei desbinări stă în împrejurarea că copiii lui Brancovanu ajungând mari, fiii lui dobândise şi ei poziţiuni însămnate în ţară, iar fetele măritându-se adusese gineri, şi ei cu pretenţii, în familia bătrânului domn. Aceste elemente noue nu puteau vedeà cu ochi buni precum-

[135] Neculai Mustea, *Letopiseţile*, III, p. 50 intărit prin Genealogia Cantacuzinilor, p. 319 care spune că pricina desbinărei stolnicului Constantin de Brancovanu a fost că ajungând fiii ambilor vârstnici, căutau să se încalece cu influenţa lor. Toma Cantacuzino erà fiul Agăi Mateiu, al 6-le fiu al postelnicului Constantin şi deci vărul Brancovanului, *ibidem*, p. 377.

penirea stolnicului Constantin în toate trebile ţărei, şi prin intrigi reuşiră a'l înlătura câte puţin din covârşitoarea lui poziţie. Stolnicul se supără şi supărarea lui se îndreptă nu în contra autorilor intrigilor, ci în contra aceluia ce le plecase o ureche prea lesne ascultătoare [136].

Cât timp trăise Şărban Cantacuzino vornicul, fiul lui Drăghici spătarul, „om prea straşnic şi cuminte nimine nu îndrăsnise a pune zavistie între Brancovanu şi Cantacuzineşti, fiind că şi unchiul lui, Constantin stolnicul, şi Mihaiu spatarul nu eşiau din cuvântul lui, iar după moartea lui (întâmplată cam pe la 1712) curând după aceasta au intrat vrajba între Brancovanu şi Cantacuzineşti". mai ales dela fuga lui Toma spatarul, Brancovanu bănuind că această catastrofă i-ar fi venit cu ştirea stolnicului Constantin. De acea nici Brancovanu nu aveà cuget bun asupra Stolnicului Constantin şi-a fratelui acestuia Mihaiu. El căută de mult să scape de ei, prin moarte, şi erà deci vorba numai de care din ei va surpà pe celalalt. Genealogia Cantacuzineştilor raportând aceste duşmănii amestecate, socoate că tot poate cineva vinui pe Constantin Stolnicul pentru că mai de hulit este fapta cea săvârşită decât cea ce ei socoate că puteà să se întâmple [137].

Brancovanu erà bătrân şi obosit de luptă, tocmai acuma când ar fi avut nevoie de toată energia primilor săi ani spre a înlătura greaua cumpănă ce se apropia de el. Apoi pungile nu mai puteau aveà efectul de mai înainte. Ameninţarea din partea Rusiei făcuse să tresară până în fundul inimei Turcilor simţimântul primejdiei. Instinctul le spusese mai clar încă decât calculele politice că în Ruşi se manifesta un duşman, nu numai al puterei, ci chiar al existenţei lor, dar această presimţire instinctivă aveà şi un motiv raţional, anume acela că în ţarul Ruşilor se sculase asupra împărăţiei turceşti proteguitorul firesc al popoarelor ortodoxe care alcătuiau marea majoritate a supuşilor sultanului în părţile europene. Turcii, deşi învingători în lupta dela Prut, înţălesese că nu erà să se încheie, odată cu primul, şi ultimul act al luptelor lor cu reprezentantul ortodoxismului. Ei vroiau deci să stârpească, din rădăcină chiar, uneltirile îndrumate de acesta în imperiul mahometan, şi trebuiau deci prin o pedeapsă cumplită să vâre groaza în toţi acei care ar îndrăznì să mai dee mâna cu duşmanul de moarte al împărăţiei lor. Iată cauza mult crudului exemplu pe care sultanul vroi să'l dee cu Brancovanu.

Deşi Turcii nu au nevoie de dovezi spre a jărtfi pe un om temerilor sau răsbunărei lor, totuşi ei căpătară asupra lui Bran-

---

[136] „Son premier ministre" cum îl califică un raport al lui Wackerbart din 1698, *Doc. Brancovanu*, de N. Iorga, p. 9.

[137] *Geneologia Cantacuzinilor*. ed. N. Iorga, p. 309.

covanu cele mai zdrobitoare probe, anume însăşi corespondenţa lui cu Nemţii şi cu Ruşii, luată din arhiva sa de unul din numeroşii aderenţi ai Cantacuzineştilor. Radu Popescu spune anume asupra acestei însămnate împrejurări. „Astfel de ajutorinţă a făcut Stefan Cantacuzin vărului său Constantin Vodă. In loc să-i facă bine pentru binele ce au avut casele lor dela dânsul, el cu acest fel de lucru îi ajuta şi-i răsplătia. Cu toate aceste, ce se nevoia Stefan pentru stângerea vărului său, lui Constantin Vodă, n'ar fi putut nici el nici feciorii lui; numai hoţul cel bătrân, tată său Constantin stolnicul, ştiind toate tainele nepotu-său Constantin Vodă, pentru că i le spunea toate, avându'l ca pre un unchiu şi ca pre un tată, *au ştiut şi cărţile dela Nemţi şi dela Muscali, care îi făcuse acei împăraţi hrisoave să fie el şi ficiorii lui prinţipi, cneji, şi luându-le de unde au fost le au dat imbrihorului*" [138].

Din acel moment peirea lui Brancovanu erà hotărâtă şi se desbăteà în Constantinopole numai modul de a-l prinde şi a-l împedeca de a fugi în ţara nemţască. Că Brancovanu nu află nimica despre îngrozitorul pericol ce se apropia de capul său, nu este de mirare, când toată încunjurimea lui erà o haită de trădători, care se bucura de pe acuma de bucăţica de pradă ce erà să-i cadă în gură din dărăpănarea strălucitei sale case.

Pentru a-l adormi şi mai bine, Turcii se prefac, acuma când interesele politice nu mai ocupau cu atâta ascuţime curţile orientului, a discuta cu Brancovanu nişte întrebări teoretice, vroind să convingă pe domnul muntean că sultanului se cuvinea singur titlul de împărat roman, pe care 'l uzurpase acel al Germaniei. Şi dovada lor erà foarte simplă, ba chiar în destul de logică: „Dela August, cârmuitorul lumei, puterea universală trecu la Constantin cel Mare, care zidi Roma nouă şi mută scaunul împărăţiei la Constantinopole. Prin moştenire, acest drept de domnie universală merse până la ultimul Paleolog, care muri vitejeşte pe zidurile cetăţei primului Constantin. După Paleologu, tronul bizantin căzu cu toate drepturile sale în mâna sultanilor victorioşi. Deci sultanii sunt moştenitorii împăraţilor Romei, şi prin urmare ei au dreptul domniei universale, iar nu împăratul aşà numitului sacru imperiu roman al naţiunei germane" [139].

Şi nu se poate tăgădui că Turcii aveau cel puţin tot atât dreptul de a se considera de moştenitorii lui August, ei care răs-

---

[138] Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 32. Şi *Genealogia Cantacuzinilor* p. 330 (ed. Iorga, p. 303) spune că Constantin stolnicul poseda toate copiile corespondenţei lui Brancovanu cu împărăţiile vecine. Comp. Ath. Comnen Ipsilante p. 461.

[139] Scrisoarea marelui cancelar al curţei otomane către Brancovanu privitoare la această chestiune din anul 1712, Hurm. *Doc.*, *Supl.*, I, p. 425.

turnase imperiul de Răsărit ca şi urmaşii oardelor barbare care pusese un capăt celui de Apus. Turcii însă se apucau acuma de făcut teorii asupra dreptului lor la monarhia universală, lucru ce nu le venise nici odată în gând, cât timp o avuse de fapt. Acuma căutau să înlocuiască cu teoria faptele ce le scăpau din mâni în toate părţile.

Nu ştim ce va fi răspuns Brancovanu la această stranie misivă. Fără îndoială însă că Turcii vroiau s 'l momească, s 'l înşăle dându-i spre cugetare asemene ghicitori, când pe de altă parte puneau totul în lucrare spre a-l stânge de pe faţa pământului. Vom vedeà cum Turcii schimbă în 1710 pe Neculai Mavrocordat din Moldova, şi rânduiră aice pe Dimitrie Cantemir înadins ca omul cel mai harnic spre a prinde pe Brancovanu. Dimitrie Cantemir în loc însă de a da el de gât sultanului pe acel ce uneltea cu Ruşii contra împărăţiei sale, trădă el însuşi pe Turci şi trece în partea lor într'un chip încă mai văzut de cât domnul Munteniei.

Mihaiu Racoviţă însă stătea fără domnie la Constantinopole. El luă asupră-şi de a trăda pe Brancovanu viu în mânile vizirului, „om păgân rău peste samă de nu folosia nimărui dare", cum îl caracterizază cronicarul[140]. Racoviţă ce se aflà în legături de familie cu Cantacuzineşti[141], trimite ştire Cantacuzineştilor din Muntenia spunându-le că mazilirea lui Brancovanu este gata; numai să răspundă ei dacă nu cumva va fugi sau nu se va întâmpla vre-o răscoală. Mihaiu Cantacuzino ie toate asupra lui, numai să vină firmanul de mazilire, jurândn-se pe capul lui că'l va da pe Brancovanu viu în mânile Turcilor Vizirul auzind asemene făgădueli din gura lui Racoviţă, cere acestuia un zapis înscris, că dacă se va întâmpla altfel, să dee sama. Dorinţa de domnie orbise atâta pe competitor, în cât nu stătu la gânduri de a da acel înscris, care nu însămna nimic mai puţin de cât să-şi vadă capul pe tipsie la caz de neizbândă.

Vizirul trimite atunci pe Mustafa aga cu puţini oameni şi cu două firmane, unul de mazilie pentru Brancovanu, altul îndreptat către toată boierimea ca să dee de grumaji pe domn. In timpul ce Mustafa călătoria către Muntenia, fiica lui Brancovanu se îmbolnăveşte foarte greu şi moare, puţine zile înaintea catastrofei ce erà să se întâmple. In delirul ce o apucase înaintea morţei, ea spunea că vede o mulţime de Turci, care vin să iee pe tatul ei şi să 'l ducă la Constantinopole[142]. Prezicere prea adevărată a nenorocirilor viitoare.

---

140 Neculcea în *Letopisețe*. II. p. 384.
141 Cron. anonimă în *Mag. ist.*, V, p. 177.
142 Del Chiaro, p. 179.

Mercuri înaintea Paştilor în ziua de 4 April 1714 aga descalecă în Bucureşti la curţile domneşti, prinde toate porţile şi declară pe Brancovanu de mazil [143]. Domnul auzind această veste înfiorătoare sare la fereşti, strigând din răsputeri pe armata sa: „Slujitori, slujitori, unde sunteţi? nu mă lăsaţi" ! Boierii însă se retrăsese cu toţii, luând şi pe slujitori.

Aga trimiţând să cheme pe câţiva din boieri. aceştia ieu pe domn în chizăşia lor că nu va fugi şi îl pun sub pază, până a doua zi când soseşte imbrihorul care trebuia să'l ducă la Constantinopole. „Mare jale erà a privi cineva atunci un domn vestit ca acela, îmbătrânit în domnie; bocete şi ţipete în fetele şi nurorile lui; ci pre toţi i-au strâns cu mare pază şi groază la un loc şi pre feciori şi pre gineri, şi nimic zăbovind ci tot în grabă l'au gătit să'l pornească mai curând" [144].

Când eşi Brancovanu din Bucureşti (24 Mart 1714), tot norodul, cu mic cu mare, alerga după el vărsând lacrimi îmbelşugate. Părea că ar fi întovărăşit carul lui de moarte! Şi într'adevăr unde se ducea Brancovanu aiure decât la o sigură peire.

Ajuns la Ţarigrad el fu aruncat în închisoarea celor şepte turnuri, şi anume în o cameră întunecoasă aşezată adânc sub faţa pământului. Aici fu supus torturei împreună cu toată familia lui spre a destăinui unde îşi ţinea ascunse comorile sale, despre care se povestea în Constantinopole lucruri de necrezut. Ceeace întrecea însă orice cruzime erà, că aceste cazne se aplicau tatălui înaintea copiilor şi a mamei, şi acestora înaintea părintelui lor [145].

Cu o zi înainte de execuţiune se prezentă înaintea lui Brancovanu Bostangi paşa şi i spuse că dacă până în 5 luni ar da 20.000 de pungi, nu numai că va fi iertat dar încă va fi şi restabilit în domnia ţărei sale. Se cerea lui Brancovanu nimic mai puţin de cât 10.000.000 de lei. Atâta n'aveà nici el. Luând această propunere absurdă ca o insultă adusă nenorocirei lui, Brancovanu nu se putu stăpâni de a vorbi grele cuvinte la adresa sultanului. Dar inima lui începuse a se împietri atât la durerile fizice cât şi la acele morale,şi într'adevăr că această impietrire îi erà de nevoie.

Duminică în ziua de 15 August fostul domn al Munteniei fu dus împreună cu trei fii ai lui: Constantin, Radu şi Mateiu şi ginerele său Enache Văcărescu [146], la un chiosc de

[143] Del Chiaro, p. 179.

[144] Nec. Mustea în *Letopisețe*, III, p. 61.

[145] Andrea Memmo bailul vaneţian către dogele, 13 Iulie 1714 în Revista p. Istorie II, p. 143 Comp. Steinville către consiliul de răsboiu, 18 August 1714. Hurm. *Doc.*, VI, p. 135.

[146] Brancovanu avu 4 băeţi şi 7 fete. Băeţii erau: 1. *Constantin* cel mai mare, însurat cu fata vornicului Lupu Balş din Moldova; 2. *Ştefan* însurat cu

lângă malul mărei, unde se afla sultanul. Acesta poftise aice pe ambasadorii mai multor puteri, anume ai Rusiei, Germaniei, Franţiei, Angliei, Veneţiei, Olandei şi Svediei, căci sultanul vroia ca cumplitul val al urgiei sale să inunde toată Europa cu spaimă şi îngrijire.

Inaintea chioscului se afla o mică piaţă unde victimele erau să fie executate. După ce sultanul îi mustră prin câteva cuvinte pentru necredinţa lor, „gâdele îi puse de îngenunchiară unul lângă altul la oare care îndepărtare. După ce le dete voie să facă o scurtă rugăciune, el sbură dintr'odată capul ginerelui lui Brancovanu; după aceea pe acel al feciorului celui mai mare, apoi al celui al doilea. Când fû să ridice sabia pentru a tăie capul celui mai tânăr, în vârstă numai de 16 ani, acesta îngrozit de moarte se rugă de sultanul să'l ierte, făgăduindu-i să se facă Turc. Iar tatăl auzind vorbele fiului său îl mustră şi-i spuse să moară mai bine de o mie de ori decât să se lepede de legea lui. Atunci copilul zise gâdelui „vrau să mor creştin loveşte", şi îndată gâdele îi rătează capul şi lui ca şi celorlalţi. In sfârşit omorâ şi pe părintele lor. Trupurile lor fură aruncate în mare, iar capetele lor fură preumblate prin târg, apoi expuse înaintea marei porţi a seraiului unde stătură trei zile[147]. „Ce inimă impetrită ar fi fost aceea să nu plângă atunci? Hai lume! cum se înşală oamenii şi nu se pot sătura de dragostea

---

Balaşa, fiica vistierului Ilie Cantacuzino tot din Moldova; 3. *Radu* care fu logodit cu fata lui Antioh Cantemir; 4. *Mateiu*. Fetele: erau 1. *Stanca* măritată după Radu Iliaşi; 2. *Maria* după Constantin Duca; 3. *Ilinca* după Scarlat Mavrocordat; 4. *Safta* după Iordache Creţulescu; 5. Anca după Enache Văcărescu; 6 *Balaşa* după Manolache Lambrino; 7. *Smaranda* după Şărban Logofătul. Din căsătoria lui Constantin primul fiu cu fata vornicului Balş născu *nepoţelul* de care vorbesc cronicarii. Acest nepoţel fu Constantin Logofatul, care avu de fii pe *Neculai Brancovanu* şi pe *Manole Brancovanu*. Neculai nu avu copii, iar Manole, însurat cu Zoe D. Sturza, născu pe *Grigore Brancovanu* fundatorul spitalului ce poartă numele lui, şi o fată, nevasta marelui ban Băleanu şi muma lui *Neculai şi Emanoil Băleanu*. Grigore Brancovanu şi nevastă-sa Safta Balş n'avură copii. Această de pe urmă avu o soră măritată după un Mavrocordat cu care avuse o fată, *Zoe*. Pe această fată o adoptă Grigore Brancovanu şi o mărită după principele *Gheorghe Bibescu*. Din această căsătorie a Zoei Mavrocordato Brancovanu cu principele Bibescu născură 1. principele *Grigore Bibescu* Brancovanu însurat cu Ralu Musurus; 2. pr. *Nicolae Bibescu* însurat cu Elena ducesă de Elchingen 3. pr. *Gheorghe Bibescu* însurat cu Valentina de Caraman-Chimay; 4. pr. *Alexandru Bibescu* însurat cu Elena Epureanu; 5. Domniţa *Eliza* măritată după I. A. Filipescu; 6. Domniţa *Caterina* măritată după generalul I. Em. Florescu; 7. Domniţa *Zoe* măritată după G.Gr. Cantacuzino. După genealogii particulare în Gion *Ludovic XIV şi Brancovanu* p. 394 nota 19 corectată de principele Gh. Bibescu. *Domnia lui Bibescu* I p. 456 tabloul genealogiei. Comp. pentru copiii Brancovanului. *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 440 şi urm.

[147] In afară de cronicarii care istorisesc această tragică întâmplare, ea este atestată de mai mulţi marturi oculari, precum bailul Veneţiei *Andrea Memmo* în o scrisoare a lui către dogele din 31 August 1714 (Revista pentru Istorie II, p. 144). Am reprodus în text povestirea călătorului francez La Mettraye *Voyage*

ta, şi la ce sfârşit îi aduce pre cei ce urmează voei tale? Fum şi umbră, visuri şi păreri este cinstea ta!" [148].

Astfel peri Constantin Brancovanu.

Domnia Brancovanului caracterizază mai bine de cât ori care alta sistemul politic căruia erau supuse prin puterea împrejurărilor ţările române, acela cu două feţe. Deşi toţi domnii care au vrut să se mănţină au fost nevoiţi a'l aplica mai mult sau mai puţin, poate că dela Vlad Dracul nu s'a mai întâlnit un alt domn care să'l practice cu mai multă statornicie. Toată domnia Brancovanului nu este decât o vecinică cotigire între cele două puteri, cea dela Nord şi cea dela Sud ce se băteau asupra capului său; mai întâi Austria cu Turcia, apoi Rusia cu această din urmă. Tendinţa lui supremă erà însă d'a sta bine cu amândouă deodată, învârtitură gimnastică care-i izbuti de multe ori în lunga sa domnie. Aşà am văzut bunăoară cum Turcii singuri îl scuzau către Francezi, că el fusese nevoit a făţări prietinia către împăratul spre a se puteà menţinea în scaun, şi Germanii pe de altă parte uită până şi lovitura făţişă pe care li o dă la Zerneşti, de îndată ce el le făgădueşte sprijinul său ascuns în potriva Turcilor. In relaţiile sale cu Ruşii şi cu Turcii se caracterizază şi mai bine şovăitoarea lui purtare. El ie bani dela Ruşi spre a le aduna proviant şi dă Turcilor 300 de pungi spre a nu fi îndatorit să păşască contra noilor săi prietini. Pe de altă parte stă cu oştirea lui adunată la Urlaţi fără a se da pe faţă în partea Ruşilor, aşteptându-i să vină mai întâi în Muntenia pentru a se hotărâ atunci. Când vede însă că Toma Cantacuzino au trecut la Ruşi, se sparie şi părăseşte pe aceştia, dând toată zahareaua cumpărată din banii ruseşti oştirilor suzeranului său, dar restituind Ruşilor banii ce-i primise dela ei.

Brancovanu caută să'şi aibă totdeauna portiţa deschisă spre a se da în partea celui mai tare. Până însă să se desemneze în luptă, care din cei doi protivnici erà să rămână deasupra, el trebuia să se mişte între două ape, să cotigească, să ţină cumpăna, până ce momentul critic va fi sunat. Nu se poate tăgădui că Brancovanu în lupta dintre Nemţi şi Turci documentă că poseda atare artă într'un grad cu totul înalt, şi dacă în acea dintre Ruşi şi Turci, el dădu de greş, vina nu fu atâta a lui cât

en Europe. Asie, Afrique, La Haye, 1727, II, p. 206, care erà în ziua de 15 August 1714 în Constantinopole. Este curios că povestirea lui La Mottraye în privirea copilului celui mai mic al lui Brancovanu consună aproape din cuvânt în cuvânt cu acea a cronicarului Moldovan Neculai Mustea, *Letopisețele*, III, p. 62. Brancovanu muri în vârstă de 61 de ani. El domni 27 de ani şi erà de 34 de ani la suirea în scaun Del Chiaro, p. 147. Adauga. Villelongue către Voltaire 1730 în N. Iorga *Acte şi Fragmente* II, p. 101 multe alte descrieri ale sângeroasei drame in Iorga — *Constantin Vodă Brancovanu* p. 51 — 81 Rapoarte olandeze *ibidem* p. 128 — 151 Rapoarte germane în Giurescu şi Dobrescu. p. 259 şi urm.

[148] Nec. Mustea *Letopisețele*, III, p. 63.

a desvoltărei prea răpezi a unor împrejurări, pe care nimene nu le puteà prevedea.

Acest sistem politic care este nevoit să lovească prea în faţă toate principiile cele mai elementare a le moralei şi bunei credinţi, care este împins a nu mai cunoaşte nu numai sfinţenia cuvântului dar nici chiar acea a jurământului, erà din nefericire singurul pe care ţările române îl mai puteau întrebuinţa ca armă în crâncena şi desperata lor luptă pentru traiu. Aşăzate între nişte vultani cumpliţi şi având o poziţie pe jumătate neatârnată, ele trebuiau să îngrijască, ca fiecare fiinţă vieţuitoare, de păstrarea existenţei lor sub imboldirea instinctului de conservare. La început ele luptase cu arma în mână pentru mântuirea vieţei lor, şi vitejiile săvârşite de ele înminunase lumea. Erà epoca eroică, acea a lui Ştefan cel Mare. Mai târziu, când puterea otomană începu a mai slăbi şi se înălţă în faţa ei acea a Germaniei, vitejia de şi se mănţine, începù a se împărechia cu cotigirea în spre cel mai tare; erà epoca lui Mihaiu Viteazul. Când nervul împrotivirei fu cu totul tăiat, înstinctul conservărei îmbrăcă această de pe urmă formă, arma celor slabi şiretenia vulpei în loc de curajul leului, politica cu două feţe, care'şi găseşte suprema ei expresie în persoana lui Brancovanu. Ştefan cel Mare, Mihaiu Viteazul, Constantin Brancovanu, însamnă la câte un secol îndepărtare, o schimbare radicală în mijloacele de a asigura nevoia de traiu a poporului român.

Acest popor ajunsese, prin vitrigile timpuri prin care trecuse, a nu mai aveà nici o ţintă pe pământ. Trecuse vremile acele în care el tindea spre lăţirea teritoriului său, spre mărirea şi întărirea fiinţei sale, tendinţă înăscută la toate popoarele. Dorinţa lui supremă ar fi fost acuma de a fi lăsat în pace să'şi ducă fără turburare fizica lui existenţă. Ce amestec puteà el vroi în lupta celor mari, din care numai urmări răle izvoriau pentru dânsul? Ţările române ar fi dorit să păstreze neutralitatea în mijlocul mişcărilor duşmăneşti ce se'ncingeau la marginile lor. Asemene lucru însă erà cu neputinţă, căci aşăzarea lor geografică între cei doi luptători, atrăgea numai decât pe unul din ei ca să se folosască de bogatele şi rodnicele lor ogoare. Am văzut câte slujbe nenumărate făceau ele Turcilor. Brancovanu este învinovăţit de Francezi mai ales cu acea că ar procura Nemţilor proviant din ţara lui, şi Ruşii când se apropie de ţările române le cer înainte de toate ajutoare în de a le mâncărei. Ele trebuiau deci, vrând nevrând să iee parte la luptă; dar pentru a micşora pe cât se puteà sorţii primejdiei, aplicau sistemul politic caracterizat mai sus.

Dacă din istorie putem trage învăţături asupra direcţiei de dat purtărei noastre în viitor, după îndreptarea luată de ea în trecut, atunci vedem că totdeauna zădarnice au fost silinţile ţărilor române de a rămânea neutrale în lupta urieşilor ce le

încunjurau. Tot aşà vor rămânea lucrurile şi de acuma înainte, de oarece o asemene poziţie nu le este invoită din o pricină firească, peste putinţă de schimbat, aşăzarea lor geografică, şi împrejurările mai noue au confirmat încă odată vechea lege din trecut.

7. PERSONALITATEA LUI BRANCOVANU

Ca om politic. — Constantin Brancovanu este una din rarele excepţii cari întârzie peste sorocul obişnuit pe scaunul domniei sale, în care el stă vr'o 25 de ani. Acest simplu fapt ne arată că el trebue să fi fost o fire de om deosebită, ca să se poată mănţineà în scaunul cel şubred al unei ţări române a patra parte dintr'un veac. Deşi nu poate fi îndoială că meşteşugurile puse în lucrare de el pentru cauză, Poarta Otomană îi învoiră în mare parte această îndelungată zăbovire pe tronul Munteniei, totuşi dacă ne gândim la vremurile grele în care el a domnit, când Poarta purta două mari războae care trebuia să aducă asupra domnului român cele mai mari greutăţi, şi că aceste împrejurări provocase în Moldova schimbări peste schimbări de domni, trebue ca mintea lui Brancovanu să fi fost de-o ghibăcie cu totul afară din cale, pentru ca el să stea în tot acest răstimp de strajă pe tronul muntean, care tremura sub loviturile sale ca o sârmă întinsă între doi pari, pe care Brancovanu săvârşià voltele şi săriturile lui ca cel mai deplin acrobat politic ce au stătut vreodată în capul popoarelor.

A şovăi şi a cotigi neîncetat pentru a se de partea celui mai tare, iată caracteristica acestei politici urmată de Domnii noştri în vremurile de zbucium ale ticăitei noastre soarte, politică necunoscută pe atunci când vlaga şi conştiinţa poporului erà încă vie în el.

Şi de acum înainte când prin o soartă priincioasă am ajuns iarăşi stăpânì pe voia noastră, să nu mai umblăm în clătinări şi aşteptări îngăduite numai celor slabi şi bicisnici ci cu pieptul deschis să ne aruncăm în vâltoare când e vorba de a ne aparà traiul de a aduce la îndeplinire visul nostru de veacuri.

Brancovanu ca ziditor de lăcaşuri. — Domnia lui Constantin Vodă nu este însemnată numai ca izvodiri politice. Ea mai are şi o însemnatăte culturală din care o parte acea referitoare la clădiri arhitectonice o vom analiza-o aici, lăsând ca partea ei curat intelectuală s'oanalizăm odată cu starea de cultură a întregei epoce de care se ţine.

Brancovanu în privinţa patimei de zidiri samănă mult cu strămoşul său Neagoe Basarab din a cărui spiţă se trage [149].

---

[149] Familia Brancovanu este originară din Brancovicii sârbi. Vâlcu Brancovici perind într'o luptă contra Turcilor, fiul său al cărui nume nu s'a pă-

In deosebire însă despre evlaviosul Domn din care a răsărit după bunica lui, el n'a îmbogățit atât lavrele streine ale mânăstirilor grecești cât propria lui țară cu clădiri frumoase și aceste sunt nu numai de a cele închinate bisericilor ci ele, slujiau și pentru îndemânatica și luxoasa lui locuință.

Dintre locașurile sfinte, Brancovanu ridică întâiu mânăstirea Hurezul nu departe de Râmnicul Vâlcei lângă mânăstirea Arnota a lui Matei Basarab. Drept conducotor al lucrărilor însărcină pe Pârvul Contacuzino fratele mamei lui fiind înlocuit după moartea acestuia cu Cernica Știrbei. Meșterii lucrători atât ai acestei mânăstiri cât și ai celorlalte clădiri ale lui Brancovanu fură Manea zidarul (adecă arhitectul) sârbul Vucasin pietrarul și Istrati lemnarul, iar ca zugravi lucrară grecii Constantin și Ioan și patru români: Andrei, Stan, Neagoe și Ioachim care spun în inscripția pusă de ei că „au zugrăvit'o cum alta nu este" Clopotele se aduc dela Viena din magazia lui Frantz Zechender.

A doua mânăstire clădită de Brancovanu este așezată în cealaltă parte a Țării, lângă Râmnicul Sărat, mai mult în formă de cetate pentru a fi spre apărare de năvălirile Tătarilor. A treia mânăstire este Mamul lângă Drăgășani, prefăcută în piatră din o clădire de lemn ridicată de Buzești. In afară de aceste mânăstiri Brancovanu mai zidește și o biserică în Făgăraș, Sf. Gheorghe Nou din București unde corpul său jărtfit pe malurile Bosforului fu înmormântat, Mânăstirea Brancoveni lângă Piatra Olt, Biserica dintr'o zi din București, Sf. Ion grecesc tot de acolo și mânăstirile Surpatele în Județul Vâlcea, Viforâta lângă Târgoviște, reînnoește apoi mânăstirea Dealul cea zidită de Radu cel Mare. Pe lângă aceste clădiri special bisericești, Brancovanu mai adaoge câte un paraclis la toate palatele și chiar la conacul lui unde poposià în desele lui strămutări prin țară.

Dintre palatele lui Brancovanu însemnăm întâiu Curtea Domnească din București ce se râdicà acolo unde se află astăzi Piața Sf. Anton, Palatul din Târgoviștea, Curțilele din Potlogi sat lângă gara de astăzi Titu, Curtea din Brancovanu, cea din Sâmbăta de jos și în fruntea tuturora frumosul palat dela Mogoșoaia lângă București. Pe lângă aceste reședințe, mai multe conace.

Arhitectura tuturora acestor clădiri atât lumești cât și religioase are un caracter unitar așà că s'ar puteà cuprinde în rostirea de stil Brancovenesc.

strat, vine la sora lui în Muntenia, soția lui Neagoe Basarab, și rămanând aice devine stârpea din care se trag Brancovenii care-și romanizară numele lor din Brancovici în Brâncovanu. Comp. *Geneologia Cantacuzineștilor*, ed. Iorga p. 80 Preda Brancovanu cel ucis de Mihnea fusese însurat cu o nepoată a lui Mateiu Basarab de unde vine înpreunarea numelui de familie de Basarab-Brancovanu. *ibidem* p. 72.

Stilul este bine înţeles un derivat al celui bizantin, cu coloanele în trup scurt prevăzute uneori cu baza în formă de potiruri de acantă cu capitelurile foarte variate însă de formă bizantină, chiar şi atunci când, ca la palatul din Mogoşoaia, ele imitează pe cel corintian.

Aceste coloane susţin arcuri de bolţi pe care se reazimă o superstructură masivă. Şirul de bolţi alcătuesc galerii fie exterioare, dătătoare de lumină pentru lăuntrul clădirii, fie interioare. Forma este învederat arabă şi română cu acelaş fel de construire dela palatele şi bisericile maureşti din Spania ca Alcazarul, Generaliful, Alhambra. Deosebirea este în eleganţa mult nai mare a zidirilor arabe născută din înnălţimea şi subţietatea mai mare a coloanelor faţă cu greutatea mai rostită a masivelor suportate ceeace le dă o arătare de uşurinţă în ducerea greutăţii ce le apasă.

Această formă care predomină în toate arhitectura clădirilor lui Brancovanu se regăseşte în germen încă înnainte de el, bună oară în formele arhitectonice ale mânăstirii Comana a lui Radu Şărban. Corpul coloanelor este apoi vărgat de săpături, nu drepte (canelate) ca la coloanele greceşti, ci în spirală ca la turnurile dela Mânăstirea Curtea de Argeş, aşà că fac efectul cam nearhitectonic şi protivnic legii stabilitaţii, de a cădea una asupra celeilalte. Pe la baza fiecarei bolţi trece câte un drug de lemn sau de fier care închide forma ei rotundă, nerăspunzând însă unei nevoi practice, ci numai în scopul de a odihnì privirea pare a fi coarda ce strânge arcul bolţei.

Arhitrave şi frize împodobite lipsesc, şi superstructura coloanelor până la acoperământ e netedă, tăiată numai de un brâu chiar sub straşină care este eşită afară mult mai mult decât la clădirile apusene. Toate ferestrele, uşile şi alte amărunţimi sunt înconjurate de chenare foarte frumos săpate în linii geometrice sau forme vegetale în care predomneşte foaia de acantă.

In deobşte arhitectura tuturor clădirilor lui Brancovanu lasă întipărirea uşurinţei şi eleganţei formelor, mulţămeşte ochiul şi are caracterul adevărat artistic, caracter ce nu se întâlneşte la pictura noastră veche, care, cum vom vedea-o la vale, este toată urâtă şi nu a putut da naştere unui stil românesc ca cel ce a răsărit din arhitectura veche a ţărilor române [150].

[150] Asupra clădirilor lui Brancovanu, vezi mai multe studii în *Buletinul Monumentelor istorice*, Hurezul in I, 1 şi 4; II, 1, 2, 3, 4, III, 1, 4, Curţile dela Doiceşti, II, 3; palatul dela Mogoşoaia, II, 4;—Potlogii, III, 2; Conacele IV 2. Adaugă şi Virgiliu Drăghiceanu, *In amintirea lui Constantin Brancovanu* Buc. 1914 passim.

II

ISTORIA MOLDOVEI

DELA CONSTANTIN DUCA PÂNĂ LA FANARIOŢI

1693—1711

---

1. DELA CONSTANTIN DUCA LA MIHAI RACOVIŢĂ 1693—1703

Constantin Duca, 1693—1696. — Ginerile lui Brancovanu vine în Moldova prin postul sfântului Petru, însoţit de o bună parte din creditorii săi, între care mai mulţi Greci [1].

Cu venirea lui în scaun se schimbă de îndată poziţia familiei şi partidei Costineştilor, care din persecutaţi şi pedepsiţi ce fusese sub Cantemir, devin ei o urgie pentru duşmanii lor. Erà firesc lucru ca Duca să se razime pe partida protivnică Cantemireştilor, întru cât aceştia numărau doi candidaţi la domnie, pe fiii răposatului domn: Antioh şi Dimitrie. Constantin Duca cum vine în Iaşi, mărită pe sora sa Elena după fiul lui Miron Costin, cronicarul Neculai Costin, căruia îi dă şi hătmănia [2].

Bogdan hatmanul şi Iordache Ruset vistiernicul fugise înaintea noului domn. Costineştii, ajunşi la putere, răsbună într'un chip cumplit moartea lui Miron şi a lui Velicico, luând la prigonit familiile celor doi fugiţi, jăfuindu-le casele şi cofiscându-le avuţiile.

Implinindu-se însă terminul pentru datoriile nebuneşti făcute de Duca în Ţarigrad, creditorii a căror număr se mai adăugea pe zi ce mergeà, încep a cere tot cu mai mare stăruinţă răspunderea lor. Fiindcă Brancovanu erà garant pentru ele, grăbeşte pe Duca cu plata banilor, şi acesta neputând găsì sumele trebuitoare, întroduce şi în Moldova darea acea uricioasă scoasă de Brancovanu în Muntenia, văcăritul [3]. Moldova care erà cu totul sărăcită prin

---

[1] Neculcea în *Letopisete*, II, p 272.
[2] Neculcea,în *Letopisete* II, p. 274. Comp. N. Mustea, *ibidem*, III, p. 28.
[3] Neculcea *ibidem*.

faptul că Leşii ocupau partea ei muntoasă, iar Turcii şi Tătarii şesurile ei, simte mult mai greu decât Muntenia întroducerea acestei dări ce aduce asupra domnului blăstămul întregei poporaţii. „Lacrimile săracilor, observă însă cronicarul, nici soarele nici vântul nu le pot usca" [4]. Intr'al treile an al domniei lui Duca Turcii trimit vr'o 900 de cară cu provizii luate din Muntenia la Cameniţa [5], cu paza transportului cărora este însărcinat domnul Moldovei. Leşii aflând despre aceasta, prin o arătare plecată din Iaşi dela duşmanii domnului, trimit în grabă un corp de oştire care atacă transportul, împrăştie pe paznici şi râpesc tot proviantul [6]. La grea cumpănă ajunse atunci domnia lui Duca Vodă, de oarece seraschierul Deltaban paşa dela Oblucița îl denunţă Porţei, ca pe un om necredincios, şi în orice caz ca nedestoinic de domnie. Socrul său însă, Brancovanu, îl scapă de mazilire, cu toate silinţele puse de hatmanul Bogdan şi Iordache vistiernicul pentru a exploata lucrul cu ajutorul lui Caraiman paşa de Cameniţa, vărsând şi sume însămnate de bani în Constantinopole.

In curând însă neînţeleptul Duca mai adună încă şi alţi nouri pe capul său. El pune să ucidă pe un rezident al comitelui Tököly care stăteà în Iaşi, şi purta corespondenţă cu Franţia prin Moldova, şi în sfârşit face o greşală şi mai mare, care cu greu puteà fi îndreptată chiar şi de banii lui Brancovanu: anume Turcii trimiţând în Iaşi pe un capigiu care să iee banii haraciului şi tot odată să cerceteze despre purtarea lui Ducă Vodă, şi să 'l mazilească dacă 'l va simţi umblând cu vicleşug, Duca Vodă pentru a scăpà de pericolul ce'l ameninţa, nu se apucă de nimic mai puţin, decât cheamă vr'o câteva sute de ostaşi ce încunjurau cetatea Neamţului, cea ţinută de Poloni, şi 'i pune să atace într'o dimineaţă casa postelnicului Constantin Ciobanul, unde Turcul erà găzduit, îl prinde şi'l omoară împreună cu cei mai mulţi din întovărăşirea lui. Brancovanu se temu a stărui şi de astă dată atât de mult pentru ginerele său compromis atât de rău prin uciderea Turcului. El îl sfătueşte însă să atace pe Leşii care ţineau cetăţile Moldovei, şi dacă ar izbuti în ceva faţă cu ei, îşi va creà un titlu de recunoştinţă la Turci. Duca trimite de sârg un corp de Moldoveni sub hatmanul Antioh Jora, care înlocuise pe cumnatul domnului Neculai Costin cu care Duca se certase din pricina răului sfat ce i'l dăduse cu

---

[4] Asupra stărei Moldovei vezi un raport al lui Alex. Zeni din 8 Mai 1693. Hurm. *Doc.* V. 2, p. 246: „Il moderno nuovo principe di Moldavia figlio de quondam Duca si trouva in un paeso tutto desolato et gia tutta la provincia si trova alli estremi che va agonizzando, mentre spesso dalli Tartari a da Turchi è stata visitata".

[5] In *Condica veniturilor şi cheltuelilor Munteniei*, p. 137, găsim în acest an 7203—1695, scoasă într'adevăr o dare de 45.500 de lei pentru *zahareaua Cameniţei.*

[6] Vezi un raport din 18 Ianuarie 1692 asupra acestei împrejurări. Hurm. *Doc.*, V, 2, p. 235.

uciderea Turcului. Jora bate pe un căpitan al generalului Iablonovsky, anume pe vestitul Turculeț care se deosebise prin multele izbânzi repurtate asupra Turcilor [7]. De și această victorie a lui Duca Vodă contra Leșilor, nu'l scutește de mazilire, totuși izbutește măcar a-i scăpà viața, pe care Turcii de altfel înfurieți pentru uciderea capigiului lor, nu ar fi lipsit a-i o râpi. Tot îi stătuse spre folos sfatul lui Brancovanu.

Duca sărbătoria tocmai într'un mare ospăț victoria repurtată contra Polonilor, când îi sosì vestea de mazilire. Doamna Maria auzind aceasta, începu a plânge și a „boci în gura mare, muntenește, de zicea : aolio ! aolio, că va pune taica pungă de pungă din București până în Țarigrad și zău nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt" [8]. Cât de minunat caracterizază bocetul principesei timpurile în care trăia !

Duca Vodă care aveà atâta nevoie de sprijinul lui Brancovanu trebuia să urmeze în totul după inspirațiile lui; mai ales în privirea politicei interne. De aceea și zice cronicarul Neculcea că „Constantin Vodă întru această domnie d'intâi erà domn numai cu numele, că'l stăpâneau Muntenii, și pe cine ziceau Muntenii să-i boierească îi boieria, și ce ziceau Muntenii aceea făcea" [9]. In relațiile sale exterioare erà nevoit în aparență să se abată puțin dela politica lui Brancovanu, de teama Polonilor, care țineau cuprinsă jumătate de țară, și el urma decì înainte, ca și Cantemir, a mijloci corespondența între ambasadorul francez din Constantinopole și acel din Lehia. Ba chiar Duca făceà mai mult pentru Francezi: le mijloceà și corespondența cu Tököly; însă el aveà de grijă de a deschide totdeauna scrisorile ce-i treceau prin mână, slujindu-se spre a săvârși această operație de iscusința unui Grec franțuzit numit „Neculai Deport, om învățat și telpiz" (viclean)[10], și comunicând socrului său conținutul lor, apoi repecetluindu-le la loc și trimețându-le la destinație. Intr'adevăr că Duca Vodă erà omul lui Brancovanu în Moldova, și că domnul muntean în timpul stăpânirei ginerelui său în această țară, erà domn pe ambele provincii. Dar el și plăteà pentru amândouă.

Antioh Cantemir, 1696—1700. — Fiul lui Constantin Cantemir obținuse numirea sa cu deosebire prin stăruințele hanului

[7] Acest căpitan este numit în mai multe documente contimporane „Turkul famossissimo capo Valacco", 10 Ianuarie, 1696. Hurm. *Doc.* V, 2, 279. „Turkul terore de Tartari", 24 Aprilie, 1697, p. 280.

[8] Neculca în *Letopisețe*, II, p. 280. Duca fu despus către sfârșitul anului 1695, P. Vola c. Barbarini, 10 Ianuarie 1696 aduce știrea mazilirei lui Hurm. *ibidem Doc.* V, 2, p. 279.

[9] *Letopisețele*, II, p. 281.

[10] *Ibidem*, p 275, știre întărită și prin De Castagnères c. rege, 27 Fevruarie 1694. Hurm. *Doc. Supl.* I, p. 321 : „qu'un nommé Nicola de la Porta (schimbat de Neculcea în Deport) avait intrecepté quelques unes de mes lettres que j'avais écrites en Pologne".

Tatarilor şi ale lui Cerchez Mohamet paşa, imbrihorul. Brancovanu primise cu această numire o îndoită lovitură : depunerea ginerelui său şi înlocuirea lui cu un duşman vădit ; dar el trebui să se supună şi să îndoiască încă privigherea şi paza cu care 'şi încunjura mult clătinatul său scaun.

De îndată ce boierii pribegiţi aud de mazilirea lui Duca, ei vin în Iaşi din cetatea Neamţului unde stăteau cu garnizoana polonă, şi apucând pe domn încă neplecat, îl mustră şi îl insultă înaintea capigiului, şi după aceea pun şi ei mâna pe ceeace pot din averea domnului, spre a se despăgubi de jăfuirea pe care acesta, o făcuse în averile lor. Odată cu Bogdan hatmanul şi Iordache Ruset visternicul se întorc însă în favoruri şi ceilalţi Cupăreşti din care Manolache Ruset este numit postelnic, iar fratele lui, Mihalache Chiriţa, ie postul de capuchihae la Constantinopole. El inaugurează însă foarte rău această nouă carieră, primind puţin timp după îmbrăcarea ei o zdravănă bătaie în plin divan dela Turci, numărate 80 de toege, pentrucă, domnul său nu trimisese 20 de pungi de bani hanului Tătarilor [11].

Cantemir cu toate aceste spre a nu fi necontenit duşmănit de periculoasele pungi ale lui Brancovanu, vra să se împace cu el şi trimite de-i cere pe fiica lui în căsătorie. Domnul muntean îi impune însă drept condiţie să ucidă pe Iordache Ruset visternicul şi să alunge din toate dregătoriile pe ceilalţi Cupăreşti, cerere la care Antioh Cantemir neputându-se învoi, zădărnicita împăcare aprinde şi mai rău între ei flacăra urei. Incepe atunci o săpare mutuală la Constantinopole, care nu puteà decât a fi foarte spre folosul Turcilor, îmbogăţiţi din două părţi prin darurile domnilor rivali.

Antioh sămăna în multe priviri cu tatăl său, cu care se lovia şi prin puţina lui ştiinţă de carte. Neculcea face astfel portretul lui : „erà om tânăr ca de 20 de ani, mare la trup, chipeş, cinstit şi la minte aşăzat, judecător drept ; minciunile şi telpizlâcurile nu le iubia, la avere nu erà lacom, obicee nouă nu primea să le facă prea peste samă ; erà vânător şi slujitor bun după firea tătâne-său ; spre partea celor răi erà straşnic să nu greşască fieşte cine şi fără de vreme cu dânsul ; erà credincios la jurământ şi 'şi ţineà cinstit horba" [12].

Potrivit cu acest caracter al său şi videm pe Antioh Cantemir că ie măsuri măcar întru cât erà prin putinţă spre îndreptarea nenorocitei sale ţări, silindu-se mai ales să o împoporeze. El mută slujitorii ce ascultau de domnie şi nu erau supuşi boiereşti, din oraşele în care stăteau pe la marginele ţărei, pe la vadurile Nistrului şi ale Prutului, care mai ales se despoporase din pricina

[11] De Castagnère, către rege din 13 Mai 1696, p. 340 Hurm *Doc. Supl.* I, p. 340.

[12] *Letopisețele*, II, p 282.

Tătarilor. Oamenii noi ce veniau în ţară îi aşăza cu ruptoare adică cu tocmeală ştiută, ca să dee bir numai de patru ori pe an [13]. Aceste măsuri însă le putu luà Antioh numai după încheerea păcei dela Carlovitz, trecerea Cameniţei către Leşi şi strămutarea Tătarilor Nogai din Bugeac înapoi la Don, sperând că de acolo înainte urmând să fie pace între împărăţiile vecine venise timpul de îndreptare a stărei locuitorilor. Mai ales se bucurase domnul şi ţara pentru părăsirea Cameniţei de Turci, luându-se prin cesiunea acestei cetăţi către Leşi de pe capul Moldovei un adevărat cuib de vecinici nenorociri. Antioh Cantemir fu însărcinat de Poartă cu deşertarea acelei cetăţi de Turci şi cu predarea ei în mânile Leşilor, şi lucrul nu erà de loc uşor de făcut, fără vre o turburare, faţă cu graba Leşilor de a-şi ocupà agonisita şi cu zăbava Turcilor de a'şi părăsi pierderea. Spune Neculcea că pe când se întorceà Antioh Vodă dela săvârşita predare a Cameniţei, întâlni un urs foarte mare, rătăcit prin şesurile Nistrului. „Şi săriră toată oastea moldovenească şi muntenească şi nu'l puteà ucide şi au dat în câte va rânduri în Nistru şi iar ieşia afară, şi gonindu'l p: Nistru cu un pod, se suie pe pod şi oamenii spărieţi săriră de pe pod în apă. Câţiva oameni s'au împuşcat, slobozind focuri să'l lovească şi îmbulzindu-se oamenii se loviau ei în de ei. Nu erà curat; trei patru ceasuri toată oastea l'au gonit şi de abia l'au ucis''. Acest urs erà imaginea vie a Turcilor pe care Leşii de atâta timp îi gonise din Cameniţa şi pe care abia acuma ajunsese să-i răpue.

Prin slujba eminentă săvârşită de Antioh Cantemir cu atâta ghibăcie pe cât şi noroc, el câştigase mult în ochii Porţei otomane, şi fratele domnului Dimitraşcu care stăteà la Constantinopole, începù a amesteca el pe Brancovanu spre a lu· domnia Munteniei. Acesta văzù în curând că dacă mai stăteà Cantemir mult pe tronul Moldovei, puteà să devină un pericol pentru poziţia lui. O împrejurare mai ales face pe Brancovanu să s'îngrijască şi mai mult de soarta lui şi să grăbească încă silinţele sale spre a răsturna pe Cantemir. Anume Dumitraşcu se însurase cu fiica lui Şărban Cantacuzino pe care o luase cu el la Constantinopole. Această domniţă, frumoasa Casandră, fusese însă crescută în Transilvania, şi cunoştea multe asupra relaţiilor lui Brancovanu cu Nemţii [14], şi domnului muntean nu-i convinea de loc ca dovadă vie a uneltirilor sale să stee cu vaza de cumnată de domn pe malurile Bosforului. Brancovanu se puse decì pe lucru din răsputeri, pentru a răsturna pe Cantemir. Tocmai pe atunci împrejurările îl slujiră de minune. Anume ambasadorul cel mare al Germaniei comitele de Oettingen mersese la Constantinopole, unde fusese primit cu cele mai mari onoruri din partea Turcilor. „Caftanele

[13] *Ibidem*, p. 293. O scrisoare a lui Antioh c tre Patriarhul de Ierusalim întăreşte această a lui purtare. Vezi în Conv. literare, XXXI, 1892, p. 951.

[14] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 297.

cu care fu îmbrăcat el şi întovărăşirea lui erau prin excepţiune de ceeace se făceà obicinuit, blănite cu blană de cacom. La audienţa ce i se dădù se făcù înaintea lui plata Ienicerilor, şi grajdiul întreg al padişahului cu toate hamurile cele împodobite cu pietre scumpe fu întrebuinţat spre a-l aduce dela casa unui fost bei din Moldova unde el luase gazdă când se coborâse din corabie[15]. Acest fost bei al Moldovei erà Constantin Duca, care aveà un prea frumos palat pe malurile mărei, şi iscusitul candidat ştiuse să atragă în gazdă la el pe omul acela către care se întorceau acuma toţi ochii din Constantinopoli[16].

Duca însă nu mai stăteà aşà de bine cu Brancovanu. Dela moartea soţiei sale în 1697[17], ce nu o aşteptase să treacă podul de pungi de bani pe care tatăl ei trebuia să'l aştearnă între Constantinopole şi domnia Moldovei, relaţiile între el şi fostul lui socru se răcise. Brancovanu vroia decì să dee domnia unui Todireş din Galaţi. Vizirul însă care fusese după cât se vede cercetat de ambasadorul german, răspunse oamenilor lui Brancovanu, că dacă va fi să mazilască pe Antioh nu va da domnia altuia fără cât numai lui Duca. Brancovanu văzând că fostul său ginere, susţinut de ambasadorul german, aveà mari sorţi de izbândă, îi dă şi el sprijinul său bănesc, 100 de pungi de bani, pe lângă altele împrumutate de Duca din Constantinopole, cu care cumpără din nou dela Turci domnia Moldovei; iar Cantemir cu toate slujbele aduse împărăţiei, se duce la Constantinopole, spre a mânca şi el pânea amară a maziliei, îndulcită numai cât prin speranţa de a se puteà întâlni iarăşi cât de curând cu tronul pe care'l părăsea (Septemvrie 1700)[18].

Constantin Duca a doua oară, 1700—1704. — Constantin Duca revine în scaun făcând cum am văzut iarăşi alte cheltueli la Constantinopole, garantate şi de astă dată tot de domnul Munteniei. Impreună cu acele împrăştiete în domnia dintâi şi pe care nu apucase a le istovi de plătit, se făcuse o mare sumă de bani. Pentru a-şi îndestula creditorii domnul scontă de mai înainte dările domneşti, scoţându-le la mezat, precum erà obicinuit. El scoasă însă de astă dată şi văcăritul tot la mezat, ceeace se păreà mai straniu contimpuranilor, întru cât din această dare încasată n regie ar fi tras un venit mult mai însămnat. Nevoia însă silindu'l

[15] De Feriol către regele, 26 Fevruarie 1700, Hurm. *Doc. Suplement*, I, p. 349.

[16] Relationen des Grafen Oettingen aus Constantinopol, 23 Fevruarie şi 18 Septemvrie 1700, Hurm. *Frg*, III, 496.

[17] Vezi un raport italian din acel an în Hurm. *Doc* V, 2, p. 290.

[18] Vezi o scrisoare din 24 Sept. 1700 în Hurm. *Frg*. III, p. 496 şi una franceză din 23 Sept. 1700, în Hurm. Doc. *Supl*. I, p. 352. Duca vine în scaunul Moldovei în 14 Sept. 1700, Vezi în „Ştiri despre veacul XVIII“ de N. Iorga în *An. Ac. Rom*. II, tom. XXXII, 1909 după o corespondenţă olandeză (III).

nu puteà să aştepte. Tot odată domnul îndesea cu scoaterea dărilor ţărei, sporind sferturile dela 4 la 8 şi îngreuind darea mazililor.

Cum căpătase domnia, trimisese în grabă caimacamilor poruncă să prindă pe Iordache Ruset vistiernicul şi pe Bogdan hatmanul, mai ales în scopul de a le stoarce bani, cu care să mai uşureze datoriile sale. Aceştia izbutesc să scape din închisoarea în care fusese aruncaţi şi să treacă în Polonia. In curând însă nevoile politice aduc pe domn să părăsască gândul său de răsbunare contra acelor doi boieri şi să-i recheme în ţară şi la cinstea lor de mai înainte. Anume Antioh Cantemir după ce fusese pus, nu ştim pentru ce cât va timp la închisoare, este iertat de sultanul şi lăsat liber la casa lui din Constantinopole, ceeace auzind Duca Vodă se „îmbracă cu o cămaşă de ghiaţă" [19], şi se grăbeşte a micşura numărul duşmanilor lui, atrăgând din partea lor pe boierii pribegi. Insă dacă domnul se întorsese acuma către Iordache vistiernicul, acesta tot îi păstrase o ascunsă vrăjmăşie. Văzând el că Duca călcase legătura văcăritului făcută de Antioh Cantemir şi scosese iar această dare pe ţară, îndeamnă pe ascuns pe mai mulţi boieri, precum pe Vasile Costache vornicul împreună cu fraţii lui Lupu, Solomon şi Costache, pe Mihaiu Racoviţă spatarul, pe Ilie Ţifăscu spătarul şi pe alţii, în număr peste tot de vr'o 50, să fugă în Muntenia la Brâncovanu. Alţii fug în acelaş timp la Unguri, recum Ilie Cantacuzino, Ioan Sturza, Balş şi Ursachi, iar alţii în Polonia, între care banul Macri, Gheorghiţă comisul şi Pilat şatrarul. Domnul văzând că această pribegire cu grămada a boierimei sale îi „aprindea poalele în toate părţile" [20], lasă la o parte pe creditorii săi, pentru care scosese dările acele înmulţite şi asupritoare, şi trimite banii adunaţi din ele la Constantinopole, spre a dobândi un ordin către Brancovanu a-i extrăda pe boierii pribegi. El şi dobândeşte un firman căruia însă Brancovanu se supune numai pe jumătate, păstrând la el tocmai pe cei mai periculoşi din boierii fugiţi. Brancovanu deşi ajutase el lui Duca la suirea în scaun, o făcuse numai de nevoie, precum am văzut, şi doria să procure domnia unuia din pribegii rămaşi pe lângă el, cu atât mai mult că fostul său ginere nu se gândià de loc la plata datoriilor pe care domnul mutean le garantase pentru el în Constantinopole.

Brancovanu dorind să înlăture dela scaunul Moldovei şi pe Duca, dar să nu lese a încăpea în el nici pe Cantemireşti, se pune bine şi el cu dnşmanul său cel mai neîmpăcat, cu Iordache Ruset visternicul, acăruia moarte o ceruse el până acuma în repeţite rânduri, propunându-i încuscrirea cu el. Vistiernicul Iordachi „măcar că erà om înţălept, iară firea îi erà de Grec lacom la cinste, nu socoti nici la Dumnezeu, nici la ru-

[19] Neculcea în *Letopiseţ*, II, p. 297.
[20] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 298.

şinea de oameni, nici la osândă'', ci primi îndată tocmala, săvârşi logodna şi trecu cu suflet cu tot în tabăra lui Brancovanu părăsind pe Cantemireşti, cu care totuşi trăise şi suferise atât timp. Cugetă cronicarul şi nu fără cuvânt că „nu numai Iordache, ci toţi Grecii, mai drepţi şi mai bune slugi nu-i alt neam în lume, până este stăpânul în cinste şi în putere, iar cât se slăbeşte sau se micşurează cinstea stăpânului, îndată o lasă şi aleargă la altul''.[21] Iordache vistiernicul recomândă atunci mitropolitului Hrisant drept candidat la domnie pe Mihaiu Racoviţă, cu care Iordache se rudea prin soţia lui.

Pe când aceste lucruri se puneau la cale chiar sub ochii Ducăi, care nu vedeà nici auzia nimic, Brancovanu erà chemat la Adrianopole, chip pentru a fi mazilit, dar care mazilire se întoarse la o adevărată închinare a Turcilor la pungile lui Brancovanu şi la întărirea domniei lui, şi încă pe viaţă. Intrebându-l vizirul despre pricina pentru care Moldova ar fi aşà de pustietă, Brancovanu nu scăpă prilejul de a atribuì lui Duca răua stare a provinciei, şi această pâră a Brancovanului unită cu împrejurarea că solul rusesc, kneazul Galiţin, la întoarcerea lui prin Moldova botezase un copil al lui Constantin Duca, aduce mazilirea acestuia şi înlocuirea lui cu Mihaiu Racoviţă noul proteguit al lui Brancovanu. Se ştie că vizirul propusese lui Brancovanu domnia peste ambele ţări, dar că el sfătuindu-se prin scrisoare cu unchiul său Constantin stolnicul, refuzase această onoare.

Când Duca Vodă mazilit ajunse la Adrianopole, Brancovanu erà încă acolo şi Antioh Cantemir de asemene, aţinându-se după domnie. Acesta din urmă se aştepta ca boierii şi mai ales Iordache Ruset, prietenul casei sale, să'l ceară de domn, ceeace i-ar fi micşurat chetuiala pe care nu prea aveà de unde a o face. Iordache Ruset spre a-l puteà mai uşor înşăla îl şi asigură că va fi pe voia lui, numai să stee liniştit. Vicleanul Grec chemă însă atunci la el pe compatriotul său Panaitache Morona postelnicul, spunându-i că boierii au de gând să ceară de domn pe Mihaiu Racoviţă o persoană ce convinea mult mai mult postelnicului decât Antioh Cantemir cu care erà duşman dela domnia Ducăi Vodă. Morona face îndată un arz (jalba) la Poartă scriindu'l însuş pe turceşte, în care limbă erà meşter, şi pleacă cu toată mulţimea boierilor prin mijlocul oştirei către sultanul. Se mirau Ienicerii văzând acea gramadă de oameni înaintând aşà fără frică spre cortul padişahului. Acesta fiind nou ales în tron, după răsturnarea lui Mustafa, primeşte cu bună voinţă plângerea boierilor şi învesteşte pe Racoviţă cu domnia, care are şi norocul de a face acest pas numai cu prea puţină chel-

[21] *Ibidem*, p. 302.

tuială. Agaua Ienicerilor care proteguia însă pe Antioh Cantemir, cum aude de această numire, se răpede în cortul vizirului, stăruind la el ca să pună domn pe Antioh Vodă, care ar jurui mulţi bani. Mihaiu Racoviţă însă îmbrăcase caftanul, şi domnia lui nu se mai puteà strica (Septemvrie 1704). ,,Iar cu un sfert de cias mai înainte de venia Ienicer-aga la vizirul, lua iar Antioh Vodă domnia Moldovei" [22]. Domniile ţărilor române stăteau acuma în clipita ochilor turceşti!

Domnia aceasta a doua a lui Constantin Duca ne dovedeşte în intrigile boierilor un fapt însămnat. Grecii nu mai erau duşmăniţi ca atare de către vre o partidă de boieri din ţară, ci numai individual precum se duşmăneau între ei şi boierii de ţară. Pe Iordache Ruset il vedem devenind în şir favoritul, tot deauna nesincer, a trei domnii, toate duşmane una alteia: ale lui Antioh Cantemir, Constantin Duca şi Mihai Racoviţă. Apoi acest Iordache Ruset este la început în duşmănie cu celalalt Grec influent, Panaitache Morona, cu care se împacă însă în urmă. Prin urmare, elementul grecesc se infiltrase atât de tare în acel românesc, în cât deosebirea de naţionalitatea începuse să dispară, şi interesul personal începuse a bate pe acel de rasă. Puterea de împotrivire a ţărei înaintea elementului cotropitor al Grecilor se stângeà pe zi ce merge, şi aceştia deveneau un factor tot mai însămnat în toate afacerile ţărei şi mai ales în intrigile pentru punerea şi scoaterea domnilor, în care ajunsese aşà de mari meşteri. Apoi Duca erà nu numai fecior de Grec, ci el însuşi erà tot cu fire de străin, vorbind de minune limba grecească [23], şi cu toate aceste el aveà la începutul domniei sale o puternică partidă de boieri de ţară care'l sprijineau şi'l cereau. Conştiinţa, tot deauna obscură, a pericolului înstrăinărei domniei în condiiţiile de supunere cătră Turc în care se aflau ţările române, se întunecase cu totul. Şi mai la urmă ce deosebire erà între domnul străin şi acel pământean, când şi unul şi altul tot atâta mâncau ţara, tot aâta o despoiau, tot atâta calcau toate drepturile în picioare? Si într'adevăr că domnia ajunsese într'o stare atât de destrăbălată, în cât mai la urmă erà indiferent în mânele cui încăpea slugărnicile ei frâne. Iată ceeace pregătia şi apropia necontenit mai mult epoca fanariotă.

---

[22] *Ibidem*, 308. Asupra datei mazilirei lui Duca vezi Nec. Costin în *Letopiseţe*, II, p. 57 Neculcea pune anul 1703, iar Mustea, 1704, şi intrarea lui în Iaşi, chiar în 1705, *Letopiseţele*, II, p 308, şi III, p. 33. Nu posedăm nici un document care să poată hotărî această neîmpăcare.

[23] Nec. Costin, în *Letopiseţe*, II, p. 46.

2. DELA MIHAIU RACOVIȚA LA DIMITRIE CANTEMIR, 1704—1711

Mihaiu Racoviţă, 1704—1705. — Brancovanu ajunge iarăşi a tot puternic asupra Moldovei, precum fusese pe vremile domniei întâi a lui Constantin Duca. Mihaiu Racoviţă fiind boier drept moldovan, râdicat pentru întâia oară la domnie, crezu să atragă simpatiile mulţimei ne făcând pe marele, ci din potrivă tratând pe toţi, mici şi mari, cu aceeaşi omenie. Pe când Neculai Mustea laudă pe domn pentru atare purtare [24], Neculcea îl huleşte spunând că „nu sămăna curtea a nimic de atâta obrăznicie ce erà" [25]. Neculcea însă este protivnic lui Racoviţa fiind că erà de casa lui Antioh Cantemir, şi fusese pus pe izvodul boierilor urgisiţi de către Mihaiu Racoviţă [26]. Deşi Racoviţă se arată la început cu bune scopuri în domnia lui, el nu le poate ţinea, căci schimbarea a trei viziri şi a şapte chihai, care cereau necontenit daruri noue, îl săcătuesc cu totul de bani. El fu deci nevoit să scoată dări grele pe ţară şi să aplice pedepse foarte aspre la acei ce se ascundeau de a le plăti, ceeace-i surpă puţina popularitate câştigată în primile zile ale domniei lui. Un om însă fără dare de mâna cum erà Mihaiu Racoviţă trebuia să cadă în curând în discredit la Turci, şi Antioh Cantemir se folosi în curând de această pierdere a lui Racoviţă în ochii lor, pentru a cere şi dobândi el domnia Moldovei, după mai puţin de un an de domnie a lui Racoviţă [27].

Antioh Cantemir a doua oară, 1705—1707. — Brancovanu văzând că nu mai poate sprijini pe omul său în domnia Moldovei, şi nici că poate împedeca reînturnarea lui Antioh, se hotărăşte cum spune cronicarul „să întoarcă obrazul către el". El trimite în Constantinopole pre vărul său, paharnicul Stefan Cantacuzino, care se leagă din partea Brancovanului cu Antioh Cantemir cu jurământ înaintea patriarhului, ca să nu'şi mai mestece domniile unul altuia, şi Brancovanu să dee fratelui lui Antioh, Dumitraşcu Cantemir, câte 10 pungi de bani pe an, ca să nu mai umble după domnia ţărei Munteneşti. Tot

---

[24] *Letopisețele*, III, p. 34.

[25] *Ibidem*, II, p. 309.

[26] *Ibidem*, II, p. 317—318.

[27] Şi aice găsim în cronicari o nepotrivire în dată privitoare la suirea lui Antioh Cantemir a II-a oară în scaunul Moldovei. Neculcea *Letopisețe*, II, p. 312 pune 7213=1705, iar N. Mustea, *ibidem*, III, p. 36, 7214 Fevruarie 15=1706. Această depe urma dată nu poate fi exactă întru cât într'o scrisoare a lui Racoţi c. amb. franc din Constantinopole din 6 Ianuarie 1706, Antioh Cantemir este arătat ca domnind în Moldova, Hurm. *Doc.* VI, p. 28. Neculai Costin *Letopisețe*, II p. 58, spune că Antioh Cantemir ar fi venit cu a doua domnie în ziua sfinţilor Constantin şi Ileana, 21 Mai 1705.

odată se mai încheie atunci şi alte prieteşuguri. Panaite Morona postelnicul lui Racoviţă care fugise în Polonia de frica lui Antioh, este luat în garanţie de cumnatul lui Cantemir, Bogdan, care acuma devenise vornic din hatman ce erà mai înainte, şi trimis chiar întru întâmpinarea înaintea domnului la Măcin. Acesta îl iartă de toată duşmănia ce-i purtase până atunci. Brancovanu care, după cum ştim se împăcase cu Iordache Ruset vistiernicul, încă dela a doua mazilire a lui Constantin Duca [28], făcânduşi-l şi cuscru, impune lui Cantemir împăcarea şi cu dânsul şi iertarea combaterei candidaturei sale când cu alegerea lui Mihaiu Racoviţă.

Certele şi împăcările între boieri se făceau acuma fără a mai fi motivate de nici un principiu. Ele se întâmplau curat numai din jignirea sau mulţămirea interesului personal. Duşmanul de ieri devenia prietenul de mâni şi din protivă, numai dacă întorcea împreună cu faţa şi punga dela el sau către dânsul Cât de mult se corupsese clasa boierească ! Mai înainte tot mai stăruiau măcar în urile şi înverşunările lor, urmăreau cu o statornicie extraordinară răsbunările unor ocări aduse, până şi asupra copiilor şi a nepoţilor acelui ce le făcuse. Interesul mârşav al banului nu mâncase încă cu totul caracterele; erà încă acea mărime a barbariei, care cerea sânge pentru sânge, ochiu pentru ochiu şi dinte pentru dinte, iar nu l şitatea timpurilor căzute, care răscumpără cu bani, şi ocară şi moarte şi desonoare ! In asemene morcilă însă se cufundase societatea boierească [29], şi această corupţie îngrozitoare erà efectul înrâurirei ce se lăţia din Constantinopole asupra ţărilor române asemene ciumei ce ni-o trimitea din când în când înfloritele maluri ale Bosforului. Şi cum să nu imiteze o societate supusă apucăturile acelei dominante, când aceasta dădea tonul în toate, şi când este ştiut că omenirea se abate mult mai uşor la deprinderile rele şi corupte decât la cele bune şi virtuase? Lăţirea acelei înrâuri erà cu atât mai firească cu cât reprezentanţii cei mai de seamă ai corupţiei orientale, Grecii Fanarului, îşi înfigeau pe fiece zi mai adânc otrăvitele lor rădăcini în pământul mănos al naţiei române.

Deşi Domnul Moldovei, Antioh Cantemir, erà prin excepţie un domn nelacom de bani, totuşi fiind el încunjurat de oameni ca Panaitache Morona, Iordache vistiernicul Cupariul şi Ilie vistiernicul Cantacuzino, toţi trei boieri jacaşi şi despoitori, apoi având şi datorii de plătit la Constantinopole, el este nevoit să pună pe ţară dări foarte grele, între altele fumărit

[28] Mai sus, p. 471.

[29] Neculai Costin. *Letopiseţe*, II, p. 54, atribue şi el toate relele timpului corupţiei boierilor când zice: „ci de vom socoti la dreptate domnii toţi sunt buni şi ar face tuturora dreptate, numai tot vina boierilor care sunt îndemnători spre stângerea unul altuia".

câte un galbăn de fiece fum ce eşia din o casă; apoi vădrărit câte 2 bani de vadra de vin, dare încă necunoscută până atunci în Moldova, şi care de acea fu încercată de astă dată numai asupra ţăranilor. Mai scoate şi cornăritul, câte un leu de boul de negoţ.

Către acest timp veni domnilor români un ordin foarte grabnic dela Poartă, anume de a duce o mare câtime de cherestea la Tighina şi la Cetatea Albă, pe care cetăţi Turcii simţiau nevoia a le întări din nou, faţă cu progresele armelor lui Petru cel Mare asupra Svedejilor. Antioh neputând aduce lemnele la timp este pârât de Mihaiu Racoviţă care stătea mazil la Ţarigrad prin un arz adresat direct sultanului, în care fostul domn se plângea că cu nedreptul a fost el învinuit că ar fi scos două dări pentru bairamlâcuri pe care nu le-ar fi înaintat Porţei. Vizirul care erà proteguitorul lui Antioh îi face îndată cunoscut să trimită nişte boieri la Constantinopole, care să susţină învinuirea adusă lui de Mihaiu Racoviţă. Antioh găseşte de îndată ce-i trebuia, nişte boieri vasluieni „buni de gură şi de pârât”, care fac în divan o larmă ne mai pementiă, înaintea căreia trebui să amuţască bietul mazil. El este dat rămas de Turci şi Antioh Cantemir mai tare se întări în domnia Moldovei. Brancovanu văzând triumful lui, vra să întărească în mod mai trainic legăturile sale de prietenie cu dânsul, logodind pe un fiu al lui cu o fată a lui Antioh.

O schimbare însă din acele neaşteptate ce se petreceau de astăzi până mâini pe malurile Bosforului, face să se întunece steaua lui Antioh şi aprinde iar cu razele speranţei pe acea a lui Mihai Racoviţă. Anume vizirul Baltagi Mohamed, proteguitorul lui Antioh, este scos şi înlocuit cu Ciorlu-paşa Silihtarul, patronul lui Racoviţă. Nu trebuia mai multe nici mai puternice motive pentru a provoca schimbarea domniei în Moldova, de cât schimbarea aceluia ce o ţinea în mâini. Intâmplându-se ca în acest an — acel de pe urmă al domniei lui Antioh — domnii românii să fie rânduiţi a merge la Tighina spre a grăbi lucrările de întăritură, Antioh Vodă nu aduse cu el salahorii trebuitori spre repărarea şanţurilor cetăţi. Văzând el pe Munteni şi Turci lucrând şi săpând mereu, i s'a făcut ruşine de nelucrarea lui, şi a pus întâi pe slujitori apoi chiar pe boierii lui la săpat! Pentru a le da însă exemplu, săpa şi bietul domn deavalma cu ei. Iată unde ajunsese reprezentanţii tronurilor acelor care susţinuse altă dată cu atâta vrednicie numele neamului românese! Să lucreze ca salahori la şanţurile Turcilor!! „Pe când însă Antioh Vodă săpa la Tighinea, alţii îl săpau pe el la Poartă” [30]. In 20

[30] N. Costin în *Letopiseţe*, II p. 61. Un raport olandez arată ca neaştepta'ă mazilirea lui Antioh Cantimir. N. Iorga, „Stiri despre veacul al XVIII-lea în *An. Ac. Rom.* II, tom. XXXII, 1909, p. VII.

Iulie 1707 îi soseşte de odată şi fără de veste mazilia, iar Mihai Racoviţă este rânduit din nou în efemera domniei a ţărei Moldovei.

Mihaiu Racoviţa a doua oară, 1707—1709. — Mihaiu Racoviţă fusese pus în domnie de către noul vizir Ciorlu paşa Silihtarul, însă să nu se creadă că prietenia acestuia cătră domnul mazil şi slujba ce-i făcuse fusese desinteresată. Tot banii fie număraţi, fie făgăduiţi închegase prietenia şi adusese slujba, căci precum spune Neculai Costin: „Turcului să-i dai bani şi să-i scoţi ochii" [31]. Aceste datorii contractate de Racoviţă la Constantinopole, îl silesc să pună grele dări pe ţară, iscodind tot obiceiuri noue şi neauzite până atunci. Astfel impune desetina de stupi şi de mascuri şi breslelor, adecă boierilor atât în dregătorii cât şi mazili, neguţitorilior, preoţilor şi slujitorilor, în aceeaşi măsură ca şi ţăranilor, adecă câte doi potronici [32]. Imediat după ce încasează această dare caută să împace pe boierii supăraţi, legând-o iarăşi cu un straşnic blăstăm. Nici nu trece însă anul, şi mitropolitul desleagă juramântul; iar desetina este iarăşi luată „ţărăneşte" dela boieri şi dela mazili.

Asemene urmări ale domnului nu puteau plăcea boierilor, care s'ar fi învoit a jăfui ţara adecă pe ţărani, însă nu înţălegeau să fie despoiaţi şi ei.

Mihaiu Racoviţă însă adaoge mult şi pogonăritul pe vii, urcându'l la un galbăn de pogon. De abia însă oamenii îşi gătise de cules viile, şi iată că altă dare li se aruncă pe cap: vădrăritul câte 4 bani de vadra; „iar încă bine nu se plătise de vădrărit, şi iată că le-au eşit peste toată ţara şi fumărit, de tot hornul câte doi ughi, pe care dacă au înţăles ticăloşii pământeni, mulţi şi au stricat căscioarile de le au risipit din temelie; alţii risipeau hornurile de prin căscioarele lor; căci câte hornuri avea omul în casele lui, pe tot câte 2 ughi, şi măcar că erà iarna, iară bieţii oameni şi babele şi altă sărăcime, pusteiau casele şi fugeau în lume plângând cu lacrimi şi suspinând, că altă căscioară nu plătea nici doi orţi" [33]. Din această pricină au sărăcit şi acei ce

---

[31] *Letopiseţele*, II, p. 61. Mihai Racoviţă vine în Iaşi în 13 Noemvrie, 1707, Din eroare, poate de tipar, Letopiseţele dau anul 1708, vezi II, p. 63.

[32] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 318. *Potronicul*=6 bani (*ibidem* p. 408). Pentru un timp ceva mai posterior (Const. Mavrocordat) avem explicarea acestei diferenţi în impunerea desetinei „boiereşti şi ţărăneşti". Anume Neculcea, *Letopiseţe*, II, p. 415, spune că: Const. Mavrocordat au stricat obiceiul şi legătura ce făcuse Grigorie Vodă de da boierii şi mănăstirile la 10 stupi un leu; *iar acuma făcu de au dat ţărăneşte la 10 stupi 22 de potronici*". Dacă admitem aceiaşi urcare pe timpul lui Mihaiu Racoviţă, atunci avem diferenţă de la 1 leu 120 bani la 22 de potronici= 122 bani.

[33] Nec. Costin în *Letopiseţele*, II, p. 64 Scrisoarea Anei Racoviţă reprodusă în original text grecesc de D Russo „*Din corespondenţa doamnei Ana Racoviţă*", 1911 p. 10. „ἡ αναγκὴ τοῦ χαρατσίου"

luase această dare „la cochii vechi" [34], căci împrumutase banii dela Turci spre a răspunde suma domnului, şi la încasare rămaseră păgubaşi. Cu toate aceste stoarc ri ale poporului Racoviţă erà în veşnică lipsă de bani, după cum s. vede lucrul din o interesantă scrisoare (grecească) ieşită din pana scriitorului Doamnei Ana soţia de a doua a lui Mihaiu Racoviţă către cumnata sa Victoria soţia lui Scarlat Rossetti în care doamna se roagă de cumnata sa să se.....

Ilie Cantacuzino şi cu alţi boieri pribegind în Muntenia, încep a influenţa pe lângă Brancovanu „ca să se întoarcă cu obrazul mai mult spre Antioh Vodă la prieteşug", în cât amestecările domniei lui Mihaiu Racoviţă la Poartă reîncep cu un nou avânt şi o pun în pericol.

Tocmai pe atunci Petru cel Mare îşi câştiga o vază ne mai pomenită până atunci, prin răpunerea lui Carol al XII-lea, regele Svediei, în câmpiile dela *Pultava*, în 27 Iunie 1709. Victoria împăratului Moscului asupra d şmanului dela Nord, reînsufleţi iarăşi în el planurile sale către Sud, îndreptate încă de mult timp contra împărăţiei musulmane, ş pe care fusese nevoit să le pună la o parte pentru timpul cât ţinuse luptele cu Svedul. Petru cel Mare reie cu energie uneltirile sale contra d şmanilor creştinătăţii şi reînnoeşte legăturile încercate odată de predecesorul său, împăratul Alexei, cu domnii ţărilor române. Mihaiu Racoviţă văzându-şi domnia atât de duşmănită la Constantinopole, unde trei candidaţi, Constantin Duca şi cei doi Cantemireşti, se aţineau după ea, sprijiniţi aceşti din urmă şi pe ajutorul lui Brancovanu, primeşte propunerile pe care Petru cel Mare i le face atât lui cât şi lui Brancovanu, şi se ajunge cu împăratul ca să fugă la el, socotind să se întoarcă în curând iarăşi în domnie însă sub protecţia pajurilor ruseşti [35].

Brancoveanu, pentru a acoperi propriul său joc cu Ruşii, pâreşte pe Mihaiu Racoviţă la Poa tă, că s'ar fi hainit către dânşii, şi Turcii ieu îndată măsurile cele mai tainice spre a pune mâna pe domnul Moldovei, temându-se de a nu-l scăpa cumva în Rusia. Mihaiu Vodă simţând vulcanul pe care se aflà, începu să 'şi pregătească trăsuri şi cai spre a fugi către Cernăuţi, unde trebuia să'l aştepte un corp de Muscali care să-l iee în Rusia. El nu putea însă pleca atunci din pricină că tocmai se afla în Iaşi un capegiu cu mulţi Ieniceri veniţi pentru banii birului. Racoviţă însă trimisese pe socrul său, Dediu spatarul, către Cernăuţi spre a se înţelege cu Ruşii şi a-i pregăti fuga. Tocmai însă

[34] *Cochii vechi* vine dela ungurescul *Kotye-vettye*=mezat Se poate judeca despre seriozitatea documentului lui Hurul, „cancelar a Dragoş Vodă" numai de pe faptul că acest document numeşte Cochii vechi (adecă cu ochii vechi !) pe dregătorii cei mari rămaşi în Dacia, şi anume în Iaşi după Aurelian. Şi mai sunt încă oameni care susţin autenticitatea unui asemene product.

[35] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 321.

pe când capegiul plecând cu banii spre Galați, păruse a lăsa loc liber lui Racoviță, un alt Turc venit de olac din Constantinopole, cade pe neaşteptate asupra domnului, îl mazileşte, îl prinde şi-l porneşte cu mare urgie către Țarigrad (8 Noemvrie 1709) [36].

Moldova se afla acuma într'o poziție grea. Mazilirea lui Racoviță nu era un fapt ordinar, provenit din o schimbare a proteguitorilor săi din Constantinopole, sau din o aterdisire mai mare la mezatul acestei țări. Cumplita vorbă de hainlîc răsunase prin aer. Se temeau boierii şi țara ca pedeapsa să nu se întindă dela domn şi asupra lor. Se vorbea de un paşa ce erà să fie trimis de Turcii spre a stăpâni țara amenințată de Muscali. In aşteptarea unei asemene deslegări a crizei, boierii se pregătiau a pribegi, locuitorii a se bejăni la munte. Caimacamii răm şi după mazilirea lui Racoviță trimit însă la Brancoveanu ca să'l întrebe veştile ce s'ar mai auzi. Acesta îi linişteşte trimițându-le ştire că s'au rânduit un nou domn în Moldova, şi că acel domn este Neculai Mavrocordat, fiul vestitutui Exaporitul. Boierii care în mare parte se temeau de reînturnarea lui Antioh, primesc cu bucurie numirea acestui domn nou în scaunul țărei lor.

Neculai Mavrocordat, 1709—1711 [37]. — Si acest domn erà înrudit prin alianță cu vechea stârpe a voevozilor Moldovei. Anume tatăl său Alexandru Mavrocordat Exaporitul avuse drept soție, cu care făcuse pe Niculai, pe Sultana, fata Casandrei fiicei lui Alexandru Iliaşi, nepotul lui Petru Rareş [38], în cât cu drept cuvânt se putea lăuda Mavrocordat că prin sângele său depe mama lui se coboria din vestitul domn al Moldovei, Alexandru cel Bun. Depe tată, Mavrocordat îşi trăgea originea din insula Chios, unde bunul său, Panțiris Mavrocordat trăia ca un om nobil, însă sărac şi fără vază. Pe atunci erà în Constantinopole un grec Scarlatos, intreprinzătorul căsăpiilor împărăteşti El aveà o fată pe care o logodise cu Mateiu Basarab domnul Munteniei. Inainte însă de a veni în Bucureşti spre a săvârşi nunta, ea se îmbolnăvise de vărsat, care o sluțise într'un chip înspăimântător făcându-o între alte să piardă şi un ochiu. Când

[36] Vezi un raport din Bender 10 Noemvrie 1709, în Hurm. *Doc.* VI, p. 371. „Superne die eductus est hospodar Valachicus inde in Turciam cum uxore et illis et cum aliquot dominus valachicis quibus compedes in pedibus posuerint, pro hoc quod Succos 400 Moschi ceperunt, in Valahia; non est modo hospodar in Iassi". Comp o scrisoare a lui de Fériol. din 22 Noemvrie *ibidem, Supl.*, I, p 372: „A l'égard du prince de Moldavie, on l'amène dans les fers pour son intelligence, que le roi de Suède a fait voir qu'il avait avec le Czar". Neculai Costin pune deci greşit mazilirea lui Racoviță la 14 Octomvrie 1710, *Letopisețele* II, p. 78.

[37] De şi Mavracordat e numit domn îndată după mazilirea lui Racoviță în 14 Octomvrie 1709, el nu vine în Iaşi decât în 25 Ianuarie 1710.

[38] Neculai Costin, *Letopisețele* II, p. 81 comp. *Mag. ist.*, IV, p 39, Vezi şi cronicul lui Daponte în Erbiceanu *Cron. greci*, p. 17.

dânsa râdică vălul înaintea viitorului ei soţ, acesta o trimise numai de cât îndărăpt la tatăl ei, une Ruxanda perdu încurând speranţa de a se mai mărita vre-o dată. Pe când dânsa stătea desperată de nenorocirea ce o lovise, în casa tatălui ei, vine într'o zi un neguţitor cu mătăsurii, frumos şi elegant, ca să-i arăte mărfurile lui. Erà Panţiris Mavrocordat, care căuta să îşi mai râdice poziţia prin calea negoţului. Nu ştim dacă Ruxanda cumpără stofe multe dela nobilul neguţitor; de sigur însă că imensa ei bogăţie îl cumpără pe dânsul şi că ea deveni soţia lui [39]. Mavrocordat ajuns de odată bogat şi fiind un om de o mare inteligenţă, începu a juca un rol la Constantinopole. El avu doi fii, pe Alexandru şi pe Ioan, din care cel dintâi vestit în istoria Orientului, prin postul de dragoman al Porţei, ce'l ocupă după moartea lui Panaite Nicusia. Alexandru Mavrocordat după ce studiază filosofia şi medicina în Padova [40], se însoară cu Sultana şi dă naştere lui Neculai, care vine în anul 1709 pe scaunul ţărei Moldovei.

Tatăl visase de mult acest tron pentru fiul său, cerându-l ca o recompensă(! !) pentru încheierea păcei dela Carlowitz [41]. De accea nu putem crede cele ce spune Neculcea că bătrânul Exaporitul auzind că fiul său au obţinut domnia Moldovei, ar fi căzut într'o mare desperare, şi-ar fi rupt părul din cap şi şi ar fi blăstămat ciasul în care o asemene nenorocire s'au abătut asupra casei şi familiei lui [42]. Caracterul Exaporitului amestecat din ambiţie şi lăcomie nu putea să-i însufle asemene simţiminte, potrivite pentru un Constantin Cantacuzino, un Ilie Sturza [43], iar nu pentru dânsul care toată viaţa lui nu umblase decât după bani, onoruri şi glorie [44]. Reputaţia lui, de altfel bine meritată de om foarte învăţat, însuşire ce a fost tot deauna adânc preţuită de Români, ca fii ai Apusului, face însă pe cronicar să-i atribue şi acest merit, de a fi despreţuit efemerele străluciri, plătite cu atâtea pericule ale tronurilor române.

---

[39] Carra, *Histoire de la Moldavie*, Neufchâtel 1781, p. 102 şi urm.

[40] Nicolai Comneni Papadopol, *Historia gymnasii patavini*, Venetiis, 1726, II, p. 319.

[41] De Castagnères c. rege, 30 Aprilie 1699 Hurm. *Doc. Supl.* I. p. 348.

[42] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 324.

[43] Mai sus, p. 206 şi 316.

[44] Iată portretul lui A. Mavrocordat făcut de un contemporan, ambasadorul francez de Fériol într'o scrisoare a sa din 10 Ianuarie 1710. *Suplement*, I, p. 374: Monsieur Mavrocordato n'a été regretté de personne, non pas même des siens. Il a été deux fois ambassadeur et il s'était en quelque manière rendu nécessaire à la Porte, n'y ayant par de plus habile interpréte que lui il était médiocre politique, mauvais médecin, et plus pédant que savant. Ses grands biens étaient venus de la tyrannie qu'il avait exercée sur les Grecs et sur les Latins et ses pensions equ'il avait tirées de l'Empereur, du Czar et des princes de Valaquie et de Moldavie". Francejii ne fiind prietenii lui Mavrocordato, îi tăgăduesc chiar meritele pe care le avea: ghibăcia şi învăţătura.

Neculai Mavrocordat avusese de luptat, la dobândirea domniei, cu Antioh Cantemir. Vizirul chemase pe Antioh și-i ceru 300 de pungi. Acesta însă putu oferi numai 150. Atunci vizirul dădu domnia fiului Exaporitului, care se oferea să cheltuească 400 și anume 200 de pungi sultanului și alte 200 în daruri la vizir și la ceilalți mari demnitari ai Porței[45].

Neculai Mavrocordat erà Grec, de tot străin de țară, neștiind de loc limba ei și grăind numai prin talmaci[46]. El aveà deci neapărată nevoie de a se încunjura de oameni de ai lui, în care putea aveà încredere și cu care se putea înțălege; luă deci cu dânsul pe mai mulți Greci din Constantinopole, ceea ce face pe Mustea, exagerând lucrul, să spună „că să se pustiise Fenerul în Țarigrad, cât numai muierile lor rămăsese, iar Grec, umblai mult pănă ce dai de unul acolo; iar aice sosind umplut'au curtea domnească, prin toate odăile și prin târg pre la gazdă"[47]. Dintre boierii pe care îi pune în dregătorii la venirea lui, erà mai cu vază grecul Ramadan postelnicul, apoi Ilie Cantacuzino din pricina înrudirii sale cu Constantin Brancovanu. Spune Neculcea că, „ușa îi era închisă tare, nime nu întra la dânsul; a doua și a treia zi când chema câte un boier, la doue trei cuvinte, iar într'al chip nu puteà nime să meargă la dânsul, și din spătărie în colo mai înainte nume nu putea întra, nici boierii, nici mazilii, fără de cât numai Ramadan postelnicul, Spandonachi căminarul și Sculi camarașul din lăuntru, ce erà și talmaciu; că Neculai Vodă nu știa limba moldovenească și erà un lucru prea cu năcaz boierilor și țărei"[48].

La o săptămână după suirea lui în scaun scoate din slujbă și pune la închisoare pe Sturza vornicul de țara de sus și pe spătarul Ilie Catargiu, ceea ce pune pe boieri în groază, neștiind mai ales nimica asupra pricinei acestei mânii a trufașului domn. După ce le ie câte 4 pungi de bani, îi sloboade, lăsându-i însă disgrațiați. Câte-va zile după aceea boierii trebuiau însă să vadă încă alte scene și mai adânc lovitoare în vaza și onoarea lor. Venind anume un Grec la divan și jăluindu-se domnului că ar fi fost bătut și îmbrăcat în suman de mai mulți boieri, între care sulgerul Gavril Costache, Ioniță Neniul și Rață postelnicul, domnul pune să bată pe acești boieri la scară înaintea divanului dându-le câte 200 de toege. Boierii se spărieră în culme și începură a fugi în toate părțile, spre a scăpa de urgia ce le căzuse după gât, care în țara Ungurească, care în cea Leșască.

Această purtare aspră a lui Neculai Mavrocordat cu boierii nu erà întâmplătoare, ci pornea dintr'un plan chibzuit de mai îna-

[45] Scrisoare din Constantinopole din 17 Decemrvie 1709, *ibidem*, I, p. 373. Neculcea urcă exagerat această sumă la 1000 de pungi. *Letopisețe*, II, p 324.

[46] N. Mustea în *Letopisețele*, III, p. 45 Comp. Neculcea *ibidem*, II, p 326

[47] *Letopisețele* III, p. 45.

[48] *Ibidem*, II. p. 326

inte. In însuşirea lui de dragoman al Porţei timp de 12 ani, dela pacea de Carlowitz, când tatăl său îmbătrânind, se retrasese din acea dregătorie, Neculai Mavrocordat avuse timpul a se con vinge despre rolul pe care boierii îl jucau faţă cu domnul în ţările române; văzuse în repeţite rânduri intrigile lor, atât la punerea cât şi la scoaterea domnilor şi dorea să le înfrângă puterea, să-i domolească şi să-i reducă din element dominant la unul supus şi ascultător. Pentru a-şi puteà însă îndeplini ţinta, trebuia să'şi caute în Moldova un alt punt de razim, pe care să-şi aşăze râdicătorul cu care vroia să răstoarne pe boieri. Fiind că în ţările române n'au existat nici odată o puternică burghezie, reprezentanta industriei şi a comerţului, apoi Mavrocordat îşi căutà sprijinul în poporul cel de jos. Chiar la venirea lui în scaun se vede această îndoită ţintă a lui pusă într'o vie lumină, anume apărarea clasei de jos şi împilarea boierimei Anume Mihaiu Racoviţă rânduise înainte de a se mazili o dare pe ţară, îngreuietă prin *năpăşti*, adecă prin adaoşaguri la darea rânduită dela început. Mazilirea lui Racoviţă se întâmplă tocmai pe când boierii zlotaşi strângători ai dărilor, se răspândise prin ţinuturi spre a ei încasare. Căimăcamii rânduiţi de Neculai Vodă, crezând că va aveà, după obiceiu, nevoi de bani în Ţarigrad, spre a-şi pune la cale domnia, ordonă ca să se urmeze înnainte cu încăsuirile. Neculai Mavrocordat, încă depe când erà la Constantinopole, scrie că el nu cere ca ţara să-i trimită nici un ban, şi să se înceteze cu ori ce adunare de dări din ea. Acest ordin erà prevestirea unei calamităţi cumplite ce erà să cadă pe capul bieţilor boieri însărcinaţi cu strângerea dărilor, căci venind domnul în ţară, ordonă ca boerii să înapoiască banii ţăranilor dela care îi împlinise. Cei mai mulţi din boieri dăduse banii pela cei care îi împrumutase în trebuinţele ţărei pe timpul lui Mihaiu Racoviţă. Domnul nu vroia să audă nici o îndreptare, ci cu o asprime ne mai pomenită ordona numai decât restituirea sumelor încasate. Boierii îşi vindeau avutul: moşii, case, robi, spre a plăti ţăranilor banii luaţi, şi aceştia văzându-se încurajaţi veniau într'un număr nesfârşit la Iaşi, umplând străzile, strigând şi văicărindu-se cu sau fără drept, că boierii i-au mâncat şi i-au sărăcit. Care boier, nu mai avea de unde răspunde banii erà pedepsit, închis şi chiar torturat. „Acest fel de scopos, spune Neculcea, începuse Neculai Vodă asupra boierilor, de le făcea, iar ţărei, prostimei vrea să-i arăte milă şi dreptate şi vrea să-i ţie de parte" [49].

Nu se ştie la ce rezultat ar fi ajuns o domnie începută în asemene condiţii. Vom vedea însă mai încolo cum Fanarioţii, de şi la început îndrumează în ţările române o politică nouă şi îndrăzneaţă, sunt nevoiţi să o părăsască mai târziu şi să s'apropie

[49] *Letopiseţele*, II, p. 327 Comp. N. Costin, *Ibidem*, II, p. 82—83.

iarăşi de elementul boieresc, fără de care ocârmuirea acestor țări erà o problemă peste putință de deslegat. Cât despre Neculai Vodă, el nu avu timp, cel puțin acuma, de a experimenta urmările purtărei sale, de oare ce fu mazilit înainte chiar de a fi împlinit un an în scaunul Moldovei, în Noemvrie 1710 [50].

Pricina căderei sale stă în relațiile ce se incordau pe fie ce zi mai tare între Ruşi şi Turci, aceşti din urmă intețiți prin refugiatul dela Bender, Carol al XII-lea regele Svediei, şi în neîncrederea crescândă a Porței în purtarea lui Brancovanu.

La început Neculai Mavrocordat se pusese în rele relațiuni cu regele Svediei. Firea cea înaltă şi ne supusă a mândrului domn nu puteà să se împace cu apucăturile de stăpân pe care Carol al XII-lea credea că poate să le impună simplului bei al unei provinicii.

Apoi frânturile de oaste pe care Carol al XII-lea le mai aveà pe lângă el, petrecând iarna în ținutul Cârligăturei lângă Iaşi, prădase acea regiune într'un chip îngrozitor. „Nu rămânea nime nici cu bou, nici cu vacă, nici cu stup, nici cu fânețe, nici cu pâne, ci călcau țarinile cu caii lor” [51]. Urmase tânguiri unul asupra altuia şi pâri la Constantinopole.

Totuşi Mavrocordat se îngriji dela o vreme de pârile lui Carol al XII-lea, mai ales că duşmanii lui din Constantinopole se puteau uşor folosi de denunțurile regelui svedez. Domnul Moldovei erà în bune relații cu noul ambasador al Franției, marchizul Des Alleurs, care trecuse prin Maramureş şi Moldova, pentru a merge la postul său la Constantinopole. Des Alleurs venind prin munți, în mijlocul iernei din anul 1709, întimpină în mersul lui nespuse greutăți. Intr'un raport pe care'l face regelui, asupra acestei călătorii, el spune: „Inainte de a trece din Maramurăş în Moldova, am văzut dispărând din ochii mei un car cu 6 cai sub ghiața unui râu, care aveà 12—15 picioare de adâncime. Despre acest car n'am mai putut afla nici odată nimic, deşi aveam în el tot ce posedam mai bun, astfel că echipajul meu se reduse prin asemene întâmplare numai la 4 mici gemândane. Fui nevoit a năimi 300 de țărani din care 200 deschideau drumul, iar cealaltă sută purta hrana pentru mine şi fân pentru caii mei, din care mai mulți au rămas prin zăpadă. In timp de 5 zile n'am văzut nici ceru nici pământ. A şesea zi le văzui împreună precum şi alți oameni de cât acei depe lângă

---

[50] Scrisoarea lui de Fériol din 21 Noemvrie 1710, Hurm. *Doc. Suplement*, I, p. 380: „N. Mavracordat Bey de Moldavie a été déposé': Cantemir a été mis à sa place”.

[51] N. Costin, în *Letopisețe*, II, p. 86. Petrecerea acestei armate lângă Iaşi, este confirmată de un document francez din 16 August 1710, Hurm *Doc. supl.* I, p. 73. „Les gens du palatin de Kyovie campent à une heure de Iassy, entre Iassy et Krasnetarg (Târgul-Frumos)”.

mine, anume acei pe care domnul Moldovei îi trimitea în ajutorul meu" [52]. Des Alleurs spune regelui că nu poate de cât „să se laude de buna primire ce i-au făcut-o domnul Moldovei"[53], şi de atunci se urmau între ambasadorul Franţiei şi Neculai Mavrocordat relaţiuni prietinoase.

Mavrocordat intervine pe lângă Des Alleurs, ca să'l împace cu regele Svediei şi cu palatinul Kioviei, comandantul Leşilor din Moldova, ceeace Francezul izbuteşte a face [54].

Pericolul din această parte erà înlăturat, când de odată el se reînnoi de unde tocmai Mavrocordat nu se aştepta. Anume regele Svediei se convinsese cât de falşă erà prietenia pe care Brancovanu i-o arătase, îngrijindu-se de oştirea lui şi că Domnul Munteniei nu acel al Moldovei, umbla în înţălegere cu Ruşii în contra Turcilor, dela care singuri Carol XII-lea puteà să mai spereze restabilirea poziţiei sale. Repetatele sale pâri în contra Brancovanului unite cu uneltirile duşmanilor aceluia din Constantinopole îndemnase pe Turci a se desface de domnul muntean. Pentru a o face însă cu siguranţă, şi a nu provoca numai fuga lui în altă ţară, prefăcându'l din un duşman ascuns în unul pe faţă şi mai primejdios, Brancovanu trebuia prins. Acest gând umblase de mai multe ori prin mintea Turcilor. Se afla pe atunci la Poartă unul Ismail Efendi capuchihae al hanului tătăresc, foarte prieten cu Dumitraşcu Cantemir. El inspiră Porţei ideea de a încredinţa unui Român prinderea lui Brancovanu, pe care un Grec nu aveà mijloacele de a o face, neavând relaţii cu boierii. De aice se trase mazilirea lui Mavrocordat.

Nu se poate tăgădui că Neculai Mavrocordat recomanda bine pe domnii fanarioţi în Moldova. O însuşire eminentă a lui, şi în care el nu sămăna tatălui său Exaporitului, erà nelăcomia de bani. După ce cheltuise 400 de pungi pentru căpătarea domniei, este destul de neinteresat, pentru a nu cere nici un ban dela ţară, şi ordonă înapoierea tuturor sumelor adunate prin jaf de către Mihaiu Racoviţă. Aceeaşi îngrijire de vistieria ţărei o arată Mavrocordat şi după intrarea lui în domnie, punând să se iea sămile vistiernicilor mai des şi pedepsindu-i cu închisoarea şi cu plata neajunsului, când îi prindeà cu lipsă De judecăţi iarăşi căta cu multă râvnă. El singur ţinea divanurile ordonând părcălabilor să nu închidă pe fie cine, ci să-i sorociască la divan înaintea lui. Si atâta de aspre erau judecăţile mai ales în contra boierilor jăcaşi, că se temeau toţi a sta la pâră înaintea lui, şi preferau să se împace, de mai înainte. Mavrocordat erà însă şi bun administrator. El pune în orânduială nevoile oraşelor, de a aveà imaşe slobode în jurul lor, pe care le perduse mai îna-

[52] Scrisoare din 25 Martie 1710, *ibidem*, I, p. 377.
[53] Alte scrisori din aceaşi dată, *ibidem*, p. 376.
[54] Scrisori din 3 şi 26 August 1710, *ibidem*, p. 382, 384.

inte prin daniile de moşii ale domnilor către boieri şi mânăstiri. Neculai Mavrocordat[55], alesese pe boierii cei mai cinstiţi pe care-i pusese capete peste toate ţinuturile, şi făcuse mai multe cărţi pentru întemeerea de *slobozii*, adecă de sate nouă, scutite pe câţi-va ani de dări, spre a atrage în ţară oameni din afară şi a reîmpopora marginile ei, care erau mai ales pustiete. Neculai Costin rezumă în următorul chip scurta domnie a primului Fanariot: ,,Şi erau veseli toţi pământenii, mulţămind lui Dumnezeu că ne au trimis domn bun şi milostiv, că era linişte mare şi pentru dări şi de cai de olac; nime boul omului sau carul sau pânea să iee cu sila la jicniţa cum lua la alţi domni; ba sta târgul făinei, iezit de pâne din toate părţile; eftinătate şi bivşug în toate bucatele. Numai mâncătorii aveau voie ră, că nu puteà mânca cum în zilele de mai înainte altor domni; ci în puţină vreme au fost acea bucurie bieţilor pământeni Moldoveni, că s'au mazilit Neculai Vodă, după ce a domnit un an"[56]. Neculcea cel în deobşte atât de pornit în contra străinilor, nu poate face altfel decât să mărturisească şi el că în urma măsurilor înţelepte luate de Mavrocordat ,,s'ar fi fost întemeiet ţara de oameni, numai n'au ţinut mult domnia"[57]. Chiar atunci când aceşti doi îl ţin de rău sau când îl judecă Neculai Mustea, care este cel mai aspru cu dânsul, nu găsesc alt ceva de mustrat decât răutatea lui faţă cu boierii ţărei: ,,că dăduse voie până şi ţăranilor de se râdicau cu pâră asupra boierilor de nici îi băga în samă. In divan suduiau mojicii pe boieri, şi cum eşia la divan de se jăluia un ţaran pre un boier, îndată da pre boier pe mâna ţaranului, fără de nici o judecată sau dreptate. Care de ar fi făcut aceasta cu vre o cuvinţă, s'ar cădea a-l lăuda şi a-l numi că erà drept judecător, neveghind nimărui voie, arătând dreptatea tuturor cum se cade unui domn, dar aceasta o faceà el, numai tot ca să defaime şi să ruşineze neamul boieresc, mierându-se ce va mai face, ca să îngrozească pe boieri"[58]. Şi este ceva adevăr în această imuptare. Neculai Vodă nu numai că apăra pe ţărani, dar asuprea pe boieri într'un chip pozitiv, şi altă dovadă nu este de nevoie pentru acest fapt, de cât ordinul cel nedrept impus boierilor zlotaşi de a restitui ţăranilor banii încasaţi dela ei, când ei plătise cu acele sume datoriile contractate de mai înainte în interesul ţărei şi a domniei.

Astfel erau întâile apucături ale întâiului domn fana-

[55] Ştiri din Jolkiew 17 Martie 1711. Hurm. *Doc.* XVI, p 378, Nikolai Mavracordat a été déposé. Ceci a été fait pour mettre la Porte en état de saisir de la personne de Brankowan.

[56] *Letopisețele*, II, p. 99. Ştirile asupra lucrărilor interne a le lui Mavrocordat sunt luate din N. Costin, *ibidem*, p. 78—99.

[57] *Ibidem*, II, p. 327.

[58] Nec. Mustea, *ibidem*, III, p. 46. Alex. Amiras, nu spune mai nimică în cele câte-va rânduri ce le dă domniei întâi a lui Neculai Vodă, *Ibidem*, III, p 105.

riot. In domniile lui viitoare vom învăţa a'l cunoaşte mai de aproape, decât în acest scurt răstimp cât străluci steaua lui deasupra tronului ţărei moldoveneşti. De o cam dată constatăm că Neculai Mavrocordat puneà iarăşi în lucrare politica lui Ioan Vodă cel Cumplit, cu deosebire numai cât, că pe când acesta o practicase din simţimântul şi iubirea lui pentru clasele inferioare, Grecul o punea în lucrare numai din interes şi din calcul politic.

Ura boierilor contra domnului ce-i prigonise atât de rău izbucneşte la mazilirea lui. La plecarea lui din Iaşi clasa boierească organizază o mişcare turburătoare, care să manifesteze faţă cu domnul detronat simţimintele ce fusese până atunci ascunse de frică în inimile multora. Poporul de jos, lucrând şi aice ca totdeauna în chip neconştiut şi neraţional, se face instrumentul răsbunărei boiereşti contra unui domn care tocmai apărase interesele sale în potriva boierilor. Neculai Mustea ne spune ,,că se vârâse atunci o mare frică între Greci, care cu toţii se ascunsese prin casele domneşti şi nici unul afară nu cuteza să iasă; iar acea poghibală necurată, Spaudoni, sfetnicul lui Neculai Vodă, s'au îmbrăcat muiereşte cu tarpuz în cap, cum poartă muierele grece, şi au intrat în râdvanul domnesc cu doamna într'un loc şi cu muierile, pentru ca să nu'l cunoască nime, pe carele cu ochii mei l'am privit, arătându'l alt Grec. Si aşà au eşit din Iaşi cu mare cinste, acel Grec cinstit şi sfetnic ce erà, că într'alt chip de ar fi eşit la iveală ales acela, pe loc îl vra fi omorât înaintea lui Neculai Vodă fără de nici o frică'' [59].

Mavrocordat înţălese uşor că răscoala, de şi îl cruţa pe el, apărat de marea lui vază care tot nu'l părăsise deşi se coborâse în rândul muritorilor, ţineà mai sus decât în uriciosul ministru. Isteţul domn trase de aice o învăţătură de care vom videa că se va folosi în a doua lui domnie.

3. DIMITRIE CANTEMIR 1711 [60]

Apropierea între Români şi Ruşi. — A fost o vreme în istoria Românilor când ei considereau pe Ruşi ca pe egalii lor, când tratau cu ei ca cu un popor de aceeaşi putere, când ţarii Moscovei cereau în însoţire pe fiicele domnilor români. De atunci a trecut mult timp; dar nici odată nu s'a văzut în istoria popoarelor, chiar într'un răstimp şi mai îndelungat, o atare răsturnare a poziţiilor respective, o sporire atât de nemăsurată a puterilor unuia şi o dărăpănare atât de deplină a fiinţei celuilalt, încât rolurile să se schimbe aşa de a totului tot, ca prietinii de altă dată să se întâlnească acuma ca stăpânul cu robul

---

[59] N. Mustea, *Ibidem*, III, p. 47.

[60] Compară scrierea mea: *Războaele dintre Ruşi şi Turci şi înrîurirea lor asupra Ţărilor Rom ne*, Iaşi, 1880, I, p. 4—48.

Aşà stătuse Românii faţă cu Ruşii pe timpul lui Ştefan cel Mare; aşà se înfăţoşau ei acuma pe timpul lui Cantemir.

Cele mai vechi relaţii politice şi de familie ale Românilor cu Ruşii cad pe timpul marelui domn al Moldovei, care căsă-

D. Cantemir

torind pe fiica lui Elena cu Ioan cel tânăr fiul ţarului Moscvei Ioan Vasilievici al III-lea, îndrumează şi legăturile politice acestor două state. Anume Stefan cel Mare ie o parte foarte activă la relaţiile cuscrului seu cu ducele Litvaniei, dându-şi mai cu osebire mari silinţi spre a împăca neînţelegerile izbucnite între ei, şi a puteà apoi îndrepta puterile lor spre ţinta vieţei eroului român, lupta în contra păgânilor. In curând însă, după această lucrare diplomatică a lui Stefan cel Mare, relaţiile cu

ţarul Moscovei, împrietinite prin o incuscrire, se strică şi pe tărâmul politic din pricina unei duşmăniri de familie [61].

Ţara Moscului, fiind într'acele vremuri foarte depărtată de Români, numai atunci când istoria ţărilor lor urca câte o culme din viforoasa lor cale, se întindeau vederile lor până la acea împărăţie şi căuta să se pună cu ea în legătură. Pe atunci nu Ruşii cercetau pe Români, ci Românii pe Ruşi în trebile politice, şi de aceea şi găsim a doua atingere între aceste două popoare pe timpul unei noue străluciri a gloriei româneşti, pe acel al lui Mihaiu Viteazul, când eroul muntean se pune în înţălegere cu ţarul Rusiei Boris Godunov spre a ataca împreună pe Leşi [62].

Pe timpul lui Vasile Lupu găsim pe Domnul Moldovan izbutind prin o ghibace negociare diplomatică a determina pe ţarul Ruşilor, să se oprească de a da ajutor Cazacilor contra Turcilor, prin care face ca Azovul să cadă în stăpânirea acestor din urmă [63].

Pe când însă ţările române robite de Turci perdeau pe fie ce zi din puterile lor, în intinsele stepe ale Rusiei creştea şi se desvolta mereu colosul încă copil al împărăţiei moscovite. In curând el trebuia să scuture pe rând toate lanţurile care robise tânăra lui existenţă, mai întâi ale Tătarilor, după acea ale Svedezilor şi ale Turcilor, şi apoi să se îndrumeze cu crucea în mână la răpunerea acelora ce altă dată îl stăpânise.

Ruşii intrase în legătură cu Turcii aproape în acelaş timp în care ei se încuscrise cu Românii. Pe la 1495—1499, sub sultanul Baiazet II întâlnim pentru înatâi oară ambasade ale marelui principe al Moscoviţilor Ioan al III-lea Vasilievici la Constantinopole, care cer pentru neguţitorii ruşi libertatea comerciului. Privilegiile acestora fură reînoite de Selim I (1514—1520), care însă refuză a mijloci încheerea unei păci între Ruşi şi Tătarii Crimeei. Dacă însă până atunci relaţiile între Ruşi şi Turci fusese pacinice, deşi foarte reci, ele încep a se înăspri din pricina a două popoare ce locuiau între ele, Cazacii şi Tătarii, care trăind numai din prădăciuni pustiau mai în fie-care an Rusia şi Polonia, ţările cele mai apropiete de dânşii. Ruşii pentru a răsbuna pustierile suferite, mai ales dela Tătari, se organizau în bande de voluntari care devastau la rândul lor ţările tătăreşti dela Marea Neagră, supuse ale Porţei otomane, încât prin aceste frecări mutuale izbucnise într'un mod indirect un adevărat răsboiu într ambele împărăţii. Statele apusene ale Europei care erau în lupte cu Turcii, şi mai cu deosebire Ve-

---

[61] Vezi amărunţimile acestor împrejurări în Vol. IV, al acestei istorii.
[62] Vol. VI.
[63] Vol. VII p. 36.

nețienii, căutau prin toate mijloacele a atrage pe Ruși într'o legătură în potriva dușmanilor comuni ai creștinătăței și, lucru curioz, încă de pe atunci ambasadorii venețieni puneau o va-

D. Cantemir

loare mult mai mare, decât pe puterea materială a Rusiei, pe acea morală a ei, izvorâtă din comunitatea de religiune cu popoarele din Turcia. Astfel *Giacomo Soranzo* în o scrisoare către

senatul veneţian din 1576, se rosteşte în modul următor : „Sultanul se teme de moscovit din pricina că acel mare duce este de biserica grecească ca şi poporaţia din Bulgaria, Serbia, Bosnia, Morea şi Grecia, care îi este devotată în gradul cel mai mare, fiind că se ţine de acelaş rit grecesc şi va fi în totdeauna gata a lua armele în mâni şi a se răscula, pentru a se libera de sclăvia turcească şi a se supune stăpânirei lui” [64].

Deşi ambasadorii veneţiani descoperise depe atunci viitorul nerv al politicei ruseşti, se pare că Ruşii ei înşii nu aveau conştiinţă de puterea lui. Relaţiile lor cu popoarele balcanice se mănţineau încă numai în sfera religioasă. Ruşii recunoşteau de cap al bisericei lor pe patriarhul grecesc din Constantinopoli, plăteau pentru călugării din mănăstirile muntelui Athos tributul pe care erau îndatoriţi a-l răspunde către Poartă, şi călugării din muntele Sionului primeau dela marele principe un ajutor de 500 de galbeni pe an.

In privirea politică însă Ruşii erau foarte rezervaţi faţă cu închinătorii lui Mohamed; deşi cercetaţi de mai multe ori din partea Veneţiei, ei nu vroesc să se lege la nici o întreprindere în potriva Turcilor, şi reţinerea Ruşilor în această privire erà foarte firească. Ei erau încurcaţi în neîncetate răsboaie cu Polonia şi cu Svedia. Atât de puţin se interesau ei de cele ce se patreceau la sudul împărăţiei lor, încât în 1642 ei cedează, precum am văzut, stăruinţelor lui Vasile Lupu prin care cetatea Azovul trece în mâinile păgânilor. Este curios de notat că Turcii pusese pe domnul Moldovei pe capul Ruşilor „pentru că erà de aceeaşi religie cu el”, şi Lupu izbuteşte în misiunea lui arătând mai ales Ruşilor că „în cazul unui războiu între ei şi Turci din pricina Azovului, Turcii ar măcelări îndată pe toţi închinătorii bisericei greceşti din împrăţia lor, lucru pe care *proteguitorul lor firesc* ţarul Ruşilor, ar fi departe de a dori”.

In anul 1645 vine la tronul rusesc Alexei Romanov, care îndrumează o politică mai activă în potriva Turcilor. Tătari atacând cetatea Cazacilor, Cehrinul, şi aceştia cerând în zadar ajutor dela Poartă, se întorc către Ruşii, care se grăbesc a le împlini cererea, punând apoi ei înşii mâna pe Cehrin în 1676. Din această pricină Turcii declară chiar Ruşilor războiu în 1677, cea întâi luptă drectă între acest e două popoare; dar sunt răspinşi cu mari pierderi. Războiul eşind în deobşte defavorabil Turcilor, ei cer singuri pacea, care se încheie la *Radzim*, în 1681 şi prin care pace Ruşii dobândesc Kievul şi Ukraina; cetăţi să nu se zidească nici de o parte nici de alta între Bug şi Nipru : Tătarii să fie opriţi dela prădăciuni în Rusia; Turcii recunosc ţarului titlul de împărat şi locuitorilor Rusiei libera peregrinare la Ierusalim [65].

[64] Albert, *Relazioni degli ambascatori veneti al Senato*, Seria III, 5, p. 206.
[65] Zinkeisen, *Gesch des osm. Reiches*, V, p. 86.

Şi din această pace se vede că Rusia încă nu se pătrunsese de ideea care mai târziu este invocată de dânsa ca misiunea ei istorică de căpitenie, eliberarea creştinilor ortodoxi de sub uricioasă stăpânire a păgânilor. Deşi toată lumea din Europa recunoaştea şi preţuia această a ei putere, ea încă nu făceà din ea nici o întrebuinţare. Se părea că dormea ca leul în pustiu, când de o dată erà să fie deşteptată de mirosul prăzei ce se apropia şi să se răpadă năpustit asupra ei spre a o înghiţi.

Acei însă care arătară mai de aproape Rusiei în cotro trebue să tindă toate silinţele ei, fură Românii. Cu ce plătiră ei asemene învăţătură, vom vedea mai târzin. Stim cum în răsboiul din 1672 dintre Turci şi Poloni, Stefan Petriceicu şi Grigorie Ghica trădând pe Turci către Leşi şi pricinuind o pierdere însemnată stăpânilor lor sub zidurile Hotinului, sunt nevoiţi să caute sprijin contra păgânilor la principii creştini, şi anume la cel mai puternic din cei ortodoxi, la ţarul Ruşilor, către care ei trimit o solie ce nu esă încă la nici un rezultat, din pricină că domnii români sunt destituiţi.

Ceva mai târziu în 1688, Şărban Cantacuzino reînoeşte încercarea lui Petriceicu, însărcinat de împăratul Leopold a trata cu principii creştini, pe care i-ar găsi dispuşi la o alianţă comună în contra Turcilor. Nici această solie nu esă însă la vreun rezultat, cel ce o trimisese murind prea timpuriu [66].

Petru cel Mare. — Rămăsese păstrată lui Petru cel Mare, după ce devine singur stăpânitor al împărăţiei moscovite, să pună în lucrare din partea Ruşilor politica aceea de care atâta timp se temuse Turcii, şi pe care toată Europa o recunoştea ca arma cea mai puternică de întrebuinţat în lupta în contra Otomanilor. Deşi prima ei încercare nu izbuti, ea nu rămase mai puţin farul conducător al întregei purtări politice a Rusiei în viitor, acel far care nu numai o scoase la liman, dar o conduse încă şi la uriaşa ei mărire.

Acest mare principe, îndată ce se sui pe tron, recunoscu că o împărăţie întinsă ca acea a Rusiei, fiind închisă din toate părţile din spre mare erà împiedecată în chipul cel mai serios în desvoltarea comerţului ei, mijlocul cel mai puternic de îmbogăţire a popoarelor. El se hotărâ deci cu orice preţ a deschide Rusia în spre cele două mări mai apropiete, Marea Baltică înspre mează-noapte şi Marea Neagră înspre miază-zi. Pentru a'şi deschide drumul către marea Baltică, trebuia să cucerească nişte ţări ce erau în stăpânirea Svediei. Spre acest scop Petru se uni cu Polonia şi Danemarca, contra tânărului rege al Svediei Carol al XII-lea. Pentru a-şi deschide calea în spre sud, el întreprinde expediţiile sale contra Azovului, intrând pentru a îndrumà această întreprindere în contra Porţei, în liga sfântă

[66] Vol. VII p. 210—211 şi 251—252.

a apusului Europei. Turcii însă ştiau prea bine, că dela stăpânirea Azovului atârna în mare parte liniştea impărăţiei lor. Ei văzuse pe timpul domniei Cazacilor şi a duşmăniilor lor cu Poarta că aceştia în puţine zile puteau cu corăbiile lor să ameninţe chiar Constantinopolea. Cu cât mai mult trebuiau să se teamă ca această însămnată cetate să încapă în mânile unui duşman mai puternic şi mai organizat. Tocmai atare teamă a lor se împlineşte; căci după ce Petru cel Mare face în 1695 o zadarnică încercare în contra Azovului, în a doua, întreprinsă în 1696, el reuşeşte a-l cuceri. De îndată preface toate moscheele Tătarilor în biserici, şi celebrează cu mare pompă sfinţirea catedralei, consacrând astfel şi în mod religios izbânzile pravoslavnicului său popor. El ie măsurile cele mai energice pentru înfiinţarea unei flote, măreşte şi întăreşte portul dela Taganrok, impune fie-cărui proprietar de 10.000 de şerbi să construiască câte o corabie, ne scutind nici chiar pe clerici dela o asemene îndatorire, cere dela Veneţia marinari şi constructori de corăbii, care în curând fac să plutească pe apele mărei de Azov 14 corăbii mari, 9 galere şi 10 de brigantini. Turcii deşi vedeau cu cea mai mare nemulţămire propăşirea Rusiei pe o apă ce fusese până atunci un adevărat lac turcesc, totuşi erau nevoiţi să lese răsboiul cu dânsa mai cu totul pe mânile Tătarilor, căci ei perdeau bătălii peste bătălii în marele lor răsboiu cu puterile apusului, pierderi care pregăteau tratatul de Carlowitz din 1699, ce lovi atât de greu în puterea lor.

Indată după încheierea acestei păci între cele trei puteri aliate Veneţia, Germania, Polonia şi Turcia, se preface şi armistiţiul dintre Rusia şi împeriul otoman într'o pace formală, şi însărcinatul din partea Rusiei cu tratarea de pace merge pe o corabie rusească la Constantinopole. Teama cea mai mare a Turcilor, stăpânirea rusească pe marea Neagră se înfăţoşa astfel într'un chip văzut şi oare cum viu înaintea ochilor lor. In 25 Iulie 1702 se subsamnă tratatul de pace, în care între altele se recunoaşte corăbiilor de negoţ ruseşti dreptul de a trece prin Dardanele şi celor de răsboiu dreptul de a pluti pe marea Neagră. Azovul rămâne al Rusiei, care se îndatoreşte însă a dărâma cetăţile dela Nipru. Ţarul este scutit de tribut către hanul tătăresc şi se consfinţeşte încă odată libera peregrinare a Ruşilor la Ierusalim. Scopul lui Petru cel Mare din acest tratat se vede foarte limpede, anume: stăpânirea mărei Negre, scop pe care Europa în deobşte îl şi atribuia pe atunci acestui monarc, după cum se vede din o scrisoare a lui Leibnitz către prietenul său Thomas Brunet: „Petru gândeşte acuma numai a nelinişti pe Turci; plăcerea lui cea mare este marina, pe care a învăţat-o fiindcă are de ţintă a se face stăpân pe marea Neagră".

Incercarea lui Petru de a cuceri provinciile dela sudul golfului de Finlanda: Estonia, Livonia, Carelia şi Ingria dela Sve-

dezi, prin o alianţă cu Polonia şi Danemarca, îl încurcă într'un răsboiu cu Carol al XII-le regele Svediei. Un talent militar neaşteptat se desvăli în tânărul principe, şi Ruşii primiră la Narva o lovitură, de care erau să se sfarme toate planurile lui Petru. In loc însă de a se folosi de această izbândă şi de a urmări pe Ruşi în lăuntru ţărei lor, Carol al XII-le se întoarce împotriva regelui August al II-le al Poloniei, şi dă timp lui Petru nu numai a recâştiga Ingria şi Carelia prin mai multe izbânzi dobândite asupra generalilor lui Carol dar îl lasă chiar să arunce în ţările de abia cucerite temelia viitoarei capitale a împărăţiei ruseşti.

Carol al XII-le după ce bate pe regele Poloniei August al II-le, se întoarce iarăşi împortiva lui Petru, apucând de astă dată de a dreptul spre Moscova, prin Ukraina, înşălat pe de-o parte prin făgăduinţa de ajutor a lui Mazeppa, hatmanul Cazacilor, pe de alta prin aşteptarea de a găsi în o ţară îmbelşugată, hrană îndestulătoare pentru oastea sa. Petru pune însă să pustieze Ukraina, în cât oastea lui Carol cade curând în cea mai grea lipsă. Mazeppa pe care regele Svediei îşi puse atunci toată speranţa, aduce acestuia bani în deajuns, dar hrană nu. O foamete cumplită începe a secera cu miile soldaţii lui Carol, care îşi vede în curând armata redusă la jumătate din ceeace erà, fără cai, suferind de lipsă şi de frig, în mijlocul unei ierni foarte grele. In loc de a asculta de sfaturile generalilor săi şi chiar de acele ale lui Mazeppa, care cunoştea locurile, şi de a se întoarce îndărăt, prea încăpăţânatul Carol se hotăreşte a merge înainte cu ori-ce preţ şi ajunge în fine, mai cu totul pierdut sub zidurile cetăţei Pultava. Asaltul dat nu reuşeşte, şi Carol al XII-le trebue să se hotărească la un asediu în regulă. Petru însă vine cu o armată numeroasă şi bine pregătită în ajutorul cetăţei sale, si după o luptă cumplită, învinge cu totul armata lui Carol al XII-le, omorându-i vr'o 9.000 de oameni şi prinzând mai pe toţi cei ce rămăsese în viaţă. Carol scapă cu vr'o 1500 de ai săi şi trece Nistrul în Moldova.

Regele Svediei fu foarte bine primit de autorităţile turceşti, şi se aşeză în Bender, de unde începu a înteţi necontenit pe Turci, spre a-i porni cu răsboiu în contra duşmanilor săi [67].

Ţarul Petru văzând că au răpus pe duşmanul de la Nord, îşi îndreaptă iarăşi ochii către Sudul cel încântător, şi începe a pune în lucrare politica devenită apoi tradiţională a Rusiei, adecă uneltirile de răscoală a creştinilor supuşi împărăţiei otomane. El intră în legături cu Mihaiu Racoviţă al Moldovei şi cu Brancovanu al Munteniei, ceeace aduce prinderea de către

---

[67] Asupra petrecerei lui Carol al XII-lea la Bender şi a silinţelor lui de a împinge din nou pe Turci contra Ruşilor vezi *Cronica lui Carol al XII-lea* de Alexandru Amiras, editat de N. Iorga cu un bogat comentar în textul italian ce s'a păstrat, *Studii şi Doc.* IX, p. 43—111.

Ruşi pe pământul Moldovei a unui corp de armată svedez. Regele Carol al XII-le descoperind îndată înţălegerea dintre ţarul Ruşilor şi domnul Moldovei, îl denunţă Porţei, şi Mihaiu Racoviţă este mazilit şi dus cu toată familia lui la Constantinopole. Brancovanu mai ghibaciu izbuteşte a înşăla pe regele Svediei, îngrijind tocmai pe atunci în toate modurile de armata lui, iar pe Turci prin aceea că el însuşi pâreşte la Poartă pe colegul său în domnie şi trădare, de complotarea lui cu duşmanii împărăţiei [68].

Brancovanu însă, urmând mai departe dublul său joc cu Ruşii şi cu Svedezii, este demascat în sfârşit de Carol al XII-le care îl denunţă Porţii ca pe un prieten devotat al ţarului Petru. Atunci Turcii se hotărăsc a prinde cu ori ce preţ pe domnul Munteniei, dar neîndrăznind se încredinţeze această însărcinare lui Neculai Mavrocordat, îl rechiamă mai mult de cât îl mazilesc, trimiţând în locul lui pe proteguitul hanului Tatarilor, Dimitrie Cantemir, care vine în Moldova, cu hotărârea luată de a prinde şi trada Turcilor de viu pe Constantin Brancovanu. Aceasta vroia să facă; ce a făcut vom vedea-o în rândurile următoare.

Dimitrie Cantemir. — Dimitrie Cantemir vine în Iaşi în ziua de 10 Decemvrie 1710 [69]. Când ajunse la Galaţi el se întâlni aice cu Neculai Mavrocordat care se ducea cătră Ţarigrad, şi între ambii domni, cel fost şi cel viitor se făcu o legătură întărită prin jurământ, că adecă Cantemir să nu dee voie boierilor a pârâ pe Neculai Mavrocordat pentru administraţia lui, iar Neculai Mavrocordat să sprijine la Poartă domnia lui Cantemir şi dacă ar vroi să capete vr'un scaun, apoi să fie acel al Munteniei iar nu al Moldovei, Pentru a aminti o plastică expresie a lui Neculcea, şi această legătură fu ţinută de ambii domnii „cum ţin cânii Vinerile" De abia ajuns la Ţarigrad, Mavrocordat pârăşte pe Cantemir, că „el când au venit în ţara Moldovei, au găsit mai bine de jumătate de boieri haini la Muscali, şi prinzându-i i-au închis, iar Dumitraşcu Vodă cum au luat domnia a şi răpezit de olac înainte şi i-au slobozit pe toţi, şi încă pe care erà mai mare hain i'au făcut caimacam [70]. Anume domnul care puţin timp după închiderea lui Sturza şi Catargiu, pusese la opreală şi pe bătrânul Iordache Ruset vistiernicul, căruia îi luase 12 pungi de bani, ţinându-l închis până la mazilirea lui, când Turcii trimişi de Cantemir îi dau drumul şi'l pun chiar caimacam: Neculai Mavrocordat se vede că închisese pe Ruset nu din pricina hainirei lui către Ruşi cât din aceea că intrigà în contra domniei lui în favoarea lui Antioh

[68] Mai sus, p. 90.
[69] N. Costin, în *Letopisețe*, II, p. 99 Alex. Amiras, *ibidem*, III p. 105.
[70] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 334.

Cantemir. Acuma însă Mavrocordat, aşteptându-se ca Dimitrie Cantemir să-i răsplătească pâra lui la Constantinopole, cu o tânguire din parteà ţărei pentru modul cum o ocârmuise, vroia să compromită dinainte în ochii Turcilor pe boierii jăluitori, arătându-i ca pe nişte partizani ai Ruşilor.

Cantemir însă nu rămâne mult timp dator rivalului său. El trimite cum află despre călcarea jurământului din partea Grecului, o deputaţie de boieri la Constantinopole care să se tânguiască pentru jafurile făcute de Mavrocordat în Moldova, deşì tocmai în această privinţă administraţia lui nu puteà fi învinuită. Insă asemene pâre aveau nevoie oare de a se sprijini pe adevăr? Mavrocordat speriat prin tânguirea adusă în contra lui, caută scăpare în casa ambasadorului francez, prietenul său, care spunând regelui său că a fost nevoit să'l primască, nu exprimă altă teamă decât că-l va costà câteva pungi [71].

Dacă însă denunţarea lui Cantemir asupra lui Mavrocordat că ar fi jăfuit ţara nu erà adevărată, nu stătea tot astfel cu pâra domnului mazil contra celui din scaun. Nu ţinuse într'adevăr mult timp credinţa lui Cantemir către Turci. La început el se arată foarte râvnitor pentru apărarea intereselor lor. Cum vine în scaun caută să se pună bine cu boierii, de care aveà nevoie pentru îndeplinirea însărcinărei sale, iertându-le darea desetinei; apoi cere voia dela vizirul ca să prindă pe Brancovanu. Acesta însă trimite răspuns lui Cantemir să mai aştepte ceva, până Brancovanu va plăti cele 500 de pungi de bani pe care-i le ceruse, în cât se vede ce bine făcuse Brancovanu de pusese un termen de cinci luni pentru plata lor, şi cât de minunat cunoştea acest domn lacoma fire a Turcilor. Cantemir foarte bine informat de tot ce se petrecea la Ruşi, transmitea toate ştirile Porţei, şi chiar paşa de Bender, deşì mai apropiat de oştirile ruseşti, tot dela Cantemir îşi trăgea informaţiile sale cele mai sigure.

Cantemir însă este în curând câştigat de ţarul Ruşilor, care trimite în solie la el pe medicul grec *Policala* [72], şi purtarea lui de până acum sinceră cătră Turci îi dă putinţa de a-i înşăla cu mai mare uşurinţă. Anume el cere voie dela Turci ca „să se facă a se ajunge cu Muscalii, şi ce ar vedeà şi ce ar înţălege de toate să facă ştire Porţei [73].

Astfel cu acest meşteşug, Cantemir puteà să între în

---

[71] Des Alleurs către regele, 10 Maiu 1711. Hurm. *Doc. Suplement*, I p. 395.

[72] Carra *Hist. de la Moldavie et de la Valachie*, p. 72.

[73] Neculcea, în *Letopiseţe*, II, p. 355. Un doc. din 1740 de la Gr. Ghica Voevod vorbeşte de „vremea când a venit Petru împăratul Mochicesc cu oştile sale împotriva prea puternicilor noştri stăpâni fiind atunci domn, Dimitrie Cantemir şi hăinându-se de prea puternica împăraţie”. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade* IX, 217.

înţălegere chiar făţişă cu Ruşii, Turcii crezând că el se preface numai pentru a iscodi pe duşmanii lor. Nu numai atât, dar Capuchehaia lui Cantemir din Constantinopole, un Grec Iane, lua scrisorile ambasadorului rusesc ce erà aruncat în închisoarea celor şepte turnuri, şi le transmitea lui Cantemir, iar acesta le trecea ţarului.

Ce motiv împinsese pe Cantemir a se lepădaa cu atât grăbire de Turcii şi a trece cătră duşmanii lor?

După *Ioan Neculcea* motivul ce l'ar fi aruncat pe Cantemir în partida Ruşilor, ar fi fost temerea de intrigile lui Brancoveanu, care simţind că Cantemir fusese trimis în Moldova, anume în scopul de a'l prinde pe el, „să nu-şi tocmească lucrul la Constantinopol, să nu'l răpue pe dânsul şi să'l mazilească" [74]. Acest motiv nu'l putem admite ca hotăritor. Cantemir a trecut aşa de grabnic la Ruşi, în cât Brancovanu nici n'avuse timp a îndruma stărninţele sale contra domnului Moldovei. Cantemir el însuş dă în istoria împărăţiei turceşti cea scrisă de el, un alt motiv, bine înţăles mai puţin egoist: „In luna Schewal al anului Hegirei 1122 Cantemir a fost trimis în Moldova, cu ordinul de a prinde pe Brancovanu, prefăcându-se de prieten al său, sau în vre un alt chip, şi să-l trimită viu sau mort la Constantinopole, şi când va pune stăpânire pe principatul Valahiei, să iee în mâini guvernarea acelei ţări, iar pentru Moldova să propună un alt princepe a cărui aprobare rămâne păstrată curţei suzerane. Pentru împlinirea mai grabnică a acestui plan, sultanul dă ordin hanului de a pune în slujba lui Cantemir atâtea mii de Tatarii câţi va fi de nevoie. Pe lângă aceasta sultanul făgădueşte lui Cantemir că-i dă principatul pe viaţă şi nu-i va cere nici tribut, nici peschieş, cât timp va sta în Moldova, După ce aceste făgăduinţi au fost întărite prin un hatişerif, Cantemir a venit în Moldova, împreună cu hanul Tătarilor. Insă puţine zile după venirea lui, primeşte o scrisoare dela chehaia marelui vizir, Osman Aga, în care i se cerea îndată, pentru sultan şi vizir, peschieşul obicinuit la fie care întrare în domnie şi o mulţime de zaharea pentru oştile cele turceşti. Pe lângă aceste să pună podurile în stare cu cea mai mare grăbire şi să procure Cazacilor şi Svedejilor locuinţi pentru iarnă, iar el singur să se afle în primăvară cu oamenii săi la Bender şi alte cereri tot aşa de îngreuietoare. Cunoscând deci Cantemir de pe acestă roadă cât de puţin erà de aşteptat dela necredincioşi, el aruncă legătura cu Turcii şi crezu mai de cuvinţă a suferi împreună cu Hristos de cât a spera bogăţiile cele înşăloare ale Egiptului. El trimise deci un sol credincios la ţar pentru a-i oferi slujbele sale şi acele ale principatului său" [75].

---

[74] *Ibidem.*

[75] Cantemir, *Geschichte des osm. Reiches* deutsche von Schmidt, Hamburg. 1745, p. 565.

Nu putem ști până întru cât sunt adevărate arătările lui Cantemir. Atâta putem constata, că ele nu sunt adeverite prin nici un izvor contimpuran, în cât s'ar părea a fi fost închipuite de domnul scriitor spre a îndreptăți trădarea lui.

Cauza care l'au îndepărtat pe Cantemir de Turci este de căutat aiurea. Era convingerea adânc înrădăcinată în el despre starea de decădere în care se aflau Turcii, izvorită din serioaza și îndelungata lui îndeletnicire cu istoria Otomanilor. Acest spirit într'adevăr profetic văzuse chiar dela începutul decăderei poporului turcesc. care pornește depe timpul său, un povârniș pe care el nu se va mai putea opri, și în Ruși el privea pe moștenitorii firești al împărăției Mohamedanilor. Istoria lor cea scrisă de dânsul se împarte, conform cu convingerea lui, în două perioade: acea a creșterei sale până la anul 1672 și acea a decăderei, scurtul răstimp dela acea dată până la 1711, unde se oprește scrierea lui Cantemir. Cuvintele cu care el sfârșește prima perioadă sunt însămnătoare: „Aceasta fu cea de pe urmă victorie, din anul Hegirei 611 până la 1083 prin care se aduse împărăției Otomanilor vre un folos, sau prin care se adause vechilor margini ale imperiului vre un oraș sau vre o țară. După aceasta și mai ales pe timpul împăratului Leopold din Germania, urmară bătălii înfricoșate, pe care urmașii cu greu le-ar putea crede, dacă nu ar fi adeverite prin autenticitatea unor documente oficiale, și puterea Otomanilor a slăbit foarte tare prin perderea mai multor regate, prin peierea unor oștiri întregi, precum și prin răsboae lăuntrice și împărecheri.[76] Fiind deci adânc convins Cantemir că rezultatul răsboiului ce trebuia să izbucnească va eși în defavoarea Turcilor, înțălegem cum se face de el se îndepărta de ei. Este în orice caz destul de neașteptat de a vedea în acele timpuri și mai ales în Țările Române o purtare politică izvorâtă din o convingere științifică.

Si într'adevăr că răsboiul erà neînlăturabil, cu toate silințele ambasadorilor germani de a'l împiedicà, din teama ce o aveau de a nu încurca iar și pe împărăția lor înt'un răsboiu cu Turcii, tocmai în momentul când erà să se hotărască importanta chestiune a succesiunei Spaniei[77]. Turcii fusese mai ales loviți prin îndrăzneala lui Petru cel Mare, de a pătrunde în hotarele Moldovei, spre a prinde oștirea svedeză. Aceasta erà plângerea lor de căpitenie contra Rușilor și motivul lor cel mai de frunte, din acele mărturisite, pentru declararea răsboiului. Alte două mai erau; zidirea unor cetăți în afară de teritorul rusesc cu toate protestările Porței, și împedecarea reîntoarcerei lui Carol al XII-le în Svedia prin Polonia, țară ce nu erà în stăpânirea Rușilor[78].

---

[76] *Ibidem*, p. 408

[77] Vezi mai multe rapoarte ale amb. germani din Aprilie 1771 în Hurm. *Doc.* VI, p. 73 și urm.

[78] Scrisoarea lui De Fériol din 21 Noemvrie 1710, *ibidem*, *Supl.* I, p 388.

Toate aceste motive le vedem însă că nu sunt îndestulătoare pentru a explica izbucnirea răsboiului, afară de cel d'întâi care poate fi însă ocazia şi nu pricina determinătoare a duşmăniilor. Cauza adevărată sta şi aice aiurea, anume în faptele anterioare ale lui Petru cel Mare, în cucerirea Azovului, în crearea unei flote ruseşti pe marea Neagră, în tratatele pe care Turcii siliţi prin nenorocirile lor fusese nevoiţi să le încheie cu Ruşii, şi prin care le concedau libera navigare prin mările turceşti, toate aceste câştiguri şi concesiuni făcute unei puteri de care Turcii se temeau mai mult de cât de ori care alta, căci ea singură poseda putinţa de a arunca flacăra răscoalei chiar în sinul împărăţiei lor, prin îndemnarea creştinilor de a se lepăda de supunerea către ei şi de a se alipi către ţarul cel drept credincios. Si această aţâţare la răscoală erà chiar pusă în lucrare de Ruşi. Ei provocase la defecţiune pe Racoviţă şi pe Brancoveanu, din care pe unul Poarta pusese mâna, pe celalalt vroia să pună acuma.

Cu toate aceste uneltiri periculoase, Turcii ce de abia răsuflase de cumplitele pierderi încercate în timpul răsboiului ligei sfinte, păreau că nu îndrăznesc a declara răsboiu Ruşilor. In 1709 Noemvrie cu toate că Turcii chiar atunci destituise pe Mihaiu Racoviţă, pentru alipirea sa către Ruşi, ei reînoesc tratatul cu aceştia, şi actul de reînoire este trimis de sultanul cu o scrisoare autografă catră ţar. Văzând purtarea pacinică a Turcilor către Ruşi, Carol face o ultimă încercare şi trimite pe Poniatowski cu un memoriu către sultanul, în care el acuza pe marele vizir de a fi cumpărat de Ruşi, şi de a lucra în contra interesului chiar al poporului turcesc. Poniatowski izbutind să dee memoriul chiar în mâna sultanului, într'o Vinere la eşirea din moschee, acesta cetindn'l se convinge de cele arătate într'însul Ali paşa este scos din vizirat care este încredinţat lui Baltagi Mohamed paşa, duşman înverşunat al ţarului, care face să se declare încă în Noemvrie 1710 împăratului Ruşilor răsboiu. Acesta de şi în aparenţă vroia pacea, în inima lui ar fi fost prea nemulţămit dacă Turcii ar fi consimţit la cererile sale, căci el îşi pusese în gând a alunga pe Turci din Europa, şi pentru a realiza o asemene ţintă lupta erà neapărată.

Petru cel Mare publică îndată un manifest pentru a răspunde declaraţiei de răsboiu. In acest act ţarul nu se plânge atâta de nedreptăţile făcute lui de Turci prin adăpostirea duşmanului său în împărăţia lor, ci ie rolul de apărător al popoarelor creştine, care ar zace în robia Mulsumanilor. „Gem apăsaţi de jugul barbarilor Grecii, Valachii, Bulgarii şi Sârbii, şi dovedesc prin adânca lor mizerie cât se ţin Turcii de toate tratatele lor" [79].

---

[79] Reprodus de Zinkeisen *l. c.* V. p 412, nota I: „Gemunt Barbarorum jugo opressi Graeci, Valachi, Bulgari Servique, quanta est illis religo pactorum deterrimae suae miseriae experiuntur".

Astfel inaugurează Petru cel Mare politica sa în contra închinătorilor lui Mahomed, ascunzând adevăratul țel al răsboaelor sale în Răsărit sub masca fațarnică a eliberărei creștinilor de sub jugul mohametan. Petru cel Mare, precum este cel d'întâi

Văcar

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

care avu gândul a deschide Rusia din spre mare, este și cel d'ântâi care întreprinde împotriva Turciei răsboiul sfânt, o adevărată cruciată în aparență, în care Rușii se arătau că lupta numai cât pentru comunitatea religiei și răspândea sângele cel mai scump al copiilor lor pentru o cauză umanitară, pe când în realitate

ei căutau, la umbra acestui pretext închipuit să-şi îndeplinească interesele lor cele mai de căpitenie.

Caracterul de sfânt al acestui răsboiu se vede şi din pregătirile lui. In 21 Fevruarie 1711, se ţine în catedrala din Moscova o sărbare religioasă în faţa ţarului. Două regimente din garda imperială erau înşirate înaintea bisericei, şi ele în locul steagului lor cel obicinuit purtau unul roş cu inscripţia: „în numele Mântuitoriului şi al creştinătăţei". De asupra acestei inscripţii se afla o cruce încunjurată de raze, cu legenda: „în acest semn vei învinge". Petru erà atât de sigur pe izbânda în cât el spunea adese ori „că vra să fie îngropat în Constantinopole". Din aceasta se vede că Petru avea de sigur ca ultimă ţintă o ostenelelor sale capitala de pe malurile Bosforului şi poate restatornicirea împărăţiei bizantine.

Cantemir trebuia să urmeze şi el de o camdată până la apropierea Ruşilor o politică ca acea a lui Brancovanu, adecă să făţărească supunerea către Turci, ceea ce îi erà cu atât mai uşor de făcut, cu cât el primise chiar dela Turci învoirea de a se preface că s'ar ajunge cu Muscalii. El condusese însă negociările sale cu Ruşii aşa de secret încât nici un boier, nici chiar hatmanul său Neculcea nu ştia de ele, ci gândea că se va trage Cantemir în jos către Huşi, spre a se apropia de oastea turcească ce înainta asupra Dunărei [80].

Trecerea lui Cantemir făţiş la Ruşi. — Momentul se apropia în care domnul Moldovei trebuia să se pronunţe într'un chip hotărât. Anume vizirul văzând că ciocnirea între el şi Ruşi se apropia pe zi ce merge, trimite ordin lui Cantemir ca să prindă pe Brancovanu. Neculcea îl sfătueşte ca să dee ascultare ordinului, să se tragă în jos, ci să poate ca Turcii să bată pe Ruşi şi atunci Tatarii ar prada ţara. Cantemir îi răspunde însă în aparenţă cu amărăciune: „Voi toţi fugiţi dela mine la Ruşi şi mă lăsaţi pe mine singur la Turci". Cantemir atunci dă pe faţă hainirea lui şi cere dela generalul rus Scheremetev ca să-i trimită un corp de oştire spre paza lui, ceea ce Rusul se grăbeşte a îndeplini, trimiţind la Iaşi 4000 de călăreţi parte Ruşi, parte Moldoveni în leafă.

Cantemir pentru a îndreptăţi faţă cu ţara însămnatul lui pas, publică şi el un manifest în care între altele spune că: „Noi Dimitrie Cantemir din mila lui Dumnezeu domnul ţărei Moldovei către mitropolitul, episcopii, boierii, căpitanii şi toţi slujitorii pământului moldovenesc, facem ştiut că întru cât duşmanii creştinătăţei, Turcii n'au respectat tratatul încheiet de predecesorul nostru Bogdan, prin care ţara se obligă a plăti

[80] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p 341: „Atunci am ştiut şi eu că au fost scris Dumitraşcu Vodă să vie Muscalii, că eu tot gândeam că vom purcede în jos spre Huşi, precum sfătuisem".

sultanului numai 4000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi pe an, şi au întrodus în ţara Moldovei tot soiul de asupriri, dărămând sau ocupând cetăţile ei învoind Tatarilor a o prăda, luând în robie pe fiii şi soţiile noastre spre a'şi face râs de ele, sporind pe fie ce zi tributul până aşa grad că au devenit cu neputinţă de răspuns, noi ne am unit cu împăratul milostiv şi credincios al Rusiei, Petru Alexievici, care au ridicat arma spre a mântui pe creştini din jugul robiei mohometane. Prin urmare tot omul din această ţară să iee armele spre a-i veni în ajutor, căci care nu va urma astfel i se vor confisca averile" [81].

Cantemir însă luase de mai înainte măsura de a-şi asigura printr'un tratat formal poziţia lui faţă cu viitorii stăpâni ai ţărei sale. Il încheese încă până a nu intra Ruşii în ţară, la 13 April 1711, în oraşul Lusk, prin mijlocirea lui Luca vistiernicul, în cuprinderea următoare:

1. Ţara Moldovei cu Nistru să-i fie hotarul şi Bugeagul cu toate cetăţile tot a Moldovei să fie; numai de odată prin cetăţi să se aşeze Muscali oşteni până s'a întemeia ţara, iar apoi să lipsască oastea moschicească.

2. Bir să nu plătească ţara nici un ban.

3. Pe domn să nu'l mazilească împărăţia până la moarte şi pe urmă din fii lui să fie pe care şi l'ar alege ţara.

4. Neamul lui să nu iasă din domnie, numai când s'ar haini, sau şi-ar lepăda legea, atunci acela să se lipsască şi să se pună din fraţii lui.

5. Pe boieri să nu-i mazilească domnul din boierii până la moarte, sau cu mare vină să-i scoată.

6. Vama ocnei şi altor târguri să fie venitul domnilor, iar alte dări să nu fie.

7. Mazilii şi mănăstirile să-şi stăpânească ocinile, moşiile şi vecinii săi, şi să'şi iee şi desetina de stupi şi de mascuri şi goştina de oi de pe moşiile sale.

8. Zece mii de oaste să fie gata în ţară şi împărăţia să le dee leafă din visteria împărătescă.

9. Din Muscali să nu se amestece la boeriile Moldovei, nici să se însoare în ţară, nici moşii să nu cumpere.

10. Domnul să nu fie volnic a pierde pe boieri, ori ce greşală ar face, fără sfatul tuturor şi iscălitura mitropolitului".

Câte-va alte condiţii se raportară la starea de lucruri creată prin răsboiu; cea mai însămnată este următoarea:

„Pace Muscalul cu Turcul să nu facă; iar de s'ar întâmpla să facă pace şi să rămână Moldova tot sub stăpânirea turcească, atunci să aibă împăratul moschicesc a da lui Dumitraşcu Vodă

[81] Acesta este înţelesul manifestului ce se află reprodus în limba latină în Hurm. *Doc. Supl.* I, p. 396. Un rezumat al său, nu prea exact, este dat de o scrisoare germană din Moldova, din 29 Iunie 1711 Hurm. *Doc.* VI. p. 79.

două părechi de curţi în Stoliţa şi moşii pentru moşiile din Moldova şi cheltuiala pe zi în toată viaţa lui şi oamenilor lui să nu-i lipsască, şi de nu i-ar plăcea acolo şi s-ar trage într'altă ţară creştinească volnic să fie a merge" [82].

Dacă Rusia asigura cel puţin lui Cantemir mănţinerea lui şi a familiei sale în chip ereditar în tronul Moldovei, să videm ce sprijin primea ea în schimb atât dela acest principe cât şi dela colegul său din Muntenia pentru susţinerea luptei în contra Turcilor.

Baluze către Rege 8 Iulie 1711 spune din contră că D. Cantemir ar fi răpit dela neguţătorii turci 100.000 de oi şi 30000 de boi pe care i-ar fi dat Ruşilor, şi că gospodarul Valahiei ar fi fost dispus a face tot astfel dar că încă n'a făcut-o (*Hurm. Doc.* XVI p. 382). Care versiune să fie adevărată? Noi credem că tot aceea a cronicarului de oarece alt raport al lui Baluze (*ibidem* p. 383) spune ca: ,,l'armée moscovite courrait le risque de souffrir encore bien d'avantage dans ce pays désert et ruiné par les Tatars et qui ont ordre de brûler et de désoler tout le pays entre le Dniester et Danube et dans lequel elle pourrait trouver, si elle n'y prende garde, un sort pareil à celui du roi de Suède à Poltava", de unde în atare pustie şi ruină să se fi aflat 30.000 de boi?

Brancovanu şi Cantemir făgăduise ţarului zaharea şi ajutor armat, mai ales călărime, de care armata acestuia erá lipsită. Pentru cumpărarea proviziilor trebuincioase, Brancovanu primise 300 de pungi şi Cantemir 130. Domnul Munteniei şi adunase o mare câtime de proviant, pe care însă, când aude despre trecerea pripită a lui Toma Cantacuzino în lagărul rusesc, se opreşte de a-l expedui la Prut. Cantemir nu putuse găsi nimica în Moldova, ,,fiind lipsă de pâne pentru lăcustele ce erá pe aice şi mai înainte cu vr'o 2—3 ani şi într'acel an mânia lui Dumnezeu, cât nici earbă pe câmp, nici frunze pe păduri, unde cădea lăcusta nu rămânea" [83]. Din ambele aceste pricini aromata lui Petru cel Mare rămase lipsită de proviziile pe care el se întemeiase când deschisese războiul în contra Turcilor, ba pe care îl întreprinsese mai ales în urma asigurărilor repetate ale domnilor români, că va găsi în ţările lor o bogată aprovizionare. Generalul rusesc *Münnich* care trăia pe timpul lui Petru cel Mare, spune despre el în memoriile sale că ,,se lăsase a fi înşălat prin făgăduinţele gospodarului moldovan Cantemir, în speranţa

---

[82] Neculcea in *Letopisețe*, II, p. 377. Ath Commen. Ipsilanti, *l c.* p. 456 In *colecția tratatelor* Mitilinen p. 74 acest tratat este reprodus în altă cuprindere mai puţin bătatoare la ochi în ce priveşte îngrijirea de interesele ruseşti, cu alte cuvinte mai neinteresat. Această versiune este însă luată după publicația oficială rusească *Polnoe Sobranie Zaconow*, IV, p. 659. Noi credem că adevăratul text este acel dat de Neculcea, hatmanul lui Cantemir. Data şi locul încheierei tratatului sunt îndicate de Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchâtel, 1781 p. 73.

[83] N. Mustea în *Letopisețe*, III, p. 53

de a găsi magazii de proviant, a trece Nistrul și a merge cătră Dunărea cu o armată de 40.000 de oameni, lipsită cu totul de a le mâncărei" [84]. Tot asemene spune și raportul secretarului *Fleischmann* cătră consiliul de răsboiu datat din Isaccea în 29

Cioban

(Colecția de stampe a Ac Române, 1729)

Iulie 1711, că „Petru care se bazase pe făgăduințele lui Cantemir găsi Moldova pustietă" [85]. *Alexandru Amiras* cronicarul moldo-

[84] Munnichs *Tagebuch* in E. Hermann *Beitrage zur Gesch. des russischen Reiches*, Leipzig. 1843, p. 123. Comp. N. Mustea în *Letopisețe*, III, p. 49.
[85] Hurm. *Doc.* VI, p. 84

venesc atribue tot acestei împrejurări nenorocirea lui Petru dela Prut : ,,atunci a văzut împăratul la ce l'au adus sfatul lui Dumitraşcu Vodă şi a lui Basarab Vodă, care numai cu vorba l'au întărit să vie asupra Turcilor, iar ajutor de bucate sau oameni nici unul nu i-au dat", şi *Radu Popescu* consună cu Amiras când spune : ,,Muscalii fiind că nu aveau zaharea gătită, nădăjduindu-se în zahareaua ce făgăduise Brancovanu să le trimită şi nu le-au trimis, era pocăltiţi de foame" [86]. In sfârşit *Carra* spune ,,că generalii lui Petru cel Mare, răzămându-se pe cuvântul Brancovanului, nu adusese hrană decât pentru 20 de zile" [87]. Toate aceste arătări,care atribue într'un glas lipsei de ajutor de hrană din partea Românilor căderea armatei ruseşti la Prut, ne fac să nu putem da crezare lui *Neculcea* care, singur din toate izvoarele timpului, caută să scuzeze pe Cantemir şi în această privire, spunând că domnul său ar fi declarat ţarului că ,,Moldovenii ar putea duce în răsboiu numai 3000 de oameni şi că zaharea nu ar fi" [88].

Cu oamenii de oaste lucrurile sta tot aşa de rău, cel puţin în Moldova, căci Brancovanu de şi adunase un număr în destul de însemnat — se vorbea chiar de 22.000 de oameni — stătea însă în aşteptare în lagărul dela Urlaţi. In Moldova Cantemir însărcinează pe Luca vistiernicul, omul său de încredere să strângă oameni cu plată. Auziind de leafă, începură a se grămădi la oştire în mare număr; însă nu numai slujitori, ci şi ciobotari. croitori, blănari, cărcimari şi câte alte bresle de a rândul. ,,Slugile lăsau pe boieri argaţii lăsau pe stăpâni şi câtă altă prostime mulţi au mers de au luat bani şi s'au scris la steaguri, mai mulţi fără de arme, că nu aveau de unde să mai cumpere, că şi arcarii sfârşise arcele, săgeţile şi săhăidacele ce au avut în dughenile lor, ce îşi făceà suliţi din crengi ascuţite şi pârlite la vârf, se încălăra cine cum putea. Dar ce oştean să fie prostimea, mojicii ce nici odată pre cal n'au încălecat, nici armă în mână n'au prins de când erau ei, nici în oşti n'au slujit, ci numai cât perdeau banii, bându-i pe la crâşme ziua, iar noaptea se duceau pe la drumuri de jăcuiau pre oameni de ce aveau şi la drumuri şi la bejănii, şi furiş iar mai apoi şi făţiş, alţii umblau de stricau prisecele oamenilor, iară la oaste n'au mers" [89].

Această perspectivă aştepta pe ţarul Moscovei, la care el bine înţeles erà departe de a se gândi. Petru cel Mare vine

[86] *Letopiseţele*, III, p. 10 *Mag. ist.* IV, p. 24.
[87] Carra, p. 154.
[88] *Letopiseţele*, II, p. 338.
[89] Combină locurile din Nec. Costin, *Letopiseţele*, II, p. 112, Neculcea, *Ibidem*, p. 345, N. Mustea, *Ibidem*, III, p. 49—50.

curând după trimitirea avangardei sale, în Iaşi în ziua de 11 Iunie 1711 unde este primit şi îmbrăţoşat cu drag de întreaga poporaţie. El arată lui Cantemir cele mai mari onoruri, îl sărută pe cap pe când domnul îi sărută mâna, şi luându'l în braţe îl

Ardelean pe gânduri

(Din colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

râdică în sus cu o mână, iar la ospăţ îl pune în fruntea mesei. Petru se arată foarte bine voitor către boieri, pe care îi tratează cu mâna sa cu câte un pahar de vin. După aceea se face un banchet la împăratul unde boierii beau pentru prima oară „vin franţozesc" (şampanie), şi cum au băut, cum au înmărmurit toţi

de beţi. In curând însă erà să se schimbe râsul în plâns şi veselia în întristăciune" [90].

Anume Petru cel Mare mai făcuse încă şi alte greşeli de cât aceea de a se încrede aşa orbiş în nişte făgăduinţi fără nici o garanţie, anume lăsase un corp mare de armată contra Tătarilor Crimeei şi altul la nord cătră Livonia. Apoi el îşi mai îndepărtase şi puţina cavalerie de care dispunea, încredinţând-o lui Toma Cantacuzino, spre a merge să calce Brăila. In curând se arătară urmările unei asemene conduceri neghibace a răsboiului. Lipsa de hrană slăbeşte puterile armatei; acea de fân, pe pământul pustiet de lăcuste a Moldovei, face să se peardă şi puţinii cai ce mai rămăsese pe la artilerie.

Lupta dela Stănileşti. — Şi cu toate aceste la început Turcii, de şi foarte numeroşi, nu aveau încredere în puterile lor, atâta le slăbise moralul înfrângerile suferite dela Nemţi. Ei se temeau chiar să treacă Dunărea, şi erau dispuşi să ofere pacea Ruşilor, dacă Cantemir şi cu Toma Cantacuzino, acei care prin purtarea lor se compromisese într'un chip irevocabil faţă cu Turcii, n'ar fi încurajat pe împăratul la luptă cu ori ce preţ. Turcii pe de altă parte fură îmbărbătaţi prin scrisorile unui boier moldovan, din partida adversă lui Cantemir, care scriea vizirului, că Ruşii sunt puţini şi lipsiţi de îndestulare. Petru cel Mare văzând nehotărârea Turcilor de a veni asupră-i, crede că ei erau încă mai puţini în puteri în cât astfel ambii duşmani înaintau unul asupra altuia, nu în credinţa că este mai tare, dar în aceea că protivnicul e mai slab de cât el.

După o luptă de avangardă la balta Pruteţului, Ruşii sunt cu totul încunjuraţi de Turci la *Stănileşti*. Impăratul văzându-se în pericol de a fi prins, întrebă pe Neculcea, dacă nu ar fi cu putinţă a-l scoate cu o mică gardă în Ungaria. Neculcea îi răspunde că e împărat şi lucrul ar fi peste putere. Petru atunci pune pe Seremetev să scrie o scrisoare vizirului ca din partea generalilor ruşi, în care le dă a înţălege că împăratul n'ar fi în lagăr, oferind pacea Turcilor.

Mai multe împrejurări împingeau pe Turci, să nu se poată folosi de victoria lor, şi să piardă din mâni prilejul neauzit de a prinde nu numai pe împăratul, dar pe regeneratorul Rusiei. Fatalitatea însă înscrisese în cartea destinelor omeneşti viaţa pentru Rusia şi moarte pentru Turcia. Mai întâi erà teama de înfurierea Ruşilor, care luptase în întâlnirile cu Turcii ca nişte desperaţi; apoi generalul Reni care plecase în spre Brăila cu Toma Cantacuzino, putea să le taie retragerea. Ceea ce însă mai ales hotărî pe vizir să primească pacea, fu împrejurarea că sultanul neştiind cum stau trebile pe câmpul de răsboiu, scrisese

[90] Neculcea, *Ibidem*, II, p. 352 Comp. N. Costin, *Ibidem*, p. 113. Asupra zilei când intră Petru în Iaşi, vezi Carra, p. 73.

vizirului că dacă i s'ar propune pacea să o primească, numai de cât, şi Ienicerii aflând de acest ordin refuzau de a mai ataca coloanele ruseşti; toate aceste întărite de Ruşi şi prin daruri însemnate făcute vizirului, adunate dela toți ofiţerii armatei din iniţiativa

Popă de sat

(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

împărătesei Caterinei. Neculcea spune că i s'ar fi dat până la 800 de pungi [91].

[91] *Letopisețele,* II, p. 363. Raportul unui Svedez către Anton Ottl despre lupta dela Stănileşti, 29 Iulie 1711 în Hurm. *Doc.* VI, p. 88: „ansehuliche Geschenke au Gold und Juwellen".

Vizirul primeşte să suspende lupta pentru câte-va oare şi să trateze de pace. Regele Svediei când aude despre această nebunie, de a vorbi de pace cu un duşman pe care 'l avea pe deplin în puterea lui, aleargă la vizirul, conjură, protestează, ameninţă, toate însă în zădar. Cumplitul Baltagi Mohamed, duşmanul neîmpăcat al Ruşilor de departe, se înmuiese neaşteptat de îndată ce făcuse cunoştinţa mai de aproape cu ei, şi mai ales cu aurul lor. El răspinge stăruinţele desperate ale lui Carol al XII-le, mulţămindu-se a dicta Ruşilor nişte condiţii, care pentru o pierdere obicinuită ar putea părea în destul de grele, dar care erau nimica în asămănarea cumpenei neauzite din care scăpa pe ţarul. Condiţiile păcei încheiete în ziua de 22 Iulie 1711 sunt acele că Ruşii pierd Azovul, Podolia şi dreptul de a aveà un ambasador în Constantinopole şi altele de mai puţină însămnătate. Turcii însă cereau numai de cât pe Cantemir pe care ţarul izbuteşte să'l scape cu mare greutate, ascunzându'l în fundul butcei împărătesei El se duce în Rusia împreună cu 24 boieri compromişi prin trecerea în partea Ruşilor. Toma spatarul care izbutise să iee Brăila, auzind despre răpunerea lui Petru la Prut, trece pe la Braşov în Austria, de unde şi el se duce la Ruşi, şi este numit general [92].

Astfel se sfârşise împreună cu expediţia şi marele planuri ale lui Petru cel Mare. Dar Rusia nu perdu inima din pricina acestei înfrângeri. Ea urmări mai departe gândirea marelui ei împărat, care ca una ce erà rodnică şi plină de viitor, ajunse la sfârşit ţinta acea pe care Petru cel Mare o întrevăzuse în visurile sale.

Petru cel Mare se întorcea prin Polonia şi se opri la Varşovia unde ospătă la regele August. O damă de spirit, soţia hatmanului Sniavsky, îndreptându-se cătră el îi spuse : „Mult mă mir eu de voi împăraţii şi craii cum de nu vă ţineţi de cuvânt şi ne amăgiţi pre noi. Aşa mai anţert ne spunea nouă tuturor Leştelor craiul Svedului, să ne gătim cu toatele să mergem să iernăm în Stoliţa moschicească înpreună cu dânsul, şi noi când ne găteam să mergem pe cuvântul lui, el ne au amăgit şi n'au mers în Stoliţa ci s'au dus la Tighinea. Şi acum Împărăţia ta ne ai zis să ne gătim să mergem la Ţarigrad, şi noi ne bucuram tare că om merge de om vedea Ţarigradul, şi când noi ne găteam, Măria ta n'ai vrut să mai mergi ci te ai întors înapoi".

Astfel ironica gură a unei frumoase femei aminti lui Petru cel Mare, că soarta are susurile şi josurile ei, şi că puţin lipsise ca el să se coboare poate încă şi mai adânc de cum căzuse nenorocitul Corol.

---

[92] Vezi un raport a lui Fabri cătră Ştemville din 2 August 1711, în care se vorbeşte despre adăpostirea lui Toma în Braşov, Hurm. *Doc.* VI, p. 89. Asupra scăpării lui Cantemir în Rusia vezi şi o scrisoare a lui....către Voltaire 1730, N. Iorga, *Acte şi Frg.* I, p. 101.

4. ROMÂNII ŞI RUŞII.

In alipirea lor de politica rusească Constantin Brancovanu şi Dimitrie Cantemir, domnii români, urmase nu numai îmboldirea unui sinţimânt personal, ci acelui al popoarelor lor şi cu

Ardeleancă din Făgăraş
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

deosebire al clasei dominante, celei boiereşti. Aşa dacă este să credem cele ce spune Neculai Mavrocordat, în denunţarea către sultan contra lui Cantemir, boierii moldoveni trecuseră mai mult de jumătate în partea Muscalilor, încă din vremile domniei

sale, şi pe de altă parte vedem în Muntenia că partida Cantacuzineştilor, ne putând răbda trăgănările lui Brancovanu, trece făţiş la Ruşi sub conducerea lui Toma spatarul. Când Neculcea sfătueşte pe Cantemir să se tragă în jos şi să se conforme ordinului porţei de a prinde pe Brancovanu, domnul îi răspunde: „voi toţi vă chivernisiţi ca să rămâiu pentru voi la păgâni, că v'am crezut credinţa voastră şi aţi fugit cu toţii şi eu am rămas singur" [93]. Potrivit cu aceste vorbe, atunci când Cantemir declară boierilor că s'au unit cu Muscalii, ei îi răspund cuvintele pline de însemnătate: „Bine ai făcut Măria ta, de te ai închinat că noi ne temeam că te-i duce la Turci; şi avem de gând că de te-om vedea că mergi la Turci, să te părăsim şi să ne ducem să ne închinăm la Muscali" [94]. Dar nu numai boierii erau mulţămiţi cu închinarea lui Cantemir, ci chiar poporul de şi acesta nu avea nici o însemnătate politică. Cronicarii descriu într'un glas marea bucurie a poporului şi rapoartă această bucurie faptului că unirea se făcuse cu un împărat *creştin* în potriva Turcilor. *Neculcea* descrie în chipul următor primirea lui Petru în Iaşi: „Iar căimăcamii împreună cu alţi boieri şi orăşăni bătrâni mai de cinste şi cu Gedeon mitropolitul şi cu tot clirosul bisericei i-au eşit cu toţii înainte afară din Iaşi, frumos tâmpinându'l, l'au primit cu toată inima şi i s'au închinat cu mare bucurie ca unui împărat creştin, dând laudă lui Dumnezeu că doară îi va cerceta cu mila sa şi-i va scoate de sub jugul robiei Turcilor" [95]. *Neculai Mustea* povesteşte acelaş lucru cu cuvinte şi mai aprinse: „Frumos lucru şi cu minuni erà tuturor a privi atunci împărat creştin aice la noi; şi fără de nici o mândrie grăia cu toţi. Mers-au întăi la mitropolie de au văzut biserica şi casele şi au şăzut cât-va de au vorbit cu mitropolitul chir Gedeon ce erà pe acele vremi; apoi au mers pe la toate bisericile şi trăgeau clopotele pe la toate mănăstirile; mergând el prin târg, eşia norodul de'l privia mulţămind lui Dumnezeu cu multă bucurie că le-au trimis împărat creştin, nădăjduind că vor eşi de sub jugul păgânilor". Aiurea acelaş cronicar adaoge că „lucrul se îngroşia şi ţara toată erà cu Muscalii" [96]. *Acsinte Uricariul*, de şi desaproabă această plecare atât de nesocotită către Ruşi, constată totuşi existenţa ei: „dar n'au vrut să înţeleagă nimene că *erau umflaţi mai toţi pământenii cu nădejdiile cele deşerte*, neştiind voia lui Dumnezeu cum va fi, cât cu nesocoteala lor când se ţineau că sunt scăpaţi de sub jugul robiei, atunci erau să cază nu numai la mai mare robie ci şi la peire desăvârşit" [97]. In Muntenia, de şi mai înde-

[93] *Letopisețele*, II, p. 342.
bidem.
[95] *Ibidem*, p 316.
[96] *Ibidem*, III, p. 51 şi 8.
[97] *Letopisețele*, III, p. 137

părtată de Ruşi, erà însă o puternică partidă, condusă mai ales de Cantacuzineşti, care sprijinea interesele ruseşti şi care trece chiar în partea lor împreună cu Toma spatarul.

O asemenea îndreptare a spiritului public către Ruşi este uşor de înţăles pentru timpul în care ne aflăm. In ce stare se

Ardelean din Haţeg
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

aflau ţările române pe la începutul veacului al XVIII-le? Instinctul de păstrare naţională, dacă nu dispăruse cu totul, erà de sigur în ajunul de a se stânge sub domniile cele ce se schimbau mai pe fie-care an, şi care nereprezentând de cât interese personale

rupsese ori-ce legătură între domn şi popor, şi prin aceasta dăduse o lovitură de moarte vieţei naţionale a ţărilor române. Dispăruse acuma timpul în care domnul şi naţiunea se simţiau ca un singur tot, în care interesul unuia erà legat de interesul celeilalte, în care cuvântul de patrie identificându-se cu acel de moşie, domnul îşi apăra ţara lui ca proprietatea sa cea mai scumpă. Moşie erà ţara şi acuma; dar domnii în loc de a fi proprietarii ei şi de a simţi durere pentru dânsa, erau numai cât nişte arendaşi, care căutau prin toate mijloacele să se folosească din exploatarea ei

Un singur lucru mai rămăsese dela străbuni: religia; dar aceasta erà identică cu acea a Rusiei, în cât cel puţin din asemene pricină, în marea ei majoritate, ţara nu putea să vadă în Ruşi vre-un pericol pentru existenţa ei. Interesul naţional dispăruse; acel religios nu opunea nici o stavilă. De aice înţălegem uşor cum de aproape întreg poporul se aruncă cu atâta orbire în braţele Ruşilor. Petru cel Mare erà nu numai creştin, ci şi împărat. Micele ţări române erau să facă ele greutăţi spre a se pleca înaintea unei asemne măriri? Erau ele doar deprinse a se închina. Plecase de atâtea ori capul înaintea Polonilor, Ungurilor, Germanilor şi Turcilor, în cât a-l mai pleca odată înaintea Ruşilor nu le părea de loc straniu, cu atâta mai mult ca acuma nu erau să se închine nici unui păgân, nici unui catolic, ci unui creştin adevărat, care mergea să se roage la aceleaşi biserici, se împărtăşia la aceiaşi preoţi, postea şi 'şi făcea crucea în acelaş fel. Cuvântul de împărat apoi fărmeca pe poporul român cu desăvârşire. Acest cuvânt îl auzise el din cea mai fragedă copilărie, îmbrăcat în tot farmecul poveştilor; îi umplea sufletul cu ideea măreţiei; răsuna la urechile sale cu puterea magică a figurilor închipuirei; îl umplea de spaimă când îl vedea ca duşman, de o fericire nespusă când îl vedea ca prieten. Inaintea împăratului domnul dispărea ca stelele la lumina soarelui, cu atât mai mult când acest împărat venia să mântue pe poporul român de jugul cel cumplit în care erà prins.

Şi într'adevăr că poporul român căzuse faţă cu Turcii într'o adevărată robie. Nu numai că domnii se schimbau după placul sultanului şi că fie-care din ei trebuia să plătească sumi însămnate vizirului, dregătorilor şi femeilor chiar din haremul sultanilor, sumi pe care le scoteau de pe spetele ţărei; dar afară de această ambele ţări erau sistematic exploatate de Turci, cu nesfârşite dări în bani şi în natură, cu cărăturile, salahorii şi câte alte angării toate, care se scoteau câte una nouă mai la fie ce săptămână, şi care nu mai dădeau răsuflare nici un singur moment norodului prăpădit. In sfârşit ele mai erau date şi în prada şi jaful pe faţă a Tătarilor, supuşilor Porţei. Apoi când Petru venea şi proclama prin tratatul încheiet cu Cantemir, că ţara nu va plăti bir nici un ban, că domnia nu va puteà aveà alte venituri decât vămile şi ocnele, am voi să vedem pe poporul

român stând în nepăsare, el care în naivitatea lui copilărească, credeà în făgăduințele împăratului, și se aștepta la o eră de fericire, după acea de adâncă nenorocire în care zăcea !

Erà însă în ambele țări câte o partidă de boieri nu e vorbă mult mai puțin numeroasă, care păreà chiar din principiu a fi

Ardeleancă împodobită
(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

opusă Rușilor. In ori ce caz ea cerea să aștepte domnii, să vadă întâi cum le-a merge acestora, spre a nu arunca țările lor în o alianță aventuroasă, și a aduce, la caz de neizbândă, asupra capetelor lor urgia păgânilor.

In Moldova ea erà condusă de doi capi mai însemnaţi, Iordache Ruset vornicul şi cronicarul Neculai Costin. Iordache Ruset protestase chiar dela început contra alipirei cătră Ruşi pentru care este arestat şi dus în Rusia înainte de catastrofa dela Prut [98]. Această partidă cerea să mai fi îngăduit Cantemir cu plecarea cătră Ruşi „până li s'ar fi văzut puterea cum le-a merge" [99]. Neculai Costin bănueşte lui Cantemir că „ştiindu-se pre sine a fi foarte învăţat, n'au socotit ca să întrebe sfat de boierii cei bătrâni ci cu mintea sa cea crudă au socotit de au trimis pe Pricopi căpitanul din ţara leşască la împăratul Moscului" [100], din care pricină adaoge el „au purces toate lucrurile ţărei de 'ntăiaşi dată spre risipă şi fără socoteală" [101]. El îşi dă părere desăvârşită asupra politicei lui Cantemir prin următoarele cuvinte: „Acest bine au agonisit ţărei Dumitraşcu Vodă cu socoteala lui grabnică, de nu se va mai îndrepta în veci" [102].

Neculai Costin este atât de protivnic Ruşilor, în cât singur el se face rezumatul cronicei scandaloase a timpului, raportând un fapt pe care l'ar fi comis ofiţerii ruşi la o masă dată de Petru cel Mare. După ce au mâncat cu toţii carne, deşi erà postul sfinţilor Apostoli, mesenii îngreuindu-se au mas acolo; „iar peste noapte aceea n'au scăpat fără pagubă mai nici un boier şi nefurat de Muscali, cui pistoale, cui rafturi, cui epăngele, nici boier, nici slugă" [103].

In această partidă protivnică Ruşilor, percepem pare că ultimele accente ale instinctului de păstrare a poporului român de pe atunci. Inainte ca ori ce faptă să fi îndreptăţit un asemene simţimânt, partea mai aleasă a minţei româneşti întimpina cu neîncredere jărtfa, în aparenţă atât de neinteresată, pe care Ruşii o aduceau pe altarul creştinătăţei. Presimţirea neconştiută a nenorocilor viitoare tresărise în fundul sufletului poporului român, şi 'l deştepta să fie cu luare aminte, ca cel ce vinea cu crucea în mână spre pretinsa lui mântuire să nu'l îngroape încă mai adânc de cât barbarii de acăror stăpânire vroia să'l mântuiască.

Şi cu toate aceste o privire cât de superficială aruncată pe scopurile cu care Ruşii se apropiau de ţările române, ar fi fost în deajuns spre a preface acel instinct în o convingere deplină, despre pericolul mult mai mare ce s'apropia de ele, cu precumpenirea Rusiei în lumea Europei orientale.

Tratatul lui Petru cel Mare cu Cantemir destăinueşte întreaga politică a Ruşilor faţă cu noi; el ne arată într'un chip

[98] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 348.
[99] *Ibidem*, p. 342.
[100] Nec. Costin, *Ibidem*, II, p. 102.
[101] *Ibidem*, p. 112.
[102] *Ibidem*, p. 123.
[103] *Ibidem*, p. 114.

preciz şi lămurit care au fost de la început tendinţele Rusiei asupra ţărilor şi naţionalităţei noastre, şi cine ştie cu câtă statornicie Ruşii urmăresc politica lor, nu se va mira dacă va vedeà urmărind cu statornicie în decursul vremilor aceleaşi principii.

Mai întâi acest tratat, deşi încheiet între două ţări ce până

Ardelean
(Colecţia de stampe a Ac Române 1729)

atunci nu fusese în nici o legătură mai strânsă, în loc a se mărgini la relaţiunile lor din afară, se îndeletniceşte în mare parte cu acele lăuntrice, cu poziţia boierilor, cu drepturile mănăstirilor şi altele de aceste. Se vede bine în acestă orânduire a trebilor lăuntrice, pe de o parte nevoia unei ţări mici, când intra în legă-

tură cu o mare împărăţie, de a-şi asigura starea sa împrotiva unor viitoare încălcări; pe de alta se vede nu mai puţin tendinţa Rusiei de a regulamenta această stare, de a se amesteca în daraverile din lăuntru a ţărei ce se punea sub scutul şi apărarea ei, într'un cuvânt a substitui suzeranităţei Turciei *protectoratul său*. Dacă însă Turcia pusese în lucrare asupra ţărei Moldovei o înrâurire abuzivă, Rusia voia să întemeeze pe a ei pe baza *unui drept*, şi acest drept erà consfinţit prin tratatul cu Cantemir.

Un alt punt însămnat este aşazarea moştenirei în domnie în locul alegerei ce fiinţase până atunci. Fiind însă că în ţară erà o mare partidă de boieri protivnica acestei înoiri, partidă condusă de Iordache Ruset vornicul, apoi împăratul încuviinţă boierilor dreptul de alegere cel puţin dintre fiii domnului reposat. Introducerea acestei stabilităţi, măcar relative, tot erà un bine pantru ţară; dar condiţia fusese admisă de Petru după cererea anumită a lui Cantemir care vroia să tragă cel puţin atâta folos din unirea sa cu Ruşii [104]. Cât de interesat erà însă împăratul rusesc de a-şi atrage şi pe boieri în partea sa, se vede din articulele care hotăriau privilegiile boierilor, şi care de sigur nu au fost întroduse în tratat după cererea lui Cantemir.

Partea însă cea mai de samă a întregului tratat este cuprinsă în art. VIII care prevede întreţinerea unei armate moldovene pe socoteala vistieriei ruseşti, precum şi condiţia cealaltă, ca până când se va întemeia oştirea moldovenească să fie cetăţile ei ocupate de „oştiri moschiceşti", cuprinsă în art I. Prin această condiţie Rusia tindea la o şărbire directă a Moldovei, căci ori cine înţelege ce ţintă şi scop putea să aibă ocuparea cetăţilor moldovene de oştirile ruseşti „până la întemeierea ţărei", un termin aşà de nehotărât; apoi dacă Rusia se oferea cu atâta generozitate a plăti din vistieria ei armata moldovenească, de sigur că cu aceeaşi neinteresare s'ar fi apucat a-i face şi educaţia militară, pentru care iarăşi s'întelege dela sine că trebuia să pună în fruntea ei comandanţi ruşi. Ce erà însă să devină domnul Moldovei în mijlocul unei armate, chiar naţionale, plătite şi comandate de Ruşi? De sigur că numai un instrument ascultător şi supus în mânile politicei ruseşti. Şi apoi în asemenea împrejurări ce valoare se mai poate pune pe articolul care asigura Moldovenilor ne amestecarea Muscalilor în boieriile ţărei şi oprirea lor de se căsători în ţară sau de a cumpăra moşii? Un tratat nu este decât o învoire momentană, care se poate schimba după împrejurări. Văzând Ruşii Moldova că-

[104] Münichs *Tagebuch* in E. Hermann's *Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches*, p.122: „Nachstdem unterhielt Peter auch ein geheimes Verhältniss mit den Hospodaren der Moldau und Walachei, Cantimir und Cantacuzen, die diese Provinzen zu ihren Familien zu bringen sich bemühten".

zută sub ei într'un chip atât de deplin, nu s'ar fi grăbit ei oare de a înlătura cât mai curând şi slabele stavile opuse rusificării ei, chiar dacă le am presupune în destulă bună credinţă pentru a respecta sfinţenia tratatelor?

Până acuma şi Ţările Române fuseseră exploatate nu-

Căruţaş
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

mai în chip economic; de fiinţa poporului însuşi, de existenţa lui ca formă de gândire particulară în omenire, nu se apropiese încă nici un pericol, cel puţin intenţionat. Cu înaintarea Ruşilor către hotarele lor, acel pericol cumplit, moartea naţionali-

tăţei lor, lua o formă preciză şi hotărâtă, şi dacă comunitatea religiunei împedecă pe cei mai mulţi de a'l vedea şi înţălege instinctul conservărei totuşi vorbi cu destulă putere din unele spirite mai alese, prevestind Românilor prin protestările lor primejdia ce-i păştea. Semn că poporul românesc deşi încătuşat, deşi jăfuit şi despoiat, totuşi simţia tresărind în adâncul fiinţei sale puternica îmboldire spre viaţa, semn că dânsu' nu erà menit să piară aşà de timpuriu.

Din punctul acesta de vedere este interesant de constatat că garanţiile pe care ţările române le crezuse de nevoie a fi luate contra păgânilor de Turci, sunt înscrise şi în tratatul lor cu provoslavnicii Ruşi. Neînvoirea Ruşilor de a cumpăra moşii sau de a se însura cu fete de Moldoveni, sau de a se amesteca la boieriile ţărei, nu este decât sub altă formă oprirea Turcilor de a se aşaza în ţară sau a face geamii a tratatelor încheiete de Mircea şi Bogdan. Şi este în ori ce caz vrednică de însemnat această măsură ocrotitoare, luată faţă cu un popor ce profesa aceeaşi religiune, într'un timp când forma religioasă a gândirei absorbea cu totul celelalte ale ei manifestări.

Este drept că de o cam dată planurile Ruşilor asupra ţărilor române nu putură fi aduse întru îndeplinire. Nenorocirea lui Petru cel Mare dela Stănileşti, nu numai că-i taie aripele sale, îndreptate în sborul lor către Constantinopole, dar încă prin perderea Azovului nimici toate strădăniile de până atunci ale ţarului Ruşilor.

Cu toate aceste prima atingere mai de aproape a Ruşilor cu Românii lăsă urme adânci în istoria acestora. Care fură ele?

Este o idee foarte răspândită în poporul nostru de când au început a se scrie istoria lui, anume acea că politica lui Brancovanu şi Cantemir ar fi provocat venirea Fanarioţilor. Se pretinde anume că Turcii ne mai având încredere în domnii pământeni că unii ca aceştia se dăduseră în partea Ruşilor, se hotărăsc de atunci înainte a trimite în ţările noastre Greci din Fanar, în care Poarta puteà să se încreadă mai mult. Cu alte cuvinte hainirea lui Brancovanu şi Cantemir slujesc de apărare Turcilor pentru încălcarea capitulaţiilor noastre, şi ei ar fi avut dreptul a ne trimite domni străini, de vreme ce acei pământeni se arătase duşmani împărăţiei lor [105].

Această apărare adusă Turcilor este pe cât de ne întemeietă pe atâta şi prea târzie. Dacă este vorba de amestecul

---

[105] Vezi spre exemplu F. Aaron, *Manual de istoria principatelor dunărene* Bucureşti 1839, p. 132. I. Eliade. *Prescurtare de istoria Românilor*. Dintre cărţile de şcoală mai noui însemnăm Mihăilescu, *Elemente de Geografie*, ed. III, Bucureşti 1877, p. 148. In mai multe scrieri străine, se vede reproduă această părere *The Danubiens principalities* by a *british resident*, London 1854, I, p. 294. Elias Regnault *Histoire politique et sociale des principautés dannubiennes*, p. 57. Destrilhos. *Confidences sur la Turquie*, Paris 1858, p. 176, etc.

lor în domniile române, apoi acesta este fără seamăn mai vechiu; se urcă în Moldova până la Petru Rareş şi în Muntenia încă cu mult mai timpuriu. Până la ce grad de destrăbălare ajunsese aceste domnii sub sistemul amestecului turcesc am văzut'o cu prisosinţă în volumurile ce preced. Mai jos nu puteau cădea domniile ţărilor noastre nici în epoca fanariotă, căci nu puteà fi o degradare mai mare decât acea în care ele ajunsese.

Nici măcar atâta nu este adevărat că trădarea lui Brancovanu şi Cantemir schimbă în mânile Turcilor neamul domnilor pe care ei îi trimiteau în ţările române; că văzând că Românii s'au hainit trimiseră Greci în locul lor. Cu mult timp încă înainte de epoca fanariotă, întâlnim străini şi cu deosebire Greci în tronurile române. Lăsând la o parte pe Radu fiul lui Mihnea cel Turcit din Muntenia (1611—1616) şi pe Alexandru fiul lui Iliaşi celui ce de asemene îmbrăţoşase religia mahomedană şi domni în mai multe rânduri în ambele ţări pe la începutul veacului al XVII-le, care domni deşi pe deplin grecizaţi, erau totuşi fii de domni români, istoria ţărilor române înfăţişază străini, cei mai mulţi Greci, încă înainte de epoca fanariotă. Aşà în Moldova întâlnim între 1561 şi 1563 pe vestitul aventurier, grecul din Samos, fostul căpitan din armata lui Carol al V-le, ortodoxul devenit protestant, Iacob Eraclid Despotul. Ceva mai târziu găsim tot în tronul acestei ţări pre Iancu Sasul (1580—1582), despre care ambasadorul german din Constantinopol stătea la îndoială dacă nu erà mai curând Neamţ decât Român, întru cât vorbea limba germană mai bine decât toate celelalte; apoi pe Mihnea al III-le (1658—1659) cămătarul cu numele adevărat Gioan-Bey pretinsul fiu natural al lui Radu Mihnea. Dacă aceştia însă pretinsese a fi şi dânşii fii de domni sau înrudiţi cu stirpea domnească, întâlnim pe alţii care nici nu mai pretextau asemene înrudire. Aşà mai întâiu familia Ghiculeştilor de un neam cu Vasile Lupu, Arbănaşi ca şi el, şi a căror străbun purtase neguţitorii prin Iaşi înainte de domnia lui Vasile Vodă, apoi acea a Duculeştilor acăror trunchiu iarăşi fusese luat la curte de acelaş domnitor; Dumitraşcu Cantacuzino „hireşi din Grecii cei de frunte ai Ţarigradului" şi Antonie Ruset care se numea mai înainte Chiriţa Draco, nici măcar atâta nu puteau pretinde ca Ghica şi Duca, că erau boieri crescuţi, trăiţi şi slujiţi în ţările române. Ei erau greci veniţi de a dreptul din Ţarigrad pe tronul acestor ţări şi singurul lor titlu erà înrudirea lor cu vre o familie boierească română. Dacă însă s'ar părea că Poarta tot respecta întru atâta dreptul la domnie, că nu'l încuviinţa fie şi într'un grad ori cât de depărtat decât la membrii familiilor române, apoi exemplul Italianului Gaspar Graţiani pe tronul Moldovei (1619—1620), care nu se afla absolut în nici o legătură cu vre o familie română, fie domnească, fie boierească, şi acărui singur titlu la dobândirea dom-

niei acelei ţări fusese numai dragomanatul său la Turci[106], ne ar dovedi în curând că nu respectul dreptului de urmare la tron îi făcea să trimită mai cu osebire în ţările române domni din acei ce se atingeau într'un chip oare care cu familiile naţionale, ci alte împrejurări, şi mai ales aceea că pretendenţii cu mai mulţi sorţi de izbândă se recrutau cu deosebire din aceşti de pe urmă. Chiar Neculai Mavrocordat, care este rânduit domn în Moldova din dragomanatul Porţei, se coboria prin muma lui din vechii domni ai Moldovei, încât numirea lui în scaunul acestei ţări nu este prin nimic mai extraordinar decât acea a celorlalţi principi greci ce fuce înaintea lui. Şi cea mai vie dovadă că cu venirea lui Mavrocordat nu se inaugurează un nou sistem în domnia ţărilor române, provocat prin trădarea lui Brancovanu şi Cantemir, este împrejurarea că Neculai Mavrocordat vine domn în Moldova pentru întâia oară *înainte* de Dimitrie Cantemir. Domnia Fanarioţilor nu fu deci adusă prin tradarea lui Brancovanu şi Cantemir. Imprejurarea că în decursul veacului al XVIII-le, Grecii din ceeace erau excepţia, devin regula în tronurile române, că ei incurg din ce în ce mai deşi, că cele câte-va familii române ce mai luptau la început spre a aduce zisele tronuri în mânile lor mai târziu dispar cu totul, lăsând câmpul liber Grecilor, nu arată altă ceva decât urmarea unui principiu odată admis, care aducea roada sa firească, aceea de a deveni predomnitor.

Epoca Fanarioţilor a fost adusă prin cu totul alte împrejurări, pe care le-am văzut tot adunându-se şi sporind cu cât timpurile înaintau. Originea ei este datorită, nu unei acţiuni provocată din partea asupritorilor noştri, ci unei desvoltări fireşti şi organice a întregei noastre istorii.

Nu este deci de căutat în fapte interne rezultatul însămnatelor împrejurări petrecute cu prilejul răsboiului ruso-turc din 1711. Urmările adevărate ale acestui răsboiu au venit din partea Ruşilor. Aceştia au recunoscut în Români pe acei creştini pe care apropierea de împărăţia lor şi legăturile lor mai slabe cu Poarta îi expuneau mai întâi privirilor lor, când îşi aruncau ochii în viitor pe intinsul câmp al politicei ruseşti. Ideea din vestitul lor memorandum: „gem Grecii, Valahii, Bulgarii şi Sârbii" în care creştinii sunt încă aruncaţi la o laltă, capătă în mintea lor o aşezare luminoasă şi sistematică. Ei văd că pentru a ajunge la Sârbi, Bulgari şi Greci, trebue să treacă întâi prin Români. Asupra acestora îşi vor îndrepta ei privirile; de dânşii se vor îngriji ei mai mult; pe dânşii îi vor aveà în vedere în toate tratatele lor ulterioare, pentru a-i scăpa tot mai mult de sub uricioasa supremaţie turcească, nu însă pentru a-i lăsa

106 Vol. VI, p. 70 şi 72.

liberi să se desvolte după firea şi tendinţele lor, ci pentru a-i pune sub a lor stăpânire. Căci dacă politica turcească umbla să ne stoarcă numai cât averea, acea rusească aveà o ţintă mai

Negustor de porci
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

adâncă, acea de a lovì în existenţa chiar a poporului nostru, a stânge în el ori ce spirit de lucrare neatârnat şi de desvoltare naţională, într'un cuvânt a ne face Ruşi.

CAPUL II

FENOMENE GENERALE ALE VIEŢEI ROMÂNEŞTI DE LA MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU PÂNĂ LA FANARIOŢI

I

STAREA POLITICĂ, ECONOMICĂ ŞI CULTURALĂ

1. STAREA POLITICA

Cu cât mai mult se învechea stăpânirea mohametană, cu atâta mai adânc se înfigeau rădăcinele abuzului şi ale fărdelegilor în ţările române, şi cu cât sporea încălcarea păgână, cu atâta slăbea şi se prăpădea puterea lor de împotrivire. Răstimpul de aproape 80 de ani pe care'l studiăm acuma, nu se deosebeşte de cât doar în mai rău de acela ce l'am încheiet la 1633, în privirea jafurilor şi a neomeniilor comise de Turci asupra poporului român. Dar pe când în periodul de mai înainte se întâlneşte din când în când câte o protestare cu arma în mână contra acestor ne îngăduite încălcări, în aceasta pe care o petrecem acuma, predomneşte principiul „capul plecat sabia nu-l taie''. Pe când înainte de 1633 întâlnim figuri ca acea a lui Mihai Viteazul, Ioan Vodă cel Cumplit sau chiar şi a nebunului Mihnea al III-le, în acel ce urmează lui Matei Basarab şi Vasile Lupu nu se mai găseşte nici un singur suflet care să îndrăznească a-şi pune viaţa în cumpănă pentru mântuirea ţărilor de necinste şi de înjosire. Apăsarea purta roadele ei fireşti : după stoarcerea, zugrumarea ; după strivirea trupului, acea a sufletului.

Şi cu toate aceste corpul mult chinuit al naţiei româneşti nu murise încă. Opoziţia care nu îndrăznea să se mai urce până la Turci, încă ridica capul contra altui element, roada neapa-

rată a domniei turceşti, contra celui grecesc care înfiltrându-se încetul cu încetul în slăbita lui fiinţă, ameninţa să o descompună.

(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

In această epocă vedem urmându-se înainte acea luptă inte-

resantă în contra elementului grecesc, începută încă dinaintea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Crâncenele scene petrecute în Muntenia sub domnia lui Grigorie Ghica, Radu Leon, Anton din Popeşti şi Gheorghe Duca, iar în Moldova în a doua şi a treia domnie a acestui din urmă, a căror actori erau cele două tabere ale boierilor naţionali, adese ori sprijiniţi de popor, şi veneticii Greci cu partizanii lor, ne dovedesc că poporul românesc vroia încă să'şi apere individualitatea lui. Aceste lupte ieau mai ales în Muntenia, (ţară ce au arătat tot deauna mai mult simţ politic decât Moldova, care din contră au întrecut pe sora ei în manifestări culturale), un caracter de tot ascuţit şi culminează în duşmănia memorbilă a familiei Cantacuzineştilor, greacă şi ea prin temelia ei, însă românizaţi, în contra domnilor Greci şi a sateliţilor lor. Deşi atare duşmănie îşi aveà pricina ei zemislitoare în nedreapta ucidere a capului respectat şi respectabil al acelei numeroase familii, postelnicul Constantin Cantacuzino, totuşi în desvoltarea ei se îndreptă tot mai mult în contra elementului străin ce se întroducea în ţară.

Patriotismul pe atunci erà însă departe de a fi un simţimânt abstract şi mai ales desinteresat, după cum se cristalizază el astăzi une ori în câte o figură excepţională. El era mai curând suma şi rezultanta intereselor individuale, ceeace se vede chiar din denumirea patriei cu acelaş cuvânt cu care erà însămnată şi proprietatea privată a pământului: moşia. De aceea să nu ni să pară straniu când videm că cronicari şi documente învinuesc pe Greci din următoarele două motive: mai întâi fiind că ar înlocui pe boierii ţărei în dregătoriile lor şi nu le ar lăsa nici un mijloc de chivernisală; al doile că ar asupri ţările române cu nesuferite jafuri [1]

Din aceste două pricini determinătoare a opoziţiei boierilor, nu erà atât de gravă uzurparea dregătoriilor pe cât abuzurile băneşti, care se răsfrângeau şi asupra boierilor ce erau supuşi la multe din numeroasele dări ale acelor timpuri. Dintre boieriile ce se dădeau în de comun Grecilor, aflăm numai postelnicia atribuită lor într'un chip regulat, şi în legătură cu ea, şi dregătoria de capuchihae la Constantinopole. Aşà în Moldova, asupra căreia avem ştiri mai amărunţite, întâlnim în domnia întâi a lui Constantin Duca postelnic pe Vlasto; sub Antioh Cantemir postelnic pe Manolache Ruset fratele lui Iordache, iar fratele lor Mihalache Chiriţa îmbracă dregătoria de capuchihaia la Poartă; în domnia a doua a lui Constantin Duca aflăm ca postelnic pe Panait Morona, iar pe timpul lui Mihai Racoviţă în întâia domnie, se întoarce în postelnicie iarăşi Mi-

[1] Documentul dat de Radu Leon, chip pentru isgonirea Grecilor între vinele puse în socoteala lor spune şi că „dacă vin în ţară se apucă de dregătorii". *Mag. ist.* I, p. 131.

halache Ruset; Antioh Cantemir în a doua lui domnie are de postelnic pe Grecul Mascut; Mihai Racoviţă numeşte în această dregătorie pe fiul lui Iordache Ruset, anume Neculai,

(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

iar tatăl său Iordache, deşi nu capătă nici o boierie, adecă o dregătorie, rămâne a tot puternic pe lângă domn; sub Neculai Mavrocordat este Ramadan vel postelnic şi boier a tot puternic,

fără de care nu se faceà nimic în ţara Moldovei iar Dimitrie Cantemir aveà de postelnic pe un Grec neaoş, Sfraioti Dracomana, adus proaspăt cu el din Constantinopole [2].

Dintre celelalte dregătorii întâlnim une ori vistieria încredinţată unui Grec, precum vestitului Ghinea Ţucalas pe timpul lui Matei Basarab, sau pe Iordache Ruset şi Mavrodin sub Duca din Moldova. Pe lângă aceştia se mai întâlnesc uneori, însă mai rar Greci şi în alte slujbe, precum Hrisoverghi comis mare, Macri ban mare şi alţii. De altfel toţi boierii sunt români pe un cap, chiar sub domnii Greci κατ' ἐξοχήν, precum sub Neculai Mavrocordat, care pusese pe lângă Ramadan, postelnicul, omul său de încredere, ca boieri pe Ioan Buhuş logofăt, Neculai Costin vornic de ţara de jos, Ioan Sturza vornic de ţara de sus, Antioh Jora hatman, Ilie Catargiu spătar, Gavril Miclescu paharnic şi Ilie Cantacuzino vistiernic, care murind după o săptămână este înlocuit cu Gheorghiţă Mitrea [3].

In tot timpul acesta de predominare a grecismului, început cu domnia lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, nu se văd deci dregătoriile ţărei decât prin excepţiune în mânile Grecilor şi aceeaşi constatare o vom face şi în epoca Fanarioţilor, cel puţin pentru posturile cele mari ale divanului. Prin urmare nu prea este exactă tânguirea boierilor că li s'ar răpi pânea din gură prin ocuparea dregătoriilor de către Greci. Şi apoi Grecii care vineau în ţările române, erau departe de a se ţineà deosebiţi de poporul în sinul căruia se aşăzase. Grija lor cea d'intâi erà să se încuscrească cu vr'o familie boierească, care le deschidea şi lor calea la onoruri şi bogăţii, uneori chiar mai sus, la domnia ţărilor române. Trăind între Români şi slujind în dregătoriile lor, ei deprindeau în curând limba românească şi dacă generaţia întâi puteà să lese a se recunoaşte străinul în toate apucăturile lui, a doua şi a treia, amestecată acum cu sânge românesc nu mai învoia o atare deosebire; şi cu toate aceste asemene familii romanizate deveniau cu atâta mai periculoase naţiei româneşti cu cât ele aveau totdeauna odrasle rămase cu desăvârşire străine în părţile greceşti de unde ele venise. Aşa Ruseteştii din Moldova aveau numeroşi reprezentanţi, rămaşi Greci la Constantinopole.

Pricina adevărată a nemulţămirei boierilor cu străinii de care domnul se încunjura erà o altă. Deşi ei nu aveau o poziţie oficială însămnată, ţara erà cu toate aceste dată pe mânele lor, prin bani pe care ei ca creditori îi storceau din spinarea poporului, adesa chiar din acea a boierilor. Dacă tânguirea acestora privitoare la râpirea dregătoriilor de către Greci nu se

---

[2] Ioan Neculce in *Letopisețe*, II, p. 281, 283, 297, 308, 313, 325, 326, şi 333.

[3]. *Ibidem*, p. 325.

adevereşte a fi în tocmai exactă, cu atâta mai conforme cu adevărul sunt arătările lor că Grecii „amestecă domniile şi vând ţara fără de milă şi o precupesc cu camete, că nu socotesc să umble după obiceiurile ţărei, ci strică toate lucrurile bune şi adaogă legi rele şi asuprite, şi încă şi alte slujbe (dări) le au mărit şi le-au râdicat foarte ca să-şi îmbogăţească casele lor" [4]. Iată unde stăteà adevăratul izvor de nemulţumire al ţărei cu elementul grecesc. Fiind postelnicia şi slujba de capuchihae pe mânile Grecilor, adecă tocmai relaţiile cu ţările străine şi cu Poarta, unde se înfundau nenumăratele sume de bani luate din ţară fără de nici o socoteală şi fără a se mai da vre odată samă de ele; mai încredinţindu-se une ori şi vistieria tot aceluiaşi neam de oameni, înţălegem cum de boierii băştinaşi, loviţi prin despoierea pe cât şi prin concurenţa ce le o făceà elementul străin în exploatarea ţăranului, trebuiau să fie adânc nemulţămiţi cu o asemene stare de lucruri. Că stoarcerea ţărilor de bani şi nu întroducerea lui în dregătoriile lor faceà urât elementul grecesc, se vede şi din aceea că erau duşmăniţi şi de poporul de rând, care nu aveà nimic a face cu dregătoriile, de care nu se puteà atinge. Amintim numai scenele petrecute atât la suirea cât şi la eşirea lui Vasile Vodă din scaun, pre cât şi răscoala Hânculeştilor pe timpul domniei a doua a lui Duca Vodă.

Opoziţia în contra elementului grecesc fiind motivată însă numai de abuzurile băneşti, erà firesc lucru ca ea să se piardă în marea de corupţie în care înnotă de atâta timp poporul românesc. Banul fiind singurul mijloc de a izbuti în toate, el devenise adevăratul Dumnezeu al timpului. Erà destul să promiţi cuiva bani spre a face ca urgia trecută, duşmănia învechită, urà neîmpăcată, toate să cadă şi să dispară ca prin farmec înaintea strălucirei lor. Aşà erà în Constantinopole, unde Turcii nu se sfiau a-şi vinde interesul propriei lor împărăţii pentru a îndestula setea lor de aur; aşà trebuia să fie cu atâta mai mult în ţările române. De aceea în curând se împăcau urile cele mai învreşunate, de îndată ce din această împăcare puteà izvorâ un folos material. Iordache Ruset care fusese totdeauna de casa Cantemireştilor, şi pe care Antioh Cantemir îşi pusese toată speranţa spre a redobândi domnia, la mazilirea a doua a lui Constantin Duca, văzând că sorţii lui Mihai Racoviţă celui sprijinit de Brancovanu sunt mult mai fericiţi, nu se sfieşte a părăsi familia a căreia pâne o mâncase în totdeauna, se împacă îndată cu postelnicul Ducăi, Panaite Morona, ce erà rău cu

[4] Doc. citat în nota I. Deacea observă foarte bine un ambasador veneţian: „Grecii bogaţi căpătaseră averea lor prin împrumutarea cu camătă făcută domnilor Români". N. Iorga, „Un călător italian în Turcia şi Moldova" în *An. Ac. Rom.* II, Tom XXXIII, 1910, p. 45 (11)

Cantemir şi fusese duşman personal lui Ruset, şi trădând interesele lui Cantemir dă întregul său sprijin alegerei lui Racoviţă [5]. De aceste desfaceri şi legări de prietenie, făcute numai

Femeie de boier din Moldova. Sec. XVIII
(Colecţia de stampe a Ac. Române)

şi numai în interes bănesc, se întâlnesc cu sutele în cronicele noastre şi când le citeşti îţi vine să te întrebi dacă oamenii pe atunci uitase cu totul noţiunea de cinste? Şi cum să nu o fi uitat

[5] Mai sus, p. 84.

când chiar jurămintele cele mai sfinte, erau făcute astăzi numai pentru că mâni să fie călcate?

Intr'o asemene stare a societăţei, unde toată lumea alerga ca turbată după agonisirea banului, unde jăfuirea celui slab de

Boier din Moldova, sec XVIII
(Colecţia de stampe a Ac Române)

către cel mai tare se urma pe o scară întinsă, de la treptele cele mai de jos până la cele mai înalte, înţălegem cum noţiunea chiar a jafului şi a nedreptăţei trebuia să dispară. Ajunsese lumea la acea răsucire a minţei sănătoase, la acea falsificare a conştiinţei juridice, ca să privască jaful şi despoierea ca ceva firesc, *nedrep-*

tatea ca dreptate. Si când toată lumea fura, toată lumea înşăla, toată lumea despoia, mai erà oare locul să se facă deosebirea între Grec şi Român?

Astfel se desfăcură cu încetul şi partidele la început atât de bine caracterizate şi atât de duşmane una alteia a Grecilor şi boierilor de ţară. Precum apăsarea turcească amestecase şi stinsese partidele teritoriale ale Băsărăbeştilor şi Drăculeştilor din Muntenia, tot aşa deosebitele împrejurări analizate până aici împăcară elementele rivale ale Românilor şi Grecilor, unindu-le împreună într'o singură clasă de apăsători, care despoia tot mai cu furie poporul îngenunchiat. Astfel se deschise calea larg bătută Grecilor din Fanar, care nu întârziară de a trimite legiunile lor întregi, după ce recunoaşterea făcută de ei în ţările române le arătase pe acestea ca pe o pradă sigură şi uşoară de dobândit.

Se sfărămase deci una după alta stavilele care se opusese copleşirei neamului românesc. Strivit încă de mult în ţara lui de leagăn, frumoasa Transilvanie, prin cucerirea ungurească, el căutase să dee o fiinţă desvoltărei sale în ţările dela Dunărea. Aici însă braţul său obosit de crâncena luptă contra duşmanului din afară, căzuse amorţit şi scăpase spada din mâni. Impotrivirea lui contra copleşirei lăuntrice prin elementul grecesc, la început îndestul de energică, slăbise şi dânsa şi bătuse în retragere. Ţările române aşteptau să primiască ultima lovitură, care ori de unde i-ar fi venit, ar fi fost ucigătoare. Dacă ea nu izbi în aceste momente, fatal când ne lipsau nu numai dorinţa dar şi putinţa de a lupta, aceasta fu datorit împrejurărilor exterioare care ne apărară atunci când nervul împotrivirei fusese cu desăvârşire tăiet, şi corpurile ţărilor române nu mai înfăţoşau decât nişte leşuri aproape în descompunere pe care s'ar fi putut răpezi fără teamă oricare din vultanii ce ne înconjurau. Tratările care precedară pacea de la Carlowitz ne arată cât de aproape trecuse moartea de hotarele române; căci dacă Moldova ar fi încăput sub Polonia, după urieşele sforţări făcute de aceasta spre a o dobândi, împărţirea regatului ei între cele trei puteri care îl înghiţiră ar fi adus Moldova întreagă, nu numai jumătatea ei, sub stăpânirea rusască, şi atunci întărirea poporului român prin unirea ţărilor surori ar fi fost împiedicată; ar fi făcut peste putinţă frumoasa şi neaşteptata lui desvoltare din veacul în care trăim. Istoria poporului român ar fi încetat înainte de a se naşte sau ar fi rămas numai un fragment fără înţăles asemene acelor trunchiuri admirabile pe care antichitatea le-au lăsat timpurilor noastre, gâcitori nedeslegate a ceeace a putut să fie. Imprejurarea ce ne au scăpat a fost pe lângă rivalitatea aliaţilor în luptă, stăruinţa îndărătnică a Turciei de a nu ne ceda împărăţiilor vecine, de oare ce ajunsesem, tocmai prin apăsarea în care ne ţinea, un element neapărat traiului şi fericirei poporului otoman.

Din aceste împrejurări se vede cât de drept judecase Stefan cel Mare, când sfătuise pe fiul său Bogdan să se închine Turcilor. Cât timp aceştia fură puternici, ei cu toate abuzurile neomenoase cărora supuseră ţările române, apărară existenţa lor. Când puterea turcească începu a închide aripele sale, statele

Boereasă
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

române se gândiră tot mai mult la chipul de a nu peri împreună cu ea, şi când ea începea, spartă din toate părţile, să se afunde în valurile timpului ele se desprinseră depe coastele ei, ca barca de scăpare de corabia ce se va frânge, şi încercară cu propriile

lor puteri, unite într'un singur corp, a răsbate prin furioasele talazuri cătră un liman de scăpare, îndepărtat dar sigur.

O atare decădere a ţărilor române trebuia să aibă de urmare sporirea până la nemăsuratele a fenomenelor constatate în perioada precedentă, năpădirea boierimei tot mai mult la dregătorii ca singurul mijloc de a-şi susţinea casele, sporirea şi căderea din ce în ce mai jos a clasei mazililor care rămâneau uitaţi la moşiile lor, şi dispariţia proprietăţei mici, fără încetare absorbită de jafurile domnilor şi nedreptăţile boierilor.

Fenomene sau forme noue nu se pot întâlni în această epocă, de vre-o 80 de ani, cât trece dela Matei Basarab şi Vasile Lupu până la Fanarioţi, în relaţiile politice dintre domn şi boieri sau în acele sociale dintre aceştia şi muncitori, căci istoria acestei perioade se asamănă ca două picături de apă cu partea dela sfârşit a acelei precedente. Aceleaşi schimbări prăpăstuite în ocârmuire, aceleaşi jafuri, aceiaşi despoiere. Diferenţa poate consta numai în grad, nu în natură. Aceleaşi fapte petrecute de mii de ori lăsară o întipărire mult mai adâncă, şi lovitura biciului mai ades repetată înfipsese mai văzut urma sa sângeroasă pe corpul poporului român. Interesul se concentră în această epocă asupra unor altor împrejurări. Istoria ţărilor noastre înfăţoşază priveliştea curioază ca de şi ea este străbătută de curente culturale îndestul de însămnate, totuşi mişcarea formelor sociale rămâne staţionară, nu ţine de loc pasul cu desvoltarea culturei care începe a le cuprinde din ce în ce mai mult. Este cu toate aceste ştiut că formaţiile sociale şi politice atunci se transformă mai curând, când întră în mai mare fierbere lumea gândirilor. Dar gândirile ce încep a se mişca în mintea poporului român sunt de o aşa natură în cât ele nu puteau înfluinţa asupra lumei reale. Ele aveau de scop regenerarea neamului în mintea poporului român, cunoştinţa firei şi originei sale; erau deci de o natură teoretico-istorică şi nu aveau nici o tendinţă practică. De şi această mişcare culturală avu efectul cel mare de a sprijini ideea naţională, tocmai în momentul când un străinism mult mai periculos de cât slavonismul se întroducea în sinul poporului român, totuşi ea nu putu avea asupra formelor şi aşăzămintelor sociale absolut nici o înriurire, ca una ce nu la schimbarea lor ţintea sforţările ei. Dar înainte de a păşi la studiul culturei poporului român din această perioadă, să cercetăm mai adânc starea lui materială.

2. STAREA ECONOMICĂ.

Perioada în destul de scurtă a istoriei ţărilor române expusă în acest volum, şi care cuprinde un răstimp numai de vr'o 80 de ani, înfăţoşază o particularitate care de mult nu se mai întâmplase în domniile lor. Anume păstrarea mai îndelungată a

ocârmuirei de către trei domni ce se strecoară pe scaunele lor: Matei Basarab, care domneşte în Muntenia 21 de ani (1633—1654) Vasile Lupu în Moldova 19 ani (1634—1653) şi Constantin Brancovanu, iar în Muntenia, 25 de ani (1689—1714). Intâlnim deci împrejurarea cu totul extraordinară, că cele două domnii din

Episcop
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

Muntenia să însumeze împreună 46 de ani din acei 80 în care ele se petrec. Moldova, de şi mai puţin fericită şi mai supusă la repezi schimbări, totuşi trăieşte şi ea a patra parte din răstimpul arătat sub o singură domnie.

Cu toate că jafurile nu încetară nici măcar se micşurară în timpul duratei într'o întinsoare a celor trei domnii excepţionale, totuşi ţările române câştigară mult în economia lor prin liniştea comparativă mult mai statornică în care ele trăiră în timpul unor domnii mai îndelungate. Aşa sub Matei Basarab şi Vasile Lupu, viaţa lor este turburată numai cât în răstimpurile dela 1637—1640 prin întăiul rând de lupte între domnii rivali, apoi în ultimii doi ani ai ocârmuirei lor 1652—1654; pe când atât cei trei ani începătornici ai domniei lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, 1634—1637, cât şi răstimpul mai îndelungat dela 1640—1652, îl petrec ambele ţări în o deplină linişte. Mai însămnată în această privire este domnia lui Constantin Brancovanu în Muntenia care în timpul de 25 de ani, afară de scurte turburări, izbuteşte a apăra ţara lui de încălcările oştirilor străine. De aceea cronicarii laudă într'un glas stăpânirea acestor domni în ceea ce priveşte bunele lor rezultate pentru viaţa poporului. Anonimul românesc vorbind de domnia lui Matei Basarab spune că „ţara Românească se bucura cu mic cu mare şi da laudă lui Dumnezeu, pentru domn bun, *şi avea pace şi odihnă* despre toate părţile şi fieşte care avea hrană din destul" [6]. De asemene şi Căpitanul mărturiseşte că „s'au nevoit Matei Vodă de au dres ţara foarte bine iarăşi după orânduiala ei, boierii, slujitorii, ţăranii, cât tuturora le erà bine în zilele lui, precum am auzit pre bătrânii noştri, mărturisind că ţara iubea pe domn şi domnul pe ţară, *pentru că era linişte în domia lui* şi nu se vedea nici se auzia morţi sau prăzi precum se făceau şi se fac la alţii, şi gândul domnului erà să plătească ţara de datorii şi să se odihnească toţi la moşiile lor, şi aşa ziceau bătrânii noştri că în şese ani în visteria lui grămada de bani s'au strâns, până ce au plătit datoriile şi cheltuelele ce le făcuse spre aşăzarea în domnie; după aceea au strâns avuţie" [7].

Acelaşi tablou de fericire îl aruncă Miron Costin, despre starea Moldovei sub Vasile Lupu înainte de turburările ce puseră un capăt stăpânirei lui. „Fericită domnia lui Vasile Vodă în care de au fost cândva această ţară cu tot binele şi bişugul şi plină de toată averea şi mare îmbelşugare, trăgănată până la 19 ani" [8].

Pricina acestei stări atât de prospere a Moldovei Miron Costin o atribue faptului că Vasile Vodă domnia „*cu mare linişte şi pace* (în timpul răsboiului Turcilor cu Perşii); fără de grijă erà ţara din toate părţile. Sta toţi de neguţitorie şi de agonisită. Plină erà ţara de aur ce curgea din Polonia cătră Moldova pe boii de negoţ, pe cai şi pe miere. Puteà voi zice, adaoge

[6] *Mag. ist* IV. p 321

[7] *Ibidem*, I, p. 292

[8] *Letopiseţele*, I. p. 273.

cronicarul, că sărac nu se afla, fără de care nu'şi vra să aibă. Aşà în bine şi în desmierdăciune erà ţara Leşască şi ţara noastră şi la mare zburdăciune erau ţările aceste, căci ţările care se suie până la mari bişuguri, zburdează hirea omenească, şi zburdă-

Egumen
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

ciunea naşte păcatul, iar pe păcat urmează mânia lui Dumnezeu". Miron Costin sfârşeşte însă această zugrăvire a bunei stări a Moldovei cu obsevaţia că „deşi lăcomia nici atunci nu lipsia

cu dări grele, ci având locuitorii vreme de agonisită biruiau toate greutăţile despre domnie" [9].

In aceste cuvinte ale lui Miron Costin găsim noi deslegarea contrazicerei ce pare a exista între tablourile fericirei ţărilor române schiţate de cronicari şi rapoartele contimporane ale ambasadorilor germani din Constantinopole. Rezidentul Schmidt spune anume despre Muntenia că pe lângă impozitele obicinuite, nu ar lipsi şi cele extraordinare „care ar *împinge pe mulţi supuşi a fugi în Transilvania*", şi aiurea, acelaş diplomat adauge despre ambele ţări că „înălţimea nesuferită a dărilor şi abuzurile comise la a lor încasare, când executorii jăfuesc poporul numai în propriul lor interes şi fără de folos pentru principele ţărei, *o despoporează prin emigrări ce sunt foarte dese din ambele principate*, şi anume din Moldova cătră Polonia şi din Valahia spre Transilvania" [10]. Jafurile nici că puteau să lipsască într'un sistem despotic de ocârmuire precum erà acel al timpurilor pe care le studiăm, şi obijduirea trebuia să cadă mai ales asupra poporului de jos. Liniştea însă de care se bucurau Muntenia şi Moldova, îmbogăţind pe locuitori, îi puneà în putinţă a birui cum spune Miron Costin asemene împilări. Acei însă din ei care nu vroiau să sufere nedreptatea şi doriau să'şi mântue averile câştigate, de lăcomia ocârmuirei, treceau în alte ţări. Astfel se împacă ceeace pare a fi contrazicător între spusele cronicarilor şi acele ale documentelor, privitor la starea economică a ţărilor române.

Dacă însă starea Moldovei erà asămănătoare cu acea Munteniei în cursul cel mai întins al stăpânirei ambilor domni îngemănaţi, cătră sfârşitul acelei a lui Lupu şi de acolo înainte starea Moldovei se strică din ce în ce şi cade tot mai jos, până la sfârşitul epocei pe care o cercetăm, pe când a Munteniei cu toate că şi ea este turburată întru câtva prin răscoala semenilor, îşi revine iară în fire pe vremile Brancovanului şi întră în epoca fanariotă mult mai puternică, mai avută şi mai îmbelşugată decât sora ei dela nord. De aceea, cum vom vedea-o în decursul epocei fanariote, domnia Munteniei va fi pururea preferată acelei a Moldovei, cu toate că aceasta din urmă întrecea pe cea d'intâi în întindere, în timpurile când nu intervenise încă ciuntirile ce o îngustară.

In deobşte soarta Moldovei a fost în tot decursul istoriei

[9] *Ibidem*, p. 275, 277 şi 283.

[10] Două rapoarte ale lui Schmidt din August 1643 în Hurm *Doc.* IV, p. 598 şi 672. Fuga locuitorilor din Muntenia este adeverită şi de documente de ţară. Aşa unul de la Constantin Brancovanu din 1709 vorbeşte de nişte „megieşi slobozi de moşie din Silistea care în zilele lui Mateiu Vodă eşind birul talerului au fost fugiţi cu toţi moşnenii, iar dăjdiile pentru ei le au plătit Bunea vistiernicul, şi au căzut tot oamenii de acolo să fie rumâni cu toate moşiile lor Bunei visternicului. *Condica logofeţiei lui Brancoveanu*, p. 935.

Românilor mai nenorocită decât acea a Munteniei: întâi expusă mai de a dreptul cumplitelor năvăliri ale Tătarilor şi Cazăcilor şi mai des lovită şi încalcată de oştiri străine, întru cât Polonia se mănţinu mai mult timp decât Ungaria ca putere neatârnată faţă cu Turcia, disputându-i adese ori supremaţia asupra nenorocitei ţări; mai târziu sfâşiată şi desmădulată, pierzându-şi două părţi din corpul ei, una cătră Austria şi alta către Rusia, şi la sfârşit trebuind tot ea să aducă pe altarul idealului de viitor jărtfa neapărată cerută de unirea ţărilor surori, iată soarta plină de bântueli a acestui colţ al patriei române. De aceea dacă vr'o frântură din neamul Românilor merită a fi iubit, cultivat şi respectat este. de sigur acel nobil popor al Moldovei, care în vremile vechi s'au înălţat el în culme prin figura neasămănată a lui Ştefan cel Mare, mai încoace a fost răstignit el mai mult decât toţi pe crucea suferinţei, şi la sfârşit a mers el în fruntea tuturor când a trebuit să-şi desmormânteze neamul.

Când Vasile Lupu părăsi Moldova, dânsa prădată de Tătari, Cazaci, Uunguri şi Munteni nu mai înfăţoşa decât o întinsă ruină: ,,Nespusă pradă ca această este ţărei, şi poate dela Ioan Vodă (cel Cumplit) cu puţin mai mică, alergând de aceste cumplite vremi de acum, cu care toate primejdiile acestui pământ covârşite sunt''[11]. Cazacii mai ales pradă ţara cumplit ,,împrăştiindu-se prin vălcelele munţilor, prădând pe locuitorii orăşeni şi săteni, răpindu-le femeile şi copiii, pustiind bisericlie şi mănăstirile, pretinzând că ele ar fi încuviinţat scăpare şi adăpost protivnicilor lor''[12].

După ce am schiţat astfel în trăsături generale mersul stărei economice în perioada ce o cercetăm, să întrăm în câteva amărunţimi, şi mai întâi să cercetăm de unde veniau nesfârşitele bogăţii adunate de cei trei domni cu durată mai întinsă a domniei.

Din venitul Munteniei care erà de 300.000 de lei pe an, numai din veniturile domneşti şi se va fi urcat împreună cu acelelalte (biruri) la 600.000 şi la caz de nevoie, prin adăogirea lor, la 1.000.000[13], Matei Basarab cheltuia pe an 130.000 de lei tributul urcat de el din 60.000 ce erà mai înainte, la care tre-

[11] Miron Costin, în *Letopiseţe*, I, p 293.

[12] Paul de Aleppo in *Arh. ist* I, 2, p. 77. Comp. Reinger c. imp 12 Iulie 1653 în Hurm. *Frg* III, p. 194

[13] Paul Strasburg ne spune anume că cei 300.000 de lei erau încasaţi numai din dările indirecte: ,,De provinciae reditu a me interogatus affirmabat *trecenta per millia aureorum* ex piscium salis, cerae, melis, armentorum et gregum *decimi-colligi*, *praeter* censum parata pecunia numerari solitum (birul) et tributa extras ordinum indicata''. (*Monumenta Hungariae historica*; Strasburg Pál 1631—1633 iki kovetsege Rakocz Gyorgy, p 100).

buie adaos încă vr'o 170.000 de lei pe an daruri la Turci, de care am văzut însă că domnul muntean era cam sgârcit şi 200.000 de lei leafă mercenarilor săi; împreună deci până la 500.000 de lei pe an, rămânându-i o sumă egală economie. Mateiu erà însă şi bun gospodar şi el poseda încă din boierie întinse proprietăţi

Călugăriţă
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

pe care le cultiva şi exploata cu îngrijire şi care adăogeau şi din izvor privat veniturile sale.

Moldova care erà pe atunci mai bogată decât Muntenia însuşire pe care o pierde mai târziu din pricina cumplitei ei soarte aducea lui Vasile Lupu ca venituri ordinare cel puţin 600.000

de lei şi împreună cu acele scoase pe alături care trebuiau să fie mai mari decât în Muntenia, din pricina cheltuelelor mai numeroase făcute cu intrigile sale contra rivalului său, se vor fi urcat la 1.200.000 de lei [14]. Din aceste să duceau împreună cu

Ţărancă
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

tributul de 75.000 fără îndoială 400.000 de lei în pungile Turcilor, 200.000 pentru lefegii, rămânând domnului un câştig curat

[14] Raportul rezidentului Schmidt din 20 August 1643 în Hurm *Doc.* IV, p. 674—675, „der Mattheo, dann er grosseren Tribut und weniger Einkommens hatt".

de 600.000 de lei pe an ceva mai mare decât acel al domnului muntean [15].

De aceea să nu ne mirăm dacă videm pe ambii domni români, cu toate că fac cheltueli atât de însămnate cu sprijinirea religiei creştine şi cu mănţinerea lor în scaune, Lupu încă şi cu intrigile contra lui Matei, că mai adună încă avuţii aşà de urieşe. Despre Vasile Lupu am arătat mai sus marile sumi vărsate de el în interesul bisericilor greceşti: despre Matei Basarab ne spune Paul de Aleppo că numărul zidirilor ridicate sau reîntocmite de el, atât în ţară cât şi în părţile străine, se urca la 150; şi tot aşa ne spune şi Constantin Căpitanul că „Mateiu Vodă au înfrumuseţat ţara cu tot feliul de zidiri, mănăstiri, biserici, case domneşti" [16]. Matei Basarab, cu toate aceste părăduitoare dărnicii, ajunse să adune o însămnată avuţie, după cum spune Căpitanul, pe care o ţinea închisă în ascunsul unor „băşti zidite de peatră şi de mortar dela temelie până la acoperiş" [17]. Cât despre Vasile Lupu, medicul său Scogardi scrie rezidentului Schmidt că averea domnului s'ar urcà la 2.000.000 în bani şi aproape tot atâta în scule [18]. Deşi poate fi oare care exagerare în această cifră, totuşi observăm că dacă Lupu economisise pe an câte 600.000 de lei, cu toată întreţinerea curţei lui şi zestrele cele mari date fetelor lui tot a putut în 19 ani să adune o atare avere. Paul de Aleppo vorbeşte astfel despre averile Lupului, după spusele păzitorilor ce le transportase: „Ele consta din grămezi şi tesaure de aur şi de argint de o valoare necalculabilă, armure, garderobă, giuvaere, blăni de samur, perle şi alte lucruri preţioase, mai mult de cum ar puteà aveà un împărat sau rege. La primul transport al averei lui Vasile dela cetatea Hotinului la Cameniţa erau cu dânsul câţiva compatrioţi de ai noştri în calitate de păzitori, care ne spuseră că de pe mal lucrurile fură încărcate în o sută de cară fie-care tras de 12, 10 sau 8 cai şi aceste toate erau numai aur, argint şi rarităţi. Principele aveà un număr de comori pe sub pământ, vechi ca de 20 de ani, şi pe care acum le scoase; erau între altele 35 de blăni de samur, dintre care una, făcută pentru sărbătoarea Paştilor, erà toată cusută cu aur, împodobită cu perle şi pietre de mare preţ, custând în totul 35.000 de galbeni. El

[15] *Codex Bandinus* ed. Ureche, *An. Ac. Rom*, II tom. XVI 1895 p. 138 „Moldavia pro solo tributo centum millia Imperalium quotannis penditur, pro muneribus autem speciatim mittendis Imperatori et vezeriis, nec ducenta millia aureorum sufficiunt".

[16] Paul de Aleppo în *Arh. ist*, I 2, p. 88 Const. Căpitanul în *Mag. ist*, I, p 293. Mai sus, Vol. VII p 12.

[17] Căpitanul în *Mag. ist.* I, p 292 Paul de Aleppo, *l. c.* p. 106

[18] Raportul lui Schmidt citat în nota 10. „Mir hat der doctor Scogardy einsmals geschrieben dass sein Furst zwey Million gelts und auff schier sovill wehrts in Kleinodien beysamben habe. Ist zuverwundern, adauge rezidentul, dass aus der Moldau ein Woywoda sovill Reichthumb schopfen könne".

mai posedă mari tesaure în Polonia, Germania, Veneţia şi aiurea"[19]. Zestrele pe care Lupu le dădu fetelor sale dovedesc iarăşi puterea lui de bogăţie. El fădu acelei măritate după Radziwil cât şi celei luate de Timuş câte 150.000 de lei în bani, 50.000 în scule, afară de mobile şi îmbrăcăminte[20], care se vor fi urcat

Ardeleancă la oraş
(Colecţia de stampe a Ac Române 1729)

faţă cu luxul portului celui de atunci, tot în mărgărintare şi pietre scumpe, iarăşi la 50.000 de lei. Tot atâta vă fi dat el şi celei mai mari, soţiei generalului Coniecpolski, încât totalitatea

[19] Paul de Aleppo, *l. c.* p. 85.
[20] Dell' Haye c. dogele, 14 Octomvrie 1652, Hurm. *Doc.* V, 2, p. 2.

averei date ca zestre fetelor lui, se urca la cifra uriaşă pentru acele timpuri de 750.000 de lei.

Matei Basarab lăsă şi el o avere de cel puţin 1.500.000 de lei, de oare ce urmaşul său Constantin Şărban se împacă cu Turcii a le plăti pentru moştenirea reposatului domn 900 de pungi (450.000 de lei) afară de blănuri şi alte lucruri de preţ [21], date în natură, şi bine înţăles că Şărban nu dăduse Turcilor toată averea lui Matei.

Tot aşà de mare erà şi averea Brancovanului. Cu toate nesfârşitele sumi vărsate de el în timp de un pătrar de veac în mânile Turcilor, averea adunată de el se urca la milioane. Când el se simţi clătinându-se, îşi trimise comorile ce le aveà în casă la Braşov, şi aceste se alcătuiau din 48.000 de galbeni în numerătoare conţinuţi în 16 pungi închise în 8 gente de piele şi din 26 de lăzi pline cu juvaeruri, argintărie, arme bogate, şăle, frâne şi alte unelte de călărie împodobite cu pietre scumpe [22], care după mulţimea şi scumpetea lor în acele timpuri pot fi preţuite la o sumă tot atât de mare ca şi acea în bani. Depozitul din Braşov se urcà deci la mai mult de 100.000 de galbeni sau 150.000 de lei [23]. La capuchihaia lui din Constantinopole Brancovanu trimisese, văzând greutatea timpurilor, 30.000 de galbeni [24].

La banca Veneţiei Brancovanu mai aveà depuşi 220.000 de galbeni [25]. Dacă mai socotim încă şi averea de tot însămnată

[21] Ballerino cătră dogele 16 Septemvrie 1654 *Ibidem*, p. 11.

[22] Lista banilor şi argintăriilor sechestrate, 30 Noembrie 1714 apud Giurescu şi Dobrescu *l. c.* p. 275, Alte socoteli în florini, *ibidem* p. 3J3. Steinville c. consiliul de războiu, 18 August 1714 Hurm. *Doc.* VI, p. 134, dă numai 48.000.

[23] Galbănul unguresc numit de Români în prescurtare şi *ughiu* valora pe atunci 1 ½ taleri sau lei. Vezi condica de cheltueli a visteriei de la 7202—7212, Bucureşti, 1875 *passim*, d. e. p. 438 : „*ughi* 5170 fac *taleri* 7755". Că talerul şi leul erau aceeaşi monedă, vezi *ibibem* p. 27 : 49764 de *ughi*=74646 de *lei* adecă gălbănul=1 ½ lei. Gălbanul sau zlotul venetic adecă de Veneţia umbla mai mult, anume 2 ½ lei. *Condica*, p. 8 · .„2500 de taleri s'au dat, în zloţi venetici 1000, M. S. vizirului bani gata". Despre altfel de galbeni, sau mai curând de cei olandeji, care ţineau mijlocul între cei ungureşti şi veneţieni vorbeşte relaţia lui Antonio Mamuca della Torre din 28 Ianuarie 1680. Hurm. *Frg.* III, p. 223 : 2 ¼ *Löwenthaler* aber einen Ducaten ausmachen". Cuvântul Lowenthaler arată că moneda leului era caracterizată prin figura unui leu, de unde numele dovedeşte încă odată identitatea leului şi a talerului din combinarea ambelor denumiri. Galbănul unguresc valora 200 de aspri sau bani, ceea ce se poate vedea aproape pe fiecare pagină a condicei de cheltuială a visteriei Brâncovanului. Aşa la p. 93 se spune că se scoate bir pe ţară 26,350 de bani care se arată a fi 1317 ½ ughi sau 1976 taleri 33 bani, de unde se vede că galbănul umbla 200 de bani, iar talerul 133 şi o fracţie, care se lepăda în socoteli.

[24] Scrisoarea lui Andrea Memmo c. dogele : 1 Iulie 1714, în *Revista Istorică*, II, p. 143.

[25] Raport veneţian 1 Apr. 1753 Hurm. *Doc.* IX, 2, p. 6 repetă arătarea *Ibidem*, p. 17—34 mai ales p. 34. Un document italian din 12 Iunie 1697, Hurm. *Doc.* V, 2, p. 286, spune că Brncovanu dăduse ca zestre fiicei sale măritate, după fiul lui Alexandru Mavracordat „cento borse et altre docente in gioe, fuori

ce a fost ascunsă de familia lui, precum şi acea râpită la a lui

Călugăr

Preot de sat

Boier

Femeie de boier

(Trachten-Cabinet von Siebenbürgen. Anul 1729, pag. 101. Colecţia de stampe a Ac. Române)

de villagi e sue terre che gli da per sostenimento afinuale, che il moderno princip *ha moltissimi villagi beni e possessioni nella vastosa provincia di Vallachia*". Un raport al ambasadorului francez Girardin c. regele, din 6 Decemvrie 1688, *ibidem Suplement*, I, p. 273, spune că: „ils ont choisi Brancovanu comme le *plus riche* et le plus capable de les commander".

detronare ajungem uşor la cifra de 2.000.000 de lei, averea mobilă a lui Brancovanu. Aceasta erà numai averea mobilă a lui Brancovanu. El mai aveà încă 56 de moşii şi numeroase vii aşezate pe dealuri; 5 rânduri de case în Bucureşti, unul în Târgovişte şi în Ardeal trei mari posesii teritoriale [26].

Şi cu toate aceste dărnicia principelui muntean întrecea pe înzecitele pe acea a lui Vasile Lupu. Mai întâi după cum am văzut Brancovanu fu nevoit a face daruri urieşe spre a se mănţinea în scaun apoi el mai cheltui pentru biserici atât din Muntenia, cât şi mai ales din Răsărit şi inzestrările lor cu venituri din Muntenia, sume într'adevăr de necrezut, şi te miri de unde mai scotea domnul cel săcătuit de Turci atâţia bani, spre a face atâtea nenumărate ofrande religioase.

Astfel el zideşte din temelie mănăstirea Horezul, turnul bisericei Doamna din Bucureşti, casa cea domnească şi alte două rânduri de case lângă biserică, rezideşte clopotniţa cea mare din Bucureşti, care fusese dărămată de un trăsnet, adaogă mănăstirea Argeşului împodobind'o cu odoare, face din nou eleşteul cel mare de lângă Bucureşti la fântâna Ţiganului, zideşte la Râmnic o mănăstire nouă şi alta la Vâlcea mănăstirea Manoil, aduce apă cale de două poşte în Focşani, adaoge un rând de chilii la mânăstirea Sf. Gheorghe din Bucureşti, nişte case la mânăstirea dela Potlogi, ridică marile şi luxoasele sale palate la Bucureşti, Potlogi, Târgovişte, Mogoşoaia şi altele mai mici [27].

In privirea celor străine, construeşte o biserică în Făgăraş, una la Ismail în Bugeag, alta la Galata în Constantinopole, împodobeşte cu o coroană de pietre scumpe titva sfântului Mihail Sinadski din muntele Atos. Fiind apoi aduse aceste moaşte în Muntenia, în două rânduri, spre a izbăvi ţara de lăcuste „care de pe pământ se făcură nevăzute înaintea lor", cum afirmă documentul Brancovanu pentru a mulţămi mânăstirei ce trimesese poporului său acest ajutor, îi face mertic pe an 6.000 de bani, iar călugărilor ce venise cu capul sfântului, le dă o mulţămită de 600 de bani. Mai face apoi mertic anual de 4.000 de bani, plus 3000 pentru cheltuiala fraţilor ce veniau să-l primiască, mânăstirei Trigni din ţara Turcească; asemene mânăstirei Dioniziatu din muntele Atos 8.000 de bani pe an, Vatopedului

[26] Giurescu şi Odobescu *l. c* p. XXVIII. Lista tuturor moşiilor posedate de Brancovanu şi acelea cu cari îşi înzestra copiii, *Ibidem*, p. 244—în număru arătat de 56. Văduva lui Brancovanu rămâne aşa de bogată, că atunci când Ioan Mavracordat cere de la boierii din Muntenia 200 de pungi, chip pentru a scăpa Oltenia de a fi cedată către Austria, ea dă singură suma însamnată de 60 de pungi. Documentul va fi citat în Vol X.

[27] Radu Popescu în *Mag. ist*, IV, p. 196—198, 221, 329—345. Clopotele dela biserici se turnau în Transilvania. Vezi scrisoarea lui M. Basarab către judele Braşovului în N. Iorga *An. Ac. Rom.* II, tom. XXI 1899, p. 200(92) Socotelile Braşovului.

20.000 şi *trepădătorilor,* adecă călugărilor ce veniau în Muntenia să iee darul, câte 2.000 de bani. Mânăstirei sf. Pavăl tot de acolo îi dă venit din sarea domnească 150 de lei; mănăstirei

Ţăran şi ţărancă în costum de iarnă

Ţăran şi ţărancă în costum de vară

(Trachten Cabinet von Siebenbürgen 1729, pag 108 Colecţia de stampe a Ac. Române)

din Sarai dela Ţarigrad 150 de lei dela ori ce vamă; acelei dela Pauliciani ce se cheamă Bendel 9.000 de aspri şi trepădatorilor 1.000, celei a sfinţilor dela Belgrad îi dă o moşie de 700 de stân-

jâni cumpărată dela Stoica, fiul lui Ştefan Sternescu din Vălcele; mitropoliei din Ardeal 6.000 de aspri pe an, şi altele multe încă [28].

Condica vistieriei de pe timpul Brancovanului, care ni s'au păstrat, ne dă însă mijlocul de a pătrunde mai adânc în chipul cum se făcea ocârmuirea financiară a acestui timp şi a pune în mai vie lumină colosala apăsare cărora ţările române — căci ceeace vom constata despre Muntenia poate fi aplicat şi Moldovei — erau supuse din partea Turcilor [29]. Vom vedea din ea unde se duceau cele mai limpezi din veniturile ţărei, şi ne vom convinge uşor că poporul român plătea adese ori cu sângele său pentru a îmbogăţi pe de o parte pe domni, pe de alta pe Turci, iar că el nu se folosia absolut cu nimic din produsul nămolului de dări cu care erà împovorat.

Condica conţine numai răfuiala aşà numitelor venituri ale ţărei, adecă acea a dărilor directe, luate de la locuitori, nu a celor impuse pe avere precum zecimele dela stupi, oi, mascuri, venitul salinelor, vămilor şi darea cea însămnată a văcăritului sau darea pe vitele cornute întrodusă de Brancovanu [30], şi care deveni cu timpul un biciu atât de îngrozitor — toate aceste din urmă dări alcătuind veniturile speciale ale domniei.

Veniturile ţărei erau acele obicinuite ce se da de ţară, atât în slujbele interne pentru mersul ocârmuirei cât şi mai ales în slujba externă, cerută de supunerea ţărei către împărăţia otomană. Şi aceasta din urmă covârşia până într'atâta pe cea de 'ntâi, în cât o absoarbe mai cu totul, şi veniturile ţărei nu par a aveà altă destinaţie decât a sluji îndeplinirei nevoilor turceşti. Abia dacă la *o sută* de condeie atribuite Turcilor, se întâlneşte *unul* cheltuit în o trebuinţă lăuntrică. Şi pe când aceste din urmă de abia se urcă la sutimi de lei, acele d'intăi se cifrează nu numai cu miile dar cu zecile de mii.

De nicăire nu reiesă atât de clar şi de amărunţit adânca robire în care ţările române căzuse sub Turci pe la sfârşitul veacului al XVII-le, decât din condica vistieriei de pe timpul lui Brancovanu. De nicăire, nici din descrierile cronicarilor, nici din însămnările documentelor contimporane, nu se poate dobândi o cunoştinţă aşà de exactă despre explotarea neomenoasă căreia ţările române fusese supuse din partea Mohametanilor,

---

[28] Documente needite din condica logofeţiei de pe timpul Brancovanului, p. 151, 157, 158, 183, 261, 273, 487 şi 506.

[29] C. Dapontes în catalogul istoric al Românilor ediatat de C. Erbiceanu în *Cron. greci*, p. 174—175, spune că „toată strânsoarea banilor lui Brancovanu provenea din stupi, oi, boi, cai, porci, grădini şi pământuri şi din veniturile domneşti ale cămărei, nu ale visteriei". Fără îndoială că era bun gospodar ca şi Mateiu Basarab, dar ştiea să întindă şi coarda impozitelor, dovadă iscodirea uriciosului *văcărit*.

[30] Neculcea, în *Letopiseţe*, II, p. 274.

deşi cronicari şi documente nu sunt nici săraci, nici reci în această privire. Insă ce poate vorba faţă cu elocvenţa zdrobitoare a cifrelor? Şi condica lui Brancovanu conţine cifre dela un capăt la altul.

Femeie din Muntenia în sec. XVIII. — Trachten Cabinet von Siebenburgen 1729. pag. 107
(Colecţia de stampe a Ac. Române)

Această condică enumeră două soiuri de dări, acele impuse spre întimpinarea nevoilor ţărei, şi acele împuse spre îndestularea cerinţilor turceşti. Acele de 'ntâi se scot pe fie ce lună, sunt luate numai dela birnicii ordinari ce întrau la cislă şi se urcă la cel mult 1200—1900 de lei pe lună, pentru toate cele 18 judeţe ale Munteniei. Insămnarea cheltuelei făcută din

ele este totdeauna însămnată fără nici o arătare a felului ei: că „s'au dat toţi banii la vel vistier pentru cheltuială ţărei" pe luna cutare, notându-se de asemene dacă îi prisoseşte sau nu-i se ajunge cu ceva. Este învederat că o asemene dare nici nu poate fi privită ca o sarcină, atâta erà de uşoară.

Cu totul altfel stau lucrurile cu dările cele mari, şi repetate adesa câte 2 sau 3 într'o lună pentru mulţămirea cererilor nesfârşite ale Turcilor, care ar fi adese ori ridicule dacă nu ar fi aşa de despoitoare.

In Septemvrie [31] 1695, esă pe ţară rânduiala mierei şi a cerei, la care satele dau 14.478 de lei, cumpărându-se din banii adunaţi 341 cântare de miere şi 9.000 de ocă de ceară, şi plătindu-se apoi chiria corăbiei care să transporte această marfă până la Constantinopole. Se mai dau şi darurile neapărate la Turcii, care făceau ţărei onoarea de a veni să iee acea contribuţie, 150 de lei lui Mumpar-Emin, 100 de lei şi o pacea de samur ordinară de 20 de lei, lui Balgi-başa. Petru ţară se plătesc din această dare lefile slujitorilor pe Martie, în sumă de 5.445 de lei.

La Octomvrie în afară de birul ordinar pentru cheltuiala vistieriei de 1710 lei, se scoate birul Vozianilor, atât dela birnicii ţărani, cât şi dela bresle: boierii cei mari, boierii mazili, slujitorii, preoţii, neguţitorii, aprozii, armaşii, Chiprovicenii (neguţitori ambulanţi) [32], logofeţii de divan şi Braşovenii, în sumă totală de 48.090 de lei, mai mare aproape de două ori decât birul scos în timpul anului întreg pentru cheltuiala vistieriei. Din aceşti bani se cheltuesc 5373 de lei lefile slujitorilor pe Aprilie, 5.000 de lei postavul dat aceloraşi de Paşti şi vr'o 2.000 de lei la nunta câtor-va boieri. Tot restul de vr'o 36.000 de lei este dat Turcilor, şi este nostim de a reproduce felul cheltuelelor din care o mare parte constă în daruri făcute dregătorilor Turci. Aşà 10.000 de lei se dau datoria lui Mohamet Celebi Chiurcibaşa; 8,500 se trimit unui Evreu şi unor neguţitori frânci luaţi de capuchihaele domnului cu împrumut; 1368 $^1/_2$ lei se dau Gebegiilor (fabricanţi de arme) din Baba; 350 de lei Serhatliilor sau soldaţilor de graniţă dela Ruşava; 500 se dau lui Mustafa aga dela Dohancale, cu care i se implinesc banii ce aveà să iee; 8.000 de lei se dau havalelelor dela Dohan Gecet, dela Nostrat Cherman şi din Buzbora Cherman Cales. Se mai cheltuesc apoi încă 1500 de lei pe 63.000 păpuşi de sfoară trimise la Dimurcapi; 540 de lei pe 6.000 ocă de cânepă dată lui Hagi-Ibraim ca să facă sfoară; 2.000 de lei poclonul vizirului şi anume: „un cojoc de samur vizirului, de 1.200 şi unul chehaei lui, de 800 de lei; 1950 de lei cheltuiala boierilor când s'au dus la Odriu (Adrianopole) cu poclonul lui Mohamet Celebi; 500

[31] Anul începe în condică cu această lună.
[32] Aşa numiţi de la oraşul Chiprovaci din Bulgaria. Vol, VII p 72.

de lei daţi lui Ali-paşa; 515 lei s'au trimis la doi sultani dela Bugeac ca dar; 800 de lei patriarhului, împrumutul făcut pentru împlinirea poclonului hanului; 435 de lei unui agă al căimăcamului ce au venit dela Odriu; 199 1/2 lei cheltüeala căruţei tefterdarului; 98 de lei s'au dat la 5 cai ce s'au dat lui Mohamet-Celebi când s'au dus; 56 de lei la 3 cai ce s'au pus la cucia tefterdarului; 190 de lei s'au trimis lui Iani căpitanul pentru 3 postavuri şi 3 atlaze ce s'au dat la Poartă caimacamului; 851 de lei la vel postelnic şi la vel cămăraş şi la oamenii ce au mers cu dânşii la Ţarigrad. Nostime şi hazlii sunt numeroasele daruri cuprinse în rubrica numită poclonul hanului: 800 de lei bani gata hanului; 60 de lei pentru 2 postşai (un soiu de postav) 2 atlaze ce s'au dat iar hanului; 600 de lei pentru un cojoc de samur ce s'au dat iar hanului; 215 1/2 lei pentru o căruţă ce s'au dat iar hanului; 110 lei pentru 4 cai ce s'au pus la căruţă; 45 de lei pentru un postşai şi o odibă (un fel de ştofă) ce s'au dat mamei hanului; 300 de lei bani gata vizirului hanului; 300 de lei pentru un cojoc de samur ce s'au dat iar vizirului hanului; 30 de lei pentru un postşai şi un atlaz ce s'au dat iar vizirului hanului; 30 de lei pentru un postşai şi un atlaz ce s'au dat hasnadarului hanului. Aceeaşi sumă pentru aceleaşi daruri făcute isagiului, capegi-başei, tefterdarului, chilargi-başei şi imbrihorului hanului; 300 de lei lui Calga sultan al hanului; 300 de lei un cojoc de samur lui Calga sultan al hanului, 30 de lei un postşai şi un atlaz aceluiaşi, 30 de lei un postşai şi un altaz vizirului lui Calga sultan, 30 de lei hasnadarului aceluiaşi; 100 de lei agăi Mârzanului; 82 de lei la un contăş ce s'au făcut agăi Mârzanului ce au venit aice pentru poclon, însă contăşul de postşai cu pacea de jder şi cu zagara de samur şi cu cepreage de fir; 15 lei pentru un altaz ce s'au dat iar agăi Mârzanului ce au venit pentru poclon; 15 lei pentru un postfeld (un soiu de postav) şi postşifturi ce s'au dat la oamenii acestui Mârzan [33].

In Noemvrie se scoate pe lângă birul obicinuit în sumă de 1710 lei, o dare pentru nişte cherestele cerute de Turci în valoare de 7.200 de lei care se cheltuesc iarăşi parte în obiectul ce se cerea, parte în daruri pe la deosebitele feţe turceşti ce se frecau prin ţară cu această treabă, între alţii şi 91 1/2 lei „coconului lui Ali paşa, când au adus teşchereaua de cheresteaua ce scrie mai sus, însă cu un rând de haine ce i s'au făcut şi cu ce s'au dat la oamenii ce au venit cu dânsul" [34].

In Decemvrie se scoate darea obicinuită în valoare de 1680 de lei, iar pentru plata havalelelor turceşti se scoate de 40 de ori pe atât anume 68.124 de lei, care se dau gebegiilor dela Diu, lui Ibraim chehaia. lui Ahmet chehaia, lui Mohamed aga

[33] *Condica visteriei*, p. 73—76.
[34] *Ibidem*, p. 79.

lui Ali chehaia ot Dogan Ghecet, lui Şaban Odobaşa, lui Al paşa ot Giurgiu, beşliului tot de aici, lui Âbdula Ali, la Salahorii ce au slujit la Demircapi, lui Mehemet Celebi, Evreului Cordova din Odriu şi lui Alexandru Mavrocordat pentru plata unor datorii făcute de capuchehai la Constantinopole; se mai dau apoi daruri hanului, vizirului şi chehaei acestuia, şi de abia se pot detrage vr'o 10.000 de lei în cheltuiala ţărei, anume 5.300 de lei lefile slujitorilor pe Iunie şi 3000 clucerului pentru cheltuiala jicniţei, şi alte câteva cheltueli mai mici.

La Ianuarie după birul obicinuit de 1970 de lei se scoate pentru nevoile Turcilor aşà numitul bir al lui Ali-paşa de 29.888 de lei, care se cheltueşte după chipul cunoscut şi din care se reţin bieţi 450 de lei de către ciohodarul „mai marele peste ciobotele şi papucii domnului", spre a reînnoi încălţămintele curţei.

Pe Februariu se scoate iarăşi birul vistieriei de 1970 de lei şi pe lângă el două biruri pentru Turci, unul pentru sursat, adecă pentru de ale bucătăriei sultanului care se dă lui casapbaşa în sumă de 3.562 de lei, şi al doile pentru aprovizionarea garnizoanei din Brăila în sumă de 8.845 de lei. Intre cheltuelele nostime făcute din aceşti bani, însemnăm pe lângă multe postşaiuri şi post-felduri date capigi-başăi ce venise să rădice banii şi oamenilor săi, 21 de taleri şi 4 coţi postav mahut ce s'au făcut contăşul agăi, cotul pe taleri 5 şi cheltuiala lui taleri 1; apoi 700 de lei o blană de samur ce s'au blănit contăşul agăi şi în sfârşit 2 taleri la un işlic ce s'au făcut unei slugi a capegi-başăi. Intâmplându-se tocmai atunci să moară feciorul cadiului, i se dă 400 de taleri pentru înmormântare.

Pe Martie se scoate darea obicinuită în sumă de 1957 $^1/_2$ de lei. Pentru Turci se rândueşte un bir spre cumpărarea de cai, care se urcă la cifra de 17.238 $^1/_2$ de lei. Tot în această lună însă se scoate şi birul cel mare al haraciului în sumă de 108.301 $^1/_2$ de lei din care se dau 10.000 de lei poclon sultanului, 2.500 sultanei validele, 5.000 vizirului, 1.000 chehaei vizirului, 1.000 caimacamului, 500 tefterdarului, 500 lui Reis-effendi. Se mai cumpără încă pentru însămnătoarea sumă de 11.100 de lei, 9 blăni de spinări de samur, o blană de pântece de jder şi 12 pacele de samur spre a se dărui dregătorilor Porţei. Restul numai cât este întrebuinţat în plata haraciului.

Pe luna lui Aprilie se rândueşte birul obicinuit în sumă de 1.455 de lei; afară de el însă se mai impune ţărei o dare în natură de 2.893 de boi împreună cu 2.893 de lei cheltuiala transportului şi a îngrijitului lor. Tot în această lună se mai cere dela ţară trimiterea a 240 de cară în podvoadă la Turci de dus spre Belgrad.

In Mai se scoate birul ţărei de 1440 de lei şi unul pentru oastea turcească de 1.393 de lei care ne ajungând însă pentru a întimpina toate nevoile se cheltueşte mai mult 1.336 de lei

şi 33 de bani. Tot în această lună Turcii mai cer 5.000 de cântare de pesmeţi pentru care se impune ţărei un bir de 4.650 de lei.

In Iunie se scoate pe lângă birul ţărei de 1.455 de lei, trei altele pentru Turci : unul de 10.025 de lei numit al împrumu-

In costum de iarnă
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

tărei, din care se plătesc mai multe pocloane între altele 5.000 de lei vizirului şi o blană de samur, 1.000 de lei chehaiei lui, plus altă 1.000 de lei pentru blana lui, 400 de lei pe 100 cântare de lână, şi 280 de lei pe 500 de doniţi cu lopeţile lor ce se trimit

la Giurgiu după firmane. Se mai ie o a doua dajdie pentru 6.000 de oi în valoare de 7.500 de lei şi a treia de 22.005 de lei cheltuiţi în mare parte (15.000 lei) în plata şăicelor ce transportau proviant la oastea turcească până la Belgrad.

In Iulie se scoate birul ţărei de 1560 de lei, iar pentru slujbele Turcilor se scoate o dare în natură de 2.280 de vaci şi 2.280 de oi şi alta în bani de 40.560 de lei, pentru zahareaua Cameniţei, care se cheltueşte parte în cumpărare de provizii pentru garnizoana turcească din acea cetate, parte pentru deosebite daruri, blăni de samur, jder, postşaiuri, postfelduri, date la felurite obraze turceşti care veniau prin ţară cu prilejul acelei dări.

In August se scoate darea obicinuită de 1169 de lei şi afară de ea se mai rânduesc alte două dări, una de 4974 de lei şi alta de 7857 de lei pentru cheltueala ţărei spre a îndeplini toate lipsele din cursul anului. Pentru Turci se rânduește poclonul hanului de 16.757 de lei, care tocmai pe atunci trecea prin ţară, şi trebuia îmblânzit *pentru a o prada mai puţin*, şi cu această dare se încheie anul 1695 la 1 Septemvrie al anului următor [35].

Dările se încasau după porunca domnească de căpitanii deosebitelor localităţi sau de alţi slijbaşi fără alegere. Adese ori pentru a le răspunde mai grabnic autoritatea însărcinată cu strângerea lor împrumută câte o dată dările dela un om cu stare căruia apoi îi răspundeau căpitanii banii strânşi dela locuitori [36].

Un izvod al lui Gheorghe Ştefan 1654 conţine veniturile şi cheltuelile pe luna Iunie a acelui an, reproducând aceeaşi despoiere sistematică a Ţării din partea Turcilor. Din 77.575 de ughi încasaţi se cheltuiau: 55.236 haraciul; 5.693 chelt. agăi; 1.332 unui paşa. adecă 62.060, de ughii daţi Turcilor şi numai 15.000 cheltuiţi pentru Ţară. Alt izvod, nu se ştie pe ce lună, arată 111.511 la venituri cu următoarele cheltueli; 3.740 lui Capegilar Chthaesi, 7.071 poclonul sultanului, 1.000 lui Săianuş Paşa, 1.600 lui Hussain aga, 8000 poclonul vizirului, 7333 lui Chiauş Pa a, 3.712 lui Panaioti dragomanul Porţei, 1.660 lui Michiş (un evreu din Constantinopole), 1.000 omului lui Ahmed aga, şi 51.000 leafă oştirii [37].

Dacă socotim toate aceste sume împreună găsim că pentru ţară s'a scos biruri în valoare de vr'o 32,000 de lei, iar pentru slujbele turceşti acea de 422.254 de lei, afară de 4.273 de boi şi vaci şi 2280 de oi luate în natură şi întrebuinţarea gratuită

---

[35] Vezi *Condica visteriei*, p. 64—154. De accea să nu ne mirăm de rostirile lui Brâncovanu însuşi care în *Foletul Novel* pe 1699 la data 4 Noemvrie spune că „Sâmbăta a purces Stoian Vătafu cu banii datornicilor *cu carul* la Ţarigrad" repetând asemenea notiţa de mai multe ori. Odobescu, *Foletul Novel*, în *Revista Română* 1861 p. 674.

[36] Doc. din 1721 N. Iorga *Studii şi Doc.* V, p. 139

[37] Iorga, *Studii şi Doc. IV* p. 2.3 şi 267.

a 240 de cară. Din suma 422.000 de lei scoşi pentru nevoile turceşti trebue să deducem ca cheltuiţi în folosul ţărei câte 6.000 de lei pe lună aproximativ lefile slujitorilor şi a mutafarecalelor (furnisorii oştirei) care fac pe an 72.000 de lei, apoi vr'o 28.000 de lei cheltuiţi pe apucatele, pentru deosebite slujbe,

Ţărancă
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

când rămânea câte ceva neînghiţit de nevoile turceşti, în totul deci vr'o 100.000 de lei cheltuiţi din banii scoşi pentru Turci în interesul ţărei. Impreună cu cei 32.000 de lei, scoşi anume pentru nevoile ei, închee suma de 123.000 de lei. Rămâne deci cheltuiţi în interesul Turcilor 322.000 de lei plus costul vitelor

cornute, şi acel al oilor şi vr'o 2.000 de lei cel puţin chiria carelor [38], ceeace însumează peste tot în cifră rotundă 360.000 de lei.

Birul pe care ţara erà obligat a-l plăti erà de 270 de pungi de bani adecă 135.000 de lei. Turcii jăfuiau deci ţara cu 225.000 de lei pe an. După urcarea haraciului de Brancovanu, deşi acesta erà mai mare cu 115.000 de lei jăfuirea ţărei se mănţinu la aceeaşi înălţime, şi acesta erà jaful cel ordinar, pe lângă acel extraordinar căruia erà supus personal domnul şi care erà răspuns din veniturile lui speciale ce nu sunt arătate de condica vistieriei.

Această necontenită recurgere la bani a lui Brancovanu, se rezolvă în o straşnică apăsare birnică a Munteniei, cum se poate vedeà lucrul din urcarea necontenită a dărilor şi din numeroasele şi asprele măsuri luate pentru a lor încasare, Ni s'a păstrat *anatiftirul* (răfuiala) „care s'a făcut în vistierie să se scrie toate dăjdiile şi orânduelile câte ies din ţară, la fieşte care cum şi în ce chip ies şi alte obiceiuri, vânzări de bănii şi de pârcălăbii şi de dijmarituri şi oerituri şi de toate dăjdile şi slujbele precum sə fac cărţile domneşti a fie cărei slujbe după a ei obiceiu în rânduială ca să se poată şti fie când; care (anatiftirul) s'a făcut în zilele prea luminatului nostru Domn Io Constantin Basarab Voevod pe vremea ce a fost Şărban Vistier-Mare în anul 1699" [39].

Dar dacă s'ar fi luat bani şi avuţii numai pentru nevoile Domnilor, gătuiţi a stoarce de hămesiţii Turci! Câţi însă nu se luau ca căptuşală acestor hrăpiri din partea strângătorilor care nu cruţau nici un mijloc pentru a îmbogăţi şi punga lor pe lângă acelea ale Domnului şi ale Turcilor. Un foarte interesant document care vrea să stăvilească abuzurile ne arată cum se petreceau lucrurile în realitate. In acel act din 21 Iulie 1715 cetim că,,de atunci înnainte aveau să lipsească obiceiurile cele rele (care deci dăinuiseră totdeauna sub domnia Brancovanului, 26 de ani) să nu se jăfuiască nimic nici să se prade fără dreptate, ci domnia vinde slujbele iar nu zulumurile [40] iar alte jafuri colač şi treapede să lipsească. Cel bănuit de bucate ascunse să-i dea lege să jure ca să se îndrepteze iar să nu-l căznească cu bătaia, şi dela omul sărac ce va avea numai o litră sau două şi de sărăcie va fi ascuns, aceluia să-i se iea dijmăritul drept. Şi dela care om va fi având o litră sau măcar şi două să plătească numai litrele, iar poclon sau pui de găină sau ocă de vin sau de orz să nu ia nimic. Aşişderea şi purcei cei mici care vor fi de-o lună să nu-i ie nimic; iar care va fi

[38]. Preţul unui bou 9 lei (Condica p 60), miei 7 lei (p. 61) şi 5 lei; vaca (p. 135), oaea 1 leu (p. 129).

[39] N. Iorga, *Studii şi Doc.* V, p. 337.

[40] Zulum apăsare; Şăineanu, *Influenţe orientale, vocabular*, II, p 131

de două sau trei luni să facă doi unul. Să ia de vin de oc (ocă) bani 5 iar de pui de găină sau de orz să nu să ia bani, numai, cu ce vor aveà săraci, să-i îngrijească de mâncare.[41] Prin o altă poruncă din 1695 Brancovanu dispusese ca boierii rânduiţi pe

In costum de vară

(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

la judeţe să facă oamenilor cislă dreaptă ,,să nu să plângă nimeni cum că unii s'au încărcat peste putinţă iar alţii s'au pus uşor''—dovadă deci că se obişnuia căile nedrepte croite pe hatâr, suveranul Românilor din toate timpurile.

[41] N. Iorga, *Studii şi Doc.* V, p. 343 344.

Faţă cu o asemenea despoiere sistematică a ţărei de asuprirea turcească, pe care Brancovanu în tot timpul domniei sale s'a silit pe cât se puteà a o hrăni, pentru a ascunde astfel jocul său cu Nemţii; faţă apoi cu imensele sume cheltuite de Brancovanu atât pentru sprijinirea domniei cât şi pentru construcţiile sale şi milele încuviinţate mănăstirilor, faţă nu mai puţin şi cu însămnatele avuţii adunate de el, nu rămâne nici o îndoială că poporul din Muntenia a fost supus a suporta nişte sarcini mai grele decât acele ce ar fi putut apăsa fără pericol economia traiului său. Din acest punct de videre ţara nu câştigă mult cu stabilitatea domniei, căci dacă schimbarea mai repede a domnilor atrăgea după sine cheltueli însemnate, nu mai puţin mari fură acele făcute de Brancovanu pentru *păstrarea* puterei. Viclenii Turci găsise mijlocul de a stoarce ţările române în ori ce chip, fie când domnii se schimbau, fie când ei stăteau pe loc. In cazul întâi ei plăteau pentru schimbări; în al doilea pentru rămânere. Domnia lui Brancovanu totuşi fu pentru Muntenia un mare bine, mai ales prin aceea că mai mult de un pătrar de veac dânsul o apără de încălcările străine. El se purta totdeaune astfel că înlătura ocuparea armată a ţărei sale, şi mai alea ştiu să îndepărteze din ea teatrul războiului, purtându-se astfel cu Turcii şi cu Nemţii, că ambii îl aveau de prietin şi nu vroiau să-i creeze greutaţi, acele din partea Turcilor fiind înlăturate la vreme de nevoie şi cu un dar făcut, cui şi când se cuvinea. Astfel afară de năvălirea lui Haisler, întâmplată în anul d'intâi al domniei sale, şi de vr'o două treceri ale Turcilor şi Tătarilor prin ţară spre a merge la Belgrad, a cărora pericol de pradare îl înlătură iarăşi prin daruri mănoase, nu întâlnim în întreaga lui domnie nici o abatere de oştiri străine în Muntenia. Această linişte comparativă a locuitorilor explică buna stare în care ei se aflau, cu toate havalelele şi jafurile Turcilor; căci rodirea pământului lecuia îndată rănile pricinuite de lăcomia asupritorilor [42]. Iată pentru ce poporul regreta atât de mult mazilirea lui Brancovanu; de aceea Neculai Mustea spune că la plecarea lui „tot poporul lăcrăma ca după un părinte, fiind în mare bişug ţara lor în 27 de ani ce au domnit el; plină erà acea

[42] Iată cum descrie Paul Strasburg (vezi mai sus p. 149) p. 100, rod rea Munteniei: „Valachiae solo nullum fertilius esse in orbe christiano affirmare ausim. Nam pascua ubivis lacta et pinguia numerosos greges et armenta fecundant. In sylvis ac nemoribus ferare et aucupum magna copia. Lana, linum, pelles, incoli abunde suppetant Fodinae salis uberes et inexaustae Pisces Danubius, Hierasus valiaque flumina producunt majori quantitate quam ulla alia Europae provincia. Equorum genus praestantissimum faciunt. Apes sua sponte nulla cura parant. Metallorum venis abundant et auream arenam rivi habent; vineas leviter colunt; spinarum fasciculo terram arant. Mutua commercia cum Transalpinis Polonis, Turcis et Illyricis exercunt; monetamque veteram et incorruptam servant Tandem benigno caeli positu gaudent et saluberrimo aere antur".

ţară de oameni cu hrană şi cu agonisită, precum se pomeneşte că au fost şi la noi în zilele lui Vasile Vodă [43]. Din potrivă Moldova care slujia de mai mult timp drept câmp de luptă între Poloni şi Tătari ajunsese într'o stare îngrozitoare încât am vă-

In costum de vară
(Colecţia de stampe a Ac. Române 1729)

zut că împăratul german în condiţiile ce trebuia a se impune Turcilor cerea şi Moldova, mai mult pentru a mănţinea principiul că Ungaria trebuia cedată cu toate cele ce se ţineau de ea, decât pentru un câştig economic pe care-l ştia peste putinţă

[43] *Letopiseţele*, III, p. 62.

de reliazat în această ţară „cu totul pustiită şi care va custa mai mult decât va puteà aduce" [44].

Intr'un cuvânt şi cercetarea acestei perioade din istoria Românilor nu face decât să întărească ştiinţele adunate asupra stărei lor economice din acea care o precedase. In decursul ei şi din pricina aceloraşi cauze se produc aceleaşi efecte, întărindu-se tot mai mult cele doue răle care au mâncat şi au corupt viaţa poporului român, aruncarea boierilor asupra câştigului provenit din dregătorii şi neîncetata absorbire a proprietăţei mici şi libere de către cea mare şi puternică [45].

---

[44] Mai sus, p. 36

[45] In acest capitol am reprodus o mulţime de valori exprimate în monedele timpului: *leul* şi *gălbănul*. Pentru a avea o idee clară despre a lor importanţă, trebuie să căutăm a ne da samă despre valoarea monedei de atunci, în raport cu aceea cunoscută din vremile de acuma. Comparaţia nu se va putea face decât raportând valoarea monedei la o alta mai constantă acea a obiectelor de hrană şi anume a celui de căpetenie, grăul. De şi în deobşte întregul raport al tuturor valorilor se schimbă cu timpul, din pricina unei sume de cauze ce nu se pot nici aminti aici, totuşi suntem nevoiţi, pentru a ne face măcar o idee despre adevărata valoare a monedelor vechi, să *măsurăm puterea lor de cumpărătură* cu acea a monedelor actuale. Ori cât ar fi de aproximativ numai rezultatul dobândit, totuşi are imensul folos de a actualiza, pentru a zice aşa, valorile vechi, şi a ne da astfel putinţa de a înţălege adevărata lor importanţă.

Din nefericire nici una din numeroasele cifre conţinute în condica visteriei lui Bracovanu *nu ne dă preţul unei chile de grâu*. Găsim reproduse de două ori valoarea *oborocului* de grâu, (la p. 125 şi 148); însă măsura oborocului nu este cunoscută. La p. 138 găsim însemnat că 2176 ½ taleri s'au dat de s'au cumpărat 2500 de chile de a le Brăilei de orz şi 400 de chile de grâu iar de a le Brăilei". Raportul preţului oborocului de orz la a celui de grâu este dat de condică 30 de bani la 50 de bani sau 3 : 5 (p. 62). Păstrând această proporţie şi admiţând pentru chila de orz 99 de bani iar pentru cea de grâu 150 avem pentru 2000 de c ile de orz 1690 de lei, iar pentru 400 de chile de grâu 458 lei 80 bani, în total 2145 lei 86 bani, sumă apropiată de acea dată pe ele împreună în condică. *Chila de grâu deci pe timpul Brancovanului valora între 1 leu* şi 1 ½ *lei sau 1 galbăn*. Acest rezultat este întărit prin faptul că în decursul veacului al XVIII-lea chila de grâu a costat *2 lei* până la 1774, urcându-se după războiu de o dată la 4, Vezi Carra. *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. Neufchatel, 1781, p. 162. De acea cu drept cuvânt se poate susţinea că înaintea lui Brancovanu pe timpul lui Mihai Viteazul chila de grâu valora numai 1 leu. Vezi vol. V, p. 318

Admiţind pentru a înlătura pe cât se poate multiplele cauze de erori, că valoarea absolută a chilei de grâu pe atunci era numai jumătate din ceea ce este astăzi încă videm că valoarea leului de atunci, exprimată în monedă actuală era însemnată. căci cu 1 ½ lei pe atunci se putea cumpăra ceea ce astă-zi se cumpără cu 25 (jumătate din 50 preţul obicinuit al unei chile de grâu astăzi) de franci. *Leul vechiu valora aproximativ deci 16 lei noi.*

Reproducând acum în bani de astăzi valoriile expuse în acest capitol, am găsi bună oară că zestrea dată de Vasile Lupu fiecăruela din fetele lui erà de 4.000.000 de franci, sau împreună la toate trei 12.000.000 franci; că averea lui V. Lupu chiar dacă s'ar evalua numai la 2.000.000 de lei valoare de atunci, reprezinta 32.000.000 franci. Tot aşà cu acea a lui Brancovanu de 2.000.000 lei. Venitul Munteniei de 1.000.000 era egal cu 16.000.000, iar al Moldovei de 1 200.000 cu 19.200.000 de franci. Turcii în sfârşit ridicau din Muntenia ca tribut şi prezenturi mici 360.000 de lei adecă 5.560.000 de franci, afară de darurile cele cu sutele de pungi făcute marilor dregători şi despre a căror cifră ştim numai atâta că trebuie să fi fost uriaşă.

Până la acest timp ovreii se înmulţiseră în ţările române. Călătorul Italian Magni ne spune că la 1672 a întâlnit la curtea lui Duca Vodă în Moldova, un medic evreu. Acest neam de oameni încă nu se îndeletnicea cu comerţul mărunt; Magni mergând la piaţă spre a-şi cumpără provizii, nu găseşte acolo neguţitori evrei. Ei erau pe atunci arendaşi de impozite adeseori mărite pentru a se plăti domnul de datoriile către ei. Magni îi descrie astfel: „Evreii care locuesc prin părţile acestea au născocit şi înnoit, cum fac pretutindeni, nesfârşite angarii, ai cărora arendaşi făcându-se, se slujiau de ele pentru a suge sângele bieţilor supuşi, ajutaţi fiind de autoritatea domnului. Ei sunt în cea mai mare parte din Polonia şi întrebuinţează cele mai hrăpăreţe meşteşuguri pentru a apăsà în folosul lor pe oricine e silit a le trece prin mâni".

Mai afară din cale este însă de-a găsi cam în acelaşi timp evrei în Câmpulung din Muntenia. Un Braşovan din acest oraş scrie, în 26 Aug. 1706 că şi la noi sunt multe şi cumplite nevoi, că sunt în ţara noastră (în Măntenia) şi streini de alte neamuri şi Braşoveni, şi Armeni şi Jidovi[46].

3. CULTURA, MORAVURI, OBICEIURI

In această epocă de trecere dela slavonism la grecism poporul român trebuì să se oprească pe loc, spre a recunoaşte noua cale pe care erà să se avânte. Se desmorţise în el puterea de viaţă ce amijise atâtea veacuri sub apăsarea uriaşă a unei forme de cugetare greoae şi barbară, Deşi înlăturarea slavonismului deşteaptă deocamdată gândirea românească, până ce grecismul să apuce a se împlânta în locu-i, totuşi trezirea naţională, cu toate că dă roade neperitoare în domeniul gândului, nu fusese în destul de energică pentru a transforma moravurile şi obiceiurile apucate din vechi. Poleirea schimonositoare a civilizaţiei greceşti nu apucase apoi a se infiltra în sinul vieţei româneşti, în cât ea păstra, în o lume cu aspiraţiuni şi gândiri schimbate, tot caracterul moştenit din vremurile de mult.

Lipsa totală de propăşire intelectuală în care poporul român zăbovi din pricina predomnirei slavonismului, lăsă ideilor religioase aceeaşi stăpânire neîmpărţită asupra spiritelor şi conştiinţelor.

Indeletnicirea de căpitenie a cestui timp rămase tot religiunea. Chiar lui Paul de Alleppo, om al bisericei, îi părură boierii munteni *peste măsură de religioşi*. In toate dimineţele

---

[46] 1672 Magni în Iorga, An Ac. Rom II, tom XXXIII, 1911, p 18 (24); 1706 Iorga, *Socotelile Braşovului*, în *An. Ac. Rom.*, II, form. XXI, 1899, p. 219 (142).

se duceau la biserica curţei de asistau la Ὄρθρον ; după acea se urcau la domn şi căutau de pricini în divan, apoi se coboriau la liturghie şi nu lăsau biserica până aproape de amiază, când plecau la prânz. Aice stăteau apoi până se aduceau lumânările, semnul sculării. Mulţi din ei însă cufundaţi prea adânc în viile domnului, nu se puteau scula şi erau duşi pe braţe de servitori. A doua zi dimineaţa veniau să sărute mâna domnului, pentru a-şi cere iertare de cele spuse sau făcute cu necuviinţă în timpul beţiei. La sărbătorile mari precum la Paşti, Crăciun sau Bobotează, boierii şi domnul îşi petreceau ziua şi noaptea în biserică, şi după aceasta cumplită oboseală căutau desfatarea în bogatele libaţii, în care deşertau, ca vrednici coborâtori ai Dacilor, pahare de câte o ocă din o singură răsuflare.

„In sara zilei de Paşti, (tocmai pe atunci când se afla Paul în Muntenia), toţi preoţii din diferitele târguri însoţiţi de sărmani, de cântăreţi şi de corişti se adună în bande, purtând icoane şi umblă prin politie toată noaptea, vizitând casele boierilor şi dorindu-le bucurie pentru sărbători. Fie-care om sărută icoana şi le dă câte ceva, şi abia eşiţi unii că alţii îi urmează, şi aşà dela însăratele până la revărsatul zilei. Tot aşà fac şi lăutarii, din care cei mai mulţi sunt din Turcia. La Bobotează se adună aice din toate părţile ţărei Româneşti şi din ţările limitrofe, mii de egumeni, preuţi, călugări, diaconi cu mitropolitul de Târnova şi alţi mitropoliţi atraşi de speranţa gratificaţiunilor. In ţara românească sunt mai ales numeroşi asemene clerici de industrie.

Ţara Românească cuprindea pe timpul lui Matei Basarab 400 de mânăstiri, zidite cu strălucire, din peatră, a căror egumeni împreună cu episcopii obicinuesc a veni înaintea sărbătorilor Naşterei, aducând beiului mici daruri. Ei rămân până după Bobotează, trăind la mesele ce le dă beiul şi din ofrandele lui. In ajunul fie-cărei sărbători însămnate se trag toate clopotele şi se adună o mulţime de popor la biserici. In atari zile este obiceiul beiului a face câte o masă pentru cler şi călugări, alta pentru sărăcimea oraşului şi pentru călători şi după ospăţ se împărţeşte fie căruia câte o pomană.

La Paşti fiind şi Patriarhul Macarie la biserică, toţi boierii îl rugară să le citească o rugăciune de iertarea pacatelor, şi se aruncară cu toţii la pământ înaintea lui. Nici un boier nu venia la biserică, în timpul cât stătu Patriarhul în Târgovişte, până ce nu făceà vizita sa patriarhului, îngenunchind înaintea lui şi sărutându-i mânile".

Aceeaşi stare de bigotism întâlnim şi în Moldova, a cărui domn l-am văzut mai sus făcând atâtea ofrande măreţe bisericilor greceşti. Religiositatea atât de mare în aparenţă erà însă cu totul superficială. De şi onorau pe Dumnezeu prin sărbări şi rugăciuni nesfârşite, îşi băteau în fie-ce zi 'oc de numele lui

„luându-l în deşert" în jurămintele lor, tot atât de des călcate pe cât şi făcute. Insuş clerul unei atari societăţi nu puteà fi mai de treabă decât dânsa, şi un document al acestui timp din 1649, conţine asupra purtărei călugărilor triste destăinuiri. Spune Matei Basarab în această scrisoare românească trimisă „judeţului cu 12 prăgari şi vouă tuturor orăşănilor şi preuţilor şi diaconilor de în oraşul domniei mele din Argeş, şi vouă rumânilor mânăstirei din satul Flămânzeştii, că au înţăles domnia mea cum purtaţi mănăstirea domniei mele şi călugării mei de val, cu cuvintele grele şi răle cum nu s'ar cădea, de-i măscăriţi şi le aruncaţi năpăşti că va umblă cu femeile, de faceţi mănăstirea şi călugării de râs şi de mascara cum nu s'ar cădea" [47] Deşi evlaviosul domn ie sub scutul său pe călugării mânăstirei, spunând că „nici o răutate dela ei nu s'au văzut, ci'şi păzesc lucrul şi biserica cum se cade", ameninţind pe toţi acei ce i-ar năpăstui că vor plăti cu capul calomniile lor, totuşi nouă ne vine greu a crede că orăşenii să se fi jăluit aşà domnului, fără nici un cuvânt. Apoi cum s'ar fi putut reţinea călugării dela fapte imorale, când trăiau aşà de bine şi de resfăţat şi, după cum spune cronicarul raportat mai sus, „când este omului bine zburdă hirea într'nsul". Şi călugării bine hrăniţi şi adăpaţi cu „adaose de băutură" le venea a zburda, şi de aceste ale lor zburdăciuni se plângeau orăşenii din Argeş.

Iată trista privileşte ce o înfăţoşază biserica acestui timp. Cu o autoritate nemărginită asupra poporului, dânsa nu se folosia spre altă ceva din această poziţie covârşitoare decât spre căpătuirea membrilor ei şi spre câştigul bănesc, mulţămindu-se a recita şi a psalmodia rugăciuni stereotipe, cele mai de multe ori în o limbă neînţăleasă; de altfel ne îndeletnicindu-se de loc cu moralizarea poporului, menirea supremă a bisericei, ba din contra îmbiind pe oameni prin exemplul dat de organele ei la fapte şi viaţă nemorale. Această caracteristică loveşte cu deosebire în călugări, căci clerul mirean, deşi nu erà mai deosebit decât cel pustnicit în îndeplinirea menirei sale, cel puţin nu înfăţoşa lumei priveliştea uricioasă a unor oameni cu Dumnezeu în gură şi cu diavolul în inimă. De aceea şi vedem că încă depe atunci exista antagonismul între călugări şi preoţii de mir, după cum se cunoaşte aceasta din documentul de mai sus, în care şi preoţii şi diaconii se jăluesc domnului pentru purtarea călugărilor.

Cu toate aceste biserica erà singura îndeletnicire neinteresată intelectuală a acestui timp, neinteresată bine înţăles din partea închinătorilor nu a servitorilor ei. De aceea întâlnim foarte multe zidiri, reparări şi înfrumuseţări de biserici şi mânăstiri şi s'ar putea scrie volumuri întregi pentru a se inşirà clă-

[47] *Arh. ist.* I, 1, p 106

dirile de acest soiu ridicate cu cheltuiala ţărilor române dacă din această înșirare s'ar putea trage altă încheiere decât bigotism şi părăduială. La aceate zidiri lucrau meşteri atât *Români* cât şi străini, mai ales Greci între care vor fi fost și Aromâni din părţile sudice ale Balcanilor, cunoscuţi în toate timpurile ca iscusiţi arhitecţi. Aşa la zidirea mânăstirei Hurezul de Brancovanu găsim ca meşter mare pe Istrati Lemnarul care va fi fost Român, pe Vucacin Caragea piertarul, un Sârb, iar ca zugravi, pe meşterii daţi ca Greci, Constantin şi Ioan precum şi pe Românii Andronic, Stan, Neagoe, Ioachim, Preda şi Marin. [48] De altfel toate petrecerile oamenilor eraumai ales aruncatepe partea fuzică cu foarte puţină împărtăşire a inteligenţei.Procesiuni şisărbători religioase, parade militare, mese nesfârşite cu tobe, surle şi lăutari, care produceau mai mult vuet pentru ureche decât armonie pentru suflet, vânători şi alte petreceri de acelaş fel, iată în ce omenirea acelui timp îşi găsia desfătarea. De altfel petrecerile curţei chiar nu se deosebeau mult de acele ale poporului de rând, precum se poate prea bine vedeà din descrierea veseliilor ce se făcură la nunta fetei lui Gheorghe Duca cu Ștefan fiul lui Radu în 1676. „Şi s'au veselit două săptămâni cu feluri de muzici şi de jocuri şi pehlivani şi puşti, şi giucau două danţuri prin ogradă curţilor domneşti şi pe ulţii cu toţi boierii şi toate giupânesele, şi un vornic mare purta un cap de danţ, iar alt vornic mare alt cap de danţ, îmbrăcaţi în şarbanale domneşti. Numai mirele şi mireasa, fiind feciori de domni, nu jucau la danţuri pe afară, ci numai în casă, iar la danţ numai boieri jucau, cât nu erà nuntă ci minune". Se poate mai desăvârşită caracteristică a timpului, decât cele două lanţuri de boieri şi jupânese mari frământând praful curţei şi al uliţelor cu picioarele lor ? [49].

Luxul cel extraordinar desvoltat de curte trebuia să aibă înriurire şi asupra vieţei boierilor, cu atât mai mult că şi agonisita lor trebuia să crească în timp de linişte şi sub favorul domnilor. Pe lângă strălucirea hainelor, cele mai multe căptuşite cu scumpe blănuri, ei mai ales puneau o îngrijire deosebită în întocmirea îndămănatecă şi încăpătoare a locuinţelor lor. Foarte bogate, luxoase şi lucrate cu gust arhitectonic sunt palatele şi bisericile lui Brancovanu. Stilul lor este acelaşi la clădirile religioase ca şi la cele profane, cu boltă în formă mai ales arabă răzemată pe stâlpi groşi dar frumos proporţionaţi, adese ori răsuciţi, care cu toată puterea lor le dau un aspect uşor şi elegant după cum se vede lucrul în ruinele păstrate din paraclisul şi palatul dela Mogoşoaia. *Paul de Aleppo* ne spune iarăşi că palatul postelnicului Constantin Cantacuzino dela moşia lui Filipeştii, erà

[48] Iorga, *Hirtiile mănăstirei Horezul*, Bucureşti, 1907, p. II, III, IV.
[49] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p 238.

o zidire princiară care uimea simţirea şi erà mai frumoasă de cât zidirile din capitala Otomanilor. El spune: „Postelnicul are o încântătoare baie caldă din frumoasă marmură, la care apa se aduce pe roate, din râul ce slujeşte de asemene prin nenumărate canaluri pentru udarea livezilor şi a grădinilor. Camerile sunt în tocmai după modelul celor din Constantinopole. In adevăr toţi aristocraţii munteni posed vile admirabile din puntul de videre al arhitecturei. Fie care din ei mai are câte o mănăstire a sa, bine înzestrată. Toţi revalizază prin frumuseţa zidirilor şi a aşăzământurilor. Aice se încheie toată mândria şi ambiţia lor. Când se întâmplă că vre unul din ei să fie destituit, el se retrage la vila sa, petrecându-şi restul vieţei între zidirile şi în vecinătatea mânăstirei sale". Mânăstirea postelnicului erà de asemene foarte bogată, după descrierea aceluiaşi călugăr. „Ea aveà o înaltă cupolă centrală şi trei altare, fiecare acoperit iarăşi cu câte o cupolă. Pe din lăuntru biserica erà zugrăvită cu tablouri precum: Glorificarea lui Dumnezeu din ceriu, cu felurimi de făpturi şi animale de apă şi de uscat; glorificarea lui Dumnezeu în sânţii săi cu virgine săltând ca judecători, cu bătrâni şi tineri, bătând tobele şi cântând din fluere şi alte asemene picturi toate admirabile şi purtând pecetea unui bun meşter, tot acel ce lucrase şi în Moldova la mânăstirea lui Vasile beiu (Trei-Erarhi). Tot aşa coperiţi cu tablouri religioase erau păreţii scărei ce conducea la uşa bisericei, interiorul ei, clopotniţa pe din lăuntru şi pe din afară şi trapezul sau sala de mâncare a călugărilor". Sunt interesante subiectele zugrăvite pe păreţii acestei din urmă săli. „Pe păretele din fund judecata din urmă. Ceilalţi trei păreţi arată pe Dumnezeu creând ceriul şi pământul. Eva răsărită din coasta lui Adam; cum dânsa dă lui Adam din pomul cel oprit, cum se acopăr cu frunze de smochin, îngerul păzind după alungarea lor uşa raiului, cum îngerii învaţă pe Adam a lucra pământul. Pe un alt părete erà zugrăvită istoria fiului risipitor". După cum se vede aceleaşi teme tratate şi de Michel Angelo în capela sixtină. Cum vor fi fost ele însă executate? Fără îndoială departe de aceia idealizare a formelor, concepută de genialul maistru italian sub inspiraţia antichităţei. Cu toată asigurarea lui Paul de Aleppo că ele proveniau dela un bun meşter, vor fi înfăţoşat şi ele caracterul neestetic al picturei bizantine a acelui timp, în care ideea erà totul iar forma nimic, adecă tocmai tăgăduirea cerinţelor artistice. Tot în colori vii descrie şi Bandinus trimisul Papei în Moldova pe la 1646 întocmirea lăuntrică a palatului princiar din Iaşi, spunând că: „strălucea prin tapete, covoare, poale de mătase, aur şi argint, scaunele erau coperite cu stofă de in şi împodobite cu cuie de argint şi de aur". Del Chiaro adaugă despre curtea lui Brancovanu că hamurile cailor erau împodobite cu paftale de aur, bătute cu pietre scumpe, că tacâmurile

de masă erau de aur şi cupa din care bea Domnitorul de asemeni de aur zmălţată cu pietre de smarand şi rubin; covoarele aşternute prin odăi erau blăni scumpe care costau fiecare mai multe mii de lei. De câte ori ieşià Domnul la preumblare erà urmat şi întovărăşit de 30—40 de boieri care de care mai mândru gătit [50].

Inventarul averei mobile a Doamnei Voica soţia lui Mihnea cel ucis la Sâbiiu în 1516 ne dă o idee despre lucrurile de preţ posedate de casele bogate. Acest inventar numără 11 cupe de argint aurit împodobite cu deosebite flori, 6 scatelii de argint aurite, 4 chisele mici de argint, 4 icoane ferecate cu argint, 10 pahare de argint, o cană mare de argint aurită, 10 linguriţe de argint, o olgindă, 72 de pietre de granat, o blană (de) purpură aurită turcească cu 36 noduri de argint aurit îmbrăcată cu cacom (zibelină); a doua blană de jider iarăşi cu faţa aurită şi cu 35 de noduri, a treia blană de pântece de Vulpe; a patra blană veneţiană cu faţa galbenă şi a 5-a blană de atlas aurit cu 37 de noduri de argint; 4 rochii de femee două de purpură turcească una de atlas aurit şi una galbenă de atlas gros [51].

Cu deosebire se punea un mare preţ pe posesiunea unor cai frumoşi, care custau adese ori sume foarte mari. Astfel ne spune Paul de Aleppo că careta domnească a lui Vasile Lupu erà trasă de 6 cai suri şi că domnul trimise să iee pe patriarhul spre a merge la mânăstirea Galata în o sanie trasă de 4 cai negri, spre a contrasta cu albeaţa zăpezei căzute în acea zi. Vasile Lupu în toate ceremoniile apărea călare pe un hărmăsar turcesc de o mare valoare, împodobit cu o mulţime de galoane şi de pietre scumpe. La sfinţirea apei, la Bobotează, se aduseră spre a fi stropiţi şi harmasarii lui Matei Basarab, coperiţi cu bogate harşale de brocart de aur cu perle şi pietre scumpe. Patriarhul îi stropi pe rând în număr de 20, fie-care în preţ de 1000 de galbeni. In urma tuturor veni un comişel călare pe un catâr şi un altul pe un măgar, în scop de a produce râsul şi veselia spectatorilor [52].

Mesele erau foarte luxoase şi zgomotoase. Tacâmurile; linguri, furculiţe şi cuţite erau de argint sau chiar de aur. Scaunul beiului, îmbrăcat cu catifea, stofă prea scumpă în acele timpuri şi ţintuit cu cuie de argint poleite. Iată descrierea unei mese

[50] *Codex Bandinus* ed. Urechia în *An. Ac. Rom.* II, XVI 1899, p. IV. Del Chiaro. *Sulle moderne rivolutioni* p. 147.

[51] 1514 Hurm. *Doc.* XV, 1, p. 226.

[52] *Arh. ist.* 1, 2, p. 93, 108—109. Comp un izvod de telegari din veac. XVII; 6 telegari galbeni la careta lui Vodă 5 tel. murgi la careta doamnei; 6 cai pagi la Iamandi şi 6 tel. murgi la hatmanul Buhuş, 6 tel. albi la Vasile Paharnicul, 6 tel. roibi la Gavriliţă Hatmanul; 6 tel. roibi la vornicul Ghianghea 6 tel. negri la Sturza paharnicul, 6 tel. murgi la Enache eluceru .N. Iorga. *Studii şi Doc.* VI, p. 24 25.

domneşti la care au luat parte şi Paul de Aleppo : „Toate talgerile stau acoperite cu altele asemenea lor până la timpul mesei când se ridică. Primul bucătar când vine cu o mâncare dusă de servitori, o prezintă beiului ridicând acoperişul; dacă place beiului, el o pune înainte în tăcere şi mănâncă : dacă nu, ridică ochii în sus şi bucătarul o ia. Spătarul stă în tot timpul de-a dreapta beiului ţinând în mână sceptrul regal. Paharnicul stă de asemenea lângă el, şi de câte ori prezintă câte un pahar beiului, gustă mai întâi din el, apoi i-l dă. La fie-care 3 sau 4 pahare de vin, lua beiul şi câte unul de bere. La banchetele de Dumineca cântă şi muzica, de asemenea şi la toate serbătorile cele mari". Paul de Aleppo au asistat şi la un asemenea ospăţ sărbătoresc în Muntenia la Matei Basarab. El spune că „de câte ori se aducea dela cuhne un fel de bucate, băteau tobele, sunau trimbiţele, şi se auzea ascuţitul ţipet al fluerilor. De câte ori beiul ducea păharul la gură sunau iarăşi trâmbiţele şi se descărcau tunurile de se cutremura pământul. Beiul sta cu capul gol şi închina adesă pahare de câte o oca de vin. Mai întâiu fură închinate trei cupe în onoarea serbătorei, apoi alte trei în numele beiului. Nimene nu puteà scăpa să nu bee, sub nici un cuvânt, şi toţi cei admişi de masa domnească erau deprinşi cu acest obiceiu. . . pahar de vin se bea unul de boieri" [53]. Poporul de jos nu se lăsà mai pre jos cu băutura la petreceri. Găsim un curioz catastih de cât s'a cheltuit când a murit *Agripina*; 25 taleri când a murit, una bute de vin; 15 taleri la 20 de zile şi poloboc de vin; 15 tal. la 40 zile şi poloboc de vin; 15 tal. la ½ an şi poloboc de vin; 20 tal. la un an şi poloboc de vin. (Veacul XVI Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise* II, 1, p. 37),

Pe lângă sărbările religioase şi mesele, se mai desfătau clasele înalte şi în vânători, care se făceau pe o scară foarte întinsă în ţările pe atunci sălbatice, pline de păduri şi de fiare de tot felul. Asupra acestor petreceri cinegetice ne spune tot Paul de Aleppo că „vânătorile cele mari se obicinuesc aice în ajunul Naşterei domnului şi în Sâmbăta luminată, find obiceiul că în acele zile să se pună pe masa domnului bucate pregătite din propriul lui vânat. Intovărăşirea militară la o asemenea vânătoare se suia până 10.000 de oameni. Sara se întoarseră cu un vânat imens, fiind urmaţi de cară de porci sălbateci, urşi, vulpi, becaţi şi alte".

---

[53] *Arh. ist.* I, 2, p. 190 Paul Strasburg *l. c.* spune că păharul în sănătatea domnului se bea în genunchi: *Monumenta Hungariae historica* Strasburg Pal, 1631—1633, iki kovetsege es Rakoczy Gyorgy, p. 100: „Quoties praecipui magnates et boiari Valachiae domino ac principi suo vitam et successus pro poculo. voverant toties more apud illos recepto ordine in genua procumbentes ebibebant". Berea se constată ca cunoscută în Moldova încă de pe vremea lui Lăpuşneanu. Un doc. din 1560 Hurm *Doc.* XV, 1, p. 558 vorbeşte de „Peyerbreyer so das Byer mit Khostlichen Khreyttern vermischen".

Se mai făceau din când în când şi parăzi militare, mai ales în Muntenia, unde numărul oştirilor erà însămnat. Paul de Aleppo care nu mai văzuse nici odată atâta armată împreună, exagerează numărul ei, arătând a fi fost de 100.000, ceeace el explică prin faptul că poporaţia Munteniei ar fi imensă şi că toţi fugarii din Turcia scăpând aici, unde lesne se câştigă mulţi bani, se adună un foarte mare număr de soldaţi plătiţi. Domnul asista la asemenea reviste militare din cerdacul ce erà făcut în jurul turnului dela poarta curţei domneşti. După sfârşitul revistei calicii veniau să ceară mila domnească, şi domnul arunca bani în mijlocul lor, râzând şi veselindu-se de luptele şi bătăile ce se năşteau dela apucarea lor — scene foarte caracteristice pentru barbaria moravurilor timpului [54]. Asemenea neorânduelì erau însă provocate de domn spre deosebita lui petrecere; altfel poliţia erà în destul de severă, ceeace erà neapărat cu nişte oameni atât de sălbătăciţi. Noaptea nu aveà voie nimene să umble pe stradă, pe cât timp erà aprins un fanar în curtea domnească

Mari serbări se făceau mai ales la nunţi, cu deosebire la cele bogate. In o descriere a celei dintre Timuş fiul hatmanului Cazacilor şi frumoasa Ruxanda fiica lui Vasile Lupu, deşi căsătoria în sine politică nu trebuia să placă nici domnitorului şi cu atat mai mult pentru domniţa Ruxanda, se dădură totuşi serbări strălucite care ţinură mai multe zile, petrecându-se cu lovituri de tun, cu muzică militară, şi de altfel mai ales de Turci şi de Ţigani, Adesea în palatul, cum am văzut, bogat mobilat, Timuş asistă la danţurile [55], fetelor în odaia logodnicii şi anume la sârbă, după cântecul Ţiganilor. In ziua nunţi chiar se reîncepură danţurile la care luau parte tinerile fete şi familiia boierilor bogat gătită şi chiar Domnul.

Muzica lui Timuş alcătuită din un orgănist, un trombon şi trei vioare cântă arii leseşti după care danţau cazacii. Se înţelege că nici mâncarea nici băuturile nu fură cruţate. Le dădură o mulţime de daruri nu numai mirilor ci şi întovărăşirii lor şi după patru zile de zgomotoase petreceri, Timuş cu soţia lui părăsiră Moldova.

Cine erà prins umblând prin oraş după aprinderea acelui fanar erà bătut de străji până la moarte. Stângerea fanarului în revărsatul zilei erà semnul vestitor al învoirei circulaţiei.

Cât despre poporul de jos starea lui erà tot aceea în care din nenorocire îl videm şi astăzi, cu foarte mică deosebire. Paul de Aleppo ne descrie bunăoară locuinţele ţăranilor, construite din bârne, având ca mobile nişte laviţe aşăzate împrejur, cu o masă la mijloc. In fiecare casă o sobă mare, a căreia exte-

---

[54] *Arh. ist.* I, 2, p. 90.

[55] 1652 Hurm. *Doc. Supl.* II, 3 p. 34. Un sol polon delegat de Sigismund la nunta lui Bogdan din Moldova în 1513 refuză să meargă acolo căci : nu voia ca din o horă de fete să ajungă în hora tătarilor. *Ibidem*, II, 3, p. 97.

rior formează un fel de pătrat de lut verde sau roş menit a primi fumul în el, sprijinit pe doi stâlpi, cu un capac de fier în vârf, care se numeşte în limba poporului *cabdur* (cuptor). Şi la cei bogaţi se afla în casă câte un asemenea, făcut însă din olane lustruite.

Pe când din casele clasei culte cuptorul a dispărut de mult, sau a fost relegat în bucătărie, el se ridică încă astăzi în locuinţa ţăranului. La noi au făcut progrese numai clasele superioare. Temelia naţiunei, partea muncitoare şi într'adevăr productivă, a rămas tot în starea în care se afla pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, în acea în care se afla chiar pe timpul lui Ştefan cel Mare şi Vlad Ţepeş; ba am puteà urca această identificare mult mai sus, căci nu ştim în ce se va fi deosebit locuinţa, portul, mobilierul, uneltele şi hrana sălbatecului Dac, de acele cu care să slujeşte astăzi sprijinitorul vieţei noastre celei în atâtea priviri atât de civilizate!

Starea femeilor erà destul de înapoietă. Dovada cea mai bună de puţina băgare de seamă de care ele se bucurau la bărbaţi, ne o dă testamentul din 1652 al Elinei Cantacuzino văduva vestitului Postelnic, anul în care evlavioasa femee pleacă la Sfântul Mormânt din Ierusalim şi în care testament după ce va pune pe Constantin Stolnicul mai mare peste toţi copiii ei adaugă următoarele poveţe ce astăzi ne pot păreà foarte stranii, anume leagă sub blăstămul ei părintesc pe toţi fiii ei, „să nu plece urechile sub ascultarea cuvintelor jupâneselor lor, însă de cele proaste şi vrăjbitoare care fac fraţilor neviaţă, nici să se amestece ele în vorba voastră când veţi aveà între voi au pentru moşii au pentru alte trebi; ci să-şi păzească fiecare treaba ei, ci voi singuri să vă tocmiţi şi să vă împăcaţi". Să se noteze că aceste sfaturi coborâtoare pentru femei erà dat de o femee! [56].

De aceea, deşi femeile apar adese ori în documente ca împricinate, ele nu sunt mai nici odată enumărate între marturii de întărire. O excepţie după cât ştiu unică este un zapis din 1668 a lui Dumitru Prăjescu dat lui Gavril Tăbărţă căruia îi botezase un copil şi-i dăruià ½ sat din Răsboieni, în care figurează pe lângă mai mulţi bărbaţi ca Dumitraşcu Boul, Toader Prăjascul, Toader Grama, Dumitraşcu Septilici, Vasile Ciolpan şi Miron Brute şi jupăneasa Maria Prajescu jupăneasa lui Toader Prajescu. Această participare a unei femei la un act de danie s'ar putea explicà prin faptul că erà şi ea vecină cu moşia Răsboeni, ca să nu râdice mai târziu vre-o pretenţie [57].

---

[56] Testamentul reprodus pentru întâia oară de noi la sfârşitul vol. IV al ediţiei I, Istoria Românilor de unde l-a reprodus N. Iorga în *Documentel Cantacuzinilor* p. 104—110.

[57] Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise.* III, 2. p. 54 Comp. p. 129 şi 130.

In privirea socială băgăm de seamă că clasele nu erau încă ajunse în starea de caste cum devin mai târziu pe timpul Fanarioţilor.

Aşà un doc. din 1674 ne arată că Mihai negustorul erà ginerele lui Postelnicul Andronachi. Nu erà deci pe atuncia încă ruşinea de a se încuscri breasla boierească cu cea negustorească [58].

[58] *Ibidem*, p. 122 şi 124. Mai multe amăruntimi asupra vieţii sociale în N. Iorga, *Femeile în trecutul Românesc*, 1909.

II

MIŞCAREA LITERARĂ

1. CRONICARI ŞI SCRIITORI RELIGIOŞI IN MOLDOVA

Introducerea limbei române în biserica şi în canceleriile domneşti, făcută de Matei Basarab şi Vasile Lupu, provocă în curând şi în literatura lumească o mişcare de propăşire. Pe când înainte de aceşti domni şi pe timpul lor predomnesc producerile religioase, după ei, aceste, deşi urmează mai departe a se arăta mănţinând în sfera religiunei cugetarea şi rostirea românească, ele sunt însă lăsate în umbră de producerile literare de caracter lumesc. Din aceste în primul loc punem însămnările istorice.

Erà firesc lucru că dela cele d'intâi fapte memorabile petrecute în ţările române să se fi început şi însămnarea lor, spre a le lăsa amintirei. Mai ales prin mănăstiri călugării cărturari, luându-se după pomelnicile ţinute în fie care mânăstire, adăogeau la simplele numiri înşirate, una sau alta din faptele vrednice de aducerea aminte făcute de acei domni. Asemene încercări de însămnare a faptelor istorice poartă mai mult caracterul unor răbuşe scrise decât acel al unei istorii : numele domnilor, câte-va bătălii sau zidirea unor lăcaşuri sfinte, după care urmează arătarea morţei, fără nici o altă îmbrăcare a acestui schelet. Astfel sunt cronica înainte de Radu cel Mare din Muntenia şi aşà numita cronică putneană din Moldova [1]. Că aceste însămnări sunt cu mult posterioare faptelor trecute în ele, se vede depe neexactitatea datelor vechi ce ele conţin, încât aceste cronici nu pot fi mai vechi de veacul al XVI-lea, deci posterioare cu cel puţin 200 de ani primelor timpuri ale statelor române. De îndată ce cronicele încep a însămna fapte trăite, ele devin din contra de o mare exactitate, şi controlarea lor cu documentele contimpurane nu le dă mai nici odată de greş.

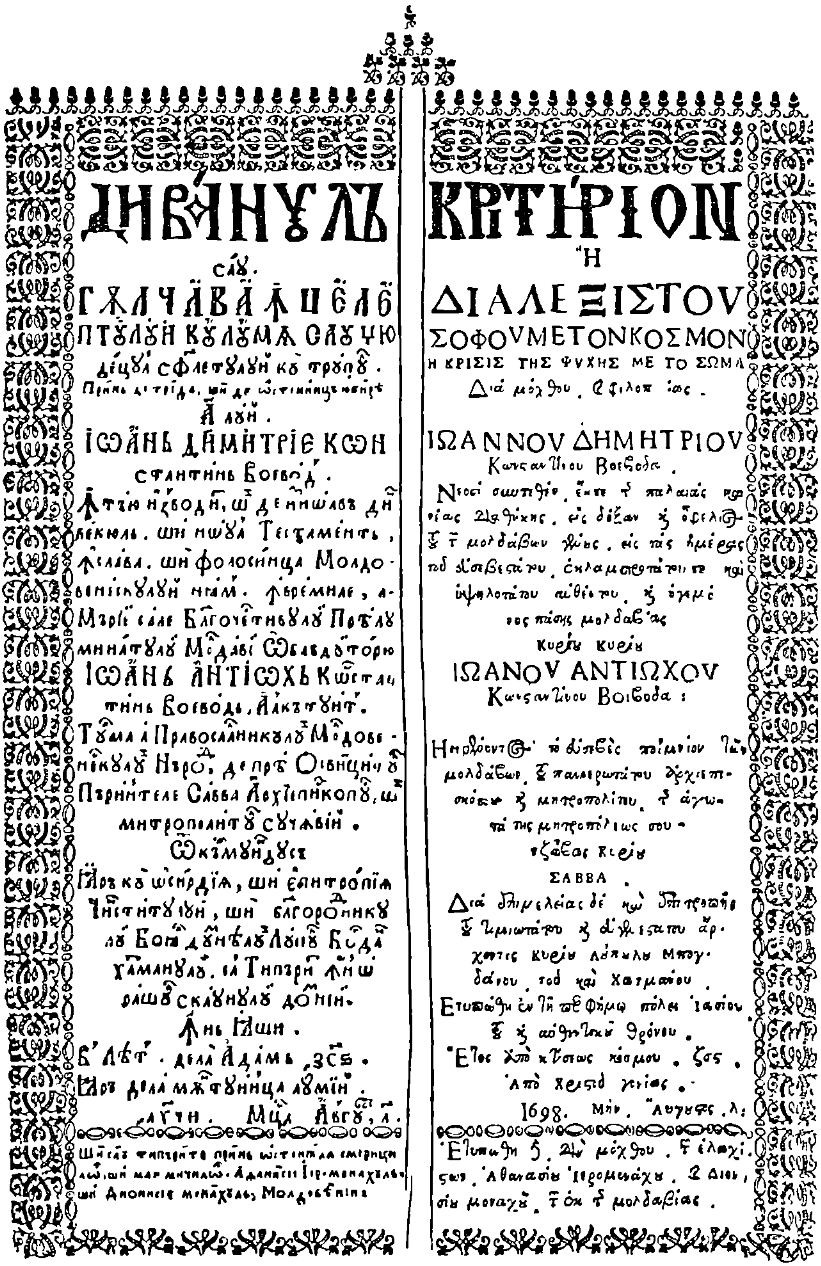
[1] *Cronica munteană*, în *Mag. ist.* IV, p. 231 şi urm. *Cron. putneană* în *Arh. ist.* III, p. 6 şi urm.

Pentru a întâlni însă însămnarea faptelor istorice turnate într'o povestire continuă cu legătură între ele şi descrise într'o formă literară cu oare care căldură în expunere, cu apreţuiri dacă nu critice cel puţin morale asupra evenementelor, trebuie să ne coborâm în epoca pe care o studiăm, în veacul al XVII-lea, şi mai ales după Matei Basarab şi Vasile Lupu.

O cronică însămnată atât prin conţinutul cât şi prin forma ei este acea scrisă în Moldova de *Grigore Ureche* după 1644, când dânsul devine vornic mare [2] precum se intitulează el în predoslovia adecă precuvântarea scrierei sale. El spune anume că : ,,şi eu Grigore Ureche care din mila lui Dumnezeu am fost vornic mare, cu multă nevoinţă am cetit cărţile şi izvoadele şi ale noastre şi celor străini şi am aflat cap şi începătură moşilor, de unde au izvorât în ţară". Aceste spuse ale lui Ureche însuş în precuvântarea lui cred că trebue să hotărască şi controversa dacă această cronică este de atribuit lui Grigore Ureche sau lui Nistor tatălui său. Şi noi credem, că întru cât precuvântarea este după stilul, limba şi ideile ei, învederat scrisă de aceeaşi mână ca şi corpul cronicei, nimica nu se poate îndreptăţi a bănui adevărul arătărei lui Grigore Ureche care se dă el drept autor al acestei cronici. Apoi mai găsim încă un argument în următoarea împrejurare : La domnia lui Aron Vodă cronica conţine povestirea fugei lui Ureche logofătul, şi anume în cuvintele : ,,Inţelegând Ureche logofătul de venirea lui Aron Vodă şi de poronca ce trimisese prin Oprea armaşul, nu cuteză să'l aştepte în ţară, ştiind câtă groază şi răutaţi făcuse mai înainte în domnia d'intâi şi acum a doua oară mai de mari cazne se va apuca. Ci dacă s'au aşezat Oprea la odăile dărăbanilor, aflând Ureche vreme şi cale deschisă de a se depărta şi de a eşi din ţară, au învăţat pre gazda sa, cine va întreba a doua zi de dânsul, să spue că s'au dus a casă la Cârligătură". Cu greu ar fi putut păstra Nistor Ureche despre propriile lui nenorociri atâta răceală şi mai ales impersonalitatea în povestiri ; să vorbească de el însuş ca de o a treia persoană, când din protivă cronicarii noştri obicinuesc a aminti lucrurile întâmplate lor ca vorbind de ei înşii. Aşà Neculcea aduce în mai multe rânduri de fapte ce îl ating, precum când l'au pus Antioh Cantemir spătar mare : ,,şi pe mine Ioan Neculcea din sulgeriea cea mare ce eram m'au pus spătar mare", sau aceea unde arată ,,că tâmplându-se de eram şi eu de casa lui Antioh Vodă, m'au fost pus Mihaiu Vodă şi pre mine într'acel izvod să mă prindă" [3]. Tot aşà credem că ar fi trebuit să vorbească Nistor Ureche despre propriile lui

[2] In 1632 Ureche era spătar şi merge împreună cu boierii pârâşi contra lui Alexandru Vodă la Poartă. Miron Costin, in *Letopisețe*, I, p. 263.

[3] *Letopisețele*. II. p 313 şi 318.

ДИВАНУЛЪ
сау
ГЪЛЧАВА ѮЦЕЛЕ
ПТУЛУИ КУ ЛУМЕА САУ ЖЮ
ДЕЦУЛ СУФЛЕТУЛУИ КУ ТРУПУЛ.

ΚΡΙΤΗΡΙΟΝ
Ἢ
ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΤΟΥ
ΣΟΦΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
Η ΚΡΙΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΜΕ ΤΟ ΣΩΜΑ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΙΩΑΝΟΥ ΑΝΤΙΩΧΟΥ
ΣΑΒΒΑ
1698.

D. Cantemir, *Divanul*, Iaşi 1698

pățănii, și amintirea lui în a treia persoană nu a putut fi făcută decât de fiul său Grigore, care trebuia să vorbească astfel despre tatăl său, spre a părea nepărtinitor. Hotărâtor însă rămâne arătarea precuvântarei că „eu Grigore Ureche care am fost vornic mare am scris acest letopiseț", și până nu se va dovedi că precuvântarea nu aparține cronicei, ceeace cu greu va izbuti, nu se va puteà pune în serioasă îndoială paternitatea lui Grigore Ureche asupra cronicei ce poartă numele său. Imprejurarea că cronica se oprește la 1594, epocă îndestul de îndepărtată de data redacțiunei, pe la 1645, în cazul când admitem pe Grigore de autor al ei, nu dovedește nimic; căci deși cronicarii iubeau a se coborâ până la timpurile lor, se poate ca Grigore Ureche să fi fost nevoit prin împrejurări, poate prin boală sfârșită cu moarte, a urma mai departe de acel an [4]. De aceea nu se poate deduce nimic nici din fraza „și de acolo (din scriitorii străini) luând mult și lipindu-le, *cu ale noastre vremi potrivind*, am scris acest letopiseț". Este știut că precuvântările cronicilor erau scrise într'adevăr înainte de începerea lucrărei, nu ca prefețele noastre care se scriu după ce cartea este isprăvită. Când Grigore Ureche a început a scrie, el nu știa că va fi împiedecat de a ajunge până la vremile lui, cu care vroia să lipească pe cele mai vechi. Și Miron Costin crede că poate se vor fi rătăcit izvoadele lui Ureche dela Aron Vodă încoace [5]. Miron Costin contimporanul lui Grigore și nu a lui Nistor Ureche, când făcea o asemene arătare nu puteà aveà în vedere decât pe Grigore Ureche, și nu pe Nistor, care nu ar fi putut scrie „dela Aron încoace", întru cât murise de mult. In sfârșit mai însămnăm și spusele lui Neculai Costin, care vorbind de basmurile lui Simion Dascălul și Misail Călugărul asupra originei Românilor adauge că „dupe care s'au fost alunecat și răposatul *Grigore Ureche* vornicul". Mi se pare că mai bine trebuia să știe Neculai Costin posterior numai cu 50 de ani lui Ureche decât noi cești de astăzi care au fost autorul cronicei, Nistor tatăl, sau fiul său Grigore [6].

---

[4] Părerea că Nistor Ureche ar fi autorul cronicei a fost atinsă fără a desvolta de Hasdeu în *Arh. ist.* I, 1, p. 117 nota; Aron Densușanu a reluat'o și a căutat să o întemeeze în *Istoria limbei și a literaturei romane*, Iași 1882, p. 164—168. Ea a fost combătută mai ales de I. C. Sbiera în studiul său *Grigore Ureche, Contribuțiuni pentru o biografie a lui*, p. 314—324. Chronicul lui Ureche publicat întâi de M. Kogălniceanu în 1852 în *Letopisețul Țării Moldovei* a fost reprodus fără schimbări însă cu un bogat și prețios comentar de Emil Picot, *Chronique d'Urechi* Paris, 1878 și în timpul din urmă în o foarte îngrijită restituire critică. a textului care însă îndreaptă mai mult limba decât fondul, de I. V. Popovici în *Chronique de Gregorie Ureche*, 1911 București.

[5] *Letopisețele*, I, p. 215.

[6] Vezi *Letopisețele* I, p. 38 Densușanu, nici această dovadă nu vra s'o iee în samă; ba reproduce din greșală locul lui Neculai Costin așà că ar zice: „că Ureche s'au fost alunecat după Misail călăgărul" *(Ist. limbei* p. 165) ceea ce nu

Trupul şi sufletul, din D. Cantemir, *Divanul*, Iaşi 1698

Din aceste câte-va împrejurări noi suntem de părere că Grigore Ureche este autorul cronicei de care ne ocupăm pe care deci a scris'o după anul 1642 când erà încă tot spatar mare [7], pe când în 1644 este aflat ca vornic mare [8]. Această discuţiune prezintă interes pentru determinarea datei la care trebue pusă redacţia cronicei şi care este fără îndoială, sau depe timpul sau posterioară lui Vasile Lupu, pe când dacă ar fi scrisă de Nistor Ureche, ar trebui urcată data redacţiei ei la începutul veacului al XVII-lea.

Grigore Ureche erà un om învăţat pentru timpurile lui; el studiase în şcolile polone şi cunoştea limbele polonă şi latină, întrebuinţând la alcătuiarea cronicei sale şi scrieri străine, precum pe Dlugosz, Cromer, Bielski şi alţii. Şi Ureche se adăpase la cultura polonă care înviorase încă de mult ştiinta românească cu învăţătură mai înnaltă. Intâile atingeri culturale cu Polonii sunt documentate de prin veacul al XVI-lea. In 1582 găsim învăţând în Lemberg pe Constantin Verei fiul lui Sima Vameşul moldovan, după unii italian sau Grec, şi în 1585 Consiliul Sniatinului primeşte pentru educaţie de la Petru Românul din Iaşi pe unul din copii [10].

Grigore Ureche arată în cronica lui simţiminte în alte cărora adesa le corespunde o frumoasă rostire. El spune bunăoară în precuvântare că au scris istoria Moldovei „ca să nu se înnece anii cei trecuţi şi apoi să nu se poată şti ce s'au lucrat, să se asemene hiarelor şi dobitoacelor mute şi fără minte". El are conştiinţa despre starea de decădere în care i se afla ţara pe vremile lui, spunând că mersul ei s'ar asemăna cu „puhoiul apei care se tâmplă ca de sârg se adauge şi iarăşi de sârg scade şi se împuţinează". Decăderea ţărei lui o atribue Turcilor „care se vedeau ca o negură ce toată lumea acoperea şi cu care Moldovenii făcură războae minunate; de multe ori i-au şi biruit; mai apoi i-au şi supus sub jugul lor, de câte-va ori i-au asudat rocoşindu-se şi nu fără multă moarte şi pagubă în oameni până se aşăzară". Cu mult drag zăboveşte el asupra luptelor eroice ale lui Ştefan cel Mare în a căror descriere stilul lui atinge adese ori o nobleţă şi o frumuseţă neîntrecută, aşà în admirabila descriere a luptei dela Războeni care sfârşeşte cu cuvintele: „şi pedestrindu-se oastea ca să nu nădăjduiască de fugă ci numai la arme, şi au dat războiu Luni Iulie în 26 şi multă vreme trăind războiul neales, de ambe părţile osteniţi. Şi Turcii tot adău-

este exact, căci Neculai nu lasă pe Ureche nedeterminat, ca tatăl său Miron Costin care aminteşte numai pe *Ureche vornicul*, ci specifică anume pe *Grigore Ureche*.

[7] Wickenhauser, *Moldovitza*, I, p. 108.

[8] *Arh. ist* I, 1. p. 120.

[9] Vezi în studiul lui Sturza citat la nota 4 izvoarele folosite de Ureche, p. 324—357. Adaugă culegeri de Barwinski „Ştiri nouă asupra familiei Ureche" în *Prinosul Sturdza*, p. 144 şi urm.

[10] N. Iorga. *Relaţiile comerciale cu Lembergul* I, p. 68 şi 83.

ТРІѠДІОН

Че съзиче

ТРИПЕСНЕЦЪ.

Каре акУм ѫтъю сау типърит, дин

порУнка, ши тоатъ келтУяла,

Прѣ лУминатУлУй Домнъ Іѡ:

КѠНСТАНТИНЪ БАСАРАБЪ

ВОЕВОДЪ.

Митрополит фиинд атоатъ Цара, Кѵр:

ѲЕѠДОСІЕ.

Й сау типърит ѫ сфънта Епископіе дела БУ:

ѫ анУл дела зидирѣ лУмии: ˏЗСИ:

Triodul, Buzău 1700, (C. Brâncoveanu)

gându-se cu oaste proaspătă, iar Moldovenii obosiţi şi ne ivindu-se ajutor nici de o parte, au picat nu fieştecum, ci până la moarte luptându-se; nici biruiţi de arme, ci străpşiţi de mulţimea Turcilor". Admiraţia lui Ureche pentru cea mai mare figură a trecutului nostru este fără margini: „Minunat lucru, exclamă el într'un loc, după poticala lui d'intâiu, cela ce nu aveà voinici de oaste, ci strângea păstorii din munţi şi argaţii de se'ntrarma, amu iară se râdică asupra biruitorilor! Cel ce întai se vedea că au pierdut ţara, acum prin domniile altora ţara şi-o lăţeşte!".

Pe lângă iubirea vitejiei pe care el ca un coborâtor al timpurilor ce le descria, trebuia s'o resimtă în inima lui, chiar acele în care Grigore Ureche scriea cronica lui se deosebeau prin crâncene lupte, acele dintre Vasile Lupu şi Matei Basarab; lupte, nu e vorba purtate nu spre a apăra ţările române de încălcările străine, ci mai curând spre a le arunca prin mutuala lor sfâşiere în prada acelora, dar care nu mai puţin decât acele vechi puteà să facă a tresări în inimile de viteji resunetul bărbăţiei. De aceea Ureche la domnia lui Ştefan cel Mare, uită principiile pe care le proclamă: „nici fără cale răsboaie să facă, că Dumnezeu celor mândri se pune împotrivă", şi laudă pe idealul său pentru aceea că „având inima aprinsă spre lucruri vitejeşti, îi părea că un an ce n'au avut treabă de răsboae, are multă pagubă, socotind ca şi inimile voinicilor în războae se ascut şi truda şi osteneala cu care se deprindea oastea o a doua vitejie", fericindu-se că întreprinderile lui Ştefan, care nu toate erau întemeiete pe dreptate, eşiau însă „cu noroc",

Potrivit cu timpul în care trăia, Grigore Ureche este adânc pătruns de ideea religioasă. Dacă Ştefan cel Mare repoartă izbânzi aşà de strălucite, aceastá se întâmplă mai ales fiind că'l „ajutora Dumnezeu şi prea curata maică a sfinţiei sale". In toată scrierea lui se vede domnind ideea proniei cereşti, care răsplăteşte binele cu bine şi rău cu rău, idee decât care nu este mai falşă în istorie, unde tocmai nedreptatea se arată aşa de adese ori că biruind şi răpunând cele mai drepte cauze, dar care idee este firească şi neaparată în cugetarea adânc religioasă a cronicarului moldovan. Tot religiositatea lui îl face să justifice omorul lui Jacob Eraclide Despotul, spunând că „dacă Dumnezeu l'ar fi îngăduit mai mult timp la domnie, nu vrea puteà fi într'alt chip, să nu primenească şi legea şi să nu râsipească şi ţara".

Grigore Ureche erà boier mare şi coboritor din una din cele mai vechi familii moldovene [11]. Cu toate silinţele sale de a

[11] Un străbun al lui *Petru Ureche* este pomenit într'un document din 1407 ca trimis de mitropolitul Iosif să dee egumenului de Neamţ toate averile atârnătoare de mănăstirea Bistriţa (*Arh. ist*, I, 1, p. 140). *Oană Ureche* este arătat în

Octoihul, Buzău 1700, (C. Brancovanu)

fi nepărtinitor, el pleacă simpatiile sale tot către boierii din care făcea parte. In luptele boierilor contra domnilor, el de obiceiu le dă lor dreptate şi justifică răscoalele lor contra cruzimelor domnilor, deşi aceştia erau stăpâni şi boierii slugi. Aşà la omorul lui Ştefăniţă fiul lui Petru Rareş, Ureche argumentează astfel: „Mulţi vor să zică cum la această faptă ce însămnăm să fi fost boierii vicleni, de au omorât pre cel mai mare al lor. Iară eu răspund la ceasta, că Dumnezu pre cel mai mare l-au lăsat şi judeţul ceresc al său pre pământ i l-au dat, şi precum iubeşte el să vază pre Dumnezeu în ceriu judecător blând faptelor lui, aşà să se arăte şi el celor ce sunt sub a lui stăpânire, şi cum nu sufere Dumnezeu strimbătatea, aşà şi el să nu facă altuia". Tot această plecare a sa către boieri îl face a nu vedeà mărimea lui Ioan Vodă cel Cumplit, pe care-l ponegreşte pe cât poate pentru asprimea cu care se purta cu boierii şi călugării, şi despre care nu spune că au perdut lupta dela Cahul din pricina trădărei boierilor, ci numai atâta arată ca ceva nesigur că „s'ar zice ca o samă de Moldoveni să se fi închinat la Turci la începutul războiului"; când pe de altă parte el laudă foarte mult mizerabila domnie a lui Petru Schiopul, care „erà boierilor ca un părinte, şi erà un domn blând ca o matcă fără ac".

. Stilul celui întâi cronicar moldovan căci până la el avem numai lucrări impersonale, cronice şi nu cronicari este în deobşte frumos, lesne curgător, înţăles şi plin de energie. O sumă de rostiri plastice şi de comparaţii potrivite şi frumoase îl înfloresc. Citâm ca exemple a felului cum mânueşte limba următoarele două: Cel d'intâi arată puterea lui de descriere şi se referă la seceta cea cumplită din 1585: „Iar în anul 7093, în zilele lui Petru Vodă, mare săcetă s'au făcut în ţară, cât au secat toate izvoarele, văile, bălţile, şi unde prindea mai înainte peşte acolo ara cu plugul şi pre multe locuri au căzut smidă (peatră). Copacii au săcat de uscăciune; dobitoacele nu aveau ce paşte vara, ci le-au fost dărămând frunza, şi atâta praf au fost cât se strângea troiene la garduri când bătea vânt, ca şi când erà troiene de omăt"[12]. Al doile exemplu al modului cum Grigorie Ureche închega în limbă cugetările sale, este vestitul portret al lui Ştefan

1442 ca făcând parte din sfatul lui Ştefan al III-lea, (*Arh. ist*, I, 1, p. 74 şi 23) Vezi şi un Doc. din 1445, în *Uricarul*. IX p. 137. Al treile *Ureche* este Nistor, tatăl lui Grigore, mare logofăt sub Aron Vodă, în 1592, şi după aceea mare vornic în 1604. (*Arh. ist.* I, 1, p. 177) şi în 1606, *Ibidem*, III, p. 70 74 şi Melchisedek *Cron. Romanului*, I, p. 30).

[12] *Le'opisețele*, I, p. 203. Observăm că descripţia, de şi foarte plastică nu cere numai de cât că descriitorul să fi văzut fenomenul, cum susţine Densuşanu, spre a sprijini părerea sa că Nistor Ureche şi nu Grigore ar fi putut face o atare descrierea a săcetei din 1585. O descriere este şi o treabă de imaginaţie. Apoi se păstrase în memoria bătrânilor de la care Grigorie îşi culegea informaţiile, amintirea acelei cumplite, uscăciuni şi cronicarul reproduce cele ce i se spusese.

cel Mare, una din cele mai maestre zugrăviri ce a eşit din condeiul omenesc: „Erà acest Ştefan Vodă om nu mare la stat, mânios şi degrabă vărsa sânge nevinovat. De multe ori la ospeţe omoria fără judeţ. Erà întreg la minte, nelenevos şi lucrul său ştia să 'l acopere şi unde nu cugetai acolo îl aflai. La lucruri de răsboae meşter, unde erà nevoia însuş se vâra, ca văzându-l ai sei să nu îndărăpteze. Şi pentru aceea rar răsboiu de nu biruia. Aşişderea şi unde biruiau alţii, nu perdea nădejdea, că ştiindu-se căzut jos se râdica deasupra biruitorilor"[13]. Contimporană cu Ureche este o prea însemnată lucrare care, deşi numai traducere şi nu originală, are meritul cel mare de-a fi pus pe limba română una din cele mai mari scrieri ale antichităţii; *Istoria lui Irodot*. Că traducerea datează din anii 1645—1649 se vede depe aceea că traducătorul, unde e vorba de Insula Creta, spune: „pe care nu o pot Turcii luà acum". Este ştiut însă că Creta a fost asediată de Turci mai întâi între anii arătaţi, când a putut să se împotrivească, iar la 1669 a căzut în a lor stăpânire.

Apoi stilul şi limba sunt acele ale scrierilor moldovene contimporane Cu toate că ne vine foarte greu de înţeles cum de un moldovan din acele vremuri s'a putut îndeletnici cu o lucrare atât de lungă şi de grea pe tărâmul curat al gândirii, lucrul e aşà şi nu poate fi pus la îndoială că avem o traducere foarte bună şi frumoasă a celor 9 muze ale lui Herodot făcută la jumătatea veacului al XVI-lea. Titlul românesc, al cărţii este: „*Istoria cea vechie şi de multe feluri a marelui învăţat Irodot dela cetatea Halicarnas; care istorie în 9 părţi se împarte carele se chiamă muze, adică zâne pentru dulceaţa cuvintelor*[14]

Al doilea însămnat cronicar este *Miron Costin*, a căruia soartă tragică am arătat'o la domnia lui Constantin Cantemir al Moldovei. Originar şi el dintr'o veche şi nobilă familie moldovenească care purta şi numele de Mironeşti, Miron Costin erà fiul lui Alexandru Costin postelnicul şi fratele lui Velicico. El se născu în 1633 în luna Octomvrie, şi fu dat de timpuriu, de pe la vârsta de 7 ani, la şcoala latină din oraşul Bar în Polonia, unde el singur spune că umbla pe la 1640[15]. Tot în Polonia îşi făcuse şi tatăl său educaţia lui. Pe la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu familia Costinilor, care fusese rău duşmănită şi prigonită de Arbănaş se împacă cu el şi este reprimită în ţară, unde Miron Costin se întoarce în vârstă cam de 20 de ani. El pare chiar a fi îmbrăcat sub Vasile Lupu dregătoria de comis, Sub Gheorghe Ştefan îl aflăm sulger mare, şi el este apoi mes-

[13] *Ibidem*, p. 145.

[14] A fost aflată şi bublicată de N. Iorga într'un volum de 512 pagini 8° în 1909.

[15] *Ibidem*, p. 289.

tecat în deosebitele daraveri ale domniilor lui Gheorghe Ghica, Ştefăniţă fiul lui Lupu, şi la toţi ceilalţi numeroşi domni până la Constantin Cantemir, care 'l taie pe el precum şi pe fratele său Velicico în anul 1691 [16]. Deşi rolul politic mai însămnat la lui Miron Costin începe abia după moartea lui Ştefăniţă în 1661, cronica lui încetează cu domnia acestuia, adecă 30 de ani înaintea morţei sale, încă o dovadă că nu este neapărat ca cronicarii să'şi întindă povestirea lor până în momentul când ei scrieau; căci Miron Costin ne spune într'un loc că el scria cronica lui la bătrâneţă. „Viaţa mea Dumnezeu ştie cu ce dragoste eram pururea la istorie, iată şi până la această vrâstă". Aşà dar Miron Costin deşi scria la bătrâneţe se opreşte în letopiseţul lui cu aproape 30 de ani îndărăt.

Şi dânsul ca şi Grigorie Ureche este împins a scrie istoria ţărei sale din izvorul de unde răsare îndeobiceiu asemene îndeletnicire, adecă curata şi adânca iubire de ţară. El spune în precuvântarea lui: „Inceputul ţărilor acestora şi neamului moldovenesc şi muntenesc şi câţi sunt în ţările ungureşti cu acest nume de Rumâni şi până astăzi, de unde sunt şi din ce seminţie, de când şi cum au descălecat în aceste părţi de pământ, a scrie multă vreme în cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta după atâtea veacuri dela descălecatul ţărilor cel dintăiu, dela Traian împăratul Râmului, cu câte-va sute de ani preste mie trecuţi, se sperie gândul. A lăsa iarăşi nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori este inimei durere. Biruit'au gândul să mă apuc de această osteneală". Chiar din acest loc se vede însă cu cât mai vastă este concepţiunea lui Miron Costin despre neamul românesc decât acea a lui Ureche, atât în timp cât şi în spaţiu! Sub Români el înţălege tot poporul asămănător sub raportul etnic, deşi despărţit politiceşte: Moldovenii, Muntenii şi Ardeleni „că tot un neam şi odată descălecaţi sunt", şi aiurea în poema polonă el adaoge că „în câte'şi trele ţările poporul se făleşte cu numele de Rumâni, şi nici se poate îndoi cineva cum că se trage din Roma" [17]. In timp, el se urcă până la zemislirea lui în sânul marelui popor roman din care se trage. cu toate că această origine a Românilor din străbunii Romani, nu este străină nici lui Ureche, spunând şi dânsul că „dela Râm ne tragem", şi căutând chiar să dovedească această înrudire cu asămănarea câtor-va cuvinte. La primul cronicar moldovan însă această idee este atinsă numai în treacăt, pe când al doilea face

[16] Vezi şi biografia lui Miron Costin de V. A. Ureche, în *Operile complecte ale lui* Miron Costin, I, p. 282 şi urm.
[17] *Arh. ist.* I, 1, p. 161.

Legătură de evanghelie (1692) dela Mânăstirea Hurezi

din ea obiectul unui studiu special, cartea pentru descălecatul întăi al Moldovei.[18].

Ideea aceasta a originei romane a poporului român a apărut, înnainte de a o arăta cronicarii noştri, în scrierile mai multor scriitori străini dela care ai noştri au luat-o. Enumerăm din acei scriitori pe următorii, deşi suntem departe de a-i fi istovit pe toţi: Cinnamus, papa Inocenţiu al III-lea, Aeneas Sylvius Piccolomini (papa Pius al II-lea), Antonio Burgio, Ant. Veranciu, împăratul Ferdinand, Andronicus, abatele Rugieri, François de Pavie, Ioan Baptiste Montalbanus şi-o scriere germană din 1665.

Dacă însă Miron Costin completează pe Ureche în acest punt, el se scoală cu mare putere contra bârfelilor comentatorilor şi adăugitorilor lui Grigore Ureche, care susţineau, după un izvor unguresc, că Românii sunt coborâtorii unor tălhari daţi de împăratul Râmului din temniţele împărăţiei sale lui Laslău craiul unguresc, ajutor contra Tătarilor[19]. Aceşti adnotatori erau Istratie Logofătul, Simion Dascalul şi Misail Călugărul, care împrumutară unul dela altul acest basm ocăritor. „Pre acest Simion dascalul, spune supăratul Miron Costin, Istratie logofătul l'au fătat cu basmele lui şi Misail Călugărul dela Simion au născut, cela fiu, cestalalt nepot. De aceste basme să dee samă ei şi de această ocară. Nici este şagă a scrie ocară vecinică unui neam; că scrisoarea este un lucru vecinic. Când ocărăsc într'o zi pe cineva, este greu arăbda; dar încă în veci?".

In vorbele raportate mai sus ale lui Miron Costin că poporul român din câte'şi trele ţările române tot de un neam este, se vede rezultatul întroducerei oficiale a limbei române în biserică şi cancelarii. Rolul mai însemnat al acestei limbi dela

[18] Cinnamus (1162) *Mai sus*, Vol. II. Inocenţiu al III-lea (1204) *Ibidem* Aeneas Sylvius (1405—1464), „Românii ar fi Italieni însă foarte stricaţi" ap. Iorga, *Studii şi doc.* III, p. LXXI; Antonio Burgio nunciul papal (1526): „Moldavia et Transalpina a son la Valachia, colonia di Romani". Hurm. *Doc.* II, 3, p. 524. Antoniu Veranciu (1544) se miră de marea mulţime de inscripţii romane din Transilvania. Din lipsa lor din Moldova închee că această Ţară a fost ocupată numai vremelnic de Romani. *Ibidem*, II, 4, p. 366; Impăratul Ferdinand (1548): „Valahi gentiles Nicolai Olahi alb ipsei rerum dominae urbe Romae oriunde nunc quoque sua linqua Romani (adecă Română) vocantur". *Ibidem*, II, 4, p. 441; Andronicus, biograful lui Ludovic Gritti (1550): „nunc se Romani vocant, sed nihil romani habent praeter linquam, et ipsam vehementer depravatam" Iorga *Studii şi Doc.* III, p. LXXVI; Abatele Rugieri (1568) în Iorga, *Acte şi Frg.* I, p. 16. François de Pavie (1585): „Ce peuple a été colonie du Romains" *Ibidem*, I, p. 38 şi 42; Montalbanus, *Rerum turcicarum commentarius*, 1634 p. 90: „Vallachi et Moldavi Romanis..... se praedicant, propriam idiome a latino passum declinans, italoque non absimile", *Hungarische, Siebenburgische, Moldau-Vallach, Turk, Tatar, Persian Chronica (1665) p. 4.*
Tot aşa susţine Dlugozs (sec XV) şi Cromer (sec. XVI).

[19] *Letopiseţele ţărei Moldovei*, I apendice p. 3—4.

Matei Basarab şi Vasile Lupu înainte, mai ales pe tărâmul religios, trebuia să aibă neapărat de urmare desvoltarea ideia unităţei poporului român. Când se traduc şi se tipăresc acuma cărţi româneşti pentru învăţătura bisericească ele sunt îndreptate cătră tot poporul acela ce puteà să le cetească în această limbă, deci cătră tot poporul românesc. Aşà Varlam mitropolitul Moldovei grăeşte în cuvântul său din Cazania tipărită în 1643, „cătră toată seminţia românească, dorind dar şi milă şi pace şi spăsenie a toată sămânţia românească, pretutindene unde se află pravoslavnicii întru această limbă" [20].

Pravilele lui Vasile Lupu sunt îndreptate de asemeni „cătră toţi cei ce sunt creştini pravoslavnici cine va cetì să înţeleagă" Mai lămurit în această privinţă este Liturghia tipărită de Dosoftei în 1679 care spune în „cuvînt depreună cătră toată seminţiĭa rumâniască" că roagă pe D-zeu să deà" pace, sănătate a toată sămânţia româneascătutinderia ce se află într'această limbă pravoslavnică; că dăruim şi noi acmu de odată limbei rumâneşti sfânta Liturghie, scoasă pre limba românească ca să înţeleagă toţi care nu înţeleg sârbeşte sau eli- neşte" [21].

Faptul odată existent în lumea realităţei trebuia să'şi găsască rostirea lui teoretică, şi aceasta fu formulată pentru prima oară de Miron Costin, care proclamă marele şi însămnatul adevăr că *Moldovenii, Muntenii şi Ardelenii toţi de un neam sunt, românesc, că alcătuesc deci una şi aceeaşi unitate naţională.*

In această idee, rostită pentru întâia oară de Miron Costin, stau rădăcinele intelectuale ale unirei Românilor, atât acelei îndeplinite până acuma cât şi acelei ca va să fie. Dacă Mihai Viteazul puse prin cuceririle celor trei ţări române, privazul unităţei neamului românesc, Miron Costin proclamând ideea acestei unităţi, umplu acel cadru cu tabloul ce-i lipsia, şi schiţarea trasă de el prin câteva linii, timpul ce trece o tot rotunzeşte, până când formele lui depline se vor arata ochilor înminunaţi în întreg şi măestrul lor chip. Ori cât ar fi de departată acea zi binecuvântată, să trăim numai în aşteptarea ei, căci fără imaginea ei adânc săpată în gândul şi inima noastră, nu avem pentru ce să ne sbuciumăm pe pământ!

Odată cu această mare idee a Unităţei neamului românesc, Miron Costin mai atingea încă o alta tot atât de însămnată, aceea că suntem coborâtori din poporul roman.

Această amintire trăia încă, deşi slăbită prin imensitatea timpului strecurat, în mintea poporului românesc, după cum

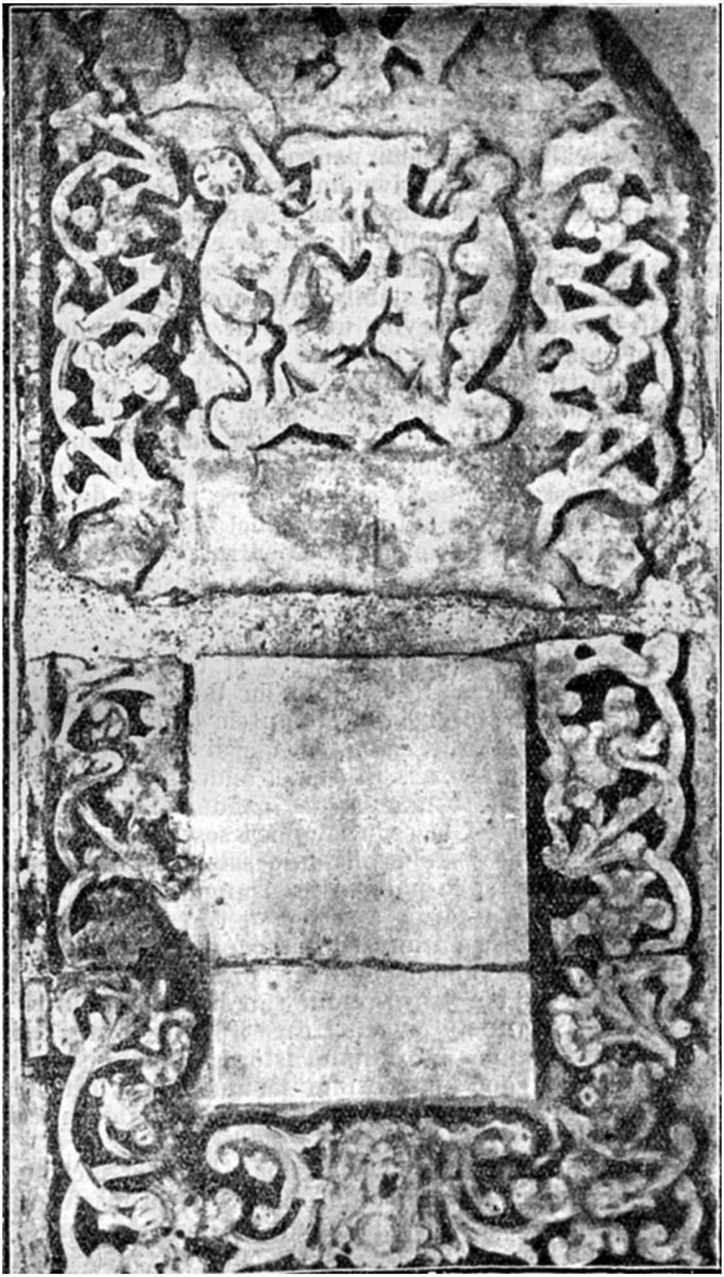
---

[20] Precuvântare la cartea de învăţătura Duminicii (cazania) din 1643. *Bibliografia Românească veche* I, p. 139.

[21] Pravil lui Lupu 1646, *Bibliografia* citată I, p. 186. Liturghia lui Dosofteiu, 1679 I, p. 223—224.

se vede din reproducerea tradiţiei poporane, despre întâiul descalecat al ţărilor române conţinut în Cronica anonimă a ţărei Româneşti, care în partea ei cea mai veche este opera unui spirit cu totul necărturar, ceeace reiesă şi din modul confuz cum originea Românilor este reprodusă. Spune această cronică că: „d'intăm s'au coprins (pământul ţărei Româneşti), de Românii, *care au purces dela Romani*, şi au venit spre miază-noapte; deci trecând apa Dunărei, au descălicat la turnul Severinului, alţii în ţara Ungurească pre apa Mureşului şi pre apa Tisei, ajungând până la Maramureş. Iar acei ce au descălecat la Turnul Severinului, s'au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alţii s'au pogorât pre Dunărea în jos, şi aşà ămplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Nicopoli. Atunci s'au ales dintr'nşii boieri care au fost de neam mare şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarab, să le fie lor cap adecă mari bani. Şi aşăzară întâiu să fie scaunul la Turnul-Severinului, al doilea scaun s'au pogorit la Strehaia al treilea scaun s'au pogorât la Craiova. Şi aşà find multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc" [22]. Oricine vede în această îngăimeală, nu ştinţi culese din scrieri asupra colonizărei Daciei prin poporul Romanilor, ci amintirea acestui mare evenement zemislirea poporului românesc, păstrată în memoria lui. Şi atare punt este însămnat, de oarece ne dovedeşte că această idee măreaţă, care faceà din noi o fărâmă a apusului aruncat aice în răsărit, a fost păstrată de poporul romănesc. Trunchiul şi rădăcina ei săteau neatinse, de şi înăbuşite de nămolul de spini adunaţi pe ea prin valmaşagurile timpurilor. De îndată însă ce erà să fie curăţită şi împrospătată, erà iarăşi să odrăslească cu putere, ca una ce nu încetase nici odată a primi din păturile poporane seva cea de viaţă dătătoare. De aceea şi primii cronicari care scriu mai cu deamăruntul istoria poporului român, se îndeletnicesc chiar dela început cu această idee, a aceea ce mai ales lovise mintea lor, ca cu aceea ce avea mai adânc şi mai îndepărtat răsunet în trezita lor conştiinţă. Ei o întăresc încă şi o expun după scriitorii străini pe care îi consultă, dând numai o formă nouă unei vechi gândiri. Aşà Ureche ne spune că „scriu alte istorii pentru ţara noastră Moldova, cum au stătut pustie peste 600 de ani, trecând pre aice Traian împăratul Râmului, a cărnia să cunosc semnele puterei lui pre unde au tras troian, peste multe ţări, trecând cu oştile lui peste câmpi şi peste ape". Şi mai departe adaoge Ureche ca o dovadă a acestei origini a neamului moldovenesc, „că şi limba sau graiul nostru din multe limbi este făcut, şi ne este amestecat graiul nostru cu al vecinilor depe împrejur, macară că de la Râm ne tragem şi cu a lor cuvinte ne-i amestecat graiul".

[22] *Mag. ist*, IV, p. 231.

Piatra de pe mormântul lui C. Brâncoveanu (la biserica Sf. Gheorghe nou București)

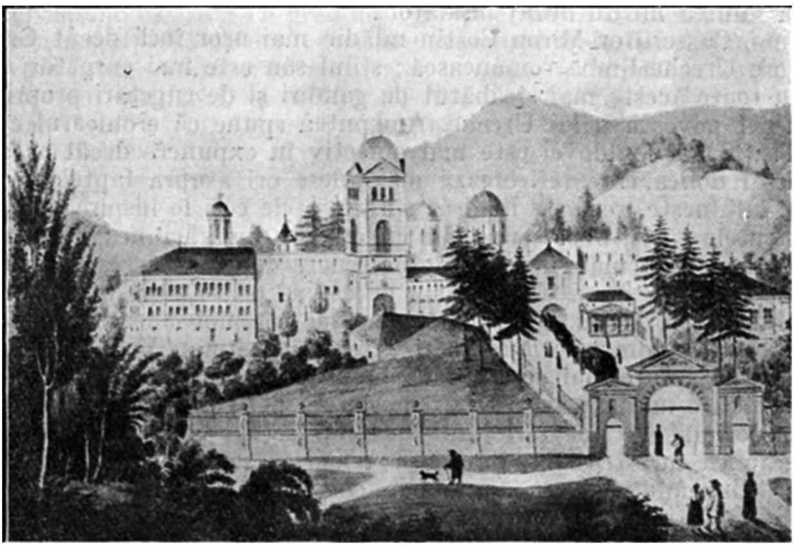
Miron Costin însă şi aice este cel întâiu care aşază această idee într'un chip mai temeinic, expunând războaele lui Traian cu Dacii, răpunerea acestora şi colonizarea ţărei. Este de însămnat că Miron Costin, condus de bunul său simţ, înţălege aşà cum a fost această colonizare, spunând că „Traian preste munţi, *pintre Dachi* au descălecat Râmleni pentru ca să nu mai poată a-şi râdica capul Dachii împotriva împărăţiei". Dela Miron Costin înainte originea noastră din Romani capătă un sprijin în cronica lui, copiată şi răspândită în sute de exemplare printre toţi Românii cărturari. Această idee nu mai este lăsată numai în paza nesigură a tradiţiei, slăbite prin nesfârşitul timp, sau în expunerile străinilor, ci devine un adevăr răspândit în întreaga Românime, adevăr care se mănţine neatins în tot decursul perioadei de înstrăinare a gândirei româneşti, în epoca Fanarioţilor. Deşi Românii se grecizară până într'un mare grad în decursul acestui răstimp, ei tot pastrară adânca convingere că sunt un popor de viţă romană, şi când această idee fu apoi reluată din nou şi proclamată cu mai mare putere de renaşterea transilvană, ea găsi un puternic răsunet în Românii principatelor. Pregătirea minţei româneşti, pentru primirea acestei idei mântuitoare, fu însă începută de Miron Costin, şi aice stă a doua mare însămnătate a cronicarului nostru şi a scrierei sale „pentru descălecatul întâiu".

Şi Miron Costin este fatalist ca şi Ureche, şi fatalismul ambilor îşi are rădăcini în credinţa lor despre atot puternicia lui Dumnezeu. El este convins că faptele omeneşti sunt determinate prin voinţa supremă, că „măcar câtă nevoinţă pune omul, sorocul lui Dumnezeu cum este rânduit a'l clăti nu poate" El repetă în mai multe rânduri că „gândul omului e neştiutor de sine la ce merge şi la ce întâmplări soseşte, că este neştiutoare firea omenească de primejdiile sale, că sunt alunecoase lucrurile răsboaelor şi în puterea lui Dumnezeu mai mult stau, că cu anevoie este fie-căruia a se feri de ce este să fie" şi altele asemenea. Miron Costin a nimerit însă o formulare a acestui gând într'o frază, ce va rămânea celebră prin conciziunea, frumuseţa şi poezia ei : „Nu sunt vremile sub cârma omului ci bietul om sub vremi". Această cugetare care leapădă forma religioasă şi se străpoartă numai pe tarâmul istoric, rămâne şi astăzi adevărată, astăzi când puterea lui Dumnezeu a fost înlocuită în mintea oamenilor prin legile tot atât de fatale ale desvoltărei popoarelor.

Miron Costin este partizan al monarhiei, şi nici nu puteà fi altfel în timpul şi ţara unde trăia. Şi el primeşte pe domn cum l'a dat Dumnezeu, că „domnul, ori bun ori rău, la toate primejdiile lui ferit trebueşte, că ori cum este dela Dumnezeu este, precum zice sf. scriptură : nu este nici o putere fără numai dela Dumnezeu". Cu toate acestea el ar vrea ca domnii să fie

buni, „matcă fără ac” cum le zicea Ureche, căci „unde este frică nu încape dragoste” şi de aceea exclamă el: „fericiţi acei domni, cărora ţările lor le slujesc din dragoste, nu din frică, că frica face uriciune şi uriciunea cât de târzie tot izbucneşte”.

Potrivit cu însuşirile cu care Miron Costin ar dori să fie împodobit domnul unei ţări, el îi cere să asculte totdeauna de sfatul boierilor „cu care vorovind o treabă, se frământa cu voroava lucrul, şi unul una altul alta răspunzând se lămureşte

Mânăst rea la 1850 (După o aquarelă de pictorul Freinvald)

lucrul care-i mai spre îndămână. Iar ceeace fac domnii singuri din gândurile lor sau din şoapte, răr lucru este de folos” [23].

Bine înţeles că nici puteà să-i treacă prin mintea lui Miron Costin ca să dee vre-un rol poporului de jos la conducerea statului. De aceea el lăsă îngrijirea de cei mici celor mari, adaugând că „cu cale este a hi frică celor mai mici de cei mai mari”. Miron Costin însă deşi partizan al deosebire' de clase şi deci a privilegiului, înţelege ca să respecte dreptatea şi faţă cu cel mic. El spune că „atunci când se pârăşte un curtean cu un ţăran, mai de cinste se cade să fie curteanul şi la cuvânt şi la căutătura domnului; dar judeţul să nu se abată din calea sa cea dreaptă”.

[23] V. A. Ureche (*operile lui M. Costin*, I, p. 364) exclamă la acest loc: „iată pare-mi-se limpede şi lămurit — mai puţin numele = constituţionalismul modern”. Constituţionalismul este încă *impus* domnului, pe când sfatul stă *în voia lui* a-l primi sau nu. Deosebire câtă i ceriul de pământ.

Intr'un cuvânt ideile lui Miron Costin asupra statului erau acele patriarhale. In fruntea piramidei sociale un dom bun, milostiv şi înţelept, conducând poporul, nu numai după propriul lui gând, ci luminat de sfatul boierilor. Sub el o clasă de privilegiaţi, oameni de treabă, care să îngri ească de interesele celor mici ce nu aveau să conducă statul, ci să fie conduşi şi să asculte.

Cine va bănui lui Miron Costin acest vis frumos, când realitatea înspăimântătore trebuia prin reacţiune să trezască în mintea lui un miraj înşălător?

Ca scriitor Miron Costin mlădie mai uşor încă decât Grigore Ureche limba românească; stilul său este mai curgător, şi cu toate aceste mai străbătut de gândiri şi de cugetări proprii, decât povestirea lui Ureche. Am puteà spune că cronicarul cel d'intâiu al Moldovei este mai obiectiv în expunere decât acest de-al doilea, care reflectează mai adese ori asupra faptelor, ce le întâlneşte, rosteşte hotărât simţimintele ce i le inspiră evenimentele ţărei, adese-ori chiar cu o mare amărăciune; este într'un cuvânt mai subiectiv în aşternere decât predecesorul său. Cu toate aceste şi el se sileşte pe cât se poate a păstra nepărtenirea istoricului, şi spune într'un loc că „noi măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ştefan Vodă (Gheorghe) dela care mai multă milă am avut decât dela Vasile Vodă dela care multă urgie părinţii noştri au petrecut, iară dreptatea scocotind, nu pot scrie într'alt chip", căci adaugă cronicarul „nimica nu strică credinţa aşà celor ce scriu letopiseţele cu făţărie, când veghe voia unuia şi pogoară luciul cu hulă altuia"[24].

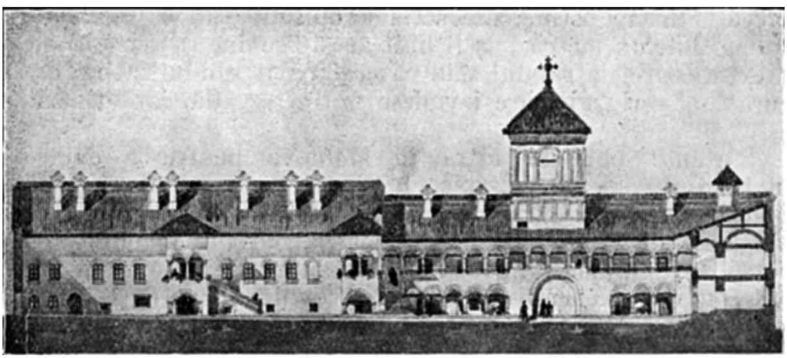
Al treilea cronicar al Moldovei în acest veac este fiul lui Miron, *Neculai Costin.* Şi dânsul erà învăţat tot în şcoalele polone, şi cunoştea limbele latină şi leşască. Aşà el însuşi arată în letopiseţul său că Neculai Mavrocordat l'a trimis întru întimpinarea marchizului Desallcurs ambasadorul Franţei ce trecea prin Moldova cătră Constantinopole „pentru limba latinească"; iar într'un alt loc spune că acelaş principe l'a trimis înaintea lui Potoţchi, voevodul Galiţiei, care treceà din Ungaria în Polonia şi au venit prin Iaşi, „pentru limba leşască" [25]. Neculai Costin în deosebire de tatăl său vra însă să arate această a lui învăţătură, începând istoria descălecatului întâiu dela facerea lumei, şi arătând o sumă însămnată de scriitori străini consultaţi de el. Şi în descrierea evenementelor Moldovei el arată o cetire şi o cunoştinţă mai apropiată a cărţilor sfinte, pe care le citează mai des, când se potrivesc sentinţele lor cu morala întâmplărilor ce le povesteşte.

---

[24] *Letopiseţele,* I, p. 315.

[25] Neculai Costin, în *Letopiseţele,* II, p 85 şi 86.

Şi acest cronicar ca şi Grigore Ureche şi Miron Costin este adânc religios, partizan al monarhiei absolute şi al boierilor. El laudă pe domnii aceia sub care erà bine boierilor; este însă în destul de nepărtinitor chiar cu aceia ce le făcea rău. Aşa despre Duca Vodă după ce descrie toate cruzimile şi jafurile lui, nu se poate împedica de a mărturisi că,, numai o bunătată aveà Duca Vodă şi soţia lui, că erau foarte curaţi amândoi, aşa că în casa lor „să vrea puteà cânta sfânta liturghie". Şi ca să nu se creadă că ar apăsa prea mult condeiul asupra acestui domnitor, spune că „este cu greu a nu se scrie aceste lucruri, că spune sfânta scriptură că de vor tăcea oamenii pietrele vor răspunde". Apoi invoca de marturi a celor ce le scriea nu numai „aceşti pământeni pătimaşi, ci străini de alte ţări împrejur, Turci, Tătari, Greci Sârbi, Albaneji şi Latini şi alţi toţi cât s'au tâmplat

Stăreţia mânăstirii Hurezi, (Brăncoveanu) clopotniţa şi chiliile de sud.

într'acele vremi, de au văzut toate năcazurile Moldovenilor", şi într'adevăr am văzut că misionarul catolic Petru Parcevici adevereşte în totul spusele cronicarului asupra jafurilor neomenoase cărora Moldova erà expusă pe timpul lui Duca Vodă. Neculai Costin a mai scris şi o operă de filosofie morală luată după un autor strein : *Ceasornicul Domnilor* din care citām ca povaţă aceea îndreptată contra femeilor că : „stăpània muierii nu-i alta fără cât cu picioarele să mânânce şi cu mânile să umble."[26]

Veacul al XVII-le produce în Moldova pe lângă scriitorii amintiţi pe tarâmul istoriei naţionale şi unul mai însămnat în sfera cugetărei religioase, anume pe mitropolitul *Dosofteiu*. Pe la anul 1649 întâlnim pentru întâia oară numele lui ca monah

[26] *Letopiseţele* II, p. 21, 27. Asupra *Ceasornicului* vezi N. Iorga. *Istoria literaturii române în sec. al XVIII*. I, p. 68 şi urm

la mănăstirea Probota, unde el se îndeletnicea cu studiul limbeĭ latine, greceşti şi polone şi cu cetirea vechilor documente slavone ale Moldovei. In 1658 îl aflăm episcop la Huşi şi în anul următor în aceeaşi demnitate la Roman, şi în sfârşit în 1671 se urcă în scaunul mitropolitan, în care însă nu stă de cât doi ani, părăsind el Moldova în 1673 împreună cu Petriceicu Vodă. Iertat după aceea de Dumitraşcu Cantacuzino, urmaşul lui Petriceicu, el se întoarce în scaun, unde însă încetează de a se mai amesteca în daraverile politice, spre marele folos al literaturei româneşti, către prelucrarea căreia Dosofteiu îşi îndreaptă de atunci înnainte toate puterile sale cu cea mai mare sârguinţă. El întocmeşte o tipografie nouă la mitropolia Iaşilor, cu ajutorul lui Ioachim patriarhul Moscovei [27], în care tipografie Dosofteiu tipăreşte aproape toate cărţile alcătuite de el.

Tipografiea întemeiată de Vasile Lupu se risipise cu totul în cât Miron Costin, care scria letopiseţul său către bătrâneţe spune, într'un loc că „aş fi lipit aceste semne (a ceriului de rău prevestitoare) la rândul său, că era trecut rândul la izvodul cel curat; şi scriitorii care izvodesc puţini se află, iară tipariu nu este'' [28].

Când Sobieschi întră în Moldova pentru a doua oară în 1686 şi veni până la Iaşi, în retragerea lui se duse şi mitropolitul Dosofteiu cu dânsul, trecând întâi la castelul Zolkiew lângă Lemberg, de aici în Rusia la patriarchul Ioachim al Moscovei, care mijloci la ţarul Petru cel Mare să-l numească în 1703 episcop al nou cuceritului oraş al Azovului. Se vede însă că Dosofteiu nu primi acest post şi muri în Moscova puţini ani după aceea.

Activitatea lui Dosofteiu se mişcă mai ales pe tărâmul, religios, unde el însă adaugă o notă literară la concepţiunile religioase, anume punând în versuri româneşti psaltirea, luând ca model pentru această lucrare psaltirea în versuri polonă a lui Ion Kochanovski [29]. Celelalte lucrări ale lui, precum traducerea Liturghiei, Molitvelnicul, Parimiile de peste an, întră în mişcarea generală a întroducerei tot mai depline a limbei româneşti în slujba bisericească, a căreia însemnătate am arătat-o mai sus. El mai are încă o lucrare în versuri, anume un poem asupra succesiunei domnilor Moldovei, tipărit împreună cu Molitvelnicul din 1681.

Să arătăm înrâurirea ce a putut s'o exercite stihuirea românească a lui Dosofteiu asupra minţei româneşti. Până la

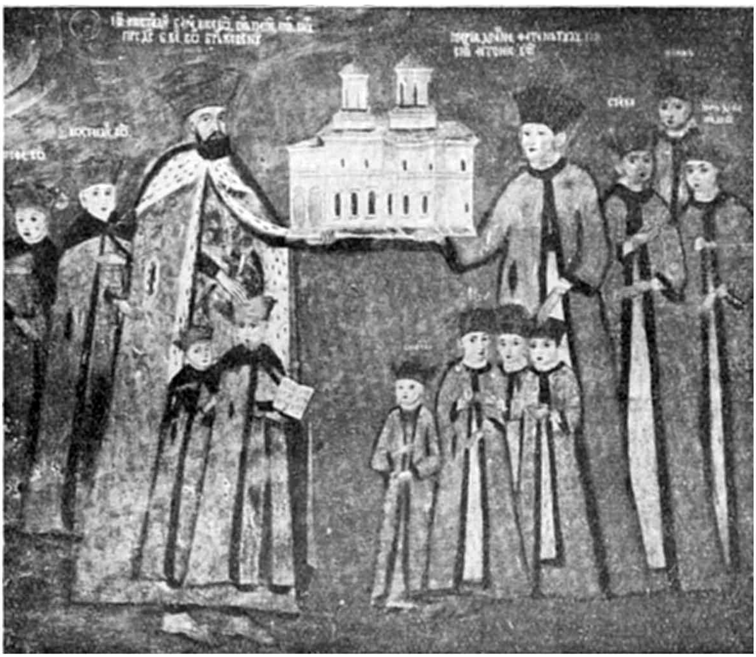
---

[27] Aceasta o spune Dosofteiu în titlul cărţei sale *Parimiile de peste an*, 1682. Vezi *Psaltirea în versuri* întocmită de *Dosofteiu mitropolitul Moldovei*, publicată de I. Bianu, Bucureşti, 1887, p. XII.

[28] *Letopiseţele*, I, p. 353.

[29] *Psaltirea lui Dosofteiu*, de I. Bianu, p. XXVIII.

Dosofteiu limba română cunoştea ca vers numai poezia poporană. Afară de cele câteva stihuri alcătuite de Miron Costin asupra descălecatului ţărei Moldovei [30], care poate să fi precedat cu vre-o 2—3 ani pe acele ale lui Dosofteiu, nu se află în nici o scrisoare română anterioară, limba înlănţuită în forma mai strânsă a versului. Dar acele şese versuri ale lui Miron Costin erau numai o floare pusă în fruntea cărţei sale, care trecea neobservată faţă cu însemnătatea scrierei însăşi. Lucrarea lui Dosofteiu se prezintă mai întâi în totalitatea ei ca o poemă în-

C. Brancoveanu cu familia în ctitoria sa, (Mânăstirea Hurezi).

treagă; apoi prin materia ce conţinea, poate cea mai cetită a timpurilor de atunci, trebuea să se'ntroducă între toţi oamenii ştiutori de carte, să devină poporană. Poezia are însă puterea aceea de a atrage luarea aminte asupra organului gândirei, asupra limbei în care dânsa este rostită, pe când proza mai modestă, lasă să străbată prin ea limpezala gândirei, dispărând adesa în dărăptul ei. Proza este aerul prin care vedem fără ca

30. *Letopiseţele*, I, p. 214.

şi dânsul să fie văzut. Poezia, şi ea mijloc străveziu al gândirei, este apa limpedelui izvor, care îţi dă cunoştinţă, prin tremurarea ei, şi de mediul prin care priveşti. Poezia pune în mişcare gândirea în îmbrăcarea ei concretă sub forma cuvântului; armonia versului, acel element muzical al poeziei, încă din limbă fac parte, în cât este invederat că poezia încântă nu numai prin gândirile ce le provoacă în noi ci şi prin limba în care ele sunt rostite. Dacă proza poate să ne facă a iubi gândirea rostită prin ea, poesia ne va face să iubim şi gândirea şi limba, şi dacă scrierile lui Miron Costin, Dimitrie Cantemir şi Grigorie Ureche făcură pe Români să-şi iubească neamul, versurile lui Dosofteiu îl împinseră să'şi iubească limba, întărind prin aceasta şi mai mult iubirea neamului însuşi.

2. SCRIITORII ERUDIŢI MOLDOVENI.

Dimitrie Cantemir. — In scriitorii moldoveni cercetaţi până aice am aflat mai mult talent literar îngemănat cu concepţii noue şi simţimânt patriotic, fără ca ei să poseadă vre-o pregătire ştiinţifică mai serioasă pentru cariera istorică. Moldova însă ne poate arăta şi oameni învăţaţi în adevăratul înţeles al cuvântului, erudiţi ce s'ar fi putut măsura cu asemenii lor din apusul Europei, şi trebue să expunem şi lucrările lor, deşi ele poate nu vor fi avut o înrâurire atât de pătrunzătoare în sânul poporului român, care prin lipsa lui de cultură stătea mai îndepărtat de sfera erudiţiei.

Cel întâiu mare învăţat moldovan din veacul al XVII-le este principele *Dimitrie Cantemir*, a căruia încercare de politică rusească am studiat'o mai sus, Deşì fiu şi frate de principi necărturari, Dimitrie Cantemir ajunse pentru timpurile în care trăia, unul din învăţaţii cei mai de frunte, şi această reputaţie şi-o dobândì mai ales prin două scrieri latineşti care se răspândiră adânc în lumea învăţată apuseană. Acestea erau : *Descriptio Moldaviae* cea dintâiu scriere geografică şi statistică asupra Moldovei şi mai ales *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae.* (Istoria Otomanilor) care pentru timpul său când istoria Turcilor erà cu totul necunoscută aveà valoarea unei neaşteptate destăinuiri. Cantemir avuse de dascal în Iaşi pe Ieremia Cacavela, care în o scrisoare de mulţumire trimisă lui Cantemir pentru împărtăşirea scrierei sale „Divanul lumei cu înţăleptul", zice că ar fi „plugarul care la holda minţei tale am ostenit". La suirea tatălui său Constantin Cantemir în scaunul ţărei Moldovei, Dimitrie fu trimis la Constantinopole ca ostatec împreună cu fratele său Antioh [31], de unde se

[31] Béthune către Croissy 8 Aug. 1686; „le hospodar de Moldavie a son enfant comme ôtage à la Porte".

întoarse numai pentru scurt timp înaintea morţei tatălui său, când atunci fu proclamat de domn pentru câte-va zile. Răspins însă de Constantin Duca, Dimitrie Cantemir se duce iar la Constantinopole, unde urmează înainte spornicele sale studii până la 1711, când vine pe tronul Moldovei. Se vede că talentul său înnăscut mai ales pentru limbi, îl pusese în putinţă a învăţa atât la dascălul său din Iaşi cât şi la acei ce-i avù în Constantinopole numeroasele idiomuri, pe care le poseda, anume: turcească, araba, persana, elena, greceasca, latina, slavona şi franceza. Dintre ştiinţi el se dădù mai ales studiului istorici, filo-

Neamul boerilor din Brâncoveni (Mânăstirea Hurezi)

sofiei şi matematicilor. Muzica de asemene fù una din îndeletnicirile sale favorite, şi Neculai Costin raportează despre el, „că ştiind bine din tamburu, îl chemau agii la ospeţe pentru zicături''.

El se bucura de o mare reputaţie de învăţătura ceeace mărturiseşte şi Neculai Costin, când mustră pe Dimitrie Cantemir, că „ştiindu-se foarte învăţat n'au vrut să iee nici odată sfat dela boierii cei mai bătrâni''. Reputaţia lui însă erà încă mult mai mare în străinătate, unde el după ce trecù în Rusia fu numit membru al Academiei de ştiinţi din Berlin şi al celei din Petersburg, care se întemeie de Petru cel Mare după stăruinţele lui.

Hronicul a toată țara Românească, cum întitulează însuş Cantemir scrierea lui, este o lucrare de mare însămnătate, care se deosebeşte în totul de Letopiseţele cronicarilor moldoveni. Aice nu mai avem a face cu o cronică, ci cu o lucrare istorică în adevăratul înţeles al cuvântului, plină de o vastă şi bogată eruditie, şi în care izvoarele sunt analizate, confrontate, luminate sau combătute unele prin altele, cu o sârguinţă şi o destoinicie care te pune în uimire. Simţi că ai înainte un învăţat care posedă de minune toată ştiinţa trebuitoare, pentru vasta lucrare pe care o întreprinsese. Aceasta nu erà nimic mai puţin decât încercarea de a schiţa istoria Românilor, dela prima lor urzire ca Daci şi apoi ca Romani pe pământul Daceii, şi în urmă dovedirea stăruinţei lor în acea ţară din an în an până la întemeierea principatelor, punând în legătură istoria Românilor cu acea a tuturor popoarelor barbare ce au trecut peste Dacia, apoi cu acea a tuturor statelor cu care dânşii au venit în atingere, precum Româno-Bulgarii, Turcii, Poloni, Muscalii, Tătarii şi Ungurii.

Deşi astăzi încercarea lui Cantemir ar puteà fi supusă la multe şi întemeiete critici, totuşi nu e mai puţin adevărat că pentru timpul său ea constitue una din lucrările cele mai de căpitenie ale istoriografiei de atunci, şi că numai limba în care dânsa a fost scrisă, cea românească, au împedecat'o de a contribui la renumele european al lui Cantemir în un grad asemănător cu vestita lui istorie a împărăţiei otomane. Când vezi pe de o parte imensa lui eruditie în complicatele zvoare ale istoriei originei neamului românesc, şi pe de altă parte aceeaşi însuşire documentată în conoştinţa acelor ale istoriei turceşti, atunci rămâi într'adevăr înminunat înaintea bogăţiei nesfârşite a ştiinţei acestui bărbat, unul din luceferii Europei dela sfârşitul veacului al XVII-le şi începutul celui al XVIII-le.

Deşi scrierea lui Cantemir e o lucrare de eruditie, totuşi ea este aşà scrisă că cetirea ei să fie uşoară şi plăcută ori cui, şi afară de citaţia câtor-va texte latineşti şi greceşti, care însă sunt toate puse pe româneşte [32], ea nu înfăţişază nici o greutate la înţelegere. Deşi atinge o sumă de chestiuni ce nu stau în legătură cu istoria Românilor, precum răsboiul Troei prin care vrea să ajungă la urzirea poporului roman din rătăcitorul Enea totuşi toate aceste excursiuni pe alte tărâmuri înfăţişează un

---

[32] Se impută lui Cantemir că ar avea o limbă ,,esotică, nenaturală şi greoae până la desgust, intervertită şi încurcată până la neânţeles", Densuşanu, *Istoria limbei şi a literaturei* p. 181. Aceasta este nedrept. Limba lui e curat românească. Singura abatere, provenită din lunga lui îndeletnicire cu limba latină. este inversiunea neobicinuită în româneşte de a străpurta verbul la sfârşitul frazei: exemplu: ,,dar nu ai istoriile cetite, nici ai cronicile cercetate". (Opere V, p. 51). Dar şi inversiuni de aceste se întâlnesc mai des în scrierile lui filosofice; însă nu în hronicul Moldovei.

interes prin sine însuşi şi prin modul cum sunt tratate, de sigur mult mare decât urcarea lui Neculai Costin la împrăştierea neamului omenesc pentru a ajunge la descălecatul întâi.

Cantemir îşi propune întâiu sprijinirea tezei lui Miron Costin, adecă de a dovedi unitatea neamului românesc prin comunitatea originei lui spunând în unul din numeroasele locuri în care atinge această întrebare că „vestiţii Romani sunt moşii şi strămoşii noştri a Moldovenilor, Muntenilor şi Ardelenilor şi a tuturora ori unde se află ; precum şi singur numele cel de moşie arată Români chemându-se, şi limba cea părintească care din latinească se trage, neştirbit martur este".

C. Brâncoveanu cu Maria Doamna cu fii lor : Constantin, Ştefan, Radu şi Matei (In paraclisul Mănăstirii Horezi)

A doua teză nu mai puţin însemnată se referă la stăruinţa Românilor în Dacia Traiană, dela zămislirea lor până în timpurile când constituesc state în ea. Cum spune Cantemir, Românii din Dacia de astăzi care sunt Moldovenii, Muntenii şi Ardelenii sunt din neamul lor hireşi Romani dela Italia de Traian Impăratul aduşi, şi ei au locuit necurmat în Dacia precum astăzi locuesc. Aiurea iarăşi adaogă prea frumos : „şi Traian marele împărat săditorul şi răsăditorul nostru este."[33].

Conform cu această concepţie Cantemir şi întreprinde expunerea trecutului întregului neam românesc.

Pentru aceasta Cantemir aveà de luptat cu scriitorii străini, duşmani în deobşte şi rău voitori, care cei mai mulţi tăgăduiau

---

[33] *Hronicul.*

Românilor originea lor romană, sau cel puțin traiul lor neîntrerupt pe pământul vechei lor patrii.

Cantemir însă întreprinde această îndoită luptă înarmat ca şi protivnicii săi cu toate armele ştiinţei, ferecat din cap până în picioare cu citaţii greceşti şi latineşti, şi putând deci lupta ca unul de o potrivă cu cavalerii ştiinţei de atunci.

Cum se face însă, că deşi hronicul a toată ţara Românească este menit mai ales spre a răspinge bârfelile învăţaţilor străini, el este scris de Cantemir nu în limba universală a ştiinţei de atunci, ca istoria împărăţiei otomane, ci în limba română? Este învederat că Cantemir vroia să facă cunoscută această istorie înainte de toate poporului său. El spune undeva în Hronicul lui: „însă aceste toate fiind de noi în limba latinească scrise şi alcătuite (el scrisese Hronicul întâi în latineşte) socotit-am că cu strâmbătate încă şi că păcat va fi de lucrurile noastre decii a înnainte mai mult străinii decât ai noştri să ştie. De care lucru acum de iznoavă osteninţă luând, din limba latinească pre cea a noastră latinească le prefacem". Simţimântul de iubire de neam al lui Cantemir străbate din mai multe locuri ale scrierii lui. El spune aiurea: „Intr'acestaş chip zicem şi noi făcând, pre cele cu vechimea vremilor îngropate a vechelor istoriei comoare, la lumină a le scoate şi la treaba de obşte a le arăta v'om sili şi *cele româneşti* precum Românilor se cuvine v'om dovedi" [34]. Cât de adânc este convins Cantemir de această idee se vede de pe aceea că el nu se mai satură a o repeta la fie ce pagină, a arăta toată însemnătatea ei, însă ca un adevărat învăţat, spre a nu deveni obositor, tot împodobită în noue cugetări. Une ori când simţimântui îl năbuşia, gândirea lui rece şi ştiinţifică se urca la o adevarată poezie, din care raportăm numai următorul loc care dovedeşte că Cantemir, când vroia. ştia să închege gândirea lui în cea mai frumoasă rostire: „Intr'acest chip dară pre Romano-Moldo-Valachii noştri, Roma maica din lăuntrurile sale născându-i i-au aplecat şi i-au crescut. Traian părintele cu obiceile şi armele româneşti învăţându-i, a Dachiei adevăraţi moştenitori i-au pus şi cu curat sângele fiilor săi pre Dachia, care mai înainte barbară era au evghenisit'o" [35]. Cantemir este părtaş al ideei că toţi Dacii, au fost stârpiţi de Traian şi că poporul român de astăzi este coboritorul direct al legionarilor romani [36]. Curăţenia sângelui roman explică eminentele însuşiri ale Românilor. „Că de va socoti cetitorul nostru, zice el însă cu socoteală cumpănită, afla-va în Românii aceştia ce nu va puteà afla la multe alte neamuri, şi în mici domniile lor chivernisele şi cumpătări cu multul mai isteţe şi mai ner-

---

[34] *Hronicul* ed Tocilescu, p 9

[35] *Ibidem.* p 15.

[36] *Ibidem,* p. 190

voase decât la mari crăii şi împărăţii, precum vedem că puternica împărăţie a Turcului ce împărăţii şi cu domnii şi-au supus aşà cât nici una nu li se cunoaşte că doar au fost odată slobode, necum stăpânitoare, precum este împărăţia Ţarigradului, (să nu pomenim de cele nenumărate din Asia), Grecia, Macedonia, Peloponezul şi toate ostroavele mărei Medeterane (puţine dintr'aceste deosebind), crăiia Ungurilor, pre aceste zic, mare şi puternice stăpâniri aşà le au supus, aşà le au dămolit, cât precum am zis, nici semn nu au rămas, carele să poată fi dovada cei de mult a lor puteri şi elefterie; iară aceste a le noastre două ţări, cu ajutorul lui Dumnezeu, măcar că supuse şi ascultătoare sub monarchii turceşti, însă nici stăpânirea, nici slobozenia lor

C. Brancoveanu şi Maria Doamna — Antonie Vodă şi Neagu Postelnicul

(In biserica dela bolniţa mănăstirii Hurezi)

n'au lăsat, că după multe sângeroase şi româneşti războae, nici odată piciorul din hotarele sale afară nu şi-au scos, ci înfipţi şi nezmulşi au rămas; că deşi împărăţiei Turcului bani a da obligate sunt, însă bisericile, legea, judecăţile, obiceele nesmintite şi nebetejite şi le au păzit" [37].

Hronicul lui Cantemir are deci de scop a întări în Români nervul vieţei lor, arătându-i ca un popor de viţă înaltă, care au ştiut să'şi păstreze neatinse unele scumpe drepturi, îmbărbătându-i deci la luptă şi în viitor, spre „nebetejita" păstrare a aceloraşi bunuri. Şi într'adevăr că în starea de decadenţă în care ajunsese Românii, de mare nevoie le erau asemene cu-

[37] *Ibidem*, p. 106—107. Hronicul era menit să fie tipărit; dar moartea ajunsese pe Cantemir înainte de a o putea îndeplini. El fu tipărit abia în 1835 36 de Mitropolitul Veniamin şi G. Săulescu. Vezi Iorga, *Ist. literaturii Romăne în secolul XVIII*, I, p. 291 nota 2.

vinte care se le mai pună inima la loc, şi să le arăte din ceeace au putut, cele ce ar puteà, dacă ar fi şi acum cum fusese înainte.

Au mai rămas dela Cantemir şi două capitole răsleţe din partea modernă a Hronicului său, acele ce povestesc întâmplările timpului său în Moldova şi în Ţara Românescă. Aceste două capitole sunt: *Vita Constantini Cantemiri.* (a tatălui autorului) păstrat, numai în textul latinesc şi *Evenimentele Cantacuzineştilor şi a Brancovenilor* păstrate în o traducere rusască făcută, după cât se vede, pentru a da în cunoştinţa curţii ruseşti aceste lămuriri prin interesante întâmplări. In aceste de pe urmă scrieri Cantemir găseşte prilejul a apăra purtarea lui faţă cu Poarta şi cu Brâncovanu pe care nu aveà nici un motiv de a-l privi cu prietenie mai întâi din cauza politicei apoi din aceea că prin căsătoria lui Cantemir cu o Cantacuzinească el intrase în tabara duşmanilor Domnului Muntean [38].

Nu numai în istorie însă se îndeletnici bogata minte a domnului român, că şi în cele filosoficeşti îşi înmuie a ei pană. Divanul adecă judecata înţăleptului cu lumea sau a sufletului cu trupul este o scriere complexă care toată are de ţintă a îndrepta pe om spre o viaţă desfăcută de înşălătoarele ale lumei bunuri. Partea întâi este un dialog a înţăleptului cu lumea, în care această caută să'l ademenească pe ce'l d'intâiu spre a se deda la desfătările vieţei, a căror nimicnicie înţăleptul o dovedeşte cu izbândă la fie-ce pas. Tema este îndeobşte interesant tratată şi une ori se întâlnesc cugetări noue şi fericite, precum bună oară atunci când înţeleptul arată la ce au eşit pentru Alexandru toate cuceririle lui. „Căci el atâta rotunzală a pământului călcând şi atâta împărăţii supuind, după moarte loc mai mult de şepte palme nu i-au rămas, şi pe acela nu el, ci pamântul pe dânsul l'a stăpânit; căci ţărna pe peptul lui s'a suit, ochii i-au umplut, gura i-au astupat şi cu această pildă aducându-i, că nesăturându-se de slavă să se sature de lut" [39]. O înţelegere între suflet şi corp nu se poate stabili „căci firea ta, zice înţăleptul cătră lume, cele pământeşti, iar a mea cele cereşti caută, şi atâta osebire fac cât apa din foc; şi de va puteà focul cu apa într'un loc a locui şi doue rotunde gloanţe unul peste altul să se sprijine şi eu cu tine prieteşug voi puteà alcătui" [40]. Inţăleptul dovedeşte apoi lumei că greşită îi este socoteală ce o face despre lungimea vieţei omului, în care el ar aveà în destul timp a căuta şi de cele cereşti şi de cele pământeşti; căci mai întâi omul nu trăeşte atâta timp cât vieţueşte, de oare-ce jumătate din viaţă

[38] Cantemir spune în *Evenimentele*, vol. V ed. Acad. p. 43: „cum s'a purtat Cantemir după venirea lui în Moldova pentru creştinătate, aceasta este cunoscută cabinetului imperial".

[39] *Divanul* în *Operile lui Cantemir* Ed. Academiei, V, p. 53.

[40] *Ibidem*, p. 93.

lui o petrece în somn, iară somnul este asemenea morţei „căci în pat dormind în chipul celui ce în năsăle zace mă fac, mintea simţirea perzând, cu ochii nevăzând, cu urechile neauzind, mirosul neadulmecând, gustul nepricepând şi mai vârtos toate a le trupului organe amorţând şi slăbănogindu-se. Aşişderea eu afundat în pilotă, el îngropat în gropniţă, el acoperit cu ţărnă,

Palatul Mogoşoaia (C. Brancoveanu) (Faţada dinspre intrare)

eu cu obialul; el în patru scânduri a scriului, eu în patru păreţi ai casei, al mortului suflet viu şi al meu suflet viu rămâne. Şi precum eu dormind, numai vinele cele vii mi se clătesc şi se bat semn iarăşi de deşteptare arătând, aşà la mort viile a le sfintei scripturi precum iarăşi va învia adeveresc. Şi aşà amândoi, el

din groapă, eu din aşternut; el din scriu, eu din casă; el dim moarte, eu din somn ne vom scula" [41].

Partea a doua şi a treia a divanului lumei conţine o serie de exemple asupra purtărei morale a omului, în care se poate vedea că cunoştinţa scrierilor sfinte nu erà mai puţin la îndemână învăţatului domn de cât autorii greci şi romani, cronicele turceşti, arabe şi persiane şi numeroşii scriitori mai noi.

A doua lucrare morală filosofică a lui Cantemir este aşà numita *istorie ieroglifică*, vrednică de numele ei, prin cimiliturile necontenite ce le conţine dela început la sfârşit. Este o satiră politică, îndreptată contra Muntenilor, şi mai ales contra duşmanului lui C. Cantemir, Constantin Brancovanu, în care toate personajele sunt figurate prin animale încât are aerul unei întinse fabule. Cetirea acestei satire e cu atâta mai grea pentru noi, cu cât necunuscând amărunţimile întâmplărilor, ea rămâne pentru noi în mare parte neînţăleasă. Insă chiar pentru contimpuranii lui Cantemir, priceperea acestei bucăţi în care se amestecă cunoştinţe din felurite ştiinţi pe care le poseda Cantemir, deşi alcătuită în limba română, rămase cu o înrâurire tot atât de restrânsă asupra Românilor caşi acele scrise în limbile străine [42] şi din care acele redatate în latineşte şi fuseseră cerute de Academia din Berlin a cărui membru fusese ales în 1716.

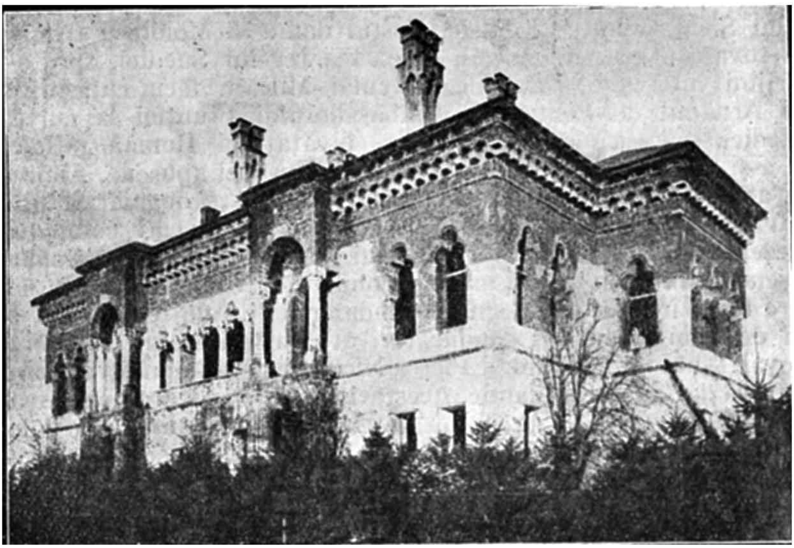
Spătarul Neculai Milescu. — Ne mai rămâne de cercetat o figură literară de tot extraordinară prin păţeniile ei, şi care deşi nu au exercitat o înrâurire atât de mare culturală asupra ţărilor române, totuşi este interesantă prin soarta ei cea mult băntuită, prin întinsele sale cunoştinţi şi prin rolul ce jucà în viaţa culturală a Europei încunjurătoare. Aceastá este *Neculai Milescu*, spătarul, boier din ţinutul Vasluiului [43]. El erà născut probabil în satul Mileşti, care astăzi nu se mai află, în ţinutul Vasluiului, cam pe la anul 1625. Nu se ştie prin ce împrejurări el ajunse încă de copil în Constantinopole unde fu învăţăcelul lui Gavril Vlassios, cunoscut ca mitropolit de Naupact şi Arta, care-l introduse în cunoştinţele întinse pe care i le vedem pe

[41] *Ibidem*, p 97.

[42] O încercare reuşită de explicare a istoriei ieroglifice e teza de licenţă a lui G. Constantinescu. *Vrajba dintre Cantacuzineşti, Cantemireşti şi Brancovanu* 1688 1705, cu o introducere şi explicare a adevărului cuprins în istoria ieroglifică a principelui Dimitrie Cantemir, Bârlad, 1899 Altă explicare a acestei scrieri enigmatice în N. Iorga *Ist. lit. Rom. în sec. XVIII*, I, p. 329 şi urm.

[43] Ştiinţele asupra acestui om extraordinar le-am cules din următoarele studii: B. P. Hasdeu, articolele asupra spătarului Milescu în foiletonul ziarului Satirul, din 1866 No. 12, 13 şi 14. Apoi în Traian 1870, No. 7, 8, 9, 11 13 şi 14 apoi câte-va cuvinte asupra lui în Columna lui Traian din 1872 p. 274 E. Picot. *Notes biografiques et bibliografiques sur Nicolas spatar Milescu ambassadeur du Tsar Alexandre Mihailovici en Chine*, Paris 1883. Toate izvoarele reproduse de mine sunt împrumutate din aceste scrieri.

urmă, în teologie, filosofie, istorie şi literatură [44]. După aceea el trecu în Italia unde mai desăvârşi încă studiile sale în ştiinţele naturale şi în matematici. El se întoarse din străinătate în Moldova pe la sfârştul domniei lui Vasile Lupu. Sub urmaşul acestuia Gheorghe Ştefan, Neculai spătarul fu foarte bine văzut şi tratat, întovărăşind pe domn în expediţia întreprinsă de el împreună cu Racoţi pentru a înăbuşi în Valahia revoluţia seimenilor. El rămase tot în favoare pe lângă Gheorghe Ghica şi ajunse la culmea influenţei sub Ştefăniţă fiul lui Vasile Lupu. Se vede însă că aceste favoruri ameţise pe boierul mol-

Palatul Mogoşoaia (C. Brâncoveanu) (Faţada principală dinspre lac)

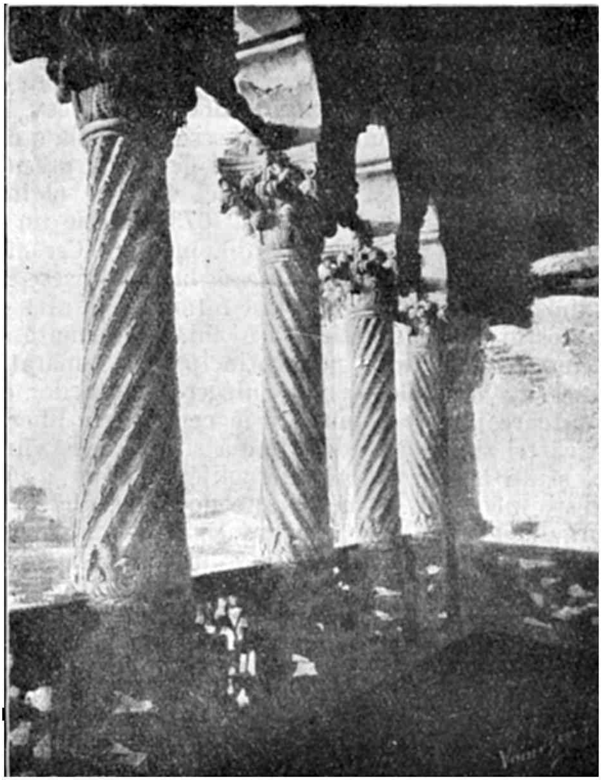
dovan, care îşi puse în gând să dobândească chiar tronul, ceeace însă nu numai că-l aruncă în disgraţie, dar încă îl făcu să-şi piardă nasul, prin cunoscuta operaţie a însămnărei care se practica asupra aspiranţilor la onoarea supremă. De atunci înainte spătarul începe a purta supranumele de Cârnul. El fugi astfel sluţit în Muntenia unde domnea Grigore Ghica, care în consideraţia bunelor legături în care Milescu stătuse cu tatăl, său când erà domn în Moldova îl numeşte capuchihae al său la Constantinopole. Aice el se îndeletnici iarăşi cu învăţătura, în cât

[44] Insuş Nicolai spătarul arată aceasta în scrierea lui Enchiridion „sapiens vir ac pius Gabriel Blassius, meus olim professor in urbi imperatoria"

ajunse unul din marii cărturari ai veacului al XVII-lea. Radu Leon nu păstră pe Milescu mai departe în slujba lui, şi el disgraţiat de domnii ambelor ţări române, se duse la electorul de Brandeburg, Frideric Wilhelm, care primi foarte bine pe învăţatul Român. Se spune că la curtea acestui principe un medic german ar fi izbutit prin o operaţiune a face să dispară în parte urmele uricioasei ciuntiri care-l desfigura. Se mai spune însă că el nu putu prelungi mult petrecerea lui la curtea electorului, care primind rele informaţii asupra emigratului moldovan, îl izgoni din statele sale [45]. Eşind din Brandeburg, Neculai Milescu se duse în Pomerania, unde întâlni la Stettin pe fostul său domn Gheorghe Ştefan, care trăia aicea sub protecţia regelui Suediei Carol al XI-le. Fostul domn al Moldovei trimise pe tovarăşul său de surgun la curtea regelui Suediei, spre a-i sprijini interesele sale. Aice Neculai Milescu făcu cunoştinţa lui Arnauld de Pomponne, ambasadorului Franţiei la curtea Suediei, care cunoştinţă procură învăţatului Român prilejul de a-şi face un nume şi între învăţaţii Europei apusene. Anume pe atunci se agita în Franţa o mare întrebare dogmatică un: calvinist, predicatarul Claude, publicase o carte în care combătea prezenţa reală a corpului şi sângelui lui Hristos în taina împărtăşeniei. Catolicii nu lăsară ne combătută o asemenea erezie, care lovia în una din dogmele fundamentale ale religiei lor, şi cei doi mai însemnaţi conducători ai Jansenismului din Port-Royal, Antoine Arnauld şi Pierre Nicole fură însărcinuiţi cu combaterea doctrinei lui Claude. Acesta îşi formase un argument mai ales din mărturisirea credinţei patriarhului de Constantinopole, Ciril Lucari, care după cum se ştie îmbrăţoşase doctrinele protestante şi fusese combătut încă în sinodul întrunit la Iaşi pe timpul lui Vasile Lupu, în 1642. Erà de neapărată trebuinţă pentru Jansenişti a arăta că nu mărturisirea lui Lucari constituia fondul credinţei ortodoxe, ci care erà tradiţia adevărată păstrată în sânul acestei biserici. Ambasadorii francezi din părţile Răsăritului şi mai ales Nointel din Constantinopole şi Pomponne din Stockholm fură rugaţi să procure redactorilor răspunsului la erezia lui Claude, ştiinţa asupra credinţei păstrate în biserica răsăriteană. Pomponne făcând cunoştinţa Milescului, găsi în el omul cel mai destoinic a-i da răspunsurile pe care el le cerea. Milescu se şi însărcinează a redacta un memoriu asupra întrebărei prezenţei reale în împărtăşanie în biserica grecească, pe care-l scrie în greceşte şi în latineşte, şi-l dă prietenului său, ambasadorului francez, care se grăbeşte a-l comunica domnilor dela Port-Royal. In acrisoarea, cu care însoţeşte trimiterea memoriului, Pomponne mărturiseşte „că a fost surprins de a găsi

[45] De la Neuville, *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*, Paris, 1698 reprodusă în partea relativă la Milescu de Hasdeu în *Arh. ist.* I, 1, p. 137.

un om aşà de vecin de Tartaria, atât de învăţat în limbi şi cu o cunoştinţă atât de generală despre toate lucrurile". El vorbeşte bine latineşte, dar el pretinde că studiul său principal fiind grecească, ar fi mult mai învăţat în ea. El cunoaşte destul de bine istoria şi mai ales acea a bisericei, şi fiind că el a studiat foarte mult întrebările care sunt între religia noastră şi acea grecească şi chiar între cea luterană şi calvinistă, l'am crezut d'ntre cei

Palatul Mogoşoaia (colonada loggi)

mai în stare a cunoaşte părerea Grecilor. Am fost prea mulţămit a vă puteà trimite răspunsul lui la care lucrează şi pe care sper să-l am înainte de a închide pachetul. El este în deobşte unit cu noi asupra tuturor punctelor şi nu se deosebeşte decât asupra purcederei duhului sfânt. De aceea şi vine el în toate serbătorile la liturghie la mine, şi afară de crez, unde uită pe *Filioque*, nu este mai bun catolic de cât el". Intr'adevăr că Milescu şi dă lui Pomponne lucrarea lui, scrisă atât în greceşte cât şi în

latineşte, în care tratează cu deamăruntul chestiunea transsubstanţiaţiei în biserica grecească, scriere pe care învăţaţii Jansenişti o tipăriră la sfârşitul volumului lor, ca o dovadă a celor susţinute de ei [46].

Murind Gheorghe Ştefan la Stettin în 1668, Neculai Milescu nu aveà pentru ce să mai stee în Svedia. Neculcea ne spune că sub domnia lui Iliaşi fiul lui Alexandru (1666 — 1669) el reveni în Moldova, pe care însă o părăsi la venirea lui Duca, retrăgându-se de astă dată la curtea ţarului Alexie Mihailovici. In 1672 îl aflăm la Moscova. Principele Vasile Vasilievici Galicin şi boierul Artimon Sergico Mateev luară îndată pe învăţatul desţărat sub proteguirea lor, şi îi procurară un loc de traducător la cancelaria ambasadorilor iar Mateev îi mai încredinţă şi creşterea copilului său. El scrie în Rusia o mulţime de cărţi didactice, parte de o natură mai generală, precum un dicţionar grec-latin-rusesc şi o aritmetică în care el intercalează însă mai mult părţi cabalistice. In 1673 el scrie un întins comentar al viziunilor profetului Daniil, întitulat Cresmologul sau cartea profeţiilor. Această de pe urmă lucrare fusese întreprinsă după ordinele împăratului, care nu întârziase a afla despre petrecerea acestui om învăţat în oraşul lui. Mai urmară alte scrieri ale lui, precum o cronologie a principalilor împăraţi ai lumei sub numele de Vasiliologicon, o culegere a locurilor din autorii greci privitoare la cele 7 muze şi la cele 7 arte liberale, o traducere a cărţei sibilelor, o descriere a sfintei Sofia din Constantinopole, şi un tratat asupra hieroglifelor. Când ne gândim că toate aceste lucrări, cele mai multe documentând o vastă eruditie, fură isprăvite în scurtul răstimp de doi ani, rămânem uimiţi înaintea vârtoşiei la lucru a învăţatului român.

Către jumătatea anului 1674 Neculai Milescu fu însărcinat de împăratul Alexei cu o misiune importantă, anume cu o ambasadă la împăratul Chinei. El trebuia întâi să se ducă la Gantimur principe tunguz care venise în 1667 în Rusia şi primise creştinismul după aceea se stabilise la Nercinsk în Siberia.

---

[46] Cartea Janseniştilor este intitulată: *La perpétuité de la foy de l'église, catholique touchant l'Eucharistie, défendue contre le livre du sieur Claude*, Paris Lavreaux, 1669. In această carte se află reprodusă la p. 404—405 a ediţiei în 4° şi la p. 592—594 a ediţiei în 12° scrisoarea lui Pomponne, iar la sfârşitul ei se afla tratatul lui Milescu intitulat în latineşte, „Enchiridion sive stella orientalis id et sensus ecclesiae orientalis scilicet graecae de transsubstantiatione corporis dominis aliisque controversiis a Nicolao spatario Moldovalacone, barone et olim generali Wallachiae conscriptum, Holmiae, anno 1667 mens fbr". Din numele ce şi'l ia Milescu„ a Nicolao spatario Moldovalacone" pus în cazul ablativului, Picot despărţind rău ultimul cuvânt anume în Moldavo-Lacone admite că familia lui s'ar putea trage din Laconia (*Nicolas Spatar Milescu*, p. 2, note 20), care origine grecească 'i este dată şi de unii scritori greci precum Σάθας, Νεοελληνική, Φιλολογία p. 399. o foarte bună combatere a originei greceşti a lui Neculai Milescu vezi în C. Erbiceanu „*China supusă*" in *An. Ac. Rom.* II, Tom. XXIV 1902 p. 147 (2) şi urm.

Dela el trebuia să treacă în China, unde să reguleze poziţia acestui nou principe creştin, pe care Chinejii îl reclamau ca supusul lor; să hotărască apoi chestiunea titlurilor ce erau să-şi dee de acum înainte împăratul Rusiei şi fiul cerului; să dobândească răscumpărarea prinşilor ruşi şi să determine limba în care urma să se ţină corespondenţa între ambii monarhi. Mai trebuia să studieze şi sub raportul geografic ţările prin care erà să treacă. După cum vedem însărcinările Milescului, nu erau nici puţine nici neînsemnate.

In 28 Februarie 1675 ţarul subsemnă scrisorile către fiul cerului şi în 4 Martie spătarul Milescu părăseşte Moscova. El

Paraclisul dela Curtea Mogoşoaia (C. Brancovanu)

erà întovărăşit de doi Greci slujbaşi în Rusia, Constantin Ivanoff sin Grecianin şi Teodor Pavloff sin Livanoff şi de doi dregători dela cancelaria ambasadorilor, Nichifor Venintoff şi Ioan Favoroff. Milescu ajunge în 30 Mart la Tobolsk unde mai adaoge întovărăşirei lui şase nobili din localitate, un preot, un tâlmaciu şi 40 de servitori cazaci călări şi pedestri. După ce se topiră zăpezile, în ziua de 2 Mai, ambasada plecă către Ienisseisk unde ajunse în 9 Iulie; de aice poposi la Irkutsk în 5 Septemvrie, unde întâlni pe Gantimur, care îi dădù preţioase relaţiuni asupra Chinei. După ce trecu lacul Baical, ajunse în Decemvrie la Nercinsk. De aice înainte Milescu intră în ţara Amurului, pe care o descrie foarte pe larg în ziarul călătoriei sale, şi în 13 Ianuarie 1676 ambasada trecu graniţa chineză, mai călătorind încă patru luni în imensul imperiu, înainte de a ajunge la capitala lui, Peking, unde intră în sfârşit în 15 Mai 1676 după un an, o lună şi 11 zile de călătorie!! Milescu se puse îndată în

legătură cu Jesuitul Verbiest, care preda astronomia şi geometria împăratului, şi puţine zile după sosirea lui, Verbiest îi procura o audienţă la împăratul, unde tot odată îi sluji de tălmaciu.

Ambasadorul Rusiei petrecu trei luni şi jumătate la Peking, unde se puse să studieze limba chineză pe care cu deosebita lui uşurinţă în învăţarea limbilor, nu întârzie a şi-o însuşi. In 1 Septemvrie 1676 Milescu părăsi Pekingul luând cu el o scrisoare pe care fiul cerului o îndreptase către împăratul Moscovei, ajunse la 3 Mai 1677 la Selingisc, la 16 a aceleiaşi luni la Irkutsk, la 7 Iunie la Ieniseisk şi la 5 Ianuarie 1768, el reintră la Moscova de unde plecase cu trei ani fără două luni mai înainte.

Cum se întoarse în capitala Rusiei el întreprinse redactarea călătoriei sale, mai ales acea prin ţara Amurului, pe care Ruşii doriau s'o cunoască mai cu deamăruntul, şi după aceasta mai dădù şi o descriere a Chinei, lucrată nu numai după propriile sale întipăriri ci şi după călătoriile deosebite făcute înainte de el. Spre a ne face o idee despre repejunea fenomenală cu care Milescu lucra, e destul să spunem că în 17 Noemvrie 1678, în mai puţin de un an el sfârşise aceste două mari lucrări, din care numai cea de pe urmă conţine 59 de capitole.

Această călătorie a boierului moldovan umplu de admirare pe contimpurani. Ambasadorul francez De la Neuville, trimis în Rusia în 1689, pentru a urma negociările ce se tratau între Rusia, Suedia şi Brandeburgul, făcu cunoştinţa spătarului şi vorbeşte de el cu multă căldură în relaţia călătorii sale din Moscova. După ce povesteşte viaţa de mai înainte a spătarului, vine la călătoria lui, spunând că „ţarul îl trimisese la China, pentru a descoperi mijlocul de a stabili pe uscat comerţul acestei ţări cu Moscova. El puse doi ani în a lui călătorie, pe care o scoase la capăt numai cu cele mai mari greutăţi; dar având mult spirit, el îşi însemnă aşà de bine starea locurilor pe unde trecu încât el făcu pe Galicin să spereze că la o a doua călătorie ar pune lucrurile în stare de a merge în ţara aceea tot aşà de uşor ca şi în altele. „Spătarul m'a şi asigurat că în ultima lui călătorie (se vede deci că Milescu s'au întors în China) nu pusese decât 5 luni de zile şi că o făcuse cu tot atâta îndemânare şi uşurinţă ca şi în Europa noastră. Aş fi dorit mult să fi vrut el să'mi spună toate amărunţimile călătoriei lui, a cunoaşte dela el numita munţilor, rîurilor şi ţărilor pe unde el trecuse; dar el se temea de a destăinui asemene lucruri pe care le credea un secret al împărăţiei ruseşti. El spera să găsească însă un drum şi mai scurt în o nouă călătorie pe care vrea să o întreprindă"[47].

[47] Vezi această relaţie pe larg în Hasdeu *Arh. ist.* I, 1, p. 137—139. Comp. scrisorile preschimbate între Neculai spătarul şi patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului în Catalogul istoric al Romeilor a lui C. Dapontes, Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 104—107.

El face probabil aceasta de pe urmă a lui călătorie între anii 1684 — 1689, pentru care răstimp se pierd urmele spătarului Milescu în Rusia. Prin repetatele lui călătorii în împărăţia chineză el ajunsese a fi omul cel mai în stare a cunoaşte relaţiile acelei îndepărtate ţări. Toţi oamenii mai însămnaţi care doriau să aibă cunoştinţa asupra imperiului ceresc se îndreptau către Milescu, aşà între alţii patriarhul de Ierusalim Dosoteiu. Milescu însă păstra faţă cu toţi rezerva pe care o arătase ambasadorului francez. Patriarhul îi scrise pentru a'l întreba asupra acestei împrejurări încă pe la sfârşitul anului 1689, şi

Palatul Mogoşoaia (C. Brancovianu) (Faţada principală, dinspre lac).

Milescu îi respunde abia după patru ani, în luna lui Iulie 1693, şi atunci scuzându-se că nu-i poate da decât ştiinţi sumare asupra Chinei, spre a nu trăda secrete de stat. Mai erau cu el în corespondenţă şi alţi capi ai bisericei orientale, între cari arhimandritul sfântului Mormânt Hrisant Notara. Din convorbirile sale cu Milescu şi din notele pe care acesta i le comunică, Hrisant scrise o relaţie istorică asupra cucerirei Chinei de către Tătari. De câte ori prelatul aveà nevoie de vr'un document, el se îndrepta către nesecata erudiţie a prietenului său Milescu. Există încă o scrisoare pe care spatarul o trimise lui Notara în Februarie 1694 în care vorbeşte despre un memoriu asupra

Sciţilor, pe care Milescu i-l făcuse într'o singură noapte. In 1697 Milescu sfârşeşte traducerea voluminosului tratat al ereziilor şi credinţa ortodoxă a creştinilor, în limba rusească din cea grecească, în care fusese redactat de Simion arhiepiscopul Tesalonicului. In anul 1700 prin un ucaz din 18 Iunie, Petru cel Mare întroduce în Rusia studiul limbei chineze, la care hotărâre este peste putinţă ca Milescu să nu fi avut o parte. Milescu se pare a fi murit către anul 1714 [48].

Dispoziţia Românilor de a se deda la studii erudite, de a deveni adevăraţi oameni de ştiinţă, are importanţă şi din un alt punt de vedere de cât acele de a fi contribuit la luminarea secolului lor. Ea ne arată că Românii, în adâncul minţei lor, au rămas totdeauna un popor civilizat şi predispus a primi formele civilizaţiei. Dacă ei au stărnit mult timp în cătuşele barbariei, aceasta s'au întâmplat din pricina unor împrejurări covârşitoare, a căror înlăturare nu stătea în puterea nimărui. De îndată însă ce se întâlneau nişte condiţii prielnice, firea internă a Românului, de odraslă a apusului, străbătea în afară şi dădea naştere la nişte producte cu totul neaşteptate, ca Petru Cercel, Dimitrie Cantemir sau Neculai Cârnul. Tot din această predispoziţie firească a Românului, pentru primirea şi asimilarea productelor civilizaţilor se va explica plecarea şi talentul lor deosebit pentru studiul limbei greceşti, rămăşiţă a unui popor cult, în timpul Fanarioţilor, precum şi fenomenala lui putere de a-şi însuşi formele civilizaţiei apusene în veacul în care trăim. Iată ce însămna şi ce însamnă marea idee că suntem de origine romană.

3. SCRIITORII MUNTENI.

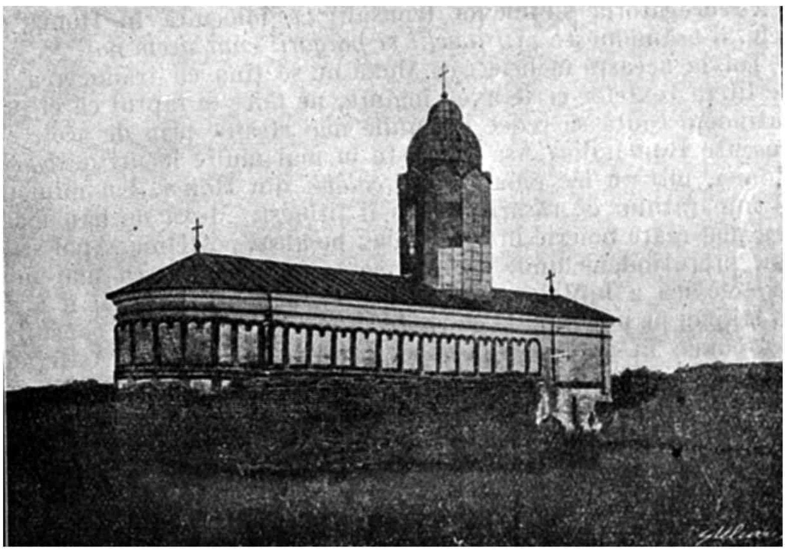
Moxa. — Dacă poporul român din Muntenia au arătat în toate timpurile istoriei sale, şi mai ales în acea mai nouă, mai mult simţ politic de cât acel din Moldova, în privirea culturală Moldovenii au lăsat totdeauna în urmă pe fraţii lor din ţara cealaltă şi mai ales în timpurile mai vechi ale istoriei.

Deşi poate au contribuit la această deosebire şi acea a dispoziţiei fireşti, fiind Moldovenii mai plecaţi către lucrări din domeniul intelectual, totuşi noi credem că pricina determinantă a fost înrâuririle deosebite cărora au fost supuse dela început cultura moldovenească şi acea muntenească. Moldova erà în apropiere de Polonia, ţară pe atunci relativ în destul de cultă,

[48] In toată expunerea vieţei lui Neculai Milescu am urmat une ori chiar textual pe Picot. Tot lui Neculai Milescu atribuie N. Iorga o Istorie a împăraţilor turceşti conţinută într'un manuscris descoperit şi publicat de D-sa în *Studii şi Doc.* IX, p. 162—213.

şi boierii moldoveni se deprinsese încă de timpuriu a-și trimite copiii lor la învăţătură în şcoalele polone. Astfel încă de pe la 1401 găsim pe episcopul Cracoviei, fundând o bursă pentru învăţăceii moldoveni, ce veneau să studieze la Academia din acel oraş, şi am văzut că într'adevăr toţi cronicarii moldoveni învăţase în şcolile polone.

Muntenii aveau în preajma ţărilor lor numai Transilvania şi Ungaria ; dar aceste două ţări, căzute şi ele sub regimul barbar al Turcilor, lăsase în părăsire cultura literară şi scoalele care

Paraclisul Curţei din Brâncoveni, cu ruinele împrejmuirei curţei (Brancovanu)

de când în când apăreau în Transilvania, mai ales dela întemeirea reformei în coace erau mai mult elementare de cât nişte focare mari de învăţătură. De aceea nu ne vom mira dacă vom întâlni în deobşte cronicarii munteni inferiori celor moldoveni şi dacă găsim vre'o execepţie, aceasta nu însamnă că regula nu este adevărată.

Cea mai veche cronică în limba românească, în Muntenia este anterioară timpului lui Matei Basarab, anume aceea a călugărului *Mihail Moxa* sau *Moxalie*, scrisă cătră anul 1620 după îndemnul episcopului Teofil dela Râmnicul Vâlcei. Aceasta nu este o cronică propriu zisă ci mai curând o istorie a lumei dela zidirea ei până la luarea Constantinopolei de Turci, 1453, cu oare care indicări şi peste acea dată, până la 1489. In-

suş autorul arată că scrierea lui „a fost scoasă din deosebite cărţi slavoneşti şi alte izvoade". Cu toate aceste nu avem a face cu o simplă traducere a unor texte slavone, ci mai curând cu o prelucrare, după cum se poate vedea aceasta de pe mai multe analogii, unele din ele nu prea nimerite, aduse de Moxa pentru a explica noţiunile mai străine ce le întâlneşte. Aşà vorbind despre Servius Tullius el spune : „pe acesta d'intâiu îl chema Serbie *iară româneşte şărb*, că născuse dintr'o roabă". Ceva mai jos el pune în legătură cuvântul românesc capişte cu capitolul dela Roma : „şi puseră bisericei nume capitol, ci de *atunci până acum noi chemăm bisericile româneşte capişte*". Vroind să explice dregătoria sfetnicilor (consuli) ce înlocuiră în Roma pe regi, îi asămălueşte *„cu judeţii şi pârgarii cum zicem noi"* [49].

Tot la această încheiere că Moxa nu se ţinu cu traducerea lui de litera textelor ce le aveà înainte, ne duce şi faptul că el pretutindeni caută să redee noţiunile mai străine prin de acele cunoscute Românilor. Aşà vorbeşte în mai multe locuri de *boierii* Romei, într'un loc chiar de *pârcalabii* din Roma. Un ministru al împăratului de răsărit Iustin îl titlueşte Moxa de ban mare, cea mai mare boierie în Muntenia ; pe altul postelnic. Apoi stilul său pretutindene unde nu enumeră numai înşirarea mai mult cronologică a faptelor şi se poate arunca în descrieri, îl arată ca stăpân pe pana lui, şi cu toate că inspirat de izvorul consultat, reproduce în deplină libertate ideile împrumutate. Astfel despre un „postelnic" dela curtea împăratului Iustin spune cronicarul că „cela ce aveà cerbice ţapănă şi trufă iute şi cu limbă ascuţită, el se muie ca boul de jug" [50]. Moxa descrie astfel caracterul lui Vasile fiul lui Roman împăratul Răsăritului : „întru toate se nevoia să'şi samene moşu-său Machedoneanului, că gustările nu iubia fără vreme nice'şi la beţie odihnia, ce purta arme grele în tot ciasul prijur el, şi pavezele, coifurile, săgeţile, suliţele, platoşele şi toate armele lui erau mai dragi de cât mese tinse pline de veselie şi de vin dulce ; sunetele armelor şi resunul coardelor de arc mai iubia decât glas de alăute". Aiurea întâlnim un portret invers, colorat însă cu aceeaşi putere, anume acel al lui Constantin fratele lui Vasile că „nemică nu'şi sămăna frăţine-său, „nu iubia sunete de sabie şi bucine semne de războae, nici chiote de gloate, nici glas de oaste, ci numai că bea şi mânca cu mueri frumoase şi cu fluere, jucări şi cântece" [51]. Intr'un loc esclamă cu energie : „o pizmă ! de început vrăjmaşă, fiară cumplită, tălhariu, scorpie veninoasă, şarpe muşcătoriu, săgeată fără fier, suliţă ascuţită, viaţă fără pace, cât rău faci şi pe câţi munceşti [52].

[49] Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, II, p. 313 şi urm (p. 356).
[50] *Ibidem*, p. 372.
[51] *Ibidem*, p. 395.
[52] *Ibidem*, p. 371.

Că aceste însuşiri ale stilului său nu sunt numai reproduceri ale textelor slave, ci în mare parte datorite propriei lui creaţiuni, se vede mai întâi de pe turnarea lor dintr'o singură fiertură a gândului său, apoi de pe aceea că în puţinele bucăţi, care provin înviderat numai din concepţia lui, se întâlneşte aceeaşi bogăţie de idei şi pompă a expresiei. Aşà cu ocazia expunerei propăşirei Turcilor în Europa contra împărăţiei bizantine, el intercalează unele notiţi relative la ţările române precum despre luptele lui Mircea cel Mare, moartea acestuia, descălecarea Moldovei etc. Una din descrierile cele mai frumoase este acea a luptei celei d'intăi a lui Mircea cu Turcii : „Se ridică zice el, Baiazit cu Turcii spre Rumâni; deci se loviră cu Mircea Voevod şi fu răsboiu mare cât se întunecă de nu se vedeà văzduhul de mulţimea săgeţilor, şi mai perdu Baiazit oastea lui cu totul, iar paşii şi voevozii periră toţi; aşà de se vărsă sânge mult cât erau văile crunte" [53]. Tot astfel este stilizată şi următoarea notiţă asupra alcătuirei cărţei sale. intercalată de el între domniile lui Mihail Duca şi Cantacuzino. „Până aicea s'au scos dintr'alte cărţi slavoneşti pre limba noastră vieţile şi petrecerile împărăteşti ce au fost de începutul lumei până la Mihail feciorul Ducăi; atunce au fost numărul anilor 6613; ce cum nu poţi ajunge naltul ceriului nici adâncul pământului, nici marginile lumei, şi cum nu se pot număra stelele ceriului, aşà nu se poate afla adâncul scripturelor. Şi este zisa sfinţiei tale o prea înţelepte părinte chir Teofil episcopul de Râmnic ! Iată şi eu robul sfinţiei tale, mai micul şi mai apoi de toţi şi ticălosul călugărul Mihail Moxa, cât mi-au fost ştiinţa şi am priceput eu, am nevoit şi am scris, deci se cade să punem şi noi odihnă condeiului ca un trăgătoriu vâsla, că precum jăluiaşte cine e pre marea să vază pristanişte, aşà şi scriitorul păzeşte să vază sfârşitul. Deci să punem şi noi negoţul corăbiei noastre să stee în vadul pâscarilor. Când au făcut păscarii vad de odihnă furtunelor el au fost an 5555, iar când am sosit ei la acest vad, el au fost numerul anilor 7129 (1620) în luna lui Septemvrie". [54].

După acest fragment scris din propria îmboldire a lui Moxa se vede că dânsul ţineà pana lui cu oare care destoinicie, că mânuia limba nu ca ucenic ci ca meşter pentru acele timpuri, care căutau, cum zice Cantemir, mai mult să facă fapte decât să le scrie.

Cronica Anonimă. — In domeniul propriu zis al cronicilor intrăm cu o lucrare anonimă compusă din mai multe părţi deosebite atât prin timpul cât şi prin modul redacţiunei lor, şi care compun prin o alipire mai mult mecanică întregul cro-

[53] *Ibidem*, p. 402.
[54] *Ibidem*, p. 399—400.

nicei de care vorbim. Această cronică anonimă începe, după o scurtă întroducere în care se expune tradiţia primului descălecat al Românilor dela Traian, cu o enumerare pe scurt a vieţei celor mai vechi domni ai Munteniei, conţinând însă indicaţii cu totul greşite atât în privirea numelor domnilor şi al şirului lor, cât şi în acea a anilor în care se pune domnia lor. După aceea urmează o povestire susţinută, caldă şi adese ori frumos stilizată a domniei lui Radu cel Mare, dată mai mult sub forma unei biografii a patriarhului Nifon, dela care trece la domnia lui Mihnea, apoi a lui Vlăduţ şi în sfârşit a lui Neagoe Basarab care toate aceste domnii se cunosc a fi scrise de una şi aceeaşi mână, atât de pe stilul lor frumos şi înflorit cât şi de pe necontenitele amintiri despre sfântul Nifon, care domină în această scriere, de sus, întreaga expunere. De pe terminul întrebuinţat pentru a desemna ţara Munteniei, pe care o numeşte ţara Panoniei, în tot decursul acestor deosebite domnii [55], se dovedeşte însă într'un chip învederat că autorul acestei părţi a cronicei nu erà Român, căci dacă erà Muntean trebuia să numească ţara lui ţara Românească, iar dacă ar fi fost Moldovan trebuia să-i zică ţara Muntenească, în nici un caz însă Panonia. Titlul de igemon [56], dat voevodului Radu, ne arată însă că acest scriitor trebuia să fie Grec, şi această provenienţă a autorului scrierei se arată lămurit în următorul loc al ei. Expunând anume viaţa simplă şi modestă a sfântului Nifon în muntele Athos, autorul arătă cum sfântul „tuturor fraţilor la toate slujbele le ajuta, la moară mergea de măcina, la magherniţă ajuta, la magazin aşişderea şi la alte posluşanii, la toate cât striga osteninţele lui, cum şi eu l-am văzut făcând lucruri ca aceste''. L'a văzut prin urmare cineva care locuia împreună cu el în muntele Athos. Şi într'adevăr că autorul acestei descrieri a vieţei şi minunilor sfântului Nifon, în care se găsesc intercalate şi câteva fapte istorice petrecute în acel răstimp în Muntenia, este Gavril Protul arhimandritul Muntelui Athos, Grec de origine, după cum îl arată numele şi starea lui.

Ea a fost intercalată de autorul cronicei anonime schimbându-i numai începutul şi adăogând la sfârşit data morţei lui Neagoe Basarab, după traducerea mai veche ce se află făcută din acelaş timp cu sfaturile lui Neagoe către fiul său [57].

Indată ce se sfârşeşte în cronica anonimă biografia lui Neagoe, stilul se schimbă şi din aprins religios, cade într'o sacă şi rece cronologie, care seamănă de minune cu partea cea veche

[55] Aşa la domnia lui Radu p. 237—242,; la acea a lui Mihnea p. 245, şi la acea a lui Neagoe p. 253 a Magasinului istoric.

[56] *Ibidem*, p. 242.

[57] Comp. *Mag. ist.* IV, p. 234—267 cu biografia lui Nifon publicată de Hasdeu în *Arh. ist*, I, p. 133—150 Comp. Vol. VI al acestei istorii.

ce precedează domnia lui Radu cel Mare. Aceeaşi însămnare a anilor cât au domnit fie-care domn; aceeaşi arătare regulată a mănăstirilor ce au zidit fie-care din ei. Este invederat că acel ce a scris această parte de după Neagoe a vrut să complecteze şi restul istoriei ţărei Româneşti, spre a înfăţoşa cetitorului un ce complect; dar lipsindu-i datele precize asupra primei perioade a istoriei Munteniei, au umplut'o mai mult cu productul închipuirei sale, sau cu iscoadele unei tradiţii încurcate prin timp.

Urmează după această parte, alcătuită după cum s'a văzut de un scriitor care au intercalat în lucrarea lui biografia lui Nifon şi a lui Neagoe, istoria lui Mihai Viteazul, care se vede a fi o prelucrare de pe acea scrisă în limba română de cancelarul, adecă logofătul lui Mihai Viteazul, şi pe care şi Walter o întrebuiţă în traducerea ei polonă la alcătuirea biografiei domnului muntean [58]. Apoi urmează o cronică din ce în ce mai amănunţită a domnilor următori până la anul 1688 sub domnia Brancovanului. Din acest an, la care se opreşte cronica, în timpul domniei Brancovanului, se vede că a fost sfârşită chiar atunci de oare ce de altfel, ea ar fi urmat înainte cu povestirea faptelor ce se aratau tuturor contimporanilor ca aşà de însemnate. Că cronica s'a scris pe timpul Brancovanului se vede şi de pe însămnarea făcută de cronicar la începutul domniei lui: „de aice începem de câte s'au întâmplat în zilele *acestui* domn [59]. Şi se vede că toate izvoarele ce le aveà cronicarul la îndămână au fost prelucrate, întocmite şi întregite de el, astfel ca să prezinte o istorie deplină a ţărei Munteneşti dela originile ei până pe vremile sale.

Caracterul acestei cronici de unde începe a fi o lucrare proprie a autorului ei, dela moartea lui Mihai Viteazul, este mai ales desemnat printr'o ură pronunţată în contra elementului grecesc. Mai ales din ea se culeg toate ştirile interesante asupra luptelor Românilor cu Grecii care precedară epoca fanariotă. Dânsa ne face să asistăm la sângeroasa dramă a morţei postelnicului Constantin Cantacuzino şi la luptele crâncene provocate de ea între partida Cantacuzinilor, care reprezenta şi interesele naţionale, cu elementul năvălitor. Simţimântul naţional al cronicarului este totdeauna viu şi treaz în inima lui totdeauna hulind şi ocărând pe duşmanii neamului românesc, şi cu toate că din cetirea ei nu dobândim decât un săceriş prea sărac de idei, totuşi povestirea faptelor este însufleţită de acel simţimânt dătător de viaţă al unui om cu durere pentru ţara lui. In această privire cronica anonimă a ţărei Româneşti este

[58] Walter, *Res gestae Mihailis* in Papiu, *Tesaur de monumente*, I, p. 4.
[59] *Mag. ist.* V, p. 29.

o producţie însămnată a timpului în care dânsa fu alcătuită. Ea contribui a susţinea, măcar în teorie, acea împotrivire contra elementului grecesc, care în lumea practică slăbia pe zi ce mergea, atât din pricina întăririi covârşitoare a acestui element, cât şi din acea a contopirei lui tot mai intimă în naţionalitatea română.

Căpitanul. — A treia cronică a Munteniei este acea a lui *Constantin Căpitanul,* fără îndoială acelaşi cu Constantin Căpitanul Filipescu pe care după arătarea însuşi a autorului l'a trimes Şărban Cantacuzino în Transilvania ca să împace şi să aducă înapoi în ţară pe Grigore Băleanu [60].

Căpitanul se deosebeşte mult de cronica anonimă, atât în chipul alcătuirei cât şi mai ales în tendinţele ei. Autorul se vede a fi cunoscut şi scrieri străine. Aşà pentru timpurile mai vechi, el aduce adese ori istoria imperiului bizantin şi a Perşilor chiar acolo unde nu stă nici într'o legătură cu istoria Românilor, după cât se vede, pentru a lungi astfel capitolele sale, prea deşarte de fapte privitoare la Români. El atinge însă şi istoria Românilor din celelalte părţi ale Daciei, istorisind bună oară descălecarea lui Dragoş şi alte împrejurări istorice ale Moldovei, chiar când ele nu stau în legătură cu istoria Munteniei.

Părţile cele mai timpurii ale istoriei munteneşti le scrie, ca şi cronica anonimă, după izvoade mai vechi, cum se vede aceasta dintr'un loc al cronicei sale la domnia lui Pătraşcu cel Bun, unde spune că „*nu scrie letopiseţul* cu a cui poroncă au aşăzat Pătraşcu Vodă pe crăiasa Isabela în Ardeal" [61]. Aiurea la domnia lui Mihai Viteazul spune că „nici un istoric de ai noştri sau străin nu adevereazǎ că Mihaiu ar fi fost fiul lui Pătraşcu cel Bun" [62]. Despre Alexandru Iliaşi spune că nu are ce scrie, „de vreme ce nici noi n'am găsit" [63].

Pe unde-i lipseau izvoarele, lua ştiinţa dela bătrâni din vremile lui. Aşa la domnia lui Radu, fiul lui Mihnea Vodă, spune că ar fi „auzit din bătrâni că acest domn erà înţelept foarte şi învăţat: greceşte, latineşte, frânceşte, carele la Padova au învăţat" [64].

Căpitanul a scris cronica lui, după Matei Basarab, deoarece vorbind despre mânăstirile cu care acest domnitor au împodobit Muntenia, spune că aceste zidiri, „se pomenesc până

---

[60] Vezi cronica căpitanului în *Mag. ist.* II, p. 35. Acest Constantin Filipescu era însă fiul lui Pană Filipescu şi a Mariei fata lui Const. Cantacuzino. In acest caz se înţelege cu greu duşmănia aratată de Cronica Căpitanului contra familiei Cantacuzino. Vezi discuţia în C. Giurescu. *Contribuţiuni la studiul Cronicilor muntene* p. 11 şi urm.

[61] *Mag. ist,* I,. 179.

[62] *Ibidem,* I, p. 224.

[63] *Ibidem,* I, p. 285.

[64] *Ibidem,* I, p. 280.

azi"[65]. Fiind însă că el arată la domnia lui Radu Leon (1664—1669) cum „au văzut cu ochii[66], bătaea dată de slujitori lui Pascale gramaticul, apoi el cată pe acel timp să fi fost cel puţin ridicat din copilărie. De asemene Căpitanul arată cum au văzut pedeapsa cea în batjocură făcută pe timpul lui Anton Vodă din Popeşti (1669—1672), lui Stroia Leurdeanu[67]. Pe vremea lui Duca Vodă (1674—1679) erà om făcut, de oarece ne spune că încă mai înainte i se tâmplase să fugă cu căimăcamii din loc în loc prin „ţară pe la conacuri, din pricina ciumei, cu glume şi cu râsuri"[68]. El scrie cam pe la jumătatea domniei lui Şărban Cantacuzino până unde ajunge cronica lui, spunând de acest domn că „dacă ar fi descris toate cruzimele lui, nu ar fi avut hârtie să le rânduiască pe toate"[69].

Şi Căpitanul este protivnic Grecilor pe care nu lipseşte a-i ocări, unde-i vine condeiul. Insă el este şi duşmanul Cantacuzineştilor, pe care îi ponegreşte şi-i combate în mai multe rânduri într'un chip duşmănesc, precum am arătat'o mai sus.

Altă cronică dintre cele muntene, a căruia autor este de asemene cunoscut, este aceea a lui *Radu Greceanu*, care încercă să scrie un fel de istorie critică a Munteniei dela descălecarea statului până pe vremile Brancovanului. Titlul lucrărei sale este *Letopiseţul dela descălecarea cea d'intăi a Românilor şi aşăzarea lor în ţara Românească*[70], raportând însă acel descălecat întâi, nu ca cronicarii moldoveni la colonizarea romană, ci la coborârea lui Radu Negru din Făgăraş. Greceanu vroia să stabilească cronologia ţărei Munteneşti, luând în ajutor hrisoavele şi pisaniile (înscripţiile). Dar încercarea lui de a desbate complicata cronologie a primilor domni în Muntenia, îl încurcă în o mulţime de greutăţi, din care nu puteà eşi decât reproducând într'un chip arbitrar datele documentelor ce le aveà înainte. Anume vroind el să lămurească chestiunea descălecărei lui Radu Negru, dă de inscripţia mănăstirei din Câmpulung, care ştim că pune din eroare de cetire a vechei inscripţiuni la rezidirea mânăstirei de Matei Basarab, ca dată a zidirei vechei mânăstiri aceea de 1215. Din hrisoave însă Greceanu întâlneşte pe

[65] *Ibidem*, I, p. 293.

[66] *Ibidem*, I, p. 356.

[67] *Ibidem*, I, p. 358.

[68] *Ibidem*, II, p. 11.

[69] *Ibidem*, II, p. 24.

[70] Originalul acestei scrieri se află la Stefan Greceanu, strănepotul cronicarului Comp. articolul său din *Revista română*, 1862, p. 247. Letopiseţul merge până la anul 1656, şi ar fi de dorit ca St. Greceanu care posedă manuscriptul original să'l dee publicităţei. El conţine un material preţios asupra timpurilor mai apropiate. Numele familiei Grceanu vine de la moşia lor de baştină Grecii. Familia este amintită pentru prima oară pe vremea lui Leon Tomşa (1632), în un hrisov nepublicat din anul 1704, în păstrarea lui Ştefan Greceanu.

Mircea cel Mare ca fiu al lui Radu, şi el neştiind că a fost un al doilea Radu pe la 1377, care într'adevăr era tatăl lui Mircea [71] îşi închipue că Mircea cel Mare, trebue să fi fost fiul lui Radu Negru. Mircea cel Mare însă zidise mânăstirile dela Tismana, Cozia şi Cotmana, zidire adeverită prin hrisoave, şi înscripţiuni. Fiind că aceste, care sunt depe la sfârşitul veacului al XIV-lea nu se potriviau de loc cu închipuirea Greceanului, despre relaţiile de fiu şi de tată ale lui Radu Negru cu Mircea cel Mare. (1215—1386, tatăl şi fiul despărţiţi prin 171 de ani !) apoi el caută să potrivească cu deasila datele documentelor cu greşita lui închipuire.

Aşà despre mânăstirea Tismana, Greceanu citează un hrisov din 6800—1292 emanat dela Mircea Vodă fiul lui Radu. Cetirea datei documentului, care se păstrează şi astăzi în arhiva statului din Bucureşti este cu totul falşă. In el Mircea cel Mare vorbeşte într'adevăr de „mânăstirea Tismana pe care sânt reposatul părintele domniei mele Io Radu Voevod din temelie a râdicat'o iar sânt reposatul frate al domniei mele Io Dan Voevod cu multe lucruri au întărit'o". Data însă ce se citeşte foarte limpede pe acest hrisov, nu este aceea atribuită lui de Radu Greceanu, de 6800, ci aceea de 6895—1387 luna lui Iunie în 27 zile [72].

Tot aşà face Radu Greceanu pentru a potrivi şi zidirea mânăstirei Coziei, cu greşita lui închipuire a filiaţiei lui Mircea cel Mare din Radu Negru. El spune că la această mânăstire s'ar afla o înscripţie din 6809—1301, şi un hrisov al aceluiaşi principe care vorbeşte „despre balta dela săpatul până la gura Ialomiţei"; apoi o inscripţie din 6810—1302 şi o a doua tot dela Mircea din 6811—1303. Hrisovul invocat de Greceanu care vorbeşte de „balta dela săpatul până la gura Ialomiţei", se află şi astăzi în arhiva statului din Bucureşti, şi pe el se poate ceti data 6895—1387. Apoi tot acolo se află hrisovul chiar de întemeiere a Coziei, în care Mircea spune că „a bine voit a râdica din temelie mănăstirea Cozia" şi acest hrisov este din 6896—1388 Mai în 20.

Despre mânăstire Cotmana, Radu Greceanu pretinde că „Mircea Voevod cel d'întâi a zidit mânăstirea Cotmana în domnia lui la leat 6809—1301"; spunând că „pisania mănăstirei adeverează" această dată. Deşi nu posedăm inscripţia care să amintească zidirea însăşi a mânăstirei, totuşi avem încă pe acea a unui clopot din 1385 dela Dan Voevod fratele lui Mircea, şi dacă aceasta nu ar fi de ajuns, putem aduce însuş hrisovul de întemeiere a Cotmenei din 6896—1388 [73].

---

[71] Vezi vol. III, p. 72.

[72] *Arh. ist.* III, p. 191.

[73] Critica lui Greceanu a fost făcută pentru prima oară de Hasdeu în *Istoria critică*, I, p. 127 şi urm.

Dacă încercarea lui Radu Greceanu de a stabili cronologia primilor domni trebuia sa dee de greş, fiind o întreprindere ce rămâne încă aproape nedeslegată chiar pentru timpurile noastre, din protivă ne poate fi foarte folositoare expunerea ce ne-au lăsat'o „domniei Brancovanului, întitulată: Incepătura istoriei vieţei luminatului şi prea creştinului domnului ţărei Româneşti, Ioan Constantin Basarab Voevod de când Dumnezeu cu domnia l'au încoronat" [74]. Ca istoriograf oficial al domnului, bine înţeles că Greceanu „veri care are fi fost opiniunile scriitorului asupra faptelor şi împrejurărilor", trebuia să subordone judecata sa la opiniunile personale ale şefului său. Nu trebuie să ne mirăm dacă adese ori în scrierea sa videm pe Radu însuşindu-şi cu totul simţimintele de dragoste sau de vrăjmăşie ale prinţului şi că uită câte odată datoria nepărtinirei [75].

Radu Gceceanu erà însă un scriitor ce 'şi iubea ţara şi acest lucru ne interesează mai ales în analiza scrierilor ce se îndeletniceau cu trecutul poporului român, căci în curând sub o nouă apăsare străină poporul românesc va aveà nevoie de reîmprospătarea acestui simţimânt, reîmprospătare pe care va lua-o din letopiseţele sale. Intr'un loc Radu Greceanu spune: „deci şi acest neam românesc până au fost dragoste în mijlocul lor, Dumnezeu încă au fost cu dânşii, că nu i-au călcat pre dânşii alte limbi străine şi au făcut multe vitejii şi au trăit în bună pace" [76]. Aiure bănuind unora din boieri purtarea lor neiubitoare de moşie, probozăşte „pre acei răi pământeni din viclenele lucrări ale cărora aduseră viitoare răutăţi şi primejdii asupra acestui ticălos pământ [77]. In un al treilea loc el jăleşte, „adunarea atâtor oşti într'această ticăloasă ţară şi atâtea rele viind pe ea ce alta se aşteaptă fără istovul de pustierea ei" [78], şi aşà mai departe, cronicarul lasă să străbată la fie ce pagină iubirea lui de ţară şi durerea pentru suferinţele ei, în cât şi Radu Greceanu este de numărat între acele minţi luminate şi încălzite de flacăra simţimântului, care radiară apoi din ele căldura patriotismului în vremurile răcite pentru el a stăpânirei străine.

Radu Greceanu desvoltă însă o însămnată activitate şi pe tărâmul scrierilor religioase. Impreună cu fratele său logo-

---

[74] Publicată în *Mag. ist.* însă numai până la 1700 în 48 de capitole, pe când manuscriptul întreg original posedat de Ştefan Greceanu, cuprinde istoria lui Brancovanu pe 19 ani adecă până la 1708 în 80 de capitole, afară de prefaţa care nici ea nu este publicată în *Mag. ist.* Exprimăm şi aice dorinţa ca acest preţios izvor să nu rămână mai mult timp necunoscut. Comp. *Revista româna*, 1862, p. 254.

[75] Aşà îl judecă cu adevărată nepărtinire, strănepotul său Ştefan Greceanu în *Revista română*, *ibidem*.

[76] Citat ca motto de Greceanu din letopiseţul cel nepublicat. *Revista română*, 1862, p. 245.

[77] *Mag. ist.* II, p 130.

[78] *Ibidem*, p. 140.

fătul Şărban Greceanu traduc biblia în întregimea ei, (care se tipăreşte în anul 1688 în Bucureşti, sub domnia lui Şărban Cantacnzino), cel mai însămnat monument a literaturei religioase la Români, atât prin întinderea cât şi prin limba ei cea minunată [79].

Tot Radu Greceann traduce încă după indemnul Brancovanului scrierea grecească a lui sfântu Ioan Zlataust sau Hrisostom adecă Gură-de-aur, asupra virtuţilor şi viciurilor omului, căreia îi dă titlul frumos şi poetic de Mărgărintare, în 1691, precum şi Pravoslavnica mărturisire, tradusă tot din greceşte de acelaşi scriitor, împreună cu fratele său Şărban, cu ajutorul „la unele cuvinte şi noime”, a Stolnicului Constantin Cantacuzino sfetnicul cel mai ales a lui Brancovanu.

Tot el mai privighiază şi traducerea Evangheliilor în româneşte, făcută de fratele său Şărban în unire cu Atanasie Moldovanu Tomaidul şi tipărită în 1693 în tipografia Mitropoliei din Bucureşti.

O a patra cronică munteană este acea a lui Radu Popescu biv. vel vornic care se călugăreşte sub numele de Rafail Monahul în care cronică expune evenimentele Munteniei de unde le părăsise Radu Greceanu adecă dela 1699—1728. Radu Popescu, este duşman Cantacuzineştilor şi lui Brancovanu pe care tocmai atâta îl înălţa Radu Greceanu. Radu Popescu care fusese râdicat la marea vornicie de Neculai Mavrocordat este un apologet al acestui domn, cel întâi reprezentant al Fanarului în Ţările Române.

4. SCRIITORII ERUDIŢI IN MUNTENIA.

Fragmentul anonim. — Există încă o cronică, originară din Muntenia a cărui autor nu este arătat dar care se poate afla

[79] Hasdeu atribuie traducerea bibliei din 1688 spătarului Milescu întemeindu-se pe arătarea mitropolitului Gheorghe. *Uricarul*, I, p. 204. Comp. Fabricius, *Bibliotheca graeca*, II, p. 789. Nu înţălegem atunci însă pentru ce numele Milescului să nu se afle nicăieri în această carte, pe când după dedicaţia ei în versuri se vede subsemnat Radu logofăt : apoi în postscriptul ei se vede adaos şi fratele său Şărban logofăt. Filştih traducătorul german al cronicei lui Radu, contimporan cu el (1727), spune „der Autor dieser Historia, Radul Secretarius aus Graetschan mit seinem Bruder Scharban haben die Bibel aus dem Griechischem ins Walachische ubersetzt. Zum ersten anno 1688 ist selbige gedruskt worden zu Bukarest”. Reprodus de St. Greceanu, *Revista română*, 1862 p. 253, nota. Del Chiaro, iarăşi un contimporan şi om prea bine informat, spune de asemenea, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, 1718, p. 43 : „Tra le altre opere che al giorno prezente vedon si stampate nella Valachia vi sono le sequenti, cioè : Vecchio e nuovo testamento secondo la versione de LXX ridotto nella valaca lingua per opera di due fratelli nobilli Valachi della familia Grecian”. Credeam mai curând atare mărturisiri contimporane decât arătările mitropolitului mai îndepărtat al Moldovei. Cf. Gaster. *Crestomaţia Română*, p. 27.

şi care ajunge aproape pe Cantemir în bogăţia izvoarelor consultate şi în pătrunderea înţălesului lor.

Aceasta, un fragment din o istorie a începutului vieţei române, care se îndeletniceşte cu cucerirea Daciei şi starea ei sub Romani până la venirea Hunilor, este aşa de bine şi de judicios alcătuită, încât mai mulţi scriitori moderni au fost induşi a o atribui eruditului spatar Milescu [80].

Dar chiar dela o cercetare pripită a acestei scrieri se vede că ea nu poate fi productul unei minţi moldovene, precum erà Neculai Milescu [81]. Astfel ne loveşte întâi împrejurarea că autorul zice într'un loc că „aflându-ne încă *acolo* în Moldova, am aflat la Ioniţă Racoviţă care erà comis mare, letopiseţul care *zic* că este făcut de *un* Ureche vornicul, om învăţat se *vede* că au fost şi au tocmit de câte se *pare* că au scris el". Cum ar fi putut să scrie învăţatul Moldovan Milescu despre vestitul cronicar al Moldovei în termini aşà de îndoielnici. Se puteà oare ca boierul din Vaslui, care trăise la curtea lui Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan alăturea cu Grigorie Ureche, să nu fi fost sigur nici măcar pe existenţa lui? Oricine vede chiar numai din acest loc, că are a face cu un scriitor din Muntenia, pentru care oamenii şi lucrurile din Moldova îi erau străini. Apoi el adaoge mai jos că „acest letopiseţ (al lui Ureche) luându'l, carele am pus de s'au prescris, l'am adus aice, ca să se afle în ţară". *In ţară*, deci cu deosebire de Moldova de unde'l adusese, adecă la el în Muntenia, unde erà ţara lui ţara πατ'ἐζιχὴν, a casă la el, Mai face deosebire între locuitorii ţărei sale şi Moldovenii într'un alt loc unde zice: „însă Români se înţeleg nu numai ceşti de *aice*, ci şi cei din Ardeal care încă şi mai neaoşi sunt, şi *Moldovenii* şi toţi câţi şi într'altă parte se află şi au această limbă. Este evident că scriitorul vorbeşte în primul loc de Românii ţărei Munteneşti despre care încă spune că nu ar fi numai ei *cei de aice* cu acest nume şi că în el s'ar cuprinde şi Ardelenii şi Moldovenii. Vorbind apoi despre iscodirea lui Eustratie logofătul şi Simion dascalu că neamul Moldovenilor s'ar trage din temniţele Romei observă: „că Moldovenii de poftesc aceea, ale acelui poveşti să ţie şi să creadă, volnici să fie şi neamul şi ijdermia *lor* dela acei tălhari şi furi să mărturisască, şi că aceste puncte povestesc le puteţi vedea în letopiseţul *lor*, mai ales ce zic de *dânşii*". Apoi astfel s'ar fi rostit un Moldovan asupra neamului lui?

Rămâne deci neîndoielnic că autorul acestui preţios frag-

---

[80] Astfel Hasdeu şi Picot.

[81] Ea poartă titlul: *Istoria Ţărei româneşti dintru început*; a fost publicată de Ioanid la 1858 în *Istoria Moldo-României* şi a doua oară de Kogalniceanu în a doua ediţie a *Letopiseţelor Ţărei Moldovei*, I, p. 85 şi urm. N. Iorga a publicat din nou acest fragment în *Operele lui Constantin Cantacuzino*, căruia îi atribuie această scriere, după cum vom vedea, cu drept cuvânt.

ment, tezaur al eruditiei muntene, erà nu spatarul Milescu, şi nici măcar un alt Moldovan, ci un om din Muntenia.

Data acestei scrieri, trebue să fie nu mult timp după 1667, de oarece aminteşte în textul ei pe Topeltin Laurenţiu din Mediaşi „om învăţat şi destul de ămblat carele *nu demult* s'au pus a scrie însă pre scurt că face într'o cărticea ce-i zice latineşte „Răsăriturile şi apusurile Ardelenilor, care cărticea o a făcut şi o a tipărit la Lionul dela Franţa la anul dela întruparea cuvântului 1667". Se poate însă dovedi, şi pe altă cale, data a cestei scrieri. Anume în locul unde vorbeşte de aflarea cronicei lui Ureche, spune că au găsit'o în casa lui Ioniţă Racoviţă când *erà comis mare*. Ioniţă Racoviţă se întâlneşte însă într'un hrisov din 1685 în însuşirea de mare vornic de ţara de jos, demnitate superioară celei a comisului, pe care Racoviţă o avuse de sigur înaite de 1685. Data redactărei cronicei anonime trebue deci pusă între anii 1670 — 1680 [82].

Scopul ce şi-l pune scriitorul în lucrarea lui este de a îmbogăţi şi inălţa mintea Românilor cu cunoştinţă despre trecutul lor şi în deobşte despre acel al omenirei. De aceea el îndreptăţeşte în acest mod abaterea gândului pe care o face către răscoala Evreilor pe timpul împăratului Titus : „Acestea ce zicem până aice, pentru alţii doară să pară că am eşit din vorbă ; însă nu gândesc că fără cale sunt puse, de vreme ce aceste şi mult mai multe decât aceste, măcar de am puteà şti luminând mintea noastră cu cele ce în lumea mari fapte de mari oameni scrise au rămas şi acestea voia lui Dumnezeu îngăduindu-le, că iar prin oameni milele sale să săvărşască şi să rămâe cunoscute rodului (norodului) omenesc toată învăţătura şi ştiinţa, descoperindu-le şi în lumină puindu-le şi lăsându-le ca să putem încă cunoaşte şi să ştim lucrurile bunilor şi a răilor, a vrednicilor şi a nevrednicilor, ale legiuţilor împăraţi şi ale tiranilor ; ca pe cei buni şi vrednici să lăudăm şi se binecuvântăm şi pe cei răi şi cruzi să-i ocărâm şi rău să-i pomenim ; aşişderea ca relele să gonim şi să fugim, iar bunele să îmbrăţişăm şi să urmăm" [83]. Sfinte cuvânte pentru timpurile acele, în care omenirea răsăriteană şi cu deosebire poporul român pierduse cu totul cumpăna morală, la care distinsa minte a anonimului scriitor vroia să'l readucă pe calea intelectuală.

Autorul ia cu căldură apărarea poporului românesc contra bârfelilor aduse de străini susţinând cu multă convingere, răzămată pe spusele autorilor vechi şi noi, că Românii se trag din poporul Romanilor. „Iar noi într'alt chip de ai noştri de toţi

[82] Fragmentul citat la Kogălniceanu, p. 96—97.

[83] Am urmat în această analiză pe acea făcută de V. A. Ureche, în studiul său asupra fragmentului anonim publicat în *Revista Istorică* a lui Gr. Tocilescu, III, p. 67—75.

câţi suntem Români, ţinem şi credem, adeverindu-ne din mai aleşii şi mai adevăraţii bătrâni istorici şi de alţii mai încoace, că Valahii cum le zic ei, iar noi Românii sunt adevăraţi Romani în credinţă şi în bărbăţia, din care Ulpiu Traian au aşăzat aice în urma lui Decebal după ce de tot l'au supus şi l'au pierdut. Insă Români înţeleg nu numai ceştia de aici, ci şi din Ardeal care încă şi mai neaoşi sunt şi Moldovenii şi toţi câţi şi într'altă parte se află şi cu această limbă, măcar fie cevaşi mai osebită în nişte cuvinte de amestecătura altor limbi, cum s'au zis mai sus, iar tot unii sunt, că dară pre aceştia, cum zic, tot Români îi ţinem, că toţi aceştia dintr o fântână au izvorit şi cură ' [84].

Anonimul răspunde celor ce susţin că coloniştii romani au părăsit Dacia cu Aurelian (el îl numeşte Galien care înadevăr părăsise Dacia) că nu este de crezut că o aşà de mare mulţime de norod să fi părăsit o ţară întreagă, că împăraţii romani având nevoie de legiunele lor, spre a apăra provinciile mai sudice ale împărăţiei de năvălirile cumplite ale Goţilor, vor fi luat legiunele şi din Dacia, şi cu acest prilej vor fi dus cu ei şi din locuitori o samă „ca să-i aşeze acolo, însă care mai sprinteni şi de aşazat vor fi fost", şi din aceşti Romani strămutaţi, *în parte*, peste Dunăre el îşi explică originea Cuţovlahilor, pe care el cel întâi dintre toţi scriitorii români îi aminteşte şi-i revindică şi pe dânşii către neamul românesc ![85]. El nu lipseşte de a răspunde Grecilor, care ar ponegri chiar prin numele ce i-l aplică, pe acest vlăstar al neamului românesc, spunând că ,,Grecii acestia după cum râd de Români şi-i grăesc aşà de rău, au socoteală mare, pentru că văzând şi ei toată altă lume râzând de dânşii şi batjocorindu-i, au stătut şi au obosit şi ei prin gunoaele lor, ca cocoşii, părând-le că au rămas ceva vlagă şi de ei, unde văd zugrăviturile celor vechi ai lor, ci între dânşii îşi fac mângăere şi bucurie, soţii părându-le că au pre cineva batjocurei lor" [86]. Precum însă Grecii aşà şi Ungurii hulesc pe Români arătând povestea acea ponegritoare că neamul lor s'ar trage din tălharii şi furii din temniţele Romei Aceasta o fac Ungurii ,,pentru că pururea şi nevindecaţi au stătut vrăjmaşi şi pizmaşi Românilor şi atâta cât de ar fi putut i-ar fi supus pe toţi sub jugul lor, cum şi pre mai multă parte din câţi se află acum în Ardeal i-au supus şi i-au făcut iobagi, cum le zic ei. Se vede că în Ardeal sunt şi alţi nemeşi Români mulţi şi Maramureşul tot. Iar afară dintr'aceia, mare parte şi din boierii lor încă sunt şi se trag din Români. Şi numai stăpânirea acei ţări şi astăzi fiind calvină şi ei slujind la curte, s'au calvinit, şi aşà tot Unguri se chiamă; schimbându-şi credinţa

[84] *Ibidem*, p. 111.
[85] *Ibidem*, p. 107.
[86] *Ibidem*, p. 107—108

şi au schimbat şi numele de Români" [87]. Asemene vederi largi asupra naţionalităţei române, care pe de o parte ajung până în munţii Pindului, pe de alta o urmăresc sub vestmântul unguresc, dovedesc că anonimul nostru erà pe cât o minte deşteptată prin studiu şi cetire, pe atâta o inimă caldă şi românească care bătea tare pentru poporul său.

El este însă şi un cugetător înţălept care nu vra să împingă la extrem ideea romanităţii poporului român. El admite că nu toţi Dacii au putut să fie stârpiţi de Romani la cucerirea ţărei lor, ci că au mai rămas mulţi care au luat cu timpul limba şi deprinderile romane, apoi chiar în urmă el concede că au putut să se amestece în naţionalitatea română alte neamuri străine, precum: „Sârbi, Greci, Arbănaşi, Frânci sau alte limbi, încă că aceste neamuri de tot feliul viind ei aice şi căsătorindu-se şi amestecându-se cu locuitorii pământului şi aşăzându-se, fiind dintr'aceia mai mulţi vrednici şi destoinici, au rămas moşteni şi cu numele de se chiamă Români". Această constatare îl împinge la o frumoasă gândire: „că nici un rod de oameni osebit în veci nu poate rămânea în lume, nici felurite de limbi în mii de ani tot acelea neschimbate şi nemutate pot sta, că nimic sub soare este stătător, şi toate câte sunt în curgere şi în mutări sunt zidite de vecinica lui Dumnezeu înţălepciune şi putere".

Astfel este acest spirit distins, vrednicul reprezentant al eruditiei şi ştiinţei în Muntenia, măsurat şi cumpătat în judecăţile lui, primind sau răspingând părerile contimporanilor după o amăruntă şi conştiincioasă cumpănire, şi pe care cu toată puţinătatea scrierei rămasă până la noi din învăţata lui pană, nu stăm la gânduri a'l pune alături cu confraţii săi în eruditie din Moldova: spatarul Milescu şi Dimitrie Cantemir. Şi Muntenii deşi într'o măsură mai mică, avură reprezentanţi intelectuali ai ideei naţionale, şi ei putură să soarbă din scrierile lor cugetări şi simţiri româneşti pe lângă că fără îndoială şi lucrările scriitorilor moldoveni au pătruns la ei, precum se vede lucrul din copia letopisețului lui Ureche făcută de învăţatul anonim al Munteniei şi luată cu el în acea ţară.

CONSTANTIN CANTACUZINO AUTORUL LUI. Autorul acestui prea însemnat fragment este fără îndoială învăţatul boier dela curtea lui Brancoveanu Constantin Cantacuzino Stolnicul. Asupra acestui boier iată ce găsim în *Genealogia Cantacuzinilor*:

„Din copilărie el erà cu totul dedat la învăţătură; în limba elinească erà un mare filosof. După ce a venit în vrâstă s'a dus în Evropa, iar pentru învăţătură la Roma a invăţat limba latinească şi italienească în care limbi erà desăvârşit spudeu. El pentru practică, a petrecut câţiva ani la Viena, în Veneţia şi Varşovia şi pe la alte Crăii ale Evropei". Adaoge genealogia

[87] *Ibidem*, p. 109.

că „Stolnicul Constantin nu erà iubitor de boierii şi că de aceea a rămas el în toată viaţa lui cu rangul destul de mic de stolnic”.[88]

Greşeşte însă Geneologia când dă oraşul Roma ca loc de învăţătură a lui Constantin Stolnicul. El a zăbovit vreo doi ani şi mai bine în Padova care erà pe atunci centrul învăţăturilor clasice. Preţiosul *Caet de Studii* al Stolnicului ne dă mai multe ştiri asupra petrecerii lui în acest oraş, unde stătea în gazdă la un preot catolic Alviz Florie căruia îi plătea pentre întreţinere suma destul de însemnată de 15 galbeni pe lună. Luă lecţii de limbi dela Academicul Dalacfa, iar de logică, filozofie şi fizică dela Albanie Albanezul!

Aceste începuturi ale învăţăturii lui Constantin Stolnicul cad în luna Aprilie 1667. In 1668 el lua lecţii de matematică şi geometrie dela dascălul Bonvici.

Tot în acest timp găsim pe Constantin Stolnicul cumpărând mai multe cărţi după o însemnare a lor din 1 Iulie 1667. elineşti ca Omer, Luchian şi Aristoteles, acest din urmă custând suma foarte râdicată de 131 livre şi 15 soldi; latineşti ca Titu Livius, Valeriu Maxim, Martial, Institutele lui Justinian, Quintus Curtius, Terentiu, Oraţiu, Virgilu, şi dintre cărţile nouă dc filosofie Erasmus, apoi mai multe gramatici şi câteva cărţi religioase. In 1669 Stolnicul se strămută la Veneţia unde iea gazdă împreună cu un german Martin Hermann la „jupâneasa Virghinia Romano”, Din Veneţia în Viena şi apoi după cum arată Geneologia care comlpectează carnetul, în Varşovia.[89].

Constantin Stolnicul care se bucurà de reputaţia de om învăţat, este întrebat de generalul comite Marsigli asupra mai multor date de care avea nevoie pentru alcătuirea unui tratat istoric natural şi geografic asupra Daciei. Stolnicul îi trimite ştirile scrise în limba italiană, iar asupra istoriei mai amănunţite a ţării sale Stolnicul îi răspunde că pentru a o face îi trebue timp şi osteneli mari „*care lucru îl fac după puţinţa şi româneşte pentru a elucidà mai bine analele acestei provincii; dar până acum nu e gata*“. Este inviderat că Constantin Stolnicul îşi abâtea gândul

---

[88] *Genealogia Cantacuzinilor* ed. Iorga p. 292 şi Grecul Dapontes. „filosoful” dela curtea lui Constantin Mavrocordat recunoaşte învăţătura lui Constantin Stolnicul. Vezi Erbiceanu, *Cronicari Greci care au scris despre Români*. p 173 Tot aşa Neculai Papadopulo .. .. care dădu o carte lui Constantin Stolnicul Legrand, *Epistolaire grec*, p. 9

[89] *Carnetul de studii* publicat de N. Iorga în *Operile lui Constantin Cantacuzino*, p. 1—12. Călătoria lui Constantin în Italia se adevereşte şi din un act al Vlădicăi Teodosie pentru averea rămasă pe urma Elinei Cantacuzino în care act cetim: „pre acea vreme (pe timpul lui Radu Leon) ducându-se fiul Elinei la Veneţia pentru învăţătura cărţii”.

Documentele familiei Cantacuzino publicate de N. Iorga, p 124.

către fragmentul pe care l-am analizat mai sus şi pe care numai el l-a putut scrie. Că a rămas trunchiat se datoreşte vremilor de sâlnicie în care a trăit. [90]

5. CULTURA GRECEASCĂ

Desvoltarea culturală a poporului român în forma ei naţională avu o mare însemnătate. Ea trezi în mintea lui nişte idei care trebuiau să devină izvorul întregei sale propăşiri în viitor, care îndată ce-i atinseră fiinţa, cutremurară în ea iarăşi coarda vieţei ce părea că amorţise sub lovitura vitrigelor destinuri. Originea lui romană apărea pe orizontul său întunecat ca un astru scânteitor, ce în curând avea să umple întregul firmament cu strălucitoarea lui lumină, să pătrundă şi să transforme întreaga lui existenţă, să-l râdice din pulberea în care căzuse iar la conştinţa de sine şi la vrednicia pierdută. Cât de dragă cât de iubită deveni ideiea obârşiei romane pentru sufletul poporului român, se vede din numeroasele exemplare, în care fură copiate şi recopiate cronicele ce o pomeneau [91].

Asemene trezire a conştiinţei naţionale, erà cu atâta mai neapărată pentru poporul român, cu cât aproape odată cu dânsa se înfiltrà în sânul său o nouă formă de cultură străină, înflorirea intelectuală a elementului grecesc, care se încuibase până atunci atât de adânc în fibrele naţiunei [92].

Este foarte însemnată împrejurarea că poporul român se înarmează cu pavăza naţionalităţei lui, tocmai în momentul când era ameninţat cu acest nou pericol de cotropire. Mai toţi scriitorii analizaţi până aici sunt posteriori lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, de pe timpul cărora grecismul împlântă rădăcini mai adânci în viaţa românească. In această perioadă scurtă dar însămnătoare care se petrece dela domnii îngemânaţi până la introducerea domniilor fanariote, se petrec două serii de fapte memorabile pe tărâmul istoriei româneşti, una pe acel politic, urmarea revoluţiilor contra predomnirei greceşti, alta pe acel al ideilor, trezirea conştiinţei naţionale prin scriitorii moldoveni şi munteni. Capitalul de idei adunat în acest răstimp rămâne ca un bun obştesc al poporului român, şi adăogit mai târziu cu alte îmboldiri noue şi proaspete, va alcătui fondul acel puternic cultural dinaintea căruia se frânse atot puternicia grecismului.

---

[90] Răspunsurile lui Const. Stolnicul la întrebările generalului Marsigl publicate de N. Iorga în *Operile lui Const. Cantacuzino*, p. 41—89. Locul reprodus se află la p. 44.

[91] S'a regăsit până acuma 31 de manuscripte a operilor lui Miron Costin Vezi ed. V. A. Ureche.

[92] Vol. VI, p. 24 vol. VII. p. 9.

Cât timp predomnise slavismul, apăsarea greoae dar neconştiută a unei gândiri străine, Românii îşi susţinuse naţionalitatea lor tot într'un chip neconştiut,prin cărţile religioase scrise în limba lor, din care le răsuna, numai graiul strămoşăsc, fără nici o reflectare asupra firei lui particulare. Slavonismul era însă numai o formă de gândire, neîmbrăcată cu o ţintă politică, cu scopuri de dominare şi de asuprire. Cu totul altfel grecismul. Acesta venia mai ales pentru a sprijini puterea politică ; nu mai erà scop prin el însuş, ci slujia de mijloc pentru a întări o stăpânire străină. El lucra deci cu conştiinţă asupra naţionalităţei române, cu tendinţa tot mai rostită pe cât se înfigea mai adânc de a supune poporul şi politiceşte elementului reprezintat prin el.

Unui atare pericol, mult mai mare de cât acel al slavonismului, poporul român opuse o putere de acelaş fel, o lucrare şi ea conştiută, redeşteptarea cugetărei şi a simţimântului naţional.

După ce am arătat pregătirea la luptă din partea Românilor, să schiţăm şi începuturile atacului din partea culturei greceşti. Vom vedea însă că pe când avântul spiritului român, atât de puternic în veacul al XVII-lea, scade mereu şi pierde din încordare, apăsarea culturei greceşti devine din ce în ce mai rostită, mai năbuşitoare cu cât intrăm mai adânc în perioada fanariotă, şi fără îndoială că la sfârşit ar fi izbutit a răpune cu totul cugetarea românească, dacă tocmai în acel critic moment, o împrejurare neaşteptată nu ar fi spulberat de pe capul ţărilor române apăsarea grecească şi ar fi dat iarăşi avânt cugetărei naţionale.

Ori ce atingere între două popoare are înràurire şi asupra minţei lor. De aceea originile împlântărei culturei greceşti în sânul poporului român, trebue căutată, ca sămânţa cel puţin, aproape odată cu prima aşăzare mai numeroasă a Grecilor în Muntenia şi Moldova.

Am văzut însă cum elementul grecesc sporia din ce în ce mai mult în Ţările Române ; cum el dela o vreme începe a fi simţit ca o apăsare şi cum Românii căutară în zadar să-i scuture jugul ; cum această înrăurire deveni covârşitoare pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu şi tot aşà de atunci înnainte numărul Grecilor sporea necontenit în Ţările Române întărind odată cu acel spor şi precumpănirea culturală a elementului grecesc. [93].

---

[93] Intr'un zapis din 1657 (între Matei Basarab şi Brancovanu) găsim iscăliţi greceşte : 'Εγραψα ἐγὸ Νηκοιφωρος ιερομόναΧος. 'Ηεζυχεήλ ἱερομοναΧος. Ιεροδιὰκον Νικὸδημος, ca martori. Iorga, *Studii şi Doc.* V, p. 185. In 1642 apare cea dintâiu tipăritură grecească în Moldova, o filadă zburătoare, cuprinzànd hotărârea sinodului de la Iaşi în acel an. Filada a fost descoperită de Henri Ormont. Vezi E. Legrand *Bibliographie hellènique* III, 1895 şi Erbiceanu în *An. Ac. Rom.* II, tom. XXIV, 1901 p. 103 (21) şi Revista Teologică I, 1883 şi II 1884.

Gândirea grecească se înfiltra în sânul Românilor mai cu samă pe calea religioasă, întru cât pe atunci religia erà pârghia cea mai de samă a culturei. Precum pentru limba slavonă, astfel şi pentru cea grecească, mânăstirile slujiră la început drept cuiburi de unde ea începu a prinde la putere. Eşind după aceea din biserică, cunoştinţa ei începù a se răspândi şi în societate. Dascalii privaţi care se introduceau prin casele boiereşti pentru a învăţa pe copii carte grecească, tot din mânăstiri eşiau, pricină pentru care şi Cantemir ne spune că „Vasile Lupu a luat măsuri ca în toate mânăstirile cele mari să se primiască monahi greci, care să înveţe pe fiii boierilor limba şi ştiinţa grecească" [94].

Nu e vorba chiar în ajunul împlântărei culturei greceşti, se întemeiese şcoli mai înalte de slavonie. Cu toate silinţele însă ale domnilor ce le înfiinţază, Matei Basarab şi Vasile Lupu, ele nu se putură menţinea mult timp cu scopul pentru care fusese create, reînviarea slavonismului deperitor, ci îmbrăcară în curând forma generală a gândirei ce începea să predomnească în ţările române, se grecizară şi ele, precum începuse să se grecizeze biserica, precum întrase în apele greceşti şi clasa superioară a societăţei române.

De şi Vasile Lupu el însuşi nu a înfiinţat o şcoală grecească, după cum din eroare arată Cantemir, transportând la originea scoalei domneşti, caracterul pe care'l avea pe timpul lui [95], totuşi este ştiut că chiar sub urmaşul lui Vasile Lupu, Gheorghe Stefan, călugării slavoni ce descăleau în şcoala din Trei-Erarhi, fusese înlocuiţi cu călugări greci, despre care un hrisov al lui Stefan ne spune că nu ar fi de nici un folos la învăţătură [96], întru cât boierul moldovan de sistemul vechiu, cum erà Gheorghe Ştefan, trebuia să considere şi să aibă respect numai dinaintea învăţăturei de carte slavonă.

Intre acei dascăli greci care „nu ar fi de nici un folos" întâlnim cu toate aceste un om foarte învăţat pe *Paisie Ligaridis* originar din Chios, care învăţase şi în Italia, şi care după ce ajutase la traducerea pravilei celei mari lui Dionisie Panonianul „micul şi prostul praj de sub picioarele mitropolitului Ungro-Valachiei", trecuse în Moldova probabil după detronarea Lupului, de oare ce pe la 1655 îl întîlnim ca mare dascal la şcoala din Iaşi [97].

In nişte timpuri însă aşa de turburate şi sub schimbări de domnie aşa de prăpăstuite ca acele prin care trecură ţările româ-

[94] Cantemir *Descr. Mold*. p. 154.

[95] Cantemir, *Ibidem*, p. 153. Cel mult s'ar putea admite înfiinţarea unui curs de greceşte.

[96] Hrisov din 1656 în *Uricarul*, III, p. 279.

[97] Σάθας Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφίαι, ἐν 'Αθήναις. 1868, p. 315. Mai sus, p. 166.

ne, nu trebue să ne mirăm de loc dacă după înflorirea şcoalelor şi a învăţăturilor întâlnim de odată iarăşi lipsa şi întunecarea lor. Aşa pe timpul lui Constantin Cantemir ne spune Miron Costin, că ar fi lipsa de şcoale şi tipar în Moldova [98].

Dacă însă şcoalele se desorganizau din când în când, învăţământul grecesc nu erà numai de cât atins prin ele, căci el în afară de forma lui publică în şcoala domnească, se mai întâlnia şi sub una privată, reprezintată prin dascalii din curtea domnului sau din casele boiereşti. Aşa în Moldova întâlnim pe marele dascal din Creta *Meletie Serigos*, ţinând pe timpul domniei grecizatului Alexandru Iliaş (1631—1633), o predică, bine înţăles în limba grecească, la sfinţirea de mitropolit a lui Varlam, Duminică în 23 Septemvrie 1632 [99].

Ce va fi căutat acest dascăl grec în Iaşi decât că se fi fost învăţătorul copiilor domnului celui atât de iubitor de trebile greceşti? Tot ca dascali nu ştim de şcoală sau privaţi întâlnim în Iaşi pe *Neculai Cheramevs* care moare aici în 1672, fiind înmormântat în biserica sfinţilor apostoli numită şi Bărboiul [100], apoi pe *Teodor Trapezuntul* care moare tot în Iaşi în 1695 şi pe acăruia piatră mormântală din biserica Sf. Sava se spune că „el venise nu de mult din ţara grecească spre a învăţa limba pe Ungro-Valachi" [101]

Brancovanu se amestecă mult în trebile bisericii răsăritene şi ocrotia necontenit în ţara lui pe membrii clerului grecesc, care avea nevoie de a fi adăpostiţi. Aşa el face să se aleagă în anul 1694 de patriarh al Constantinopolei Dionisie . . . . fără ştirea mitropoliţilor, clericilor şi a norodului. Dionisie însă fiind destituit mai târziu se întoarce în Valahia unde şi moare la Târgoviştea [102]. Capuchihaia lui Brancovanu la Poartă erà grecul Vlasto [103].

Pentru a reveni la şcoale, chiar pe timpul lui Constantin Cantemir, pe când se spune precum am văzut că nu erau şcoale în Moldova, găsim la curtea domnului, ca dascal al copiilor săi Antioh şi Dimitrie, pe *Ieremia Cacavela* originar din Creta şi care'şi desăvârşise studiile în Lipsca. Celebrul său şcolar trimiţindu-i mai târziu în semn de recunoştinţă scrierea lui „Divanul lumei cu înţăleptul", Cacavela se numeşte în răspunsul său de mulţămire „plugarul care holda minţei sale au ostenit"

[98] *Letopiseţele*, I, p. 323.

[99] Notiţă aflată la sfârşitul unui manuscript al lui Evastratie logofătul din 1632, publicată de I. Bianu, în *Col. lui Traian*, 1882, p. 212.

[100] Σάθα l. c. p. 322.

[101] C. Erbiceanu, în *Revista teologică*, III, p. 270.

[102] Ath. Comnen Ipsilante. (*l. c.* mai sus) p. 449. cf. *Bărbaţii culţi greci şi români* de C. Erbiceanu în *An. Ac. Rom.* II tom. XX.. 1905 p. 140 (6).

[103] Ipsilante cit. p. 454.

arătându-se mândru că „puţina sămânţă a smeritei sale didascalii întru învăţătură cu miile înmulţită a răsărit roadă" [104].

Nu se ştie pe când se va fi grecizat şcoala slavonă a lui Matei Basarab din mânăstirea Târgoviştei. Este însă probabil că şi ea se va fi întors pe grecie destul de timpuriu, de oare ce întâlnim în Muntenia, încă înainte de a veni în Moldova, pe Paisie Ligaridis şi pe lângă el pe unul Ignatie Petriţ, care lucrau ambii la traduceri de cărţi greceşti, făcând de sigur şi pe dascalii de greceşte în Târgoviştea [105].

In ori ce caz pe timpul lui Şărban Cantacuzino învăţământul în Bucureşti erà cu totul grecizat. Del Chiaro, contimporan cu acest principe spune despre el, că „favoriza desvoltarea învăţăturei, dând lefi minunate dascalului de limba greacă care învăţa pe copiii nobililor gramatica, retorica şi filosofia" [106]. Unul din aceşti dascali erà pe la 1687 tot acel Ieremia Cacavela pe care 'l găsim apoi trecând în Moldova la Constantin Cantemir El traduse după îndemnul lui Brancovanu în 1689 în limba greacă modernă cartea de istorie a lui *Platina*: „de vita summorum pontificum" [107].

Mai trăii la curtea lui Cantemir şi medicul erudit Andrei Liciniu precum se ştie Miniot pe care Cantemir îl trimite în solie la împăratul Leopold.

Dacă însă Şărban Cantacuzino sprijini după cât se vede cel întâi în chip oficial învăţământul grecesc, Constantin Brancovanu îl aduse la o înflorire aşà de puternică, precum el de abia mai ajunse pe timpurile cele mai strălucite ale culturei fanariote.

Reorganizatorul şcoalei greceşti din Bucureşti fu vestitul dascăl *Sevastos Chimenitul*, chemat de Brancovanu în 1689, probabil după ce Cacavela îl părăseşte, ducându-se la Cantemir. Sevastos erà originar din Trapezunt, învăţase atât în Constantinopol cât şi în Italia şi fusese dascal la şcoala greacă din capitala împărăţiei otomane. Chemat în Bucureşti, Sevastos preferă leafa însămnată oferită lui de Brancovanu, la cei 200 de lei pe an pe care-i primea de la embaticurile unor biserici din

---

[104] *Operile* lui Cantemir, ed. Acad. Rom. V, p. 45—46. Scrisoarea lui Cacavela este redată de Cantemir în româneşte. De şi dascălul grec ştiea probabil ceva româneşte, de oare ce Cantemir îi trimite tocmai o scriere românească a lui, totuşi credem că textul scrisoarei lui Cavavela a fost grecesc, pus pe româneşte de Cantemir, din pricina identităţei stilului ei cu acel al scriitorului român. Asupra dăscăliei lui Cacavela în Moldova mai vezi Σάθα. l. c. p. 383 Παπαδόπουλου Βρέτου, Νεοελληνική Φιλολογία, l, p. 202.

[105] Vol. VII, p. 139.

[106] Del Chiaro, *Sulle moderne rivoluzioni della Valachia*, 1718, p. 144 Comp. Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 329. *Genealogia Cantacuzinilor* original. p. 315 spune şi ea că „Şărban Cantacuzino făcù întâi *şcoala elinească* în Bucureşti care până astăzi(1787) se ţine cu cheltuiala din visterie".

[107] Xenopol şi Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi, 1885, p 397, No. 22. Adaogă Erbiceanu *l. c.* p. 150 (10)

Marmara [108]. Brancovanu el însuş adânc cunoscător al literaturei eline ţinea în cea mai mare onoare pe învăţatul dascal, punându'l să şadă mai sus decât toţi boierii [109].

Boierul învăţat, mai mic în rang decât ceilalţi de oarece erà numai stolnic se bucură totuşi de favoarea *protocatedriei* adecă aveà dreptul de a aveà rândul asupra tuturor boierilor. Pe atunci patriarhul ecumenic Calinic înfiinţând şcoala cea mare patriarhală din Constantinopole, Domnitorii Moldovei şi ai Munteniei ieau asupra lor întreţinerea catedrei de filosofie şi literatura, cel din Moldova dând 500, Brancovanu 1000.... [110].

Cât timp dăscăli în Muntenia, dela 1689—1702 data morţei sale, el desfăşură o însămnată activitate literară, alcătuind o mulţime de scrieri din care s'a păstrat mai multe exemplare manuscrise [111]. Pe lângă el mai figurau ca profesori *Ioan Comnen* care devine mai târziu mitropolit al Dristrei sub numele de Filoteiu; el propune ştiinţele fizico-matematice dela 1689—1700, fiind tot odată şi protomedicul domnului; *Gheorghe Maiota* profesor de limba latină şi învăţător al fiilor lui Brancovanu dela 1690—1710; *Gheorghe Ipomeneu* trimis de Brancovanu în Patavia pentru a studia medicina şi petrecând după aceea în Bucureşti, *Gheorghe Trapezundiacul* profesa la Academie *Panaghiot Sinopeos* dascal în şcoala domnească între anii 1697—1710, toţi aceştia mai fiind şi ajutoare la tipărirea cărţilor greceşti de către marele director, censor şi corector al tipografiei, mai târziu (1705) mitropolitul Antim Ivirianul [112]. Renumele şcoalei Brancovanului erà foarte mare. O descriere a ei contimporană

[108] Σάθα *l. c.* p. 377 In 1687 Sevastos încă nu părăsise Constantinopolea. Vezi o notiţă în greceşte pe un manuscript, de poetică şi de gramatică a lui Sevastos, care se află în biblioteca facultăţiei de teologie din Bucureşti, No. 20: „Cel mai mic între studioşi şi care ţi-am fost ţie (lui Hrisant Notara) profesor, de şi eşti nobil însă nu ai fost profesor. (Subsemnat) *Sevastos Trapezuntul* 1687 *Noemvrie în Constantinopole*". In o a doua notiţă pe acelaş manuscript găsim însemnat să „s'au prescris această carte prin mâna lui Sevastos Trapezuntul Chimentul ce au fost *întăiul profesor al frontistiriului* (*colegiu*) *Ungrovlahiei în Bucureşti* pe timpul hegemoniei prea piosului şi prea gloriosului domnitor a toată Ungrovlachia domnul domn Constantin Basarab Brâncovanu, 1699 Oct. în 11". Intâiul profesor trebue înţăles în rang, nu în timp.

[109] Constantin Dapontes *Catalogul oamenilor însămnaţi* publicat cu traducere română de C. Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre Români în epoca Fanarioţilor*. Bucureşti, 1890 p 203. Comp. *Geneologia Cantacuzinilor* ed. N. Iorga p. 292. Că Brâncovanu ştiea greceşte vezi un raport al dragomanului Alois Volde către Eugeniu de Savoia, 6 Aug. 1708: „(il principe di Vallachia) si spiego con chiara voce in lingua greca". Hurm. *Doc.*VI, p. 69.

[110] Ath. Comnen Ipsilanti *l. c.* p. 447.

[111] Asupra activităţei literare a lui Sevastos Chimenitul, vezi Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XXIV—XXV.

[112] Status praessens ecclesiae graceae in quo etiam causae exponuntur cur Graeci moderni novi testamenti editiones în graeco-barbara lingua factae acceptare recusent etc. ab *Alexandro Hellado* natione graeco, impressus 1714, p. 12—13. Comp. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XXVI.

ne spune că „nu ar fi de mirare dacă 'şi da titlul de Academie, căci ar fi pe lângă ea doi profesori de filosofie şi teologie, afară de espicop, şi doi hipodidascali care se numesc magistri pe latineşte. Mai sunt apoi şi trei medici ai domnului (tot profesori), din care cel mai nou este un Italian care au venit în locul lui Comnen. Numărul învăţăceilor trece adese ori peste 200" [113]. Cât de temeinică erà mai cu osebire învăţătura limbei greceşti, se vede de pe aceea că ucenicii români erau în stare să ţină cuvântări în public şi înaintea domnului, în această limbă, precum între alţii Şărban Cantacuzino fiul marelui vistiernic care rosteşte o asemene cuvântare în ziua sfântului Atanasie 5 Iulie 1697, în sala domnească după liturghie [114]. Altă cuvântare asupra martirului Ştefan găsim tipărită în 1701 de fiul lui Constantin Brancovanu, Ştefan [115]. Mai aflăm apoi şi poezii făcute spre lauda domnului de elevii din Academia domnească a Bucureştilor Ungro-Vlahiei [116].

Nu nu mai însă prin şcoala grecească se ilustră domnul Munteniei ci şi prin tipografie. Asupra acestui lucru ne spune Helladius contimpuranul său că în Grecia nu se aflau tipografii pe acel timp şi că numai cu mare greutate, din pricina prigonirilor turceşti, călugărul Metaxa izbuti a aduce în anul 1627 din Anglia o tipografie în Constantinopole [117]. După cât se vede însă această nu ţinu mult, de oare ce găsim pe timpul lui Vasile Lupu pe Greci „rugându-se de domnul Moldovei ca să facă în Iaşi o tipografie pentru Greci, oraş ce ar fi mai îndepărtat de Turci. Lupu şi corespunde dorinţei lor înfiinţând tipografia în care se tipăresc mai multe cărţi, fără a se arăta anul şi locul ediţiei, ca să nu deştepte pe Turci. Moldova însă fiind prădată de Tătari şi principele plin de datorii trebuind să fugă, nici umbră din acea tipografie nu a mai rămas", păstrându-se numai tipografia românească care ar fi subsistat până pe timpul când scriea Helladius, după 1714 [118]. Grecii însă găsind în curând

[113] Heladius, *l. c.* p. 17: „Neque mirum est Bucurestium academiam vocari..... Numerus studiosorum quandoque CL, quandoque CC superat".

[114] Xenopol şi Erbiceanu, *Serbarea şcolară*, p. 395 No. 16.

[115] Reprodusă de C Dapontes, în *Catalogul istoric al Românilor* C. Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 174—181.

[116] Xenopol şi Erbiceanu *l. c.* p. 387, Nr. 4 · οἱ ἐν Βουκουρετίῳ τῆς Ὀυγγροβλαχίας αὐθεντικῆς Ἀκαδεμίας φοιτιτοι".

[117] Helladius, *Status ecclesiae*, p. 1: „Notum enim exploratumque omnibus doctis ac eruditis est, totum orientum ac ipsam universam Graeciam prorsus carere typographarum prelis". Asupra tipografiei aduse de Metaxa, vezi p. 4.

[118] Helladius, p. 9—10. Cartea cea mai de samă grecească tipărită pe timpul lui Vasile Lupu poartă titlul redat de Helladius în latineşte: „Epistolae ad diversas Graecorum ecclesias Meletii Patriarchae Alexandrini quibus controversiae nonnulae ejus tempestatis solvuntur", tipărită în format în 4° cu caractere petit-antiqua (p. 10). De şi Helladius nu numeşte pe domnul Moldovei, arătarea lui că el a fugit din Moldova, care a fost tot odată prădată de Tătari se rapoartă la Lupu. Şi Cantemir, *Desc. Mold.* p. 153 spune că „Vasile

un sprijin şi în Muntenia nu lipsesc de a întemeia şi aici o tipografie trebuitoate pentru răspândirea scrierilor lor. Şărban Cantacuzino care înfiinţază şcoala grecească în Muntenia, face şi o tipografie grecească în care se tipăreşte între altele Mercada, istoria unei evreice botezate şi măritate după un Grec din Valahia, poemă scrisă în versuri [119]. După Cantacuzino, Brancovanu care desvoltă încă mai mult aşăzămintele greceşti întemeiate de înaintaşul său, precum adusese pe Sevastos Chimenitul pentru şcoală astfel chiamă în 1690 din Constantinopole pe Antim Ivireanul pentru a întări tipografia, care şi ie sub conducerea lui o desvoltare extraordinară, ajungând să producă tipărituri în toate limbile orientului creştin: româneşte, greceşte, slavoneşte şi chiar arăpeşte [120]. Tipografiile din Muntenia erau mai ales un puternic instrument de propagare a creştinismului, întru cât toate cărţile tipărite în ele pe socoteala domnului erau împărţite gratuit pe la închinători pentru întărirea credinţei [121]. Odată însă cu religia creştină se răspândea şi cultura grecească tipărindu-se în acele tipografii şi alte scrieri decât cele religioase ale învăţaţilor greci [122].

In 1708 Brancovanu, pentru a asigura în chip trainic existenţa aşăzămintelor sale culturale, le dărueşte prin un hrisov suma însemnată de 30.000 de galbeni din banii pe care îi aveà depuşi la banca din Veneţia, cu condiţie ca acest capital să rămână acolo stătător, iar din dobânda lui de 900 de galbeni să se dee la 3 preoţi lei 100 pe an, la un cântăreţ lei 100, la 2 diaconi lei 50, la un aprinzător de candele lei 20 şi la 2 dascăli care

---

Albanul ar fi întemeiat în Moldova o tipografie grecească". Helladius greşeşte când spune că nici umbră din tipografia Lupului nu a mai rămas. Se constată tipărirea de cărţi greceşti şi anume cu indicarea locului „în Cetăţuia din Iaşi" şi a anului tocmai pentru epoca intermediară între Vasile Lupu şi timpul când scriea Helladius. Aşa se află combaterea propoziţiilor clericilor papali şi a primatului papei de Nectarie patriarhul Ierusalimului care poartă astfel data şi locul tiparului: „τυποθεῖσα νῦν πρῶτον ἐν τῇ σεβασμία πατριαρχικῇ των ἁγίων καὶ ἐνδόξων καὶ πρωτοκορυλέων Ἀποστολων τῇ κκτουμένη Τζεατζοὐια κατὰ το ᾳχπβ (1682) ἔτοι τοῦ Σωτηρίον ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, ἐν Γιασίῳ υῆς Μολδαβιας". Xenopol şi Erbiceanu, *l. c*, p. 375, No. 6. O scrisoare a unor călugări din Liov către Sofronie Pociatcki din 17 Fevr. 1642 care scrisoare se află la biblioteca din Kiev spune că Vasile Lupu ar fi cerut de la ei.......

[119] Helladius, p. 11.

[120] Headius, p. 12—13 şi 17: „Libros ecclesiasticos etiam in lingua arabica anno MDCC una cum N. et V. Testamenti cura patriarchae Antiochiae Bucureşti prodierunt". Cf. Biografia mitropolitului Antim Ivireanul de episcopul Melhisedec în Didahiile ţinute în Mitropolia din Bucureşti de Antim Ivireanul 1709—1716, Bucureşti, 1888, I, p. VI şi urm.

[121] Helladius p. 20: „Omnes hos libross quos supra diximus gratis christianis distribuntur quare in purimis eorum subscriptum constat: „διδωνται Χαρεσμα τοῖς εὐσεβισι Χριστιανοῖς εἰς ΨυΧικὴν ωφέλειαν».

[122] Aşa patriarhul Gherasim al Alexandriei roagă prin o scrisoare pe Constantin Brâncoveanu să-i tipărească o retorică. Scrisoarea reprodusă în catalogul lui C. Dapontes. în C. Erbiceanu *Cron. greci*, p. 99.

se află la şcoala domnească la Sf. Sava din Bucureşti lei 300 şi anume 200 celui mare şi 100 celui al doile, care să înceapă a primi această leafă dela 1 Septemvrie 1708 [123].

Tot atunci Brancovanu pune să reîntocmiască clădirea şcoalei din Mânăstirea Sf. Sava, aşezând în zidul ei o inscripţie amintitoare în 20 Iulie 1709 în care, spune că Domnul făcuse şi alte case si tocmele ca să fie şcoale de învăţat carte, întru pomenirea veşnică a numelui său [124].

Faţă cu o activitate atât de spornică pe tărâmul culturii greceşti, nu trebue să ne mirăm dacă lui Brancovanu îi merse vestea că ar fi grec, cum o spune în mai multe rânduri, după execuţia lui, ambasadorul Olandez. Aşà când ambasadorul raportează după ruşinea făcută Brâncovanului de a-l fi preumblat în cămaşă prin mahalaua grecească, el adoage „unde stau fruntaşii grecilor *compatrioţii lui*". Aice ambasadorul adaoge că „această aspră execuţie va sluji de groază şi exemplu celorlalţii greci care ocârmuise Ţările Moldovei şi Munteniei şi le vor ocârmui de acum înnainte" [125].

Efectul întăririi culturei greceşti în ţările române se văzu în curând: întâlnim în perioada pe care am studiat'o mai mulţi Români cunoscători ai limbelor greceşti atât nouă cât şi vechemai întâi chiar principii cei mai însămnaţi ai acestui timp, Brancovanu şi Cantemir, iar ca persoane bisericeşti mitopolitul Varlam al Molodvei şi Ştefan al Munteniei, dintre care acest din urmă îndeamnă pe călugărul Daniil Panoneanul să traducă pravila cea mare, după ce cercetează el însuş mai multe colecţii de canoane, înlăturând pe cele tipărite de teama ereziilor ce ar fi putut conţinea, şi oprindu-se la culegerea manuscriptului a lui Alexie Rodinul, critică şi alege ceea ce dovedeşte că mitropolitul Ştefan erà cunoscutor al limbei greceşti vechi, acea a tuturor acestor culegeri [126] de asemene cunoşate limba greacă şi Mitrofan episcopul Huşilor. Dintre boieri ştieau greceşte în Muntenia Constantin Stolnicul Cantacuzino moşul Brancovanului, marele învăţat român care între altele ştiea cu desăvârşire limba elină. Mai erau Mihai spatarul fratele stolnicului Constantin de asemene om învăţat prin ţări străine, cunoştea geografia şi architectura, întemeiază în Bucureşti spitalul Colţea

[123] Condica logofeţiei Brancovanului, needită la Arhiva Statului p. 841. Se vede că Cecca din Veneţia nu dădea decât 3% dobândă pe an. Aceasta ne-o şi spune Dapontes în *Catalogul* său Erbiceanu *Cronicarii greci*, p. 172 că: „strănepoţii lui Brancoveanu ieu până astăzi de la banca Veneţiei din banii depuşi de domn, procente de numai 3%, 60 de pungi".

[124] N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, I, p. 39.

[125] Iorga. *Doc. Brâncoveneşti*, p. 144 şi 148... comp alt raport care dă lui Brâncovanu aceaşi calificare de grec, citat de N. Iorga, în *Ad. Acad. Rom.* II Tom. XXXI, 1909, p. VIII.

[126] Vol. VII, p. 139.

şi mai multe mânăstiri în Muntenia, precum : Râmnicul, Sinaia, Zitireciul peste Olt şi altele. Matei Creţulescu care, în testamentul [127] său din 1719, amestecă fraze greceşti în frumoasa lui limbă românească şi dispune a se da Domnului Munteniei Neculai Movrocordat frumosul şi scumpul său atlant de geografie pe care-l cumpărase la Viena cu 48 de zloţi ; împarte între băieţii săi ,,cele 124 de cărţi filosofeşti, gramaticeşti, politiceşti, bisericeşti, latineşti, elineşti, italieneşti iproci", cumpărate de el când fusese la Viena, şi dispune că femeea lui Zoiţa să îngrijiască de învăţătura fiilor săi micii Iordăchiţă şi Matei, pedepsindu-i (παί δένω, greceşte=a învăţă) cu învăţătura limbilor latină şi italiană ,,pentru ca numele lui să fie slăvit la curţile cele mari". Apoi cronicarul Radu Greceanu, şi fratele său Şărban precum şi Şărban Cantacuzino. In Moldova Evstratie logofătul dat ca traducător al cărţei de învăţătură a lui Vasile Lupu ; Ilie Stolnicul bărbat învăţat ce cunoştea logica lui Porfiriu şi Aristotel şi ,,sofist desăvârşit" cum îl numeşte Cantemir ; spatarul Neculai Milescu [128]. Se întâlnesc foarte des fraze greceşti intercalate în textele române ca în testamentul lui Matei Kreţulescu [129].

Unii din amatorii de cultură grecească nu şi-o însuşise pe deplin şi comiteau greşeli de ortografie şi de limbă când scrieau greceşte. Aşa mitropolitul Dosofteiu scrie cu mai multe lipsuri cuvintele ,,smeritul Dosofteiu mitropolit Moldovei" pe un manuscript al sintagmei lui Vlastari, şi tot el scrie cu multe greşeli rânduiala spovedaniei care cuprinde 6 file din acelaş manuscript [130]. Alăturea cu necărturarul în limba grecească mitropolit Dosofteiu vor fi fost şi alţii poate mulţi. Astfel mai găsim o copie a mineelor lunei lui Noemvrie, scrisă cu o mulţime de greşeli de un necunoscut [131]. Invăţătura sistematică a limbei grece încă dinaintea de epoca fanariotă se constată în chip văzut din manuscriptul unui şcolar din anul 1709, în care între altele se află traducerea în limba apla a Olintiacelor lui Demosten. Tot aşà în manuscriptul care cuprinde cuvântările ţinute în

---

[127] Testamentul lui Matei Kreţulescu, publicat de N. Iorga, în *Doc. privitoare la familia Cantacuzino*, p. 198 şi 211.

[128] Pentru Constantin Stolnicul veni *Genealogia Cantacuzinilor*, original, p. 317—319 şi Vol. VII, p. 189 Mihai spătarul *Genealogia* p. 375. Şărban Cantacuzino este acel ce au ţinut discursul de laudă pentru Brâncovanu (Mai sus p. 227). Mateiu Creţulescu sârguitorul elev al academiei greceşti de la care au rămas mai multe lucrări. Vezi Xenopol şi Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, p. 392 No. 16 şi p. 396, No. 17 şi 18. Radu şi Şărban Greceanu, vezi mai sus p. 215 Eustratie logăfătul Vol. VII, p. 139, Ilie Stolnicul, Cantemir *Istoria ieroglifică* ed. Acad. p. 64. Spătarul Neculai Milescu, mai sus, p. 201.

[129] 1687 *Uricarul*, IX, 0. 131 ; 1666 *Doc. Cantacuzinilor*, p. 69 ; 1684 *Ibidem* p. 110 ; 1691 *Ibidem*, p. 154 ; 1727 *Ibidem*, p. 215—217...

[130] Xenopol şi Erbiceanu, *Serbarea şcolară*, p. 374, No. 2.

[131] *Ibidem*, p. 379, No. 25.

onoarea Brancovanului, găsim şi interpretări juxta-lineare din stagiritul şi din canonul Botezului făcute de elevul Mateiu Creţulescu [132].

Cu cât se înrădăcinase Grecii şi cultura lor în ţările române, cu atâta ele devineau tot mai mult centre de cultură grecească. Grecii neputându-şi răspândi gândirile şi ideile din propriile lor ţări, găsesc în Muntenia şi Moldova un tărâm mai puţin expus prigonirilor otomane, din care puteau lucra pentru întărirea şi lăţirea religiei lor, singura formă în care se mai sileau să mănţină stăpânirea asupra popoarelor împărăţiei otomane. Dărnicia şi proteguirea pe care toţi călugării şi învăţaţii greci o găsiau pe lângă domnii ţărilor române, atât pe lângă cei de origine greacă cât chiar lângă acei Români, înlesnia încuibarea tot mai temeinică a culturei greceşti în sânul poporului român. O câtime nenumărată de cărţi greceşti eşi din tipografiile muntene şi moldovene, prin care Grecii apărau dogmele ortodoxe contra încercărilor de surpare făcute de călugării catolici chiar şi în domeniul Răsăritului, mai ales prin călugării lor din Ierusalim. Aşà am văzut mai sus cartea lui Nectarie pentru combaterea primatului papei. Neculai Cheramevs dascăl grec din Iaşi alcătueşte de asemene două scrieri de polemică religioasă vestite pentru acele timpuri, altă combatere a primatului papei şi o răspingere a nedreptelor calomnii [133]. Cea întâi tipografie de cărţi greceşti în Moldova fu înfiinţată de Duca Vodă în mănăstirea Cetăţuia. Din această tipografie iesă pe lângă cărţile citate şi altele sprijinitoare ale ortodoxismului, precum scrierea lui Simion Tesalonicul contra ereziilor în 1683 a lui Maxim Peleponezianul manual contra Latinilor 1690, combaterea lui Sirig din 1690 [134].

Tot pe atunci întâlnim şi mai multe cărţi tipărite în Veneţia, însă cu cheltuiala domnilor greci ce stătură pe tronul ţărilor române. Astfel Epitomele istoriei universale de fraţii Glichi şi Neculai Leondari 1677, dedicată lui Antonie Ruset domnul Moldovei, în prefaţa căreia se spune că : „ţie ţi se cuvine luminate doamne dedicaţia acestei cărţi, pentru că eşti nu numai de o îndurare dumnezească dar şi de însuşiri minunate pentru un bun ocârmuitor. *Ca apărător al gloriei Romeilor* (Grecilor) te vestesc fiii sfintei biserici ortodoxe orientale şi obşteşte într'un glas te proclamă" [135]. Altă carte tipărită tot în Veneţia

[132] *Ibidem*, 345 No. 16.

[133] Σάθα *l. c.* p. 323.

[134] *Ibidem*, p. 381. Cea dintâi carte ieşită din tipografia Cetăţuiei este a lui Nectarie: *Despre supremaţia papei* 1682 N. Iorga, *Ist. Lit. Rom. în sec. al XVIII*, I, p. 22 nota 1.

[135] 'Επιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας. 1677, 'Ενεσίησι. Erbiceanu în *Revista teologică*, III. p. 248.

în 1684, Epitomele istorice de mitropolitul Monemvarini, e dedicată lui Gh. Duca Voevod „domnul Ungro-Vlahiei, Craiovei şi altor părţi, *gloria gintei elenice*, onoarea tronului, renume nemuritor al demnităţei prezente şi coroană a toată Ungro-Vlahia" scriere ce conţine între altele şi o schiţare a întâmplărilor ţărilor române sub Petru Schiopul[136].

In Muntenia întreagă activitatea tipografică se învârti în jurul unui singur nume, a meşterului tipograf Antim Ivireanul, care este apoi numit pe rând egumen al Snagovului, episcop de Râmnic şi în sfârşit mitropolit al Ungrovlahiei de către Constantin Brancovanu. Inălţarea lui în vredniciile eclesiastice nu'l făcură nici odată să'şi părăsască vechea lui îndeletnicire, şi cu cât el se urcă în treapta ierarhiei bisericeşti cu atâta el se deda cu mai mare râvnă la tipărirea cărţilor.

Tipărirea de cărţi în limba arăpească, făcută atât în Iaşi în mânăstirea Cetăţuia cât şi în Bucureşti de către Antim, în mânăstirea Sneagovul aveà de scop a sprijinì propagarea creştinismului între mai multe popoare din Asia de această limbă, din eparhia patriarhului Antiohiei, pentru care ele se tipăriră. Deşi această limbă nu erà cunoscută de zeţari, care erau cei mai mulţi Români, totuşi este de admirat nu numai exactitatea reproducerei tipografice dar chiar şi frumuseţa ei"[137].

Dintre tipăriturile muntene însămnăm slujba cuvioasei Paraschiva 1692, Evanghelia elinească şi românească 1693, Psaltirea lui David 1694, discursul către Constantin 1697, tratatul despre cele 3 mari virtuţi, credinţa, speranţa şi iubirea, de Visarion Macri 1699. Psaltirea 1700, Proschinitariul muntelui Atos 1701, cuvântările lui Sevastos Chimenitul 1701, cuvântul către Ştefan 1701, cuvântul către prea curata fecioară 1703, învăţăturile dogmatice ale lui Sevastos tipărite după moartea lui în 1703, vieţele paralele ale lui Plutarc 1704, Tomul bucuriei 1705 etc.[138]

---

[136] Βιβλίον ἱστορικὸν ὑπὸ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας Δοροθέου, Ενετοίησοη, 1684. Domnia lui Petru Schiopu a fost publicata in traducere de C. Erbiceanu, în *Revista teologică*, III, p. 252.

[137] Σάθα p. 382, 385 şi 413. Emile Picot, *Notice sur Anthime d'Ivir* în Nouveaux mélanges orientaux, mémoires, textes et traductions publiès par les professeurs de l'école spéciale der langues orientales vivantes à l'occasion du 7-me congrés international des Orientalistes réuni à Venise en Septemvre 1886, Paris 1886, p. 521 şi urm. Dintre tipăriturile arabe.... din Muntenia amintim *Ceaslovul* tipărit greceşte şi arapeşte în 1702 şi *Liturgia greco-arabă* cu o notiţă de Const. Stolnicul Cantacuzino Vezi I. Bianu „Din cărţi vechi", în *Prinosul Sturdza* p. 190.

[138] Patriarhul Dosofteiu, autorul cărţei Τὸμος ἀγαπῆς cere iertare de la cetitori pentru greşelile ce ar întâmpina „fiind că zeţarul ar fi de altă limbă", Erbiceanu în *Revista teologică*, IV, p. 143. Nu putem însă admite împreună cu Picot, *l. c.* că nici Antim nu ştiea arăpeşte.

Antim Ivireanul fiind însă originar din Georgia, se îngrijeşte după ajungerea lui în scaunul mitropolitan a lăţi creştinismul şi în patria lui. El trimite în Caucaz pe ucenicul săul cel mai de frunte, Mihail Stefanovici Transilvăneanul, care pune să se tipărească acolo biblia în limba georgică în anul 1711. La sfârşitul ei se citeşte următorul epilog în limba română scrisă cu caractere georgice :

,,Precum cei străini doresc moşia să-şi vază când sunt într'altă ţară de nu pot să şază, şi ca cei ce pe mare bătuţi de furtună, roagă pe Dumnezeu de linişte bună ; aşà şi tipografii de cărţei sfârşire, laudă ne'ncetată dau şi mulţămire'' [139].

Faţă cu o activitate atât de însemnată literară pe tărâmul grecismului şi în care numai prin excepţie se mai întâlneşte câte o tipăritură slavonă, este învederat că slavonismul trebuia să se piardă aproape cu totul. De aceea lucru caracteristic pentru triumful culturei greceşti, pe când până atunci traducerile se făceau numai din limba slavonă, dela Matei Basarab şi Vasile Lupu înainte ele se fac exclusiv numai din acea grecească, limba străină care capătă precumpănirea culturală dela jumătatea veacului al XVII-le înainte şi care devine în curând limba curţei a bisericilor avute şi a societăţei înalte şi mai cultivate. Când vin Fanarioţii, ei nu au decât de clădit mai departe pe o temelie aşternută lor încă de domniile ce fusese mai înainte.

Brancovanu ţineà însă lângă el şi elemente culturale din apus de care avea nevoie, fie ca medici pentru căutarea sănătăţii, fie ca secretari pentru corespondenţa latinească şi italienească cu curţile străine. Printre medici cităm pe Iacob Pilarino italian, urmat apoi de Bartolomeu Ferrati care erà şi arheolog. Secretarul latin al Domnitorului era unul Nicolo Folos de Wolf, iar pentru limbele celelalte italianul Del Chiaro care scrise o carte foarte interesantă asupra Munteniei [140].

S'au păstrat în Bucureşti două exemplare din această Evanghelie, tipărită în 1710 la Tiflis, acelea oferite de Antim Domnitorului ; cu dedicaţie scrisă şi purtând subscrierea însăşi a lui Antim în următoarea frumoasă şi însămnătoare cuprindere : ,,Aciastă sfântă carte (Evanghelia) iaste roada ce nouă, care pământul Iverilor, adăpându-să din râul împărăteştilor sale daruri întru acest au a odrăslit, luând şi acest pământ norocire să se îmbogăţască cu tiparele limbi sale — precum cu tiparele arăpeşti s'a îmbogăţit Aravia, cu cele elineşti Elada, şi cu cele româneşti Ungro-Vlahia, mulţămită o aduce la Măria Ta, ca şi celelalte trei eparhii ; de vreme ce credincioasa şi creştinească şi mare însufleţire a stătut a fi râul cel cu curgerile de

[139] Picot *l. c.*

[140] Dovezile în N. Iorga. *Istoria Lit. Rom. în sec. al XVIII-lea*, I, p. 41—42.

aur dintru carele au curs aceste patru izvoare, ale Rumânilor, ale Elinilor, ale Arabilor, ale Iverilor tipare, — asemene râului celui dintâi al grădinii desfătării, dintre care au eşit cele patru râuri Fison, Gheon, Tigr şi Efrat, iară adăpările tiparelor care cunosc începătura din viteijească-ţi voinţă dau pretutindeni stătătoare şi veşnică rodire.

Şi pentru aceasta va rămâne Măriei Tale şi slavă şi pomenirea nemuritoare, de vreme ce este izvorul şi pricina acestui bine"[141].

[141] I. Bianu, *l. c.* p. 193—194.

ADAOSE ȘI INDREPTARI

Eu Elina, fata răposatului Șarban Voevod și a doamnei Elinei, care am fost jupâneasă răposatului Constantin Cantacuzino vel post., adeverez cu această scrisoare a mea pentru că ajungând eu la vârsta bătrâneţelor cugetat-am din inima mea către prea bunul Dumnezeu ca să călătoresc către Ierusalim să mă închin acolo sfântului loc unde au fost îngropat preacurat trup al sfinţiei sale, să plâng mulţimea păcatelor mele. Drept aceia fiind eu gata asupra purcesului, am chemat pe toţi cei dela inimă a mea iubiţi copii Constantin, i Mihaiu, i Mateiu, i Iordache, dându-le poruncă și învăţătură precum să cade tuturor celor ce iubesc fii lor, poruncindu-le a păzi toate câte sânt scrise aici mai jos.

Intăi fiii miei să vă îmbrăcaţi cu frica lui Dumnezeu și -a celuia unuia să slujiţi și lui să vă închinaţi, și să iubiţi unul pre altul, lăcuind într-o dragoste frăţescă după cum stă zis că unde vor fi fraţi adunaţi în numele meu acolo sânt și eu prin mijlocul lor. Și iar cine va lăcui cu dragoste în mine voiu lăcui și eu într-însul. Că unde este dragostea acolo este și pacea. Drept aceia fiii mei să lăcuiţi toţi împreună ca cum aţi fi într'un suflet, să nu se despartă unul de altul nici cât, că să cinstească cel mai mic pre cel mai mare cum se cade. Așijderea și cel mai mare să iubească pre cel mai mic, după cum este zis: iată acum ce este mai bine și mai frumos decât a lăcui fraţii împreună. Drept aceia dragii mei fii iată că aleg din mijlocul vostru pre fiul mieu. Constantin, supuindu-l a fi în locul mieu ispravnic, adecă să aibă el voe a căuta casa mea și de toate satele și moșiile și ţiganii mei, veri câţi vor fi, au de moșie au de cumpărătoare; numai el singur să aibă a porunci tuturor câţi se vor afla supt oblaștia casei mele, și să iee sama părcălabilor și de dânsul să asculte toţi. Așijderea și ce ar fi venitul casei, adecă dela sate, moșii ţigani, mult puţin ce ar fi, el să strângă și dintr'acest venit să aibă a plăti datoriile câte au mai rămas, însă cele făcute pentru casa noastră. Și plătindu-se, tot ce ar mai rămânea, să se strân-

gă tot la un loc punându-se în socoteală bună, până ce ar da Dumnezeu să mă învârtejesc din calea ce am purces. Atunci iar cu socoteală se vor face toate precum se cade. Pentru aceste toate poruncesc vouă, iubiţilor mei fii, Mihaiu, Mateiu şi Iordache, legându-vă cu mare numele lui Dumnezeu, ca de acum înainte să aveţi a asculta toţi de al vostru frate mai mare Constantin, să-l cinstiţi şi să vă plecaţi; că fiul meu Constantin, în urmă nevoii care au tras pre zilele lui Grigorie Voevod, strângându-ne toţi care dupre unde am fost izgoniţi, şi fiindu-ne casa rămasa de toate şi căzută la mare datorie, atunci am ales şi am pus pre dânsul de au căutat de toate nevoile casei. Mai vârtos în zilele Ducăi Voevod, când am căzut la a doua nevoie încă fiind domnia la Cocorăştii de Grind. Atunci o samă de coconi au scăpat la Ardeal; iar Constantin au rămas aici la mare grijă, supuindu-se la toate trebile casei în tot felul, de au ţinut moşiile şi au plătit datoriile şi multă folosinţă au cunoscut pentru dânsul de au slujit casei şi fraţilor lui cu dreptate de atunci până acum. Aşijderea şi de acum înainte încă l'am pus şi l'am lăsat ca să caute de aceste toate câte scriu aici mai sus. Iar de mi să va tâmpla dela Dumnezeu moarte în calea ce merg, care este de obşte tuturor, atunci voi aceşti 4 fraţi şi cu nepoţii miei, feciorii lui Drăghici spătariul cu mare înţălepciune să vă strângeţi toţi la un loc de taină, să alegeţi din oamenii casei noastre sau din prietenii noştri unul sau doi, să fie oameni buni şi cu frica lui Dumnezeu şi să facă împărţala satelor, moşiilor, ţiganilor, însă 5 părţi mari, veri câte vor fi, multe, puţine; însă osebit din scaunul caselor Mărgininesc, împreună cu Filipeştii şi cu moşia Surcile dela Bălţaţi şi dela Călineşti şi dela Cucleş. Aceste toate să aibă a le ţinea numai 4 fraţi: Constantin, Mihaiu, Mateiu şi Iordache. Iar doi fraţi ce au fost mai mari, Drăghici şi Şarban, să nu aibă nimic treabă acolo, pentru că fiind şi mai mari şi ajungând noi vremi bune şi norocite, făcutu-le-au soţul mieu câştig bun, cu care câştig şi-au făcut lor osebi sate, moşii, ţigani şi case de piatră, unul la Măgureni, altul la Drăgăneşti. Şi aşà fiind ei întemeiaţi dela soţul meu socotit-au dumnealui cu mine împreună încă dintr'aceste vremi de i-am osebit dintr'aceste sate ce scrie mai sus, ca să nu aibă ei nimic treabă, fără numai aceşti 4 fraţi, pentru că au rămas mici şi ne-căutaţi de noi; caci am căzut la vremi grele şi nenorocite supt multe patimi şi nevoi şi grele prăzi. Aşijderea semnez ca să se ştie şi pentru partea fiului meu Şărban Voevod, ca aducându-l Dumnezeu a fi domn ţării Rumăneşti, socotitam eu singură ca să nu ţie parte prin toate satele împreună cu ceştialalţi, ci am ales din toate moşiile mele nişte sate întregi, care sânt scrise la altă carte a mea, şi le am potrivit să fie tocma cu ce i-ar fi venit partea lui din toate satele, să aibă a le da cocoanelor lui şi mie nepoate zestre, să le moştenească ele cu bună pace, iar într'alte sate, moşii să

nu aibă treabă. Iar osebit de aceste sate şi de scaunul Mărgininesc câte vor rămânea să aibă a le ţinea numai ceilalţi 5 fraţi, precum scrie mai sus. Pentru că eu singură aşà am tocmit de bună voia mea, mai vârtos luând izvod dela moaşa mea răposata jupâneasa Maria ot Coiani care au făcut şi au tocmit prin zilele tătânemieu, răposatul Şarban Voevod. Iar pentru ţiganii câţi sânt ai casei mele, au de moşie au de cumpărătoare, să aibă a se împărţi pre 6 fraţi, tocma unul ca şi altul şi să ţie fireşte care a lui pre deplin. Aşijderea feţii mei vă mai adaog încă învăţătura de cele ce ştiu că v'au învăţat şi tatăl vostru şi v'au legat cu blăstăm, acum dar şi cu aceia urmez şi vă leg subt blăstămul lui Dumnezeu şi subt blăstămul mieu cel părintesc să nu vă plecaţi urechile voastre supt ascultarea cuvintelor jupâneselor voastre, însă de cele proaste şi vrăjbitoare care fac fraţilor neviaţă, nici să se amestece ele în vorba voastră când veţi aveà între voi au pentru moşii au pentru alte trebi, ci să-şi păzască fieşte-care trebile. Iar de veţi aveà care cumva la mijlocul vostru ceva bănuială ca nişte oameni, iar voi singuri în taină să vă tocmiţi şi să vă împăcaţi precum ştiţi, că şi noi v'am ţinut pre toţi la un loc neosebiţi; aşà şi voi să îngăduiţi unul altuia, ca nu care cumva să stricaţi numele cel bun şi veţi cădea în ponosul, luând pildă dela cei ce au fost aşà cum procopses. Acum fiii mei după aceste toate întăresc cu blăstăm mare cum de veţi ţinea această tocmală şi învăţătură ce am făcut eu, iar voi să fiţi blagosloviţi de Dumnezeu şi de noi şi să fiţi fericiţi şi procopsiţi în toate; iar carele nu va ţineà ci să va ispiti care cumva să strice şi să calce tocmela mea, acela să fie blăstămat de sfântul Domnul nostru Is. Hr. şi de singură Maria precista să fie pîrît la vremea judecăţii aşijderea şi de noi şi să fie de 3 ori proclet şi afurisit de 325 sfinţi părinţi din Nikea şi să lăcuiască cu Iuda şi cu Arie. Şi am scris eu bătrînul sluga dumnealor Stoica Ludescu logofăt însă cu învăţătura bunei stăpânei mele jupânesei Elina star postelniceasa în satul dumisale Gor-Mărgineni ot Prahova, meşiţa Septemvrie 1, 7190 (1682).

TABLA ILUSTRAŢIILOR

TABLA DE MATERIE

Pagina